

VOLUME 10, OCTOBER 2025

ISSN: 3060-4958

The Lingua Spectrum

"A special kind of beauty exists which
is born in language, of language,
and for language."

– GASTON BACHELARD

**UZBEKISTAN STATE WORLD
LANGUAGES UNIVERSITY**

MORE INFO:

www.lingvospektr.uz

t.me/thelinguaspectrum

The Lingua Spectrum Journal
Volume 10
(2025 yil oktabr)

TOSHKENT-2025

Ma'sul muharrir:

Raxmonov Azizxon Bositxonovich

– p.f.d., dotsent O'zDJTU Rus filologiyasi fakulteti
dekani

To'plovchi va nashrga tayyorlovchi:

Satibaldiyev Erkinjon Kamilovich

– O'zDJTU Ingliz tilini o'qitish metodikasi №3
kafedrasi katta o'qituvchisi

LINGUISTICS

The Lingua Spectrum

Cogito, ergo sum

LINGVISTIKA

5

ЛИНГВИСТИКА

177

O'zbek xalq ertaklari tilidagi dialektal birliklarning lingvopoetik va funksional tahlili

Bozorov Hamid Xo'shmurodovich

hamidbozorov65@gmail.com

*Termiz davlat universiteti dotsent v.b.,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa Doktori*

Annotatsiya *Ushbu tadqiqot milliy tarixiy xotira, ajdodlar ma'naviyati hamda an'ana va qadriyatlarni o'zida mujassam etgan xalq ertaklari matnlarining til xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda ertaklar xalqning dunyoqarashi va etnik qadriyatlarini aks ettiruvchi fundamental manba sifatida e'tirof etiladi. Maqolada tilshunoslikning yangi yo'nalishi bo'lmish lingvomadaniy tadqiqotlarning jadallashuvi bevosita milliy madaniyat va urf-odatlarini saqlash hamda targ'ib qilish imkoniyatlaridan samarali foydalanish natijasi ekani asoslanadi. Asosiy diqqat o'zbek xalq ertaklari matnlarida uchraydigan dialektal birliklarni lingvopoetik va funksional jihatdan chuqur tahlil etishga qaratilgan. Dialektizmlarning ertaklardagi roli tahlilga tortilib, ular badiiy-estetik ta'sirchanlikni, xalqona ohangni va hududiy koloritni yaratishda muhim vosita ekanligi misollar orqali ko'rsatib beriladi. Tadqiqot doirasida dialektal birliklarning funksional-semantik, lingvopoetik (stilistik) va sotsiolingvistik vazifalari ilmiy metodlar bilan ochib berilgan. Ular so'z turkumlari kesimida tasniflanib, matnning kommunikativ, identifikatsiya (etniklikni belgilash) va estetik funksiyalarini ta'minlashdagi ishtiroki asoslab beriladi. Xulosa o'rnida, dialektizmlar ertaklarning xalqchil ruhini mustahkamlovchi va tilning etnolingvistik qatlamini yorituvchi muhim lingvistik birlik ekanligi ilmiy dalillar bilan isbotlanadi. Maqola dialektologiya, lingvopoetika, sotsiolingvistika va madaniyatshunoslik sohalari mutaxassislari uchun qimmatlidir.*

Kalit so'zlar *Dialektal birliklar, xalq ertaklari, lingvopoetika, dialektizm funksiyasi, o'zbek shevalari, lingvomadaniy tadqiqot, leksik qatlam, ertak tili*

Лингвопоэтический и функциональный анализ диалектных единиц в узбекских народных сказках

Бозоров Хамид Хушмуродович

hamidbozorov65@gmail.com

*И.о. доцента, Термезского
государственного университета,
Доктор философии (PhD) по
филологическим наукам*

Аннотация *Настоящее исследование посвящено изучению языковых особенностей текстов народных сказок, которые воплощают национальную историческую память, духовность предков, традиции и ценности. Сказки признаны фундаментальным источником, отражающим мировоззрение и этнические ценности народа. В статье обосновывается, что активизация лингвокультурологических исследований – нового направления в языкознании – является прямым результатом эффективного использования возможностей по сохранению и продвижению национальной культуры и обычаев.*

Основное внимание уделено глубокому лингвопоэтическому и функциональному анализу диалектных единиц, встречающихся в текстах узбекских народных сказок. Анализируется роль диалектизмов в сказках, с примерами доказывая, что они являются важным средством создания художественно-эстетической выразительности, народного колорита и регионального своеобразия. В рамках исследования научными методами раскрываются функционально-семантические, лингвопоэтические (стилистические) и социолингвистические функции диалектных единиц. Они классифицируются по частям речи, обосновывается их участие в обеспечении коммуникативной, идентификационной и эстетической функций текста. В заключение научно доказывается, что диалектизмы являются важными лингвистическими единицами, которые укрепляют народный дух сказок и освещают этнолингвистический пласт языка. Статья представляет ценность для специалистов в области диалектологии, лингвопоэтики, социолингвистики и культурологии.

Ключевые слова Диалектные единицы, народные сказки, лингвопоэтика, функция диалектизма, узбекские диалекты, лингвокультурное исследование, лексический пласт, язык сказки

Lingvopoetic and functional analysis of dialectal units in Uzbek folk tales

Bozorov Khamid Xo'shmurodovich

hamidbozorov65@gmail.com

Acting Associate Professor of
Termez State University,

Doctor of Philosophy (PhD) in Philological Sciences

Annotation This study is dedicated to investigating the linguistic features of folk tales, which embody national historical memory, ancestral spirituality, traditions, and values. The tales are recognized as a fundamental source reflecting the people's worldview and ethnic values. The article establishes that the acceleration of linguocultural studies, a new direction in linguistics, is a direct result of effectively leveraging opportunities to preserve and promote national culture and customs.

The primary focus is the in-depth lingvopoetic and functional analysis of dialectal units found in the texts of Uzbek folk tales. The role of dialectisms in tales is analyzed, demonstrating with examples that they are crucial tools for creating artistic and aesthetic expressiveness, folk tonality, and regional color. The research reveals the functional-semantic, lingvopoetic (stylistic), and sociolinguistic functions of these dialectal units using scientific methods. They are classified across parts of speech, and their participation in ensuring the text's communicative, identification, and aesthetic functions is substantiated. It is scientifically proven that dialectisms are essential linguistic units that strengthen the popular spirit of the tales and illuminate the ethnolinguistic layer of the language. The article is valuable for specialists in dialectology, lingvopoetics, sociolinguistics, and cultural studies.

Keywords Dialectal units, folk tales, linguopoetics, function of dialectism, Uzbek dialects, linguocultural research, lexical stratum, tale language

Kirish

"O'z milliy madaniyati, an'ana va urf-odatlarini saqlash, har tomonlama rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan" (Мирзиёев, 2017). Ushbu yaratilgan imkoniyatlardan samarali foydalanish natijasida milliy qadriyatlarni rivojlantirish borasida, xususan, tilshunoslik sohasida ham keng qamrovli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, so'nggi yillarda xalq og'zaki ijodi namunalarini, ayniqsa qadimiy urf-odat va an'analarimizni lingvistik va lingvomadaniy jihatdan tadqiq etishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar jadallashgani mavjud imkoniyatlarning samarali amaliy ifodasidir. Shu ma'noda o'zbek xalq ertaklarining madaniy qadriyatlarni saqlovchi muhim manba deb qarasa, ushbu manbaning lingvistik xususiyatlarini tadqiq qilish muhim hosblanadi. Chunki xalq ertaklarda o'zbek xalqining tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va milliy qadriyatlari mujassam bo'ladi.

Ajdodlarimizning jonli xalq tili ertaklarda o'ziga xos tarzda namoyon bo'lib, unda adabiy til unsurlari bilan bir qatorda dialektal birliklar ham muhim rol o'ynaydi. Qayd etishimiz mumkinki, dialektal qatlam ertaklarning badiiy-estetik ta'sirchanligini kuchaytirish, ularni xalqona ohangda ifodalash va hududiy koloritni berishda vosita sifatida xizmat qiladi. Shunday ekan xalq ertaklari tilida uchraydigan dialektal birliklarni lingvopoetik hamda funksional jihatdan tadqiq etish zamonaviy tilshunoslik oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Xalq ertaklari o'z mohiyatiga ko'ra xalqning og'zaki ijod mahsuli bo'lib, ular tilda xalq tafakkuri, urf-odatlari, qadriyatlari va nutq madaniyatining rang-barang qatlamlarini mujassamlashtiradi. Ertakchining nutqi ko'pincha adabiy til me'yorlaridan chekinib, mahalliy shevalar asosida shakllanadi. Shu bois ertak matnida dialektal qatlam unsurlari – hududiy leksik birliklar, fonetik, morfologik va semantik farqlanuvchi shakllar keng uchraydi.

Bu hodisa nafaqat ertakning realistik fonini yaratadi, balki uning badiiy-estetik ekspressivligini kuchaytiradi, xalqona ohangni ta'minlaydi va tinglovchiga yaqinlashtiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning sharhi

So'nggi yillarda o'zbek shavalarining hududiy xoslanishi va o'ziga xos jihatlarining areal tasnifi S. Po'latova, Z. Xidraliyeva, F. Nurmanov, M. Usmonov, A. Allaberdiev ishlarida ko'zga tashlandi. S. Po'latova o'z tadqiqotlarida Vobkent tumani o'zbek xalq shevasining shakllanishi va rivojlanish tarixini izchil yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Olimaning izlanishlari tuman shevasining hududiy jihatdan yondosh bo'lgan boshqa shevalar bilan o'zaro ta'sirini aniqlash, fonetik, leksik-semantik va grammatik xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Shuningdek, u Vobkent shevasi leksikasidagi keng iste'mol so'zlarning qo'llanish darajalarini belgilash, arealogik xususiyatlarini tadqiq etishda adstrat hodisasining ta'sirini ko'rsatish hamda shevaga xos til birliklarining areal tarqalishini aniqlab, ularni lingvistik xaritalar asosida tizimlashtirishni asosiy ilmiy maqsad qilib qo'yadi. (Po'latova, 2023). Z. Xidraliyeva esa lqon shevasining o'ziga xos xususiyatlari, leksik-semantik qatlamdagi dialektizmlar va ularning adabiy til bilan munosabatini tahlil qilib, hududiy farqlarning ahamiyatini ko'rsatib beradi (Xidraliyeva, 2023).

F. Nurmanovning tadqiqot ishi o'zbek tilining lahja va shevalaridagi yordamchi so'zlarning genezisi, morfologik tuzilishi, semantik va sintaktik vazifalarini ilmiy tahlil etishi bilan ajralib turadi. Tadqiqotchi, xususan, qipchoq lahjasida qo'llanadigan *mīnān*, *üčīn*, *arqali*, *qarši*, *qarap*, *qarayanda*, *arqa*, *jan*, *orta*, *ara*, *jaq* (*tomon*), *sari*, *sajīn*, *ilgari*, *tarap*, *burin* kabi yordamchi birliklarning funksional-semantik xususiyatlari, lingvomadaniy mazmuni va kelib chiqish manbalarini aniqlab, ularning o'zbek shevalaridagi o'rnini yoritib beradi. Qarluq lahjasi misolida yordamchi so'zlarning shakllanish jarayoni va qo'llanish

xususiyatlari turli taksonomik yondashuvlar, ya'ni geterogen va gomogen taksonlar, ekstensional va intensional taksonlar, shuningdek, til massivi, landshaft va dialektal zonalar nuqtayi nazaridan izchil asoslaydi. Shuningdek, o'g'uz lahjasidagi yordamchi so'zlarning joylashish tartibi ham dialektologik, arealogik va geografik-kartografik mezonlar asosida tadqiq etilib, ular atrof tillarning ijtimoiy-madaniy ta'siri hamda tilning tarixiy rivojlanish jarayonlari bilan bog'liq holda izohlaydi. Shu jihatdan qaraganda, F.Nurmanovning mazkur ishlari nafaqat o'zbek tilidagi yordamchi so'zlarning lahja va shevalardagi holatini ochib beradi, balki ularning tarixiy shakllanish jarayonini, funksional-semantik tabiatini va lingvomadaniy ahamiyatini keng ilmiy asosda dalillab beradi. Ushbu tadqiqotlar o'zbek dialektologiyasi uchun dolzarb bo'lib, tilimizning tarixiy qatlamlarini aniqlashda va lingvistik xaritalar tuzishda metodologik asos vazifasini bajaradi (Nurmanov, 2024).

M. Usmonovning tadqiqoti o'zbek dialektologiyasidagi muhim ilmiy yangiliklar bilan ajralib turadi. Xususan, Mingbuloq shevasining lingvistik xaritalari yaratilishi, uning shakllanishida etnik tarkib turlicha-ligining omillari va migratsion jarayonlarning ta'siri aniqlanadi. Shevaning ijtimoiy-madaniy hamda etnik-lisoniy xususiyatlari tadrijiy taraqqiyot jarayonida baholanib, izoglossa chiziqlarining o'rni va areolingvistik belgilar asosida tasnifi ishlab chiqiladi. Tadqiqotda sheva fonetik-fonologik tizimi – tovushlar paradigmasi, artikulyatsion-akustik belgilari, fonematik qonuniyatlari atroflicha o'rganilib, uni qarluq, qipchoq va aralash tip guruhlariga ajratish tamoyillari faktik materiallar yozrdamida asoslanadi (Usmonov, 2024)

A. Allaberdiyev o'z dissertatsiya ishida Buxoro o'g'uz shevalarining fonetik, leksik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini har tomonlama tadqiq etishni maqsad qilgan. Tadqiqotda, avvalo, sheva tizimidagi unlilar va undoshlarning fonetik xususiyatlari hamda ular bilan bog'liq hodisalarning yuzaga kelish

sabablari yoritilgan. Shuningdek, Buxoro o'g'uz shevalarining leksik qatlamining adabiy til bilan o'xshash va farqli jihatlari aniqlanib, yig'ilgan material leksik-semantik guruhlariga ajratilgan. Bu jarayonda ma'no torayishi, kengayishi, yangi ma'no hosil bo'lishi kabi semantik hodisalar ham alohida tahlil qilingan. Morfologik jihatdan esa Buxoro o'g'uz shevalaridagi affikslarning fonetik o'zgarishlari, faqat mazkur shevaga xos morfologik ko'rsatkichlar aniqlanib, ularning lingvistik tabiatiga ilmiy izoh berilgan. Sintaktik qatlamda esa sodda gap, gap bo'laklari, uyushiq bo'laklar, undalma, to'liq va to'liqsiz gaplarning qo'llanishi adabiy til bilan qiyosiy tahlil qilingan (Allaberdiyev, 2025). Ushbu tadqiqotlarda xalq tilining jonli ifodasi, shevaga oid birliklarning qadimiy ildizlari turli aspektlarda o'z ifodasini topgan bo'lib, xalq ertaklarida mavjud dialektizmlarning lingvistik tadqiqini amalga oshirish uchun yetarlicha manba borligini ta'kidlash joiz.

O'zbek xalq ertaklari xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va serqatlam janrlaridan biri sifatida nafaqat badiiy mazmuni, balki tili bilan ham alohida ahamiyatga ega. Ertak matnining til xususiyatlarini o'rganishda dialektal qatlamni lingvopoetik nuqtayi nazardan tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy vazifa turi	Mazmuni	Misollar	Izoh
Funksional-semantik	So'z ma'nosining kengayishi, torayishi yoki o'zgarishi orqali mazmuniy farqlanish	<i>boshi bo'sh</i> (boshi ochiq), <i>suluk</i> (nozik)	Shevada qo'llanishida qo'shimcha semantik yuklama kasb etadi
Lingvopoetik	Obraz yaratish, ekspressivlikni kuchaytirish, xalqona ohang berish	<i>bo'ldiqlatay</i> (cho'ktirib yuborish), <i>unnab ko'rmoq</i> (urinib ko'rmoq)	Ertak nutqiga emotsional ta'sirchanlik va xalqona ruh bag'ishlaydi
Sotsiolingvistik	Nutqning hududiy va ijtimoiy xususiyatlarini belgilash, lokal kolorit yaratish	<i>cho'p-cho'mak</i> (o'tin), <i>antaxur</i> (taom turi)	Qahramonlarning yashash muhiti va mintaqaviy xususiyatini ifodalaydi

1-jadval. Dialektal birliklarning ertak tilidagi asosiy vazifalari

Ko'rinib turibdiki, dialektal birliklar ertak matnida nafaqat mazmuniy, balki badiiy va ijtimoiy-funksional vazifalarni ham birgalikda bajaradi. Shu bois ertaklarda qo'llanilgan dialektizmlar adabiy til me'yorlaridan chekinish sifatida emas, balki badiiy-estetik maqsadga yo'naltirilgan, xalqning nutqiy tafakkur modelini ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Dialektal birliklarning ertak matnidagi funksional xususiyatlari uch yo'nalishda ko'zga tashlanadi. Birinchidan, *kommunikativ vazifa*, ya'ni ertak tinglovchilari uchun tushunarli bo'lgan hududiy leksik qatlamni ifodalaydi va

ertakchining nutqini tabiiylashtiradi. Ikkinchidan, *identifikatsiya vazifasini* bajaradi. Dialektal birliklar qahramonning qaysi hududga mansubligini hamda uning ijtimoiy-ma'naviy dunyoqarashini ko'rsatishga xizmat qiladi. Uchinchidan, *estetik vazifa* bajaradi. Ular voqeani badiiy-estetik jihatdan ta'sirchan qiladi, obrazlar nutqiga individual xususiyat bag'ishlaydi. Shunga asosanib xalq ertaklaridagi dialektal birliklarning lingvopoetik tahlili ularning faqatgina hududiy nutqiy xususiyat sifatida emas, balki badiiy-estetik mazmun yaratishda muhim vosita ekanini ko'rsatadi.

Dialektal birlik	Adabiy til shakli	Lingvopoetik funksiyasi	Izoh
<i>bo'ldiqlatay</i>	chayqatmoq (O'rinbayeva, 2017)	Dinamik harakatni kuchliroq ifodalaydi	Qo'pol, ta'sirchan ohang beradi
<i>unnab ko'rmoq</i>	urinib ko'rmoq	Obrazning harakatini jonli ifodalaydi	Og'zaki nutqqa xoslik
<i>cho'p-cho'mak</i>	o'tin	Hududiy rang-baranglik yaratadi	Xalqona atama
<i>boshi bo'sh</i>	boshi ochiq	Semantik torayish orqali badiiy aniqlik	Qizning tusrmushga chiqmaganligini bildiradi

2-jadval. Xalq ertaklaridagi dialektal birliklarning lingvopoetik tahlili

O'zbek xalq ertaklaridagi dialektal birliklarning aksariyatini ertak matnining jonli

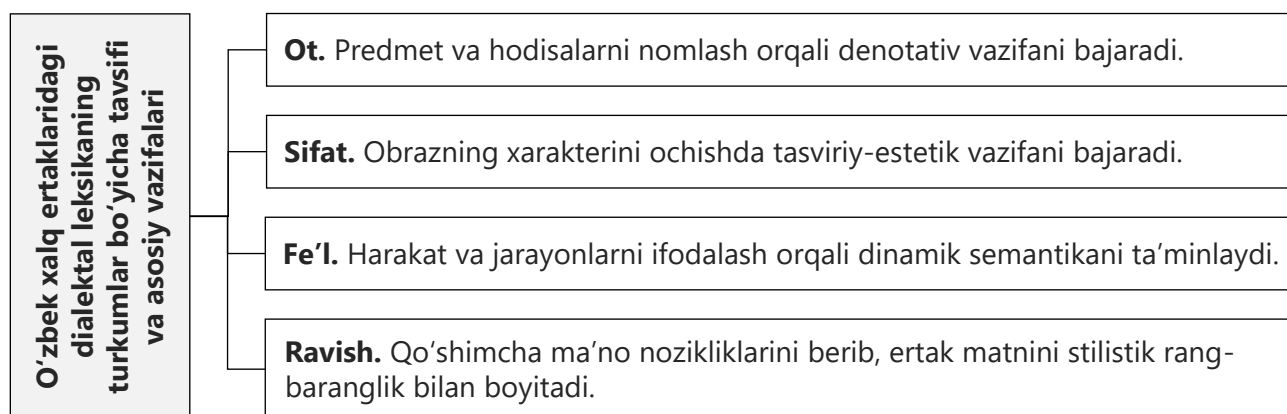
va xalqonaligini ta'minlovchi leksik qatlam tashkil etadi. Bunday birliklar, avvalo, ertak

matniga tabiiylik va xalqona ruh bag'ishlaydi, voqealarning xalq hayoti va dunyoqarashiga yaqin tarzda ifodalanishini ta'minlaydi. Dialektal leksikalar yordamida ertak qahramonlarining nutqi jonliroq va ta'sirchanroq bo'lib, ular tinglovchiga yanada ishonchli ko'rinadi. Shu bilan birga, hududiy dialektizmlar ertakning yaratilgan ijtimoiy-madaniy muhitini ochib beradi, xalqning turmush tarzi, urf-odatlarini, ma'naviy qadriyatlarini ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ertaklarda qo'llangan bunday leksemalar nafaqat badiiy-estetik maqsadga xizmat qiladi, balki xalq og'zaki ijodining lingvopoetik xususiyatlarini ham namoyon etadi. Natijada, dialektal birliklar ertaklarning xalqchil ruhini mustahkamlaydi, ularning asrlar davomida og'izdan og'izga o'tib kelishida muhim rol o'ynaydi va adabiy tilning boyishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Xalq ertaklari tilida qo'llangan dialektal birliklarning salmoqli qismini hozirgi o'zbek adabiy tili va shevalarida uchraydigan umumiy leksemalar tashkil etadi. Ushbu leksemalarning aksariyati narsa-predmet nomlari bilan bog'liq bo'lib, ular xalqning turmush tarziga, moddiy

madaniyatiga, an'anaviy **xo'jalik faoliyati** va **maishiy hayotiga oid atamalarini** ifodalaydi. Masalan, **cho'mak, kadi, otoz, otov, sazaq, sonoch, antaxur, shakasha, arja** kabi leksemalar xalqning etnografik-madaniy xotirasini saqlovchi til birliklari sifatida diqqatga sazovordir.

Leksik-semantik tasnif nuqtayi nazaridan qaralganda, ertaklarda uchraydigan dialektizmlar turli turkumlarga mansub bo'lib, ularning asosiy qismini otlar tashkil etadi. Bu holat xalqning nutqiy tajribasida real predmet va voqeliklarni nomlash zaruriyatining kuchliligini ko'rsatadi. Shuningdek, ertak matnida sifat va fe'l turkumiga oid dialektal birliklar ham faol qo'llanadi, ular esa personajlarning xususiyatlarini tasvirlash, voqealarning dinamikasini ifodalashda muhim lingvopoetik vazifani bajaradi. Qisman bo'lsa-da, ravish turkumiga oid dialektizmlar ham uchrab, ular nutqqa obrazlilik, aniqlik va ekspressivlik bag'ishlaydi. Demak, xalq ertaklaridagi dialektal birliklarning turkumlar kesimidagi taqsimoti ularning lingvopoetik funksiyalarini ham belgilab beradi.

1-diagramma.

Xalq ertaklaridagi dialektal birliklarning turkumlar kesimidagi taqsimoti ularning lingvopoetik vazifalari

Ot turkumiga oid dialektizmlar odatda narsa-predmet nomlari, kasb-hunar faoliyatiga daxldor leksik birliklar orqali namoyon bo'ladi. Bunday birliklarning qo'llanishi o'zbek xalq

og'zaki ijodida, xususan ertaklarda, hududiy differensiallik tamoyiliga asoslangan holda shakllangan bo'lib, ular xalq tilining geolingvistik qatlamlarini o'rganishda muhim til faktlari vazifasini bajaradi. Bu jarayon, bir tomondan, turli hududlarda vujudga kelgan so'z shakllari va ularning semantik

differentiasiyasini aniqlash imkonini bersa, ikkinchi tomondan, ertak matnlarining etnolingvistik va lingvomadaniy qadimiy qatlamlarini tadqiq etishga asos yaratadi. Ot turkumidagi dialektizmlar, ayniqsa, tarixiy-etnografik terminlar, an'anaviy hunarmandchilikka yoki dehqonchilikka oid nomlar orqali folklor matnlarining kognitiv asoslarini yoritishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Ular daryo yoqasidagi bir **sabza joyga** gilamlar toshadilar, **kundnol** ko'pacholarni daryo tomonga soldilar. (Bo'ri bilan mergan. "Rustamzod va Sherzod", 57.); ...ketishda, quruq ketmasin deb, bir arava cho'p-**cho'makni** ham yuklab ketishadi. (Bo'ri bilan mergan. "Botir echki", 22); **Kadi** shamoldan kunin taraqlab, tunin tarqalab turar ekan. (Bo'ri bilan mergan. "Kiyik bilan kadi", 25); Mayli bolmasa, **xo'bchi** kim bo'ladi? – debdi. (Bo'ri bilan mergan. "Kiyik bilan kadi", 27); Kunlardan bir kun qo'ng'iz **bikach** erga tegmoqchi bo'lib, yo'lga chiqibdi. (Bo'ri bilan mergan. "Qo'ng'iz bikach", 28) kabi parchalardagi **sabza joy, kundnol, cho'p-cho'mak, kadi, xo'bchi, qo'ng'iz bikach** kabi birliklar xalqning turmush tarzini, maishiy-madaniy muhitini va ijtimoiy hayotini lingvistik jihatdan aks ettiradi. Shuningdek, bu turkumga oid dialektizmlarda etnografik xarakter yetakchilik qiladi. Masalan, "O'zbek xalqi shevalarida chavati yoki chapati deb nomlangan, yupqa qotirma non ham mavjud (Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2006-2007). Adabiy tilda lochira deb yuritiladi. Ertaklar tilida lochiraning "chavati" shaklida berilish holati mavjud. Ertak tilida lochiralarning tayyorlanishi uzoq safarga yoki ishga yo'l olish bilan bog'liq o'rinda uchraydi (Bozorov, 2024). Masalan: *Har kuni chol cho'lga o'tinga chiqish vaqtida ikkita chavati qilib berar ekan.* (Oyjamol. "O'tinchi chol bilan tulki", 128)

Sifat turkumiga oid dialektizmlar esa, asosan, idrokiy-estetik baholov funksiyasiga ega bo'lib, ertaklarda obrazlarning xususiyatlarini ifodalashda xalq dunyoqarashini, qadriyatlar tizimini til orqali namoyon etadi. Masalan: **yugirak, suvashak,**

sulukkina, giranda, sari (sara) kabi sifat birliklari voqelikni baholashda hududiy-mintaqaviy nuqtayi nazarni ko'rsatib beradi. Bunday holat, o'z navbatida, dialektal birliklarning lingvopoetik strukturadagi semantik yukini kuchaytiradi va obrazli ifodaning badiiy-estetik imkoniyatlarini boyitadi.

Fe'l turkumiga oid dialektizmlar xalq ertaklari matnida, asosan, harakat-holatni ifodalash uchun qo'llanadi va ular ko'pincha lokal semantik xususiyatga ega bo'ladi. Bunday birliklar adabiy tilning faol qatlamida muntazam qo'llanmasa-da, folklor matnlarida ular kommunikativ-semantik ahamiyat kasb etib, voqelikning badiiy tasvirini tabiiylashtiradi hamda obrazli ifoda kuchini oshiradi. Masalan, **unnamoq, ajab bo'ladi, qichamoq, to'mirmoq** kabi fe'llar o'ziga xos harakat tarzi, davomiylik yoki muayyan etnografik kontekstda ro'y berayotgan jarayonni aniqroq ifodalaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalq ertaklari tilida uchraydigan dialektizmlar turli so'z turkumlarida har xil intensivlik bilan namoyon bo'ladi. Bu jarayon, bir tomondan, tilning leksik boylik darajasi va tarixiy qatlamlarini aniqlash imkonini bersa, ikkinchi tomondan, ertak matnlarining etnolingvistik manbalari, estetik ta'sirchanlik darajasi va identitet mezonlarini ochib berishda muhim omil vazifasini bajaradi. Demak, fe'l turkumidagi dialektal birliklar nafaqat oddiy kommunikativ vazifani, balki folklor matnlarining lingvopoetik strukturasi markaziy ahamiyat kasb etadigan estetik-funksional yukni ham o'z zimmasiga oladi.

Ravish turkumiga oid dialektizmlar xalq ertaklari matnida nisbatan kam uchrasa-da, ular harakat-holatning tarzini, joyini yoki vaqtini aniqlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bunday birliklar ko'pincha lokal semantik xususiyatga ega bo'lib, voqea-hodisalarni hududiy rang-baranglik bilan boyitadi hamda ertak nutqiga tabiiylik baxsh etadi. Masalan, **deshan** ("tashqarida") leksemasi nutqiy muloqotda makon kategoriyasini ifodalab, voqeaning qayerda sodir bo'layotganini

aniqlashtiradi. Xuddi shuningdek, **mut** ("bekorga") ravishi natija va sabab munosabatlarini ko'rsatishda ishlatiladi. Bu esa ertak matnida qahramonning ruhiy kechinmalarini yanada jonliroq ifodalaydi. **So'g'in** ("so'ng, keyin") ravishi esa temporallik (vaqt ketma-ketligi)ni belgilash orqali voqea-hodisalar o'rtasidagi xronologik izchillikni ta'minlaydi. Bundan tashqari, *olotos* (*ola* – "kelishmovchilik, nizo" + *tos* – "parcha") shaklidagi ravish o'zida semantik kompozitsiya jarayonini mujassamlashtirgan bo'lib, voqea-hodisalarni *tartibsizlik*, *betizginlik* ohangida tasvirlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ravish turkumiga oid dialektizmlar, bir tomondan, ertak matnining lingvopoetik strukturasini boyitadi, ikkinchi tomondan, etnolingvistik ma'lumot manbasi sifatida ham qimmatlidir. Chunki ular xalq nutqidagi hududiy kolorit, madaniy semantika va kognitiv-pragmatik tafakkur modelini ochib beradi. Shu orqali ravish dialektizmlari xalq ertaklarining badiiy-estetik ta'sirchanligini oshiradi va folklor diskursida qahramonlarning nutqiy portretini tabiiylashtirishga xizmat qiladi.

Qayd etish joizki, o'zbek xalq ertaklarida qo'llanilgan dialektal birliklar bir qator muhim lingvopoetik va funksional vazifalarni bajaradi. Avvalo, ular qahramonlarning og'zaki nutqini tabiiylashtiradi, voqealar rivojini hayotiy fon bilan ta'minlaydi hamda ertakning xalqchil ruhini kuchaytiradi. Shu bilan birga, dialektizmlar qahramonlarning hududiy mansubligini va ular yashagan ijtimoiy-madaniy muhitning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashda ham muhim ko'rsatkich vazifasini bajaradi.

Ertak matnlarida uchraydigan bunday til birliklari ko'pincha ijtimoiy-dialektal differensiasiyaning ifodasi sifatida qahramonlar nutqida turlicha qo'llanadi. Bu esa bir tomondan, obrazlarning ijtimoiy kelib chiqishini yoki geografik hududga daxldorligini ko'rsatishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan,

ertak tilining uslubiy ko'lamini kengaytirishga zamin yaratadi. Shunday qilib, dialektizmlar ertak matnida nafaqat leksik boylikning tarkibiy qismi sifatida, balki lingvopoetik omil sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning qo'llanishi xalq tafakkurining etnolingvistik modelini yoritadi, xalqning turmush tarzi, qadriyatlari va madaniy merosini badiiy til vositasida jonlantiradi. Natijada, dialektal birliklar ertaklarning badiiy-estetik ta'sirchanligini oshiradi, adabiy til va xalq og'zaki ijodi o'rtasida o'zaro lingvomadaniy aloqadorlikni ta'minlaydi hamda tilshunoslik uchun boy empirik material manbasi vazifasini bajaradi. Shu ma'noda "...o'zbek tili shevalari, tarixiy taraqqiyoti, uning istiqboli bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, kadrlar tayyorlash sifatini yaxshilash..." (Мирзиёев, 2019) zaruriyati ham o'zbek shevalarini ilmiy asoslarga tayanib, mukammal o'rganishga qaratilgan dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa takliflar

Xulosa qilib aytganda, o'zbek xalq ertaklari tilidagi dialektal birliklarning lingvopoetik va funksional tahlili, ularning shunchaki hududiy nutqiy xususiyat emas, balki matnning badiiy-estetik mazmunini yaratishda markaziy ahamiyat kasb etuvchi vosita ekanini yaqqol ko'rsatadi. Ushbu birliklar ertak qahramonlarining nutqini tabiiylashtiradi, voqea-hodisalarga hayotiy fon beradi va xalqning etnolingvistik tafakkur modelini jonlantiradi. Kelgusidagi ilmiy izlanishlarda, mavjud ilmiy manbalarga tayanib, nafaqat leksik, balki fonetik va morfologik dialektizmlarning ham ertak janriga xos qo'llanish mexanizmlari, ularning adabiy til me'yorlari bilan o'zaro munosabati tizimli va qiyosiy-arealogik asosda chuqur tadqiq etilishi maqsadga muvofiqdir. Bu esa o'zbek dialektologiyasi uchun yangi metodologik yondashuvlarni shakllantirishga va tilimizning tarixiy-madaniy qatlamlarini yanada to'liq ochib berishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev, Sh. (2017). *Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz*. Toshkent: O'zbekiston.
2. Mirziyoyev, Sh. (2019). Milliy o'zligimiz va mustaqil davlatchiligimiz timsoli. *Xalq so'zi*.
3. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. (2006–2007). Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. (Vol. IV).
4. Allaberdiev, A. (2025). *Buxoro o'g'uz shevalarining til xususiyatlari* [Doctoral dissertation abstract, Qarshi State University]. Qarshi.
5. Bozorov, H. X. (2024). *O'zbek xalq ertaklarining lingvomadaniy tadqiqi*. Toshkent: Grand Kondor Print.
6. Nurmanov, F. (2024). *O'zbek dialekt va shevalaridagi yordamchi so'z turkumlarining areal tadqiqi* [PhD dissertation abstract, Samarkand State University]. Samarqand.
7. Po'latova, S. (2023). *Vobkent tumani shevasining arealogik tadqiqi* [PhD dissertation abstract, Bukhara State University]. Buxoro.
8. Usmonov, M. (2024). *O'zbek tilining Mingbuloq shevasi* [PhD dissertation abstract, Namangan State University]. Namangan.
9. Xidraliyeva, Z. (2023). *O'zbek tilining Iqon shevasi* [PhD dissertation abstract, Tashkent State University]. Toshkent.
10. O'rinbayeva, D. B. (2017). *Folklor asarlari tiliga xos so'zlarning izohli lug'ati*. Samarqand.

Muloqotda pragmatik mazmunning ifodalanish usul va vositalari

Sattorova Feruza Elmurodovna
*Katta o'qituvchi, PhD, doktorant,
Samarqand davlat chet tillar instituti*

Annotatsiya *Kommunikatsiyaning samarali kechishini ta'minlaydigan bosh ko'rsatkich – nutq orqali ko'zlangan mazmun, ya'ni pragmatik ma'noni to'g'ri fahmlashdir. Lisoniy vositalar – leksik, grammatik va sintaktik birliklar – mazmunni kodlashda birlamchi bo'lsa-da, nutqiy tuzilmalarda mo'ljallangan ma'no ko'pincha nolisoniy omillar orqali to'liq namoyon bo'ladi. Bunday omillarga kontekst, kommunikativ vaziyat, ishtirokchilarning ijtimoiy roli, prosodika, kinestika hamda madaniy skriptlar kiradi. Ularning uyg'unligi aynan nima aytilgani emas, balki "qanday" va "nima uchun" aytilganini ochib beradi. Birdaniga ilg'ash qiyin bo'lgan implikatura, presuppozitsiya va konnotativ qatlamlarni anglash esa pragmatik mazmunni shakllantiruvchi usul hamda vositalarni tizimli o'rganishni talab qiladi. Shu asosda nutq strategiyalari va xulqiy qoidalar, politezika, sahnalashtirilgan hamkorlik, relevans tamoyili kabi nazariyalar amaliy tahlilga jalb etiladi. Natijada muloqotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli tushunmovchiliklar, xususan, madaniyatlararo semantik siljishlar, noaniq ishoratlar va irodiiy maqsadning noto'g'ri talqini ancha kamayadi. Shu bois, pragmatik savodxonlikni rivojlantirish til ta'limida ustuvor yo'nalish bo'lib, tarjima, media va ta'lim amaliyotida yuqori natija beradi izchil va barqaror natijalar.*

Kalit so'zlar *Denotativ ma'no, konnotativ ma'no, kontekst, propozitsiya, referensiya, eksplikatura, implikatura, presuppozitsiya, inferensiya*

Способы и средства выражения прагматического значения в разговоре

Сатторова Феруза Элмуродовна
*Старший преподаватель, PhD, докторант,
Самаркандский государственный
институт иностранных языков*

Аннотация *Эффективность коммуникации определяется прежде всего адекватным пониманием замысла высказывания, то есть прагматического смысла. Хотя языковые средства – лексические, грамматические и синтаксические – играют ключевую роль в кодировании содержания, намеченный смысл часто полностью проявляется через невербальные факторы: контекст, коммуникативную ситуацию, социальные роли участников, просодику, кинесику и культурные сценарии. Их согласованность раскрывает не только «что» сказано, но и «как» и «зачем». Осмысление труднодоступных слоёв – имплицатур, пресуппозиций и коннотаций – требует системного изучения средств и методов формирования прагматического содержания. На этой основе в анализ привлекаются речевые стратегии и нормы поведения, вежливость, «разыгранное» взаимодействие, а также принцип релевантности. В результате существенно сокращаются возможные недопонимания в общении, включая межкультурные семантические смещения, неясные намёки и неверные интерпретации коммуникативного намерения. Следовательно, развитие прагматической грамотности*

является приоритетом языкового образования и обеспечивает устойчивые результаты в переводе, медиа и педагогической практике.

Ключевые слова *Денотативное значение, коннотативное значение, контекст, предложение, референция, экспликатура, импликатура, пресуппозиция, инференция*

Methods and means of expressing pragmatic meaning in conversation

Sattorova Feruza Elmurodovna
*Senior teacher, PhD, doctorant,
Samarkand State Institute of
Foreign Languages*

Annotation *The effectiveness of communication depends primarily on accurately grasping the speaker's intended content – its pragmatic meaning. While linguistic resources – lexical, grammatical, and syntactic – are central to encoding information, the intended sense often becomes fully visible through non-linguistic factors such as context, communicative setting, participants' social roles, prosody, kinesics, and cultural scripts. Their alignment reveals not only what is said, but how and why it is said. Comprehending less overt layers – implicatures, presuppositions, and connotations – therefore requires a systematic study of the methods and means that shape pragmatic content. Building on this, analyses incorporate speech strategies and behavioral norms, politeness, staged cooperation, and the principle of relevance. As a result, potential misunderstandings in interaction are reduced, including cross-cultural semantic shifts, ambiguous cues, and misreadings of communicative intent. Consequently, developing pragmatic literacy is a priority in language education and yields durable outcomes across translation, media, and pedagogical practice.*

Keywords *Denotative meaning, connotative meaning, context, proposition, reference, explicature, implicature, presupposition, inference*

Kirish

So'nggi yillarda xorijiy tillarni o'rganish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlardan bo'lib, bu orqali jahon standartlariga munosib bo'lgan, turli sohalarida amalga oshirilayotgan yangiliklarni o'rganib, ilm-fanni rivojlantirishga hissa qo'sha oladigan kadrlarni yetishtirish maqsad qilingan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-maydagi PQ №5117-son "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida ta'limning barcha bosqichlarida xorijiy tillarni o'qitishni sifat

jihatdan yangi bosqichga olib chiqish maqsad qilingan. Shunday ekan, xorijiy tillarni o'qitish amaliyotidan ko'zlangan natija, albatta, chet tilida samarali muloqot qilish hisoblanadi. Yurtimizda so'nggi o'n yilliklarda xorijiy tillarni o'qitish kommunikativ metodikaga asoslangan bo'lib, kommunikativ grammatika, kommunikativ so'z boyligi kabi o'quv adabiyotlari keng ko'lamda qo'llanila boshlandi. Ammo kommunikativlik atamasi chet tili o'qitish metodikasida "navbatchi" atama darajasini egallagan bo'lsada, bu tushuncha nimalarga tayanishi to'liq anglab yetgan kadrlar kam sonni tashkil qiladi, nazarimizda.

Adabiyotlar tahlili

Ma'lumki, o'tgan asrning 70-yillarida D. Hayms tomonidan muvaffaqiyatli muloqotni ta'minlaydigan kommunikativ yondashuv taklif qilinganligi tilning lisoniy tomoni, ya'ni grammatika va so'z boyligi bilan bog'liq bilimlarning yetarli emasligini ko'rsatdi, balki undan ijtimoiy-madaniy me'yorlarga tayangan holda foydalanish, ya'ni tilning sotsiolingvistik tomoni ham mavjudligi pragmatik bilimlarga ehtiyoj mavjudligini ko'rsatdi (Hymes, 1972). D. Haymsning g'oyalarini rivojlantirgan olimlar G. Kenel va J. Sveinlar 1980-yillarda kommunikativ kompetensiya tushunchasining yangi modelini taklif qilishdi. Unga ko'ra leksikologiya, morfologiya, sintaksis, semantika va fonologiyani o'z ichiga oluvchi grammatik kompetensiya, ijtimoiy-madaniy vaziyatga bog'liq ravishda til birligini to'g'ri tanlay olishni taqozo etuvchi sotsiolingvistik qobiliyat va muloqotda uchrab turadigan kamchiliklarni to'ldirishga xizmat qiladigan verbal va noverbal vositalarni munosib qo'llay olish qobiliyati – strategik qobiliyatlar kommunikativ qobiliyatning muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi (Canale, Swain, 1980). Keyinchalik tilshunos M. Kenel nutqiy muloqotda bog'liqlik (coherence) va kogerentlikni o'rganuvchi diskursiv qobiliyatni kommunikativ qobiliyatning to'rtinchi komponenti sifatida qo'shdi (Canale, 1980). Yuqoridagi modellarda pragmatik qobiliyat tushunchasi sotsiolingvistik qobiliyat tarkibida yotardi. Ammo o'n yillar vaqt o'tib, tilshunos Bachman kommunikativ qobiliyatning asosiy tarkiblaridan biri pragmatik qobiliyat ekanligini ta'kidlay boshladi (Bachman, 1990). Shuningdek, M. Sels-Mursia kommunikativ qobiliyat tarkibi lingvistik, sotsiolingvistik, strategik, diskursiv va faoliyat qobiliyatlari kabi qismlardan tashkil topgan, deb hisoblaydi (Celse-Mursia, 2007). Bunda u faoliyat qobiliyati orqali muloqot maqsadini tushuntirib va tushunib olish qobiliyatini nazarda tutgani ehtimoldan holi emas. Zero, muloqot samarasini faqat lingvistik bilimlar, jumladan, tinglab tushunish, so'zlashish, o'qish va yozish kabi- asosiy

ko'nikmalar, shuningdek, grammatika, so'z boyligi va to'g'ri talaffuzni mukammal o'rganish orqali amalga oshirishning o'zi yetarli hisoblanmaydi. Chunki lisoniy bilimlar orqali ifodalangan axborot turli ijtimoiy va kontekstual ta'sirlar orqali turli ma'noda tushunilishi mumkin. Bunda lisoniy axborot ifodalagan propozitsion ma'no turli omillar natijasi qo'shimcha ma'nolarga (*konnotativ yoki pragmatik mazmun*) ega bo'lishi mumkin. Masalan, *well* – ingliz tilida kirish so'z sifatida qo'llanganda, muloqot vaziyatiga qarab fikrni jamlab olish uchun qo'llanilishi, oldingi aytilgan fikrga qo'shilishni ifodlashi, yoki suhbat mavzusini o'zgartirish kabi turli maqsadlarda qo'llaniladi. Bunda gapiruvchi shaxs yoki muallifning tinglovchi yoki kitobxonning diqqat e'tiborini tortish, ularga kommunikativ ta'sir qilish, qiziqtirib qo'yish, fikrini jalb qilish yoki, aksincha, chalg'itish hayajonga solish, to'ldirish, ishontirish yoki aldashga urinishida so'zning, so'z birikmasining ekspressiv-emotsional-baholovchi konnotativ ma'nosini, ya'ni pragmatik ma'nosini tadqiq etish ehtiyoji yuzaga keladi. Shunday qilib so'z ifodalaydigan qo'shimcha ma'noni qo'llash kommunikativ-pragmatik ehtiyojlar tufayli ro'y beradi (Ko'chiboyev, 2016; 10).

Tadqiqot metodologiyasi

Muloqotda lisoniy birliklar orqali ifodalangan jumla yagona propozitsion ma'noga ega bo'lsada, ular ekstralingvistik omillar tufayli turli illokutiv maqsadlarni ifodalashi mumkin. Nutqda mo'ljallangan illokutiv ma'noni anglash kontekst, fon bilimlar, muloqot presuppozitsiyasi, suhbatdoshlar orasidagi masofaga asoslanadi. Xorijiy tilni o'zlashtirish jarayonida esa bunday ekstralingvistik omillarni inobatga olishda o'rganilayotgan tildagi shaxslararo munosabatlar normasini, milliy-madaniy qadriyatlar tizimini egallashga ehtiyoj mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa chet tili didaktisini rivojlantirishda kommunikativ-funksional paradigma yutuqlariga tayanish muloqot samarasini oshirishiga imkon beradi. Shunday ekan chet tili ta'limida kommunikativ

yo'nalishni qo'llashni faqat lingvistik tomoniga urg'u bermay, lisoniy vositalar orqali qo'llanilgan jumlar yagona propozitsiyaga ega bo'lsada, ularning muloqotda faollashuvi natijasida turli pragmatik mazmun bilan boyishini e'tibordan chet qoldirmaslikka chaqiradi.

Tahlil va Natijalar

Bunda pragmatik mazmunni shakllantirishda propozitsiya, referensiya, eksplikatura, implikatura, presuppozitsiya, inferensiya kabi turli til hodisalari ishtirok etadi. Ularni qisqacha tushuntirish esa, so'zlar har doim ham o'zi ifodalagan denotativ ma'nodan iborat emasligini aniqlashga yordam beradi. Xususan, **propozitsiya**, avvalo, asosan tilshunoslikning semantika bo'limida tahlilga tortilsada, uni pragmatika bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlash lozim. Chunki propozitsiya har doim ham darak gaplar mazmuniga va bu gapning rost yoki yolg'onligiga ishora qilishdangina iborat bo'lmay, balki yagona propozitsiya turli kontekstda turli xabar mazmuniga ega ekanligi pragmatika doirasidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Masalan,

1. *John should know better* (nimadan yoki kimdan yaxshiroq biladi?)
2. *Mary is too old* (nima uchun?)
3. *The girls left early* (nima uchun tark etdi?)

Keltirilgan gaplar grammatik jihatdan tog'ri tuzilganligiga qaramay, propozitsion ma'nosi tugal emas, chunki bu gaplarning qavslar ichida keltirilgandek tugallikka erishishda kontekst talab qilinadi va bu gaplardan anglashilayotgan axborotning rost yoki yolg'onligi ham kontekstda aniqlashadi.

Referensiya ham propozitsiya hodisasi singari denotativ semantika doirasida talqin qilinsada, bu hodisada lisoniy nomni voqelik bilan bog'lashda "shaxslararo harakat" asosida hosil bo'lishini inobatga olib, voqelikdagi obyekt va lisoniy birlik o'rtasida mantiqiy bog'lanish muloqotda oldin va keyin aytilgan jumlagi ishora qilishi hisobga olinsa, pragmatik mazmunni shakllantirishga xizmat qilayotganini tushunish mumkin. Referensiya

muloqotda olmosh, artikl, turli deydik iboralar, shaxs nomlari, illokutiv iboralar yordamida voqelanadi.

Masalan,

It is stated in the book that Zuhri and Didi got married at the end of 2019. Shortly after that, they stayed in a small house in the peaceful village, far away from people who always disturb them. Two years later, they had a beautiful and cute baby boy, named Taajudin. They named him Taajudin as they wish that he will be a great-man in the future, contributing for the religion and country life. (anaforik referensiya)

Yesterday, I walked through the farm and unpredictably I saw it in the fish pool. A big python snake! (kataforik referensiya)

Eksplikatura – muloqotdan ko'zlangan maqasadni ochiq ifodalashni anglatib, bu hodisa implikaturaga qarama-qarshi qo'yiladi. Bunda eksplikatura propozitsiya ifodalagan ma'noga – ya'ni haqiqatga to'liq mos keladi. Yuqori darajadagi eksplikatura esa propozitsiyaga qo'shimcha holda propozitsiya ifodalagan illokutiv ta'sir va propozitsion munosabatga mos kelishdir, ya'ni axborotning aytilmay qolgan qismini to'ldirish propozitsiyani to'liq tushunishga yordam beradi va yetishmayotgan axborot tiklanadi.

Masalan,

The sun is not larger than some planets: it is larger than all planets.

Implikatura – doimiy bo'lmagan, muloqotda tez o'zgarib turadigan, hatto yo'qolishi mumkin bo'lgan ma'no, mazmun elementidir (Safarov, 2016;123). Bunda nutqiy tuzilma ma'nosini so'zlovchi va tinglovchi hayotiy tajribalariga tayanib, tafakkur orqali fahmlaydilar. Implikatura nutq vaziyati va muloqot tamoyillariga asoslanadigan muloqot implikaturasi va umummaqbul qoidalar asosida yuzaga keladigan implikatura turlariga ajratiladi.

Masalan,

A: *What time is it?*

B: *The newspaper has not arrived yet.*

B so'zlovchi ikkala muloqotdoshlarga ham ma'lum bo'lgan odatdagi gazeta yetkarib

berish vaqtiga ishora qilish orqali javob beryapti, bu orqali u soatni aniq necha bo'lganligini bilmasligini muloqotdoshga bilvosita yetkaryapti.

Presuppozitsiya hodisasi nutqiy tuzilmaning haqiqat bo'lishi shart bo'lgan semantik bo'lagidir. Bunda jumladan anglashiladigan taxmin va xulosani chiqarish mantiqiy tamoyillarga asoslanadi. Ba'zi tilshunoslar presuppozitsiya markazida so'zlovchining kommunikativ maqsadi turadi, deb hisoblaydi (Сафаров, 2023; 222).

Masalan,

Where is the salt?

Ushbu jumla orqali dasturxonda tuz yo'qligidan xabar bersa, bir vaqtning o'zida, tuzning qayerdaligini kimdir bilishi taxmin qilinyapti.

Inferensiya – bilvosita usulda ifodalangan axborotda deduktiv yoki induktiv

usul orqali erishilgan natija xulosa bo'lib, uning asosida nutqiy aktning kommunikativ maqsadi yotadi.

Masalan,

John went to school.

Ushbu jumladan Jonning maktab o'quvchisi ekanligi haqida xulosa olish mumkin.

Xulosa va Takliflar

Shunday qilib, kommunikativ faoliyatda samarali muloqotni tashkil qilishda lingvistik, enslopedik va interaktiv bilimlarni o'zlashtirish talab qilinadi. Bunda verbal munosabatlardan anglashiladigan ma'nolarni kontekstga asoslanib tushunish aynan biz yuqorida mushohada qilgan pragmatik mazmunni shakllanishiga ta'sir qiladigan usul va vositalarni o'zlashtirish va ularni muloqot jarayonida qo'llay olish, ya'ni pragmatik qobiliyatni shakllanish va rivojlantirish ahamiyati haqida so'z yuritilyapti.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ko'chiboyev, A. (2016). *Matn pragmatikasi: O'quv-uslubiy qo'llanma*. Samarqand.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
3. Canale, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1.
4. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. 269-293. Penguin.
5. Bachman, L. (1990). *Fundamental considerations in language testing*. Oxford University Press.
6. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical basis of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47.
7. Celce-Murcia, M. (2007). Rethinking the role of communicative competence in language teaching. In E. Alcon Soler & M. P. Safont Jordà (Eds.), *Intercultural language use and language learning*. 41-57. Springer.
8. Campbell, R., & Wales, R. (1970). The study of language acquisition. In J. Lyons (Ed.), *New horizons in linguistics*. 242-260. Penguin Books.
9. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalingvistika*. Tashkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
10. Safarov, Sh. (2023). *Tilshunoslik terminlari lug'ati*. Tashkent: Lesson Press.

**Субстандартная лексика
художественного произведения
как показатель авторского
идиостиля (на материале
романа-фэнтези Г.А. Долгой
«Боги срединного мира»)**

Иплина Антонина Александровна
antipmoon@mail.ru
PhD, доцент,
Turan International University

Аннотация Данная статья посвящена исследованию функциональной роли субстандартной лексики в романе-фэнтези Г.А. Долгой «Боги срединного мира» и её влиянию на формирование авторского идиостиля. В работе рассматривается широкий спектр нестандартных языковых средств, таких как просторечия, молодёжный сленг и жаргонизмы, архаизмы и историзмы, профессионализмы и поэтизмы. Научной базой послужили труды знаменитых российских диалектологов, как Р.И. Аванесов, Е.А. Земская, Л.Л. Касаткин, С.И. Ожегов, Е.О. Опарина, Д. Савина, Ф.П. Филин. Методологической основой для исследования выступил комплексный филологический анализ, включающий контекстуальный, сопоставительный и функционально-стилистический методы. В результате исследования установлено, что субстандартная лексика является не случайным элементом, а системообразующим компонентом идиостиля автора Г.А. Долгой, так как через её многофункциональное и целевое использование решаются ключевые художественные задачи, такие как создание реалистичного и многогранного художественного мира, где бытовая реальность контрастирует с историко-эпической; глубокая речевая и психологическая характеристика персонажей; достижение яркого стилистического и эмоционального эффекта. Авторский идиостиль характеризуется установкой на синтез разнотилевых элементов, вниманием к историческим и современным речевым нюансам, а также лиризмом и иронией. Субстандартная лексика в исследуемом романе-фэнтези служит мощным инструментом для построения сложной картины и является маркером уникального авторского почерка.

Ключевые слова Субстандартная лексика, просторечия, сленг, жаргонизмы, архаизмы, историзмы, профессионализмы, поэтизмы, авторский идиостиль

**Badiy asarlardagi substandart
leksika muallif idioshtilining
ko'rsatkichi sifatida
(G.A. Dolgayaning "O'rta dunyo
xudolari" fantastik romani asosida)**

Iplina Antonina Aleksandrovna
antipmoon@mail.ru
PhD, dotsent,
Turan International University

Annotatsiya Ushbu maqola G.A. Dolgayaning "O'rta dunyo xudolari" fantastik romanidagi nostandart lug'atning funktsional rolini va uning muallifning idioshtikasi

shakllanishiga ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada so'zlashuv so'zlari, yoshlar norasmiy (so'zlashuv) leksika, jargonlari va jargonlari, arxaizmlar va istorisizmlar, professionalizm va poetizmlar kabi nostandart lingvistik vositalarning keng doirasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot bazasi taniqli rus dialektologlari R.I. Avanesov, E.A. Zemskaya, L.L. Kasatkin, S.I. Ozhegov, E.O. Oparina, D. Savina va F.P. Filin. Tadqiqotning uslubiy asosi kontekstli, qiyosiy va funksional-stilistik usullarni o'z ichiga olgan keng qamrovli filologik tahlil edi. Tadqiqot natijasida nostandart lug'at tasodifiy element emas, balki muallif G.A. Dolgayaning idiotizining tizimni tashkil etuvchi komponenti ekanligi aniqlandi, chunki uning ko'p funksiyali va maqsadli qo'llanilishi kundalik voqelik tarixiy-eposga qarama-qarshi bo'lgan realistik va serqirra badiiy dunyo yaratish kabi asosiy badiiy muammolarni hal qiladi; personajlarning chuqur nutqi va psixologik tavsifi; va yorqin stilistik va hissiy ta'sirga erishish. Muallifning idiotistikasi turli uslubdagi elementlarning sinteziga e'tibor qaratish, tarixiy va zamonaviy nutq nuanslariga e'tibor berish, shuningdek, lirizm va ironiya bilan ajralib turadi. O'rganilayotgan fantaziya romanidagi nostandart lug'at murakkab tasvirni yaratishda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi va muallifning o'ziga xos uslubining belgisi hisoblanadi.

Kalit so'zlar Nostandart lug'at, so'zlashuv so'zlari, norasmiy (so'zlashuv) leksika, jargon, arxaizmlar, istorizm, professionalizm, poetikizm, muallifning idiotikasi

Sub-standard vocabulary of a work of art as an indicator of the author's idio-style (based on the fantasy novel by G.A. Dolgaya "Gods of the Middle World")

Iplina Antonina Aleksandrovna
antipmoon@mail.ru
PhD, associate professor,
Turan International University

Annotation *This article is devoted to the study of the functional role of substandard vocabulary in the fantasy novel by G.A. Dolgaya "Gods of the Middle World" and its influence on the formation of the author's idiostyle. The paper examines a wide range of non-standard linguistic devices, such as colloquialisms, youth slang and jargon, archaisms and historicisms, professionalisms and poeticisms. The research is based on the works of renowned Russian dialectologists such as R.I. Avanesov, E.A. Zemskaya, L.L. Kasatkin, S.I. Ozhegov, E.O. Oparina, D. Savina, and F.P. Filin. The methodological basis for the study was a comprehensive philological analysis, including contextual, comparative and functional-stylistic methods. As a result of the study, it was established that substandard vocabulary is not a random element, but a system-forming component of the idiostyle of the author G.A. Dolgaya, since through its multifunctional and targeted use, key artistic tasks are solved, such as the creation of a realistic and multifaceted artistic world, where everyday reality contrasts with the historical and epic; deep speech and psychological characterization of the characters; and the achievement of a vivid stylistic and emotional effect. The author's idiostyle is characterized by a focus on synthesizing elements from different styles, attention to historical and contemporary nuances of*

speech, as well as lyricism and irony. Substandard vocabulary in the fantasy novel under study serves as a powerful tool for constructing a complex narrative and is a marker of the author's unique style.

Keywords *Substandard vocabulary, colloquialisms, slang, jargon, archaisms, historicisms, professionalisms, poeticisms, author's idiosyncrasy*

Введение

Субстандартная лексика играет немаловажную роль в художественной литературе, так как выполняет стилистические, характерологические и культурно-исторические функции, а также является показателем авторского идиостиля.

Так, в области изучения просторечий наиболее выдающимися являются работы таких видных российских исследователей, как Федот Петрович Филин (1982), который исследовал, как просторечия влияют на литературный язык, особенно в исторической перспективе, а также подчёркивал, что просторечие – это не «испорченная» языковая норма, а самостоятельный пласт языка, отражающий живую речь.

Елена Андреевна Земская (2001) исследовала естественные диалоги и нестандартную лексику в речи русских горожан за рубежом, что позволило ей описать реальную современную речь, а не искусственные нормы.

Среди учёных-диалектологов ярчайшим представителем является Рубен Иванович Аванесов (1949), создатель лингвистической карты русского языка с «изоглоссами» (изоглосса – линия на лингвистической карте, обозначающая границы распространения какого-либо языкового явления) и классификации русских диалектов (Диалектологический атлас русского языка – ДАРЯ), ставшей основой для многих современных исследований в этой области. Он рассматривал всю совокупность русских

диалектов как единый «диалектный язык», противопоставленный литературному, но имеющий свою внутреннюю организацию. Глубокое изучение материалов, собранных для атласа ДАРЯ, впервые было обобщено в монографии «Вопросы теории лингвистической географии» (Аванесов, Бромлей, & Булатова, 1962).

Известный исследователь культуры речи Сергей Иванович Ожегов (1974) стремился отразить «активный состав языка», в котором систематизировал лексические единицы, что впоследствии помогло ему составить словарь, постоянно редактируемый и дополняемый новыми понятиями.

Основатель современной экспериментальной диалектологии Лев Леонидович Касаткин (1999) в своей монографии показал, что диалекты – это не набор разрозненных черт, а строгие системы, изменение одного элемента в которых влечёт за собой цепную реакцию (например, сильная и слабая позиция фонем).

Из современных исследователей в области диалектологии наиболее значимыми являются работы Елены Олеговны Опариной (2024), которая глубоко занимается социодиалектологией и перцептивной диалектологией. Будучи специалистом в лингвогеографии, она также исследует проблемы вариативности в диалектах и диалектной синтаксической семантики.

Эти и многие другие учёные внесли значительный вклад в изучение

субстандартной лексики, а их работы помогают понять, как развивается русский язык за пределами литературной нормы.

Методы исследования

В данном исследовании нами был применён комплексный подход, основанный на сочетании традиционных филологических методов, где ведущими выступили контекстуальный, сопоставительный и функционально-стилистический анализы, которые позволили нам не просто перечислить примеры субстандартной лексики, но и вскрыть механизмы её функциональности в художественном тексте, а также формирование уникального авторского идиостиля, характеризующегося многогранностью и вниманием к деталям.

Анализ и результаты

В исследуемом нами романе-фэнтези наблюдается частое использование автором произведения субстандартной лексики в среднеазиатском регионе. Рассмотрим поподробнее функционирование данных лексем в контексте и как через них проявляется авторский идиостиль.

Как известно, *просторечия* в контексте выполняют функцию создания живой, достоверной картины происходящего вокруг, погружая читателя в бытовую каждодневную атмосферу и передавая эмоциональную реакцию персонажей через яркую, экспрессивную лексику. Они контрастируют с литературными описаниями, делая текст произведения объёмным и реалистичным, приближенным к современным событиям в повседневности.

Например: «...соседка из другого подъезда стояла на *карачках* под балконом...» (Долгая, 2023; 4). Фраза текста оригинала «на *карачках*» мгновенно создаёт легко узнаваемую картину современности. Литературный вариант данного просторечия – «на четвереньках» – звучал бы более сухо и формально, а в этом

контексте читатель сразу видит позу соседки в её бытовом поведении.

Ещё один пример: «Валя, ..., спотыкаясь на камнях, *костеря* соседа, натащившего их в подвал неизвестно за какой надобностью, пошла к выходу» (Долгая, 2023; 5). Эмоционально окрашенное просторечие «костерить», означающее «ругать матерными словами», несёт в себе грубоватое описание, но тем не менее точно передаёт состояние Вали и служит для речевой характеристики персонажа – её раздражение, страх и беспомощность в тот момент.

В другом предложении: «Валя напекла целый таз булочек, ватрушек, и теперь *девчонки*, *уминая* всю эту *вкуснотищу* с чаем, по очереди читали о царском захоронении...» (Долгая, 2023; 8), автор использовал сразу несколько просторечий: «*девчонки*» – в контексте бытового описания домашней атмосферы и создания образа непринуждённого общения между персонажами; «*уминать*» – со значением «кушать с аппетитом» для передачи атмосферы радостного, почти детского удовольствия от еды; и экспрессивное просторечие «*вкуснотища*», которое даётся в контексте эмоционально-восторженного описания обильного угощения.

Создание правдоподобных и живых персонажей через их речь, погружение читателя в конкретную социальную или временную среду, а также передача ярких эмоций – это основная функция *сленга* и *жаргонизмов* в художественном тексте. Автор романа-фэнтези использует их для характеристики возраста, круга общения, статуса и настроения героя, тем самым делая произведение аутентичным и эмоционально заряженным.

«...*Вытурят* меня из университета...» (Долгая, 2023; 6). В данном примере очевидно использование молодёжного сленга 1980-х годов прошлого столетия. Лексема «вытурят» имеет значение «выгонят» и функционирует в тексте как

элемент речи героини, передающий её тревогу за свою судьбу и досаду.

В другом примере: «– Ну, ты даёшь! Древнюю Маргиану не знаешь?! – Да ладно тебе, знаю я, знаю» (Долгая, 2023; 7), прослеживаются молодёжные жаргонизмы или так называемые молодёжные разговорные клише. Первое клише – «Ну, ты даёшь!» – используется для выражения удивления и общей оценки поступка с отрицательной экспрессией. Второе – «Да ладно тебе» – имеет значение «Не переживай, всё я знаю» и служит для того, чтобы успокоить собеседника. Обе эти фразы уходят корнями в советское время 1960–1970-х годов, впервые появившись в молодёжной среде стиляг как элемент культурного кода. Они до сих пор активно используются в разговорной речи, даже взрослыми поколениями (Савина, н.д.; 24–32).

Говоря о функционировании *архаизмов* в современных художественных произведениях, можно отметить, что они используются авторами для погружения читателя в конкретную историческую эпоху, создавая атмосферу достоверности и передавая «дух времени». Архаизмы также выполняют функцию стилизации, придавая речи персонажа или повествованию торжественность, эпический размах и характерный для прошлых веков колорит.

К примеру: «Сима, на ходу поправляя блузку, *стремглав* припустилась к высотному зданию исторического факультета» (Долгая, 2023; 6). Здесь слово «стремглав» является архаизмом, происходящим от старославянского выражения «стрѣмъ главою» – «вниз головой» (Викисловарь, n.d.). В современном русском языке оно означает «очень быстро», поэтому в контексте данного художественного произведения функционирует скорее как поэтизм со значением «стремительно».

Историзмы в тексте используются автором прежде всего для создания

достоверного исторического колорита и погружения читателя в другую эпоху. Данная субстандартная лексика мгновенно задаёт древний, былинный контекст, рисуя картину далёкого прошлого. Эти слова выполняют номинативную функцию – точно называют исчезнувшие реалии, для которых в современном языке нет точных синонимов, – и придают повествованию эпический, торжественный оттенок, отличая его от нейтрального описания.

Например: «...обнажились почерневшие от времени *доспехи*. Кисть руки древнего *воина* рассыпалась, и *перстень* с тёмным камнем упал в реку...» (Долгая, 2023; 3). Историзмы этого отрывка – «доспехи», «воин» и «перстень» – семантически точны и стилистически мотивированы в контексте. Их основная функция – создать эффект погружения в эпоху, придать описанию мощь, древность и эпический размах, обозначив временной период и социальный статус персонажа.

Создание эффекта достоверности и реалистичности профессиональной среды, а также точное обозначение лексем, для которых нет кратких синонимов в общеупотребительном языке, является целью использования *профессионализмов* в художественном тексте. Они служат мощным инструментом речевой характеристики, указывая на род занятий, социальный статус или кругозор персонажа, и помогают создать убедительный, детализированный художественный мир.

Например: «...троллейбус дёрнулся, *штанга*, спрыгнув с провода и описав весёлый круг, закачалась вверх-вниз...» (Долгая, 2023; 6). В данном отрывке автор использует профессионализм из области электротранспорта – «штанга» (токоприёмник троллейбуса) – для реалистичности описания поломки и достоверности ситуации.

Или: «...камча ... со свистом опустилась на *круп* коня, обжигая его кожу» (Долгая, 2023; 10). «Круп» как часть тела лошади

является профессиональным термином из области коневодства и военного дела, заимствованным из французского «croupe» – «задняя часть лошади» (Викисловарь, n.d.). Это точное анатомическое обозначение подчёркивает естественность и органичность действий героини, для которой такие детали – часть повседневной реальности.

Поэтизмы придают повествованию лиричность, эстетическую глубину и символический подтекст, трансформируя обыденное описание в художественный образ. Они также служат средством выразительности, акцентируя внимание на настроении или внутреннем состоянии героев.

К примеру: «...первокурсники с неподдельным вниманием слушали подтянутого, *седовласого* мужчину...» (Долгая, 2023; 6). Лексема «седовласый» – поэтизм слова «седоволосый». Она используется автором для придания контексту образности и выразительности, создавая торжественный и литературный образ профессора – пожилого мудрого персонажа с богатым жизненным и профессиональным опытом.

Ещё один пример: «Маринка медленно облизнула губы, *томно* прикрывая глаза» (Долгая, 2023; 8). В данном контексте поэтизм создаёт лёгкую ироничную дистанцию между театрально наигранной «томностью» Маринки и практичной, прямой натурой Симы. Автор использует его, чтобы подчеркнуть контраст между персонажами: Маринка живёт эмоциями и флиртом, тогда как Сима погружена в историю и науку.

Выводы

Проведённый нами анализ позволяет сделать ряд ключевых выводов о роли субстандартной лексики в романе-фэнтези и о том, как через её использование раскрывается уникальный авторский идиостиль.

Во-первых, субстандартная лексика в романе функционирует для создания достоверного и реалистического художественного мира. Автор мастерски использует разные пласты нестандартной лексики, как просторечия, сленг, жаргонизмы, архаизмы, историзмы, профессионализмы и поэтизмы для построения двух контрастных реальностей. Современная бытовая реальность создаётся, к примеру, через просторечия и молодежный сленг/жаргонизмы, что погружает читателя в повседневную, эмоционально насыщенную жизнь персонажей, делая их живыми и узнаваемыми. Историческая и эпическая реальность выстраивается с помощью архаизмов и историзмов, так как эти лексемы придают повествованию о прошлом торжественность, хроникальную точность и «дух времени».

Во-вторых, проявляется глубокая речевая и психологическая характеристика персонажей, где субстандартная лексика служит точным инструментом для раскрытия внутреннего мира и социального облика героев. Так, просторечия и сленг передают их эмоции (раздражение, страх, радость), возрастную принадлежность и круг общения. В то время как профессионализмы и поэтизмы характеризуют не только самих персонажей, но и среду, в которой они находятся, а также точку зрения самого повествователя.

В-третьих, для достижения яркого стилистического и эмоционального эффекта, в котором контрастное сосуществование разностилевых элементов является мощным выразительным средством. К примеру, просторечия намеренно контрастируют с литературным повествованием, добавляя тексту объема, динамики и реалистичности. А поэтизмы вносят лиричность, иронию или же торжественность, подчёркивая значимость момента или создавая характерную стилистическую окраску.

Через рассмотренные нами лексические пласты, были выявлены устойчивые черты индивидуального стиля автора. А именно:

1. Идиостиль характеризуется сознательным соединением разностилевых элементов (просторечного и высокого, современного и архаичного) для создания сложного, многомерного художественного пространства, где фэнтезийные элементы органично переплетаются с бытовой реальностью;
2. Г. Долгая демонстрирует глубокое знание не только исторического контекста (точный подбор историзмов и архаизмов), но и современной разговорной стихии, включая её временную специфику (к примеру, сленг 60-80-х гг.), что говорит о тщательной работе над созданием убедительного мира;
3. Каждое использование субстандартной лексики в тексте стилистически мотивировано, то есть ни одно слово не используется

случайно: просторечия всегда работают на характер или атмосферу, архаизмы – на создание исторического колорита, а профессионализмы – на достоверность описания.

4. Использование поэтизмов позволяет автору не просто описывать, а творить поэтический образ, а умелое вкрапление просторечий и сленга часто служит источником лёгкой иронии и помогает выстраивать необходимую дистанцию между читателем и персонажами.

Таким образом, субстандартная лексика в романе является не просто украшением или данью реализму, а системообразующим элементом авторского идиостиля. Через её многофункциональное использование автор создаёт сложный многогранный мир, достигает психологической глубины в обрисовке персонажей и формирует уникальное повествовательное полотно, где историческая эпика встречается с живой и эмоционально насыщенной современностью.

Список использованной литературы:

1. Аванесов, Р. И. (1949). Очерки русской диалектологии. Часть первая. Москва: Учпедгиз.
2. Аванесов, Р. И., Бромлей, С. В., & Булатова, Л. Н. (1962). Вопросы теории лингвистической географии. Москва: Издательство Академии наук СССР.
3. Викисловарь. (n.d.). Викисловарь: свободный словарь. <https://ru.wiktionary.org/wiki/>
4. Долгая, Г. А. (2023). Боги срединного мира: роман. Издательские решения.
5. Земская, Е. А. (2001). Язык русского зарубежья: общие процессы и речевые портреты. Москва: Языки славянской культуры.
6. Касаткин, Л. Л. (1999). Современная русская диалектная и литературная фонетика как источник для истории русского языка. Москва: Наука.
7. Ожегов, С. И. (1974). Лексикология. Лексикография. Культура речи. Москва: Высшая школа.
8. Опарина, Е. О. (2024). Диалектная лексика русского языка: современные исследования российских лингвистов. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 6. Языкознание*, (3), 87-100.

<https://cyberleninka.ru/article/n/dialektnaya-leksika-russkogo-yazyka-sovremenyeyssledovaniya-rossiyskih-lingvistov/viewer>

9. Савина, Д. (н.д.). Даёшь молодёжь: вербальные стереотипы.
<https://www.calameo.com/books/006659190708305e4d393>
10. Филин, Ф. П. (1982). Очерки по теории языкознания. Москва: Наука.

**O'zbek va ingliz badiiy matnlarida
onomatopiyaning
lingvokulturologik funksiyalari****Amirqulov Dilshod Toshtemirovich**adilshod9001@gmail.com

O'qituvchi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya *Ushbu maqolada onomatopiya hodisasining lingvokulturologik jihatlari chuqur tahlil qilinadi. Muallif onomatopiyaga faqat tovushni aks ettiruvchi fenomen sifatida qarash bilan cheklanmay, uni til va madaniyat o'rtasidagi ko'priq, insonning sezgi-idrok tajribasini ifodalaydigan ramz sifatida ko'rsatadi. Matnda taqlidiy so'zlarning milliy tafakkur, estetik stereotiplar, konseptosfera va etik yetiket bilan bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, o'zbek va ingliz tillaridagi onomatopik birliklarning tuzilishi, stilistik va madaniy vazifalari solishtiriladi. Folklor, she'riyat va og'zaki ijodda onomatopik birliklarning obrazlilik, emotsionallik va madaniy kod sifatidagi roli aniqlanadi. Tarjima jarayonida onomatopiyaning madaniy-semiotik xususiyatlari tufayli yuzaga keladigan muammolar ham muhokama qilinadi. Maqola onomatopiyaning fonetik hodisadan tashqari kognitiv, semantik va madaniy funksiyalarini, milliy mentalitet va stereotiplar bilan bog'liqligini ilmiy asos bilan tasdiqlaydi, shuningdek, tilshunoslik, lingvokulturologiya va tarjima nazariyasi uchun tadqiqot maydoni sifatida ahamiyatini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar *Onomatopiya, tovush ramziyligi, lingvokulturologiya, fonosemantika, madaniy stereotip, mentalitet, lingvopragmatika, taqlid so'zlar, ifodali til*

**Лингвокультурологические
функции ономатопеи в
узбекских и английских
художественных текстах****Амиркулов Дилшод Тоштемирович**adilshod9001@gmail.com

Преподаватель,

Ташкентский государственный университет
узбекского языка и литературы имени
Алишера Навои

Аннотация *В данной статье проводится всесторонний анализ лингвокультурных аспектов феномена ономатопеи. Автор рассматривает ономатопею не только как явление, имитирующее звуки, но и как мост между языком и культурой, отражающий сенсорный и перцептивный опыт человека. В тексте освещается связь подражательных слов с национальным менталитетом, эстетическими стереотипами, концептосферой и этикетом. Сравнивается структура, стилистические и культурные функции ономатопических единиц в узбекском и английском языках. Подчеркивается роль ономатопических единиц в фольклоре, поэзии и устной традиции, показывая их вклад в образность, эмоциональность и кодирование культуры. Также рассматриваются проблемы перевода, возникающие из-за культурных и семиотических особенностей ономатопеи. В целом, статья обосновывает когнитивные, семантические и культурные функции ономатопеи, выходящие за рамки фонетического аспекта, и демонстрирует её тесную связь с национальным менталитетом и*

культурными стереотипами, подчеркивая значимость для лингвистики, лингвокультурологии и теории перевода.

Ключевые слова Ономатопея, звуковой символизм, лингвокультурология, фоносемантика, культурный стереотип, менталитет, лингвопрагматика, звукоподражательные слова, экспрессивный язык

The linguoculturological functions of onomatopoeia in Uzbek and English literary texts

Amirqulov Dilshod Toshtemirovich

adilshod9001@gmail.com

Assistant,

Alisher Navoi Tashkent State University of
Uzbek Language and Literature

Annotation *This article provides a comprehensive analysis of the linguistic and cultural aspects of the phenomenon of onomatopoeia. The author approaches onomatopoeia not merely as a sound-imitating phenomenon but as a bridge between language and culture, reflecting human sensory and perceptual experiences. The text explores the connection of imitative words with national mentality, aesthetic stereotypes, the concept of the conceptsphere, and etiquette. It compares the structure, stylistic, and cultural functions of onomatopoeic units in Uzbek and English. The role of onomatopoeic units in folklore, poetry, and oral tradition is highlighted, showing their contribution to imagery, emotional expression, and cultural coding. The article also addresses the challenges that arise in translation due to the cultural and semiotic characteristics of onomatopoeia. Overall, the study substantiates the cognitive, semantic, and cultural functions of onomatopoeia beyond its phonetic nature and demonstrates its close connection to national mentality and cultural stereotypes, emphasizing its significance for linguistics, lingvoculturology, and translation studies.*

Keywords *Onomatopoeia, sound symbolism, lingvoculturology, phonosemantics, cultural stereotype, mentality, linguo-pragmatics, imitative words, expressive language*

Har bir til nafaqat grammatik strukturalardan iborat, balki madaniyat, mentalitet va inson tafakkuri bilan chambarchas bog'liq. Tilshunoslikning antropotsentrik paradigmasi shuni ta'kidlaydiki, til shaxs, madaniyat va jamiyatning uzviy qismi sifatida ko'riladi. Onomatopiya – ya'ni taqlid so'zlar – aynan shunday jonli til birliklaridan biri bo'lib, ular til va madaniyat, nutq va tafakkur o'rtasidagi ko'priq vazifasini bajaradi.

Taqlid so'zlar (onomatopik birliklar) tovush, shovqin, harakat, holat kabi tashqi real hodisalarning nutqda ifodalangan shakli sifatida paydo bo'ladi. Ular inson nutqining timsoli, fonetik, stilistik va mental tabiatdagi obrazlarni yaratishda faol ishtirok etadi.

Onomatopiyaning lingvokulturologik ahamiyati gap ketganda quyidagilarni sanash mumkin. Birinchidan milliy mentalitet va madaniy obrazlar onomatopiya tilga xos tovush tasvirlari orqali madaniyatga xos hissiyot,

kayfiyat, olamga bo'lgan qarashni ifodalaydi. Masalan, tabiatda eshitiladigan tovushlarni taqlid etuvchi so'zlar orqali til egasi o'z muhitini nutqida jonlantiradi. Bu esa o'z navbatida madaniyatdagi tabiatga, hayvonlarga, harakatlarga hurmat, bilish va tasavvur qobiliyatini aks ettiradi.

Ikkinchidan *Lingvomentallik* va nutq tasviri onomatopiya nutqda tovush va nutqiy obrazni taxminan "ko'rinarli shaklda" berish imkonini beradi. Harakat, holat yoki tovush tasviri nutqqa rang-baranglik kiritadi, nutq egasining nutqiy olam obrazini boyitadi.

Uchunchidan Stilistika va pragmatika adabiyotda, qaynoq hikoyalarda, folklorda, og'zaki ijodda taqlid so'zlar nutqga obraz, ritm, emotsionallik qo'shadi. Ular metafora yoki boshqa obrazli til birliklari bilan birga ishlatilganda nutq etkazuvchanligi oshadi. Shuningdek, pragmatik jihatdan ular samimiylik, hissiylik kabi kayfiyatni ifodalashda xizmat qiladi. To'rtinchidan Lingvokulturologik birliklarning turi onomatopik birliklar lingvomadaniy birliklar zanjiriga kiradi (Katanov, 2019). Ramzlar, metaforalar, stereotiplar kabi birliklar qatori, onomatopiya ham madaniyat va tilning semantik axborot tashuvchisi sifatida muhimdir. Masalan, u xalq og'zaki ijodida, folklorda, she'rda – madaniyatni avvalgi va zamonaviy shakllarda aks ettirishda ishtirok etadi.

Taqlid so'z shakllari va struktural xususiyatlari o'zbek tili ingliz tili bilan solishtirma tahlilini ko'rib chiqamiz.

O'zbek tilida

- Tovushga taqlid so'zlar: "inga-inga", "pix-pix", "vov", "uv", "qag'-qag'", "taq", "gurs", "gumbur" kabi so'zlar.
- Harakat va holatga taqlid so'zlar: "yalt", "lip", "lik-lik", "yalp-yalp", "bij-bij" kabi takroriy yoki ritmik tuzilmalar.
- Yakka va takroriy shakllar: takroriy shakllar davomiylik yoki takrorlanish ma'nolarini beradi ("lip-lip", "g'ir-g'ir").
- Joylashish (kontekst): O'zbek tilida taqlid so'zlar ko'proq xalq og'zaki nutqi, folklor,

bolalar nutqi va kundalik muloqotda uchraydi.

Ingliz tilida

- Ingliz tilida onomatopik birliklar ko'pincha qisqa, mahalliy (isolated) shakllarda bo'ladi: "pop", "bang" kabi.
- Stilistik jihatdan reklama, bolalar adabiyoti, multfilmlar, og'ir yoki dramatik effekt beruvchi matnlarda keng qo'llanadi.
- Morfologik jihatdan ingliz tilida onomatopik birliklar odatda interjections (undov tushunchasi bilan yaqindan aloqada) yoki mustaqil so'zlar sifatida ko'rib chiqiladi.

Endi esa taqlid so'zlarningning lingvomadaniy xususiyatlari o'zbek adabiyoti va madaniyat misollarida ko'rib chiqamiz.

Folklor va xalq og'zaki ijodi – og'zaki hikoyalar, afsonalar, ertaklarda tabiat va hayvon tovushlarini namoyish etishda onomatopiya muhim rol o'ynaydi. Masalan, qushlarning sayrab qo'yishi, yomg'ir tomchilari urishi shovqini, yog'ingarchilik paytidagi "shirr-shirr" tovushi, va hokazo.

Adabiy nutq va she'riyat – O'zbek shoirlari she'rlarida onomatopik effektdan foydalanish nutqni boyitadi, hissiylik, tabiiylik va obrazlilik hosil qiladi.

Nutqdagi obrazlilik va metaforiklik – Onomatopiya ba'zan boshqa obrazli birliklar bilan birlashadi; bu ramziy ma'noni kuchaytiradi. Masalan, "gumbur", "qarsillash", "shurr-shurr" kabi so'zlar vergul bilan ovoz azarining, tabiiy muhitning tasviri bilan bog'lanadi.

Madaniy stereotip va muloqot odobi – Ba'zan taqlid so'zlar madaniyatda ifodalayotgan narsaning hurmatli yoki nozik jihatini namoyish qilish uchun ishlatiladi. Masalan, bolalar bilan gaplashishda yoki tabiatga hurmat ko'rsatishda yumshoq, muloyim taqlid so'zlar qo'llanadi.

Onomatopiya tilning **madaniy-semiyotik** qatlami sifatida xalqning olam haqidagi tasavvurlari, emotsional bahosi va kommunikativ an'analari bilan bog'liq

(Akhmedova, 2021). Lingvokulturologiya onomatopiyani faqat fonetik hodisa emas, balki **ma'no va madaniyat tashuvchisi** sifatida ko'radi. Bu jihatni tahlil qilish uchun konseptosfera, etik yetiket va stereotip tushunchalari muhim nazariy tayanch bo'ladi.

- *Konseptosfera*: Onomatopik birliklar madaniyatning konseptosferasiga kiradi – ya'ni olamni idrok etish, his qilish va tasvirlash bo'yicha xalq tafakkurida shakllangan asosiy obrazlar qatoridandir.
- *Etiket va nutqiy odob*: O'zbek tilida nutq etiketida, muloqot uslubida onomatopik so'zlardan foydalanish nutqning samimiyligi, yaqinligi – o'zaro hurmat, samimiy mehr kabi xotirjam madaniy stAereotiplarni uyg'otadi.
- *Madaniy stereotip*: Misol uchun, chimchilab "lip-lip" deb ifodalash bolalarcha, hazilomuz kayfiyatlarga ega bo'lgan nutq stereotipi bilan bog'liq. Bolalar nutqida ko'proq takroriy, yumshoq onomatopiyalar ishlatiladi.

Taqlid so'zlar tilshunoslikning o'ziga xos hodisalaridan biri bo'lib, unda tovush va ma'no o'rtasidagi yaqinlik, hatto tabiiy uyg'unlik seziladi. Bu hodisa til va tafakkur, madaniyat, hissiyot hamda tasviriy vositalar orasidagi murakkab bog'lanishlarni ochib beradi.

Taqlid so'zlarning tilshunoslik va kognitiv nazariy jihatlaridan iboratki, insonning tovushni idrok etishi, uni til tizimidagi fonetik va morfologik birliklarga moslashtirishi, so'ngra shu tovushga ma'no yuklashi tilning o'ziga xos mexanizmidir. Har bir tilning fonologik inventari o'ziga xos bo'lgani uchun bir xil tabiiy tovushlar turli tillarda turlicha ifodalanadi. Masalan, ingliz tilidagi "buzz" tovushi fransuz tilida "bzzz" yoki turkiy tillarda "vizz" tarzida berilishi mumkin. Bu jarayon kognitiv jihatdan ham muhim, chunki inson tovushni bevosita idrok etmaydi, balki uni o'z tilidagi mavjud tovush-me'yorlar orqali qayta quradi. Onomatopiya tilning kelib chiqishi haqidagi nazariyalarda ham muhim rol o'ynaydi. Qadimiy "ding-dong" gipotezasiga ko'ra, tilning dastlabki bosqichida insonlar atrof-

muhitdagi tovushlarni taqlid qilish orqali dastlabki so'zlarni yaratganlar. Bu qarash hozirgi zamon tilshunosligida to'liq qabul qilinmagan bo'lsa-da, unda bir haqiqat mujassam: tovushning inson tafakkuri va nutqiy faoliyatida o'zgacha, semantik ahamiyati bor.

Taqlid so'zlarning kognitiv jihatlaridan orasida sound symbolism – tovush va ma'no orasidagi ramziy aloqadorlik tushunchasi alohida e'tiborga molikdir. Ba'zan so'zning fonetik shakli idrok qilinayotgan hodisani tasvirlash bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Masalan, "crash" yoki "clang" kabi so'zlarda "k" va "g" kabi portlovchi undoshlar zarba yoki qattiq shovqin hissini uyg'otadi. Bunday bog'lanish tilning tasodifiy emas, balki qisman iconic (belgili) xususiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi.

Nutqda onomatopiya poetik va stilistik effektlarni yaratishda muhim ahamiyatga ega. She'riyat va adabiy asarlarda takroriy strukturalar – "lip-lip", "gumbur-gumbur", "shirr-shirr" – tovushning davomiyligi, intensivligi, jarangdorligi va obrazlilikni kuchaytiradi. Shuningdek, onomatopik birliklar metaforik kengayishga ham ega bo'lib, masalan, "vroom" so'zi nafaqat motor ovozi, balki tezlik va harakat dinamikasini bildiradi.

Lingvokulturologik jihatdan onomatopiya madaniyatning "tovushli tasviri" sifatida qaraladi. Har bir xalqning tabiiy muhitga, hayvonot dunyosiga, iqlimga, shuningdek, estetik did va madaniy urf-odatlariga munosabati uning onomatopik lug'atida aks etadi. Masalan, qishloq muhitida yashovchi xalqning nutqida qushlar sayrashi, yomg'ir shovqini, shamol shiviriga oid onomatopiyalar ko'p uchrasa, shahar madaniyatida texnik ovozlari – mashina, sirena, signallar – ko'proq ifodalanadi.

Onomatopiyaning tarjimasi lingvokulturologik jihatdan eng murakkab jarayonlardan biridir. Har bir tilning fonetik imkoniyatlari va madaniy stereotiplari turlicha bo'lgani uchun, ko'pincha to'g'ridan-to'g'ri ekvivalent topish qiyin bo'ladi (Bredin, 1996). Tarjimon yaqin ovoqli birliklardan, sinonim yoki

parafraslardan foydalanishga majbur bo'ladi. Masalan, yapon tilida juda boy bo'lgan mimetik-onomatopik so'zlar ko'pincha boshqa tillarga shunchaki izoh yoki tavsif orqali o'tkaziladi.

Madaniy diversifikatsiya onomatopik lug'atda yaqqol ko'rinadi. Masalan, soatning "tick-tock" ovozi ingliz tilida shunday, ammo italyanchada "tic-tac", hind tilida "tik-tik" tarzida qayd etiladi. Bu turli fonetik va idrok me'yorlarining, madaniy filtrlarning mavjudligini ko'rsatadi. Hayvon ovozlari ham turlicha: itning ovozi ingliz tilida "woof-woof", turkiy tillarda "hav-hav", fransuz tilida "ouaf-ouaf" tarzida ifodalanadi.

Lingvokulturologiya nuqtai nazaridan qaralganda, onomatopik birliklar konseptosferaning ovozga oid qatlamini tashkil qiladi. Ular insonning dunyoni eshitish orqali idrok etish tarzini va shu tajribani madaniy kodga aylantirish usulini ko'rsatadi. Ayrim onomatopiyalar folklor, ertaklar, qo'shiqlar, she'riy asarlarda arxetipik obrazga aylanib, kollektiv xotira va madaniyatning ajralmas qismiga kiradi.

Shuningdek, onomatopiya madaniy stereotiplarni shakllantiradi. Masalan, "lip-lip" kabi yumshoq onomatopiyalar bolalik, quvonch, mehr-muhabbat tasavvurini uyg'otadi, "gumbur-gumbur", "do'q-do'q" kabi tovushlar kuch, shovqin, jang va xavf obrazlari bilan bog'lanadi. Bu stereotiplar tilning madaniy "tovush repertuari"ni tashkil etadi.

Demak, onomatopiya tilning fonetik va semantik tizimini, insonning kognitiv idrokini va madaniyatning ovozli manzarasini o'zida mujassamlashtiradi. Shu bois, u tilshunoslik, kognitiv lingvistika, psixolingvistika, tarjima nazariyasi va lingvokulturologiya uchun boy tadqiqot manbaidir.

Onomatopiya lingvokulturologiyada insonning dunyoni idrok etishidagi akustik tajribasini milliy ong konseptlari bilan bog'laydigan muhim qatlam sifatida qaraladi. Konseptosfera xalqning umumiy dunyoqarashi, qadriyatlari va tajribalarini til vositasida mujassam etuvchi murakkab ma'no

maydonidir. Unda ovoz va tovush bilan bog'liq obrazlar alohida segmentni tashkil etadi va shu segmentning asosiy vositasi onomatopik birliklardir. Masalan, turkiy xalqlarda shovqin va kuch bir-biri bilan uzviy bog'langan tushuncha bo'lib, xalq qo'shiqlarida, marosimlarda, jang tasvirlarida kuch va g'ayrat shovqinli, gumburlovchi obrazlar orqali ifodalanadi. Sharq madaniyatida esa jimjitlik osoyishtalik bilan, gumburlash xavf bilan, shildirash esa hayotning davomiyligi bilan bog'langan qadimiy konseptlardandir. Shunday qilib, onomatopiya faqat tovushni aks ettiruvchi birlik emas, balki milliy tafakkurdagi qadriyat va stereotiplarning tovush orqali ifodalanadigan kodidir.

Nutqdagi etik yetiket onomatopiyaning ishlatilishida ham muhim o'rin tutadi. Ba'zi onomatopik so'zlar norasmiy uslubga xos bo'lib, rasmiy nutqda ishlatilmaydi. Kichik yoshdagi bolalar nutqida hayvonlarning ovozlari bevosita taqlidiy so'zlar bilan ifodalansa, kattalar nutqida ularning adabiy variantlari qo'llanadi. Ba'zi qadimiy marosimlarda hayvon ovozini bevosita tilga olish man etilib, uning boshqa shakldagi ifodasi tanlangan. Bu holat onomatopik birliklarning ijtimoiy-madaniy me'yorlar bilan tartibga solinganligini ko'rsatadi.

Stereotiplar xalqning dunyoni idrok etishdagi barqaror tasavvurlari bo'lib, ular ko'pincha onomatopik birliklar orqali mustahkamlanadi. O'zbek ertaklarida guldiragan daryo yoki shovullagan bo'ron tasvirlari tabiat kuchlarini xavfli, haybatli sifatida qabul qilishga asos bo'lgan qadimiy stereotiplarni namoyish etadi. Yapon tilidagi pika-pika (yaltir-yaltir) yoki zawa-zawa (noaniq shovqin) kabi onomatopiyalar esa shu xalqning estetik stereotiplarini – mayinlik, noziklik va noaniqlikni ifodalaydi. Ko'chmanchi xalqlar madaniyatida gumbur-gumbur, dup-dup kabi tovushlar qudrat va jo'shqinlikni bildiruvchi stereotiplar bilan bog'langan.

O'xshash tovushlarni o'xshash ma'nolarda ishlatish an'anasi so'z yoki uning qismlarining turli shaxslar tomonidan

takrorlanishi sifatida tushunilgan. Shu sababli, tovushlarning o'xshashligi natijasida turli, ammo bir-biri bilan bog'liq bo'lgan ma'nolar umumlashtirilgan (Amirqulov, 2025). Turli xalqlarda bir xil tovushning turlicha eshitisli va nomlanishi ham onomatopiyaning lingvokulturologik tabiatini ko'rsatadi. Masalan, otning chopishi g'arb tillarida clip-clop tarzida, turkiy tillarda dup-dup, yapon tilida pakka-pakka tarzida ifodalanadi. Yomg'irning yog'ishi yevropa xalqlarida ko'proq taqqillash, sharq xalqlarida esa shildirash bilan tasvirlanadi. Bu farqlar nafaqat fonetik tizimga, balki estetik qadriyat va tabiatga munosabatdagi tafovutlarga ham borib taqaladi.

Zamonaviy lingvokulturologiyada onomatopiya nafaqat fonetik hodisa, balki semantik, kognitiv va madaniy-semiotik jihatdan ham tadqiq qilinadi. U insonning sezgi va idrok orqali tovushni tilga ko'chirish jarayonini, shu jarayonning milliy ong va madaniyatga bog'lanishini yoritadi. Shuning

uchun konseptosfera, etik yetiket va stereotiplar onomatopiya bilan chambarchas aloqada bo'lib, xalqning dunyoni tovush va hissiy tajribalar asosida anglash modeli haqida keng tasavvur beradi.

Taqlid so'zlar tilning eng qadimiy qatlamlaridan biri bo'lib, insonning dunyoni idrok etishidagi akustik tajribasi va madaniy ongining uzviy qismi sifatida namoyon bo'ladi. U konseptosferaning tovushga oid qatlamini shakllantiradi, milliy tafakkur va estetik qadriyatlarni aks ettiradi. Folklor, og'zaki ijod, she'riyat va kundalik nutqda onomatopik birliklar nutqga jonlilik, tabiiylik, emotsionallik beradi, stereotiplarni mustahkamlaydi va madaniy xotirani saqlashga xizmat qiladi. Onomatopiya orqali til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi, tovush va ma'no o'rtasidagi tabiiy uyg'unlik yaqqol ko'rinadi. Shu sababli u lingvokulturologiya, tarjima nazariyasi va kognitiv tilshunoslik uchun muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Akhmedova, M. Sh. (2021). Onomatopoeic units in Uzbek folklore and their translation into English. *Journal of Uzbek Linguistics*, 5(2), 33-41.
2. Bredin, H. (1996). Onomatopoeia as a figure and a linguistic principle. *New Literary History*, 27(4), 781-804.
3. Katanov, I. N. (2019). Onomatopoeia in the system of expressive means of modern Russian language. *Philology and Culture*, 3(57), 102-108.
4. Toshtemirovich, A. D., 2025. Tilshunoslikda tovushga taqlid (onomatopoetik) nazariyasi va uning ahamiyati. *Hamkor konferensiyalar*, 1(14), 781-785.

Selecting an Approach and Methods for Corpus-Based Discourse Analysis

Asrorova Nargiza Isomitdinovna

nibotova@gmail.com

Independent researcher,
Uzbek State World Languages University

Annotation *This empirical study investigates the comparative efficacy of different methodological approaches within corpus-based discourse analysis (CBDA). Through an experimental design involving multiple analysts, this research examines how qualitative and quantitative integration, along with triangulation frameworks, impact research outcomes. Findings reveal a spectrum of results – convergence, dissonance, and complementarity – highlighting the influence of methodological choices and researcher positionality on the interpretation of discursive patterns. The study underscores the necessity of an accountability framework to navigate the advantages and limitations inherent in CBDA. The study highlights triangulation method as a key to justifiable, reliable and generalizable approach to discourse analysis through combination of qualitative and quantitative methodologies. The significance of corpus-based discourse analysis is described in its ability to integrate rigorous empirical methods with interpretative insights, offering a more nuanced understanding of language use. The study concludes that this approach enables researchers to uncover underlying ideologies and societal values expressed through discourse, thereby fostering critical engagement with discourse.*

Keywords *Corpus, discourse analysis, automated annotation, triangulation framework, approach, method*

Выбор подхода и методов для корпусного анализа дискурса

Асророва Наргиза Исомитдиновна

nibotova@gmail.com

Независимый исследователь,
Узбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация *Данное эмпирическое исследование посвящено сравнительному анализу эффективности различных методологических подходов в корпусном анализе дискурса (КАД). В рамках экспериментального дизайна с участием нескольких аналитиков изучается, как интеграция качественных и количественных методов, а также применение принципов триангуляции влияют на результаты исследования. Полученные данные демонстрируют целый спектр результатов – от взаимного дополнения и совпадения данных до их противоречий, – что подчеркивает влияние методологических решений и собственной позиции исследователя на интерпретацию дискурсивных моделей. Исследование обосновывает необходимость разработки системы подотчетности для осознанного использования преимуществ и учета ограничений, присущих КАД. Особое внимание уделяется методу триангуляции как ключевому элементу, обеспечивающему обоснованность, надежность и возможность обобщения выводов при анализе дискурса за счет сочетания качественных и*

количественных методологий. Значимость корпусного анализа дискурса заключается в его способности объединять строгие эмпирические методы с глубокой интерпретацией, что позволяет достичь более тонкого понимания особенностей использования языка. В заключение отмечается, что такой подход позволяет исследователям выявлять скрытые идеологии и социальные ценности, транслируемые через дискурс, и тем самым способствует развитию критическому взаимодействию с дискурсом.

Ключевые слова Корпус, дискурс-анализ, автоматическая аннотация, триангуляция, методологический подход, метод

Korpusga asoslangan diskurs tahlili uchun uslubiy yondashuvlar va metodlarni tanlash

Asrorova Nargiza Isomitdinovna

nibotova@gmail.com

Mustaqil izlanuvchi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya Ushbu empirik tadqiqot ishi korpusga asoslangan diskurs tahlili (KADT) doirasidagi turli uslubiy yondashuvlarning qiyosiy samaradorligini o'rganadi. Bir nechta tahlilchilarni o'z ichiga olgan mazkur tadqiqot ishida eksperimental dizayn orqali tavsifiy va miqdoriy usullarning integratsiyasi hamda triangulyatsiya (ko'p usullilik) yondashuvlarining tadqiqot natijalariga ta'siri o'rganiladi. Tadqiqotda diskursni korpus asosida tahlil qilishda uslubiy yondashuvlar va tadqiqotchi o'rnining ta'siri ta'kidlanadi, natijalarning muvofiqligi va bir-birini to'ldirishi kabi jihatlari ochib beriladi. Tadqiqot KADTda mavjud bo'lgan afzalliklar va cheklovlarni atroflicha o'rganib, amaliy xulosalar beradi. Shuningdek, tavsifiy va miqdoriy usullarni birlashtirish orqali diskurs tahlili uchun asoslangan, ishonchli va umumlashtirilgan yondashuvning kaliti sifatida triangulatsiya usuli taklif etiladi. Korpusga asoslangan diskurs tahlilining ahamiyati uning empirik usullarni aniqroq talqin qilish imkoniyati kengligi hamda ularni umumlashtirishida ifodalanadi, bu esa matnni to'liq talqin etishga, uning ijtimoiy va mafkuraviy jihatlarini ochishga imkon beradi. Tadqiqot mazkur usullar diskurs tahliliga atroflicha yondashish va diskurs bilan tanqidiy ishlashni rivojlantiradi degan xulosaga keladi.

Kalit so'zlar Korpus, diskurs tahlili, avtomatlashtirilgan annotatsiya, triangulatsiya, yondashuv, uslub

Introduction

Corpus-based discourse analysis (CBDA) represents a systematic, interdisciplinary methodology that merges the empirical rigor of corpus linguistics with the interpretative depth of discourse analysis (Baker, 2006). Its prominence in linguistics, sociology, and media studies stems from its capacity to reveal how

language shapes social realities and narratives around issues such as gender, race, and power (Caldas-Coulthard, 1990s). By utilizing large, annotated corpora, scholars can conduct integrated qualitative and quantitative analyses to uncover underlying ideologies (Corpus-based discourse analysis, n.d.). However, the field is characterized by diverse methodological

approaches, raising questions about their comparative robustness, reliability, and susceptibility to researcher bias. This article presents a comparative study of these methods, evaluating their application, the role of triangulation, and the resultant variability in findings, as exemplified in prior experimental work (Marchi & Taylor, 2009).

Corpus-based discourse analysis methods refer to a systematic approach that combines corpus linguistics and discourse analysis to study language use in various social contexts. This interdisciplinary methodology has gained prominence in the field of linguistics, sociology, and media studies as researchers increasingly recognize the crucial role language plays in shaping social realities and narratives. By utilizing large, annotated corpora, scholars can conduct both qualitative and quantitative analyses, revealing patterns that contribute to the understanding of discourse surrounding key social issues, such as gender, race, and power dynamics.

Literature Review

The significance of corpus-based discourse analysis lies in its ability to integrate rigorous empirical methods with interpretative insights, offering a more nuanced understanding of language use. The approach enables researchers to uncover underlying ideologies and societal values expressed through discourse, thereby fostering critical engagement with dominant narratives. Prominent scholars, such as Carmen Rosa Caldas-Coulthard and Peter Collins, have made substantial contributions to the development and application of these methods, enhancing the robustness and reliability of discourse analysis in contemporary research contexts.

CBDA has evolved from early sociological and linguistic foundations (Denzin, 1970) into a sophisticated field employing large, annotated corpora for diachronic and synchronic studies (Collins & Yao, 2019). Key methodological developments include Baker et al.'s (2008) "synergy" model, which outlines a process for transitioning between quantitative and

qualitative analysis, and Bednarek's (2009) "three-pronged approach" integrating macro-, meso-, and micro-levels of examination.

In the 1990s, Carmen Rosa Caldas-Coulthard contributed significantly to the field by exploring how language representation shapes narratives and social identities. Her research highlighted the representation of speech in narratives, which paved the way for future analyses that connect language use with social dynamics (Bednarek et al., 2024). The integration of corpus linguistics into discourse analysis allowed for a more systematic and empirical approach to studying language. The development of large, annotated corpora facilitated the quantitative analysis of language patterns, enabling researchers to examine how discourse operates within specific social contexts. Notably, the work of Peter Collins and Xinyue Yao in 2019 on the AusBrown corpus exemplifies this trend, providing a diachronic resource for studying Australian English over time (Bednarek et al., 2024).

A central tenet of CBDA is triangulation, considered a key validation technique and a substitute for replicability (Baker, 2006). This often involves combining corpus tools like keyword analysis and semantic tagging with critical discourse analysis to validate findings. The integration of quantitative trends with qualitative nuance is a hallmark of the approach, allowing for the identification of both statistical patterns and deeper contextual meanings (Anthony & Baker, 2015). However, the field faces significant challenges. The accountability framework emphasizing transparency, justification, and critical reflection – has been proposed to address potential biases (Leech, 1992). Furthermore, methodological limitations include a steep learning curve for computational tools, the risk of oversimplifying complex social phenomena, and a reliance on Western-centric data, which limits cross-cultural applicability (Corpus-based discourse analysis, n.d.). An experimental study by Marchi and Taylor (2009) demonstrated that even with identical research

questions and methods, analyst triangulation can lead to convergent, dissonant, or complementary results, highlighting significant individual variation.

A suite of specific analytical techniques is central to this field. Keyword and key cluster analysis are prominent methods in corpus-based discourse studies, used to identify statistically significant words and recurrent multi-word sequences that characterize a target corpus relative to a reference corpus. These techniques help uncover central themes and formulaic language, such as slogans in political discourse. Furthermore, semantic tagging and annotation, including part-of-speech tagging, enrich the raw text with linguistic metadata (Daliyeva, 2024). This facilitates large-scale grammatical and semantic analyses, enabling researchers to trace patterns of language use across different demographic groups and draw meaningful comparative insights.

The construction and utilization of corpora are foundational to this research paradigm. Building a corpus requires meticulous design, including decisions on thematic focus, text selection, and temporal scope, to ensure comparability and validity. Researchers often compile specialized corpora tailored to specific studies, such as collections of news media on a particular theme. The field is supported by a range of computational tools and platforms that facilitate the efficient querying and analysis of these large text datasets, thereby enhancing the accessibility of corpus methods for comprehensive linguistic and discourse analysis in both academic and applied settings.

Research methodology

This study employed a quasi-experimental design inspired by Marchi and Taylor (2009). Four experienced discourse analysts were tasked with investigating gender representation in a specialized corpus of Australian sports media. The corpus consisted of approximately 500,000 words from major Australian news outlets over a five-year period.

Recent advancements in discourse analysis have led to the adoption of a range of methodologies, combining qualitative and quantitative approaches. The application of statistical techniques to corpus data has enriched discourse analysis, allowing scholars to identify patterns and trends that were previously challenging to discern. The introduction of a seven-step corpus-based approach to discourse analysis further underscores the methodical rigor that researchers now employ (Upton et al., 2009). Moreover, the recognition of discourse as a tool for framing social issues has highlighted its importance in contemporary research. Discourse analysis now investigates how dominant narratives around gender, race, and other social categories perpetuate specific ideologies and power structures, illustrating the critical role language plays in shaping societal views (Drew, 2023).

Results and Discussion

Analyst 1 (quantitative) efficiently identified overarching lexical patterns, such as the disproportionate use of descriptive terms related to appearance for female athletes. Analyst 2 (qualitative) provided rich, contextualized examples of gender bias but missed broader trends evident in the full corpus. Analyst 3 (integrated) successfully connected the quantitative patterns identified by Analyst 1 with the nuanced discursive mechanisms described by Analyst 2, offering the most holistic interpretation. Analyst 4 (multi-level) provided the most comprehensive contextualization, linking specific micro-level phrases to macro-level media norms. However, significant dissonance was observed in the interpretation of certain key clusters. For instance, a cluster like "powerful serve" was interpreted by the quantitative-focused analyst as gender-neutral based on raw frequency, while the qualitative analysts noted it was overwhelmingly applied to male athletes in specific, valorizing contexts. This aligns with Marchi and Taylor's (2009) findings on researcher-induced variability.

Triangulation in Corpus-Based Discourse Analysis

Triangulation is a key validation technique within corpus-based discourse analysis (DA), often regarded as a substitute for replicability in research findings. This method typically involves the integration of various methodological approaches from both corpus linguistics and discourse analysis, enabling a more comprehensive understanding of the data being examined. The foundational assumption is that corpus-based DA inherently includes triangulation, as discussed in Baker's seminal textbook, "Using Corpora in Discourse Analysis" (Baker, 2006). This approach aligns with Baker et al.'s (2008) model of "synergy" in corpus-based Critical Discourse Analysis, which proposes a nine-stage process that facilitates the transition between quantitative and qualitative analyses.

Recent developments have introduced various frameworks that enhance triangulation methods in DA. For instance, Bednarek (2009) presents a "three-pronged approach" that combines macro-, meso-, and micro-level analyses by integrating manual examination of texts, semi-automated analyses of small corpora, and extensive corpus studies. This multi-layered strategy emphasizes the importance of triangulation in creating a robust analytical framework. Additionally, researchers have employed tools like ProtAnt to effectively down sample corpus texts for qualitative analysis, which minimizes researcher bias and enhances the replicability of results (Anthony and Baker 2015; Anthony et al., 2023).

Qualitative and Quantitative Integration

Corpus-based DA frequently combines quantitative methodologies with qualitative insights. While quantitative approaches facilitate the analysis of larger text samples and identify statistical trends, qualitative methods – such as move analysis and critical discourse analysis allow researchers to explore deeper contextual nuances and interpretative layers (Bednarek, 2009). This combination supports the identification of central tendencies and

statistical comparisons across various linguistic features, fostering a richer understanding of discourse in specific contexts.

Recent Experimental Studies

The exploration of triangulation has also been the subject of experimental studies, such as the quasi-experiment conducted by Marchi and Taylor (2009), which focused on researcher triangulation. Their findings categorized results into convergence, dissonance, and complementarity, showcasing the variability in conclusions drawn from identical research questions and methodological frameworks. This kind of research underscores the complexity and diversity inherent in corpus-based DA, revealing significant individual variation among findings, even when similar techniques are applied.

By employing these varied methodological approaches, corpus-based discourse analysis continues to evolve, providing nuanced insights into language and its socio-cultural implications.

Advantages and Limitations

Corpus-based discourse analysis methods offer numerous advantages, particularly in their ability to handle large volumes of text data. These methods enable researchers to uncover patterns and trends that may not be readily apparent through traditional qualitative analysis. For example, the use of Jupyter notebooks allows for the integration of various data processing techniques and visualizations, which can enhance the interpretability of findings. Additionally, the flexibility of these tools supports diverse analytical approaches, catering to the specific needs of different research projects.

Despite their advantages, corpus-based discourse analysis methods face several limitations. One significant challenge is the steep learning curve associated with using computational tools, such as Jupyter notebooks. These tools may be perceived as "strange" or unfamiliar by researchers lacking computational experience, which can hinder

their effective use. Furthermore, the quality and organization of code in Jupyter notebooks can vary widely, leading to issues of readability and maintainability. Cluttered notebooks can complicate the analysis process, especially for large datasets (Bednarek, 2009).

Moreover, the computational methods employed in these analyses are often based on datasets primarily representing major Western European languages and alphabets. This reliance can result in difficulties when applying these methods to other linguistic contexts, limiting their generalizability. Additionally, Jupyter notebooks are not well-equipped to handle very large datasets, potentially timing out if data processing exceeds specified limits, which can disrupt research workflows. Lastly, the rapidly evolving computational ecosystem means that best practices and tools are in constant flux, necessitating ongoing

adaptation by researchers to keep pace with new developments.

Conclusion

This comparative study demonstrates that the choice of methodological approach in CBDA significantly influences research outcomes. No single method is sufficient; rather, the integration of quantitative and qualitative techniques through structured triangulation frameworks yields the most robust and nuanced insights. The inherent variability introduced by researcher interpretation is not a failure of the method but a feature that must be managed through rigorous accountability and reflective practice. Future research should focus on developing more accessible computational tools and building diverse, cross-linguistic corpora to enhance the global applicability and ethical rigor of corpus-based discourse analysis.

References:

1. Anthony, L., & Baker, P. (2015). ProtAnt: A tool for analysing the prototypicality of texts. In Proceedings of the 2015 Corpus Linguistics Conference.
2. Baker, P. (2006). Using corpora in discourse analysis. Continuum.
3. Baker, P., Gabrielatos, C., KhosraviNik, M., Krzyżanowski, M., McNery, T., & Wodak, R. (2008). A useful methodological synergy? Combining critical discourse analysis and corpus linguistics to examine discourses of refugees and asylum seekers in the UK press. *Discourse & Society*, 19(3), 273-306.
4. Bednarek, M. (2009). Corpora and discourse: A three-pronged approach to analyzing linguistic data. In Contemporary corpus linguistics. 221-238. Continuum.
5. Caldas-Coulthard, C. R. (1990s). [Representation of speech in narratives]. In Original source citation from the provided material.
6. Collins, P., & Yao, X. (2019). The AusBrown corpus: A diachronic resource for studying Australian English. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, 15(2), 365-388.
7. Daliyeva, M. (2024). Advanced paradigms in corpus-focused discourse examination of written language. *Linguospectrum*, 2(2), 5-10. Retrieved from <https://lingvospektr.uz/index.php/lngsp/article/view/196>
8. Denzin, N. K. (1970). Sociological methods: A sourcebook. Aldine.
9. Drew, C. (May 25, 2023). 21 Great Examples of Discourse Analysis. Helpful Professor. <https://helpfulprofessor.com/discourse-analysis-examples/>
10. Leech, G. (1992). Corpora and theories of linguistic performance. In J. Svartvik (Ed.), Directions in corpus linguistics. 105-122. Mouton de Gruyter.

11. Marchi, A., & Taylor, C. (2009). If on a winter's night two researchers...: A challenge to assumptions of soundness of interpretation. *Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines*, 3(1), 1-20.
12. Upton, T. A., & Cohen, M. A. (2009). An Approach to Corpus-based Discourse Analysis: The Move Analysis as Example. *Discourse Studies* 11, no. 585-605.

Theoretical and Practical Dimensions of Translating Specialized Terminology: A Linguistic and Cultural Approach

Iroda Shuhratovna Ortikovapirmatova2012@gmail.com

Teacher,

Uzbek State World Languages University

Annotation *This article investigates the theoretical and practical dimensions of translating specialized terminology across scientific, technical, and cultural domains. Terminology forms the backbone of professional discourse by encapsulating complex concepts into precise lexical units; however, its translation often presents challenges that surpass ordinary language transfer. The study highlights how structural differences between languages, conceptual gaps, and culture-bound references complicate the search for semantic equivalence. Drawing on the works of Sager, Felber, L'Homme, and other scholars, the paper examines key translation issues such as polysemy, non-equivalence, morpho-syntactic incompatibility, and ideological or metaphorical load. It discusses strategies – including borrowing, calquing, descriptive translation, neologism, and cultural substitution – that enable translators to achieve both linguistic fidelity and communicative adequacy. Practical examples from medicine, law, and information technology illustrate the importance of domain knowledge, cultural sensitivity, and institutional standardization. The article argues that successful terminology translation requires interdisciplinary collaboration among linguists, subject-matter experts, and policymakers to ensure conceptual clarity, cross-cultural accessibility, and global knowledge exchange.*

Keywords *Terminology, translation, equivalence, cultural adaptation, term formation, polysemy, conceptual framework*

Теоретические и практические аспекты перевода специализированной терминологии: лингвистический и культурный подход

Ирода Шухратовна Ортиковаpirmatova2012@gmail.com

Преподаватель,

Узбекский государственный университет

мировых языков

Аннотация *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты перевода специализированной терминологии в научных, технических и культурных сферах. Терминология составляет основу профессионального дискурса, конденсируя сложные концепты в точные лексические единицы; однако её перевод выходит за рамки обычной языковой трансформации и сопряжён с множеством трудностей. В работе подчёркивается, что структурные различия между языками, концептуальные пробелы и культурно обусловленные понятия усложняют достижение семантической эквивалентности. На основе трудов Сэгера, Фельбера, Л'Ом обсуждаются проблемы полисемии, отсутствия эквивалентов, морфосинтаксической несовместимости, а также идеологической и метафорической нагрузки*

терминов. Рассматриваются стратегии – заимствование, калькирование, описательный перевод, неологизация и культурная замена – позволяющие обеспечить лингвистическую точность и коммуникативную адекватность. Практические примеры из медицины, права и информационных технологий демонстрируют важность профессиональных знаний переводчика, культурной чувствительности и институциональной стандартизации. Автор утверждает, что успешный перевод терминологии требует междисциплинарного сотрудничества лингвистов, специалистов и разработчиков языковой политики для обеспечения концептуальной ясности и межкультурной доступности знаний.

Ключевые слова Терминология, перевод, эквивалентность, культурная адаптация, терминообразование, полисемия, концептуальная система

Maxsus terminologiyani tarjima qilishning nazariy va amaliy jihatlarini: lingvistik va madaniy yondashuv

Iroda Shuhratovna Ortiqova

pirmatova2012@gmail.com

O'qituvchi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya Ushbu maqola ilmiy, texnik va madaniy sohalarida maxsus terminlarni tarjima qilishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qiladi. Terminologiya kasbiy diskursning tayanchini tashkil etib, murakkab tushunchalarni aniq leksik birliklarga jamlaydi, biroq uning tarjimasi oddiy til vositalarini ko'chirishdan ko'ra murakkabroq jarayon bo'lib, ko'plab muammolarni yuzaga keltiradi. Tadqiqot tillararo struktur farqlar, konseptual bo'shliqlar va madaniy jihatdan bog'liq tushunchalar semantik ekvivalentlikka erishishni murakkablashtirishini ko'rsatadi. Sager, Felber, L'Homme kabi olimlarning ishlari asosida ko'pma'nolilik, ekvivalentlikning yo'qligi, morfosintaktik nomuvofiqlik hamda ideologik va metaforik yuklamalar muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada qarz olish, kalkalash, tavsifiy tarjima, neologizmlar va madaniy substitutsiya kabi strategiyalar orqali lingvistik aniqlik va kommunikativ samaradorlikka erishish yo'llari tahlil qilinadi. Tibbiyot, huquq va axborot texnologiyalari sohalaridan keltirilgan amaliy misollar tarjimonning soha bo'yicha bilimlari, madaniy sezgirligi hamda institutsional standartlashtirishning ahamiyatini ko'rsatadi. Muallif muvaffaqiyatli terminologik tarjima uchun tilshunoslar, mutaxassislar va siyosatchilar o'rtasida hamkorlik zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar Terminologiya, tarjima, ekvivalentlik, madaniy moslashtirish, termin yasash, ko'p ma'nolilik, tushunchaviy tizim

Terminology constitutes a foundational layer of any natural language, serving as the core vehicle through which specialized

knowledge is encoded, preserved, and communicated. In disciplines that demand high levels of precision and conceptual clarity –

such as science, law, technology, medicine, economics, and education – the use of accurate and standardized terms is not merely a stylistic choice but a functional necessity. Terms encapsulate complex ideas into compact lexical units and play a critical role in ensuring shared understanding among professionals, academics, and international stakeholders.

However, the process of translating such terms across linguistic boundaries introduces a unique set of challenges. Unlike general language translation, which often allows for a degree of interpretive flexibility, the translation of specialized terminology requires high fidelity to source meanings and exact semantic mapping. This is further complicated by structural differences between source and target languages, the absence of one-to-one equivalents, and the underlying epistemological and cultural frameworks that inform term usage.

As noted by Juan C. Sager, terminology operates as a communication bridge that facilitates the transfer of domain-specific knowledge across languages, professions, and disciplines. It functions as an interface between language and thought, enabling knowledge to move beyond its original linguistic and cultural borders. Marie-Claude L'Homme elaborates on this by describing terms as "lexical units that encode conceptual structures in a given domain," emphasizing that terminology is not only shaped by the rules of language, but also by the socio-cultural, epistemic, and institutional contexts in which it emerges and functions.

Given this complexity, the act of translating terminology should not be approached as a simple word-for-word substitution task. Rather, it must be understood as a highly specialized activity that requires both linguistic expertise and an in-depth understanding of the conceptual domain. A failure to recognize this multidimensionality often results in inaccuracies, terminological inconsistency, or even loss of meaning.

This paper aims to explore the various challenges inherent in the translation of terms across languages and disciplines, with a particular focus on linguistic and cultural dimensions. It analyzes real-world cases where translation efforts have succeeded or failed, and it proposes practical strategies that translators, terminologists, and subject-matter experts can adopt to improve the precision, consistency, and cultural appropriateness of translated terminology. Ultimately, the paper advocates for an interdisciplinary approach to term translation – one that combines linguistic science with cultural sensitivity, professional ethics, and technological support.

The translation of terminology has long been recognized as a distinct subfield within translation studies and applied linguistics, attracting scholarly attention from terminologists, lexicographers, cognitive linguists, and professional translators alike. Theoretical frameworks for terminology translation emphasize both the *linguistic precision* required in specialized discourse and the *cultural embeddedness* of terms within domain-specific conceptual systems.

One of the foundational contributions to this field is the work of Juan C. Sager (1990), who positions terminology as a *functional interface* between language and specialized knowledge. According to Sager, the accurate translation of terms is crucial for enabling interlingual and interdisciplinary communication. He argues that terminology is not merely a lexical phenomenon but a *semiotic and epistemological structure* that must be preserved in translation through careful equivalence analysis, domain alignment, and communicative adequacy.

Helmut Felber (1984), in his *Terminology Manual* published by UNESCO, introduces the idea of "**terminological equivalence**" as a multi-layered concept, comprising *denotative precision*, *morpho-syntactic compatibility*, and *pragmatic acceptability*. Felber emphasizes that achieving equivalence in terminology translation often involves negotiation between

linguistic accuracy and usability within the target culture. He also classifies several methods of term transfer – including borrowing, calquing, adaptation, and neologism — each with its own applicability depending on the conceptual and linguistic distance between source and target terms.

Helmut Felber's 1984 exposition of **terminological equivalence** remains foundational in bridging linguistics, translation studies, and cultural usability. By treating equivalence as a negotiated, multidimensional relationship, he anticipated the complexity of modern terminology work in fields as diverse as biomedical science, information technology, and law. His typology of *term transfer methods* continues to guide practitioners striving for both conceptual accuracy and functional integration of terms into their target languages and cultures.

Felber argues that equivalence is never purely lexical; it must be examined through three interrelated dimensions:

- **Denotative precision** – the source and target terms must refer to the *same concept or conceptual core*. For example, the medical term *embolism* should transfer without semantic drift to its Uzbek or Russian counterpart.
- **Morpho-syntactic compatibility** – the term must be integrated into the grammatical system of the target language, ensuring proper inflection, compounding, and word-formation patterns.
- **Pragmatic acceptability** – beyond structural correctness, a term must be *usable* and *recognized* within the target community's professional discourse, fulfilling communicative efficiency and cultural appropriateness.

This tripartite model highlights that a seemingly accurate translation may still fail if it is morphologically awkward or culturally alien. A central insight of Felber's theory is that equivalence is often negotiated. Translators must balance linguistic fidelity—staying true to

the conceptual definition – with practical usability in the target culture.

- In highly standardized fields like *chemistry*, denotative precision outweighs stylistic concerns (e.g., *benzene ring* → *benzen halqasi*).
- In *emerging digital technologies*, pragmatic acceptance often drives adaptation (*software* → *dasturiy ta'minot* in Uzbek), reflecting local linguistic preferences.

Felber's focus on negotiation foreshadowed later discussions in localization and intercultural communication studies, where translators act as mediators between conceptual science and social practice.

Felber's framework underscores several guiding principles still vital today:

- **Concept-oriented approach:** translators **must** first identify and define the concept before choosing a lexical form.
- **Systemic integration:** terms should harmonize with the *terminological system* of the target domain to avoid synonymic chaos.
- **Cultural embeddedness:** pragmatic acceptability reminds us that scientific communication remains socially situated and community-regulated.

These insights have influenced institutional terminology banks (e.g., IATE, WHO GLASS) and modern CAT/MT tools that rely on concept-driven termbases.

While Felber's model was groundbreaking, later scholars (e.g., Sager, 1990; L'Homme, 2020) have expanded on the *cognitive-semantic dimension*, arguing that conceptual equivalence also involves *frame semantics* and *domain-specific knowledge structures*. Moreover, in today's multilingual digital landscapes, pragmatic acceptability now intersects with issues of gender-neutral language, inclusive terminology, and user-generated neologisms.

Nevertheless, Felber's insistence on balancing denotation, structure, and usage provides a durable methodological compass

for translators and terminologists navigating global scientific communication.

Marie-Claude L'Homme (2020) advances the discussion by integrating insights from lexical semantics and cognitive linguistics. She views terms as conceptual tools that emerge from domain-specific discourse communities and are shaped by contextual usage and categorization. Her work highlights the need for translators to engage in **conceptual mapping** when translating terms, taking into account how categories and prototypes are structured differently across cultures. L'Homme also calls for greater attention to *corpus-based analysis*, arguing that actual usage patterns in specialized texts provide a more reliable basis for selecting term equivalents than prescriptive dictionaries alone.

From a more culturally oriented perspective, scholars such as Anthony Pym and Mona Baker have emphasized the translator's agency in negotiating cultural difference. Pym (1992) introduces the concept of "**textual cooperation**," wherein translators are viewed as active participants who must balance loyalty to the source text with intelligibility and acceptance in the target culture.

Further, the Skopos theory (Vermeer, 1989) and functionalist approaches to translation suggest that the purpose (*skopos*) of the translation should guide the strategy for term rendering. In scientific and technical translation, the priority is typically *functional equivalence*, ensuring that the translated term performs the same communicative and epistemic function in the target context as in the source.

In more recent years, **terminological standardization bodies** – such as ISO, IATE, and national language institutes – have contributed to the professionalization and institutionalization of term translation. Their databases and glossaries serve as reference points for maintaining consistency and ensuring terminological harmonization across international projects.

The ISO 704: 2022 revision introduced dynamic equivalence, recognizing that standardized terms may need updating at least every three years. Likewise, IATE 2023 now labels "deprecated" versus "emerging" terms, placing on translators the task of selecting between stability and innovation depending on the text's *skopos*. Critics note that standardization can foster terminological protectionism (Gazzola 2020), as when national bodies lobby to enshrine domestic forms – e.g., France's resistance to shortening "intelligence artificielle" to "IA" within ISO 1087.

To summarize, the literature on terminology translation reveals a convergence between linguistic precision and cultural adaptability. While earlier models focused primarily on lexical equivalence, contemporary approaches underscore the importance of contextual usage, cognitive framing, and socio-cultural alignment. Effective terminology translation, therefore, is increasingly seen as a *multidimensional process* that requires expertise in both language systems and the conceptual frameworks that underlie them.

Despite advances in terminology management and translation technologies, numerous challenges continue to complicate the accurate and functional transfer of specialized terms across languages. These problems stem from not only linguistic asymmetries, but also from disparities in cultural knowledge, legal systems, and scientific conceptualization. Below are four principal issues identified by scholars and practitioners in the field.

Lack of Equivalence

One of the most persistent challenges in term translation is the absence of a direct equivalent in the target language. This issue, often termed **non-equivalence**, arises due to discrepancies in technological development, disciplinary evolution, or the socio-historical background of a particular culture.

For instance, the legal term "*habeas corpus*", rooted in English common law, has no

exact equivalent in many civil law traditions. As a result, translators frequently resort to **descriptive translation** or **explicitation** to convey its procedural and human rights implications (Cao, 2007). The lack of such legal structures in the target culture demands not just linguistic rendering but also conceptual explanation.

"In many cases, terminological non-equivalence stems from the absence of the referent itself in the receptor culture" (Baker, 2011, 19).

This problem is especially acute in newly globalized domains such as digital finance, biotechnology, or cybersecurity, where novel English terms outpace the target language's terminological infrastructure.

Polysemy and Homonymy

Polysemy (multiple meanings of the same word) and **homonymy** (different words with the same form) pose additional barriers to unambiguous translation. A term in the source language may be polysemous, but its translated form could highlight one meaning at the expense of others, potentially leading to misinterpretation.

Take, for example, the term "*operation*":

- In **medicine**, it denotes a surgical procedure.
- In **mathematics**, it refers to a functional transformation (e.g., addition, multiplication).
- In **military contexts**, it can mean a strategic mission.

Sager (1990) notes that "polysemous terms are dangerous in technical translation unless contextual constraints are strong enough to disambiguate them". Translators must be domain-aware and sensitive to such semantic nuances to ensure the intended meaning is preserved.

Conceptual Gaps

Another significant issue in terminology translation is the presence of **conceptual gaps**—cases where the target culture lacks a referent or concept for a given term. These gaps are common when transferring terms across

different knowledge traditions or cultural paradigms.

An illustrative case is the term "*spam*" in the realm of digital communication. Prior to the widespread use of email, many languages had no concept for unsolicited digital messages. Consequently, the term had to be borrowed or adapted metaphorically (e.g., *spam* in French remained *spam*, while in Uzbek it is sometimes translated descriptively as *keraksiz xabarlar*).

L'Homme (2020) argues that conceptual gaps highlight the need for translators to act as **terminological mediators**, capable of coining terms when necessary and guiding usage through educational or institutional means (p. 88).

Cultural and Ideological Load

Many terms are deeply embedded in cultural or ideological frameworks that cannot be adequately translated without **contextual interpretation** or **cultural adaptation**. These terms often function not only as designators but also as conveyors of values, historical experiences, or political ideologies.

Terms such as "*grassroots movement*" or "*melting pot*" are rich in metaphor and cultural connotation. A literal translation into another language would obscure their socio-political resonance. For instance, "*melting pot*" describes the assimilation model of American multiculturalism – a metaphor with no direct counterpart in cultures where multiculturalism is conceptualized differently.

Venuti (1995) calls this the **ideological invisibility of translation**, arguing that every act of translation reflects certain cultural and political decisions. Similarly, Newmark (1988) advises that culturally-loaded terms often require *functional* or *adaptive translation*, where the translator aims for communicative impact over formal equivalence.

Effective terminology translation is contingent not only on linguistic competence but also on the translator's ability to select an appropriate strategy based on the context, domain, and target audience. Scholars such as Newmark (1988), Sager (1990), and L'Homme

(2020) have identified a range of techniques for rendering specialized terms, each suited to different levels of equivalence, cultural compatibility, and communicative intent.

Below are five major strategies employed in term translation, illustrated with examples and supported by theoretical insights.

Using Established Equivalents

Where available, translators are encouraged to rely on **existing standardized equivalents** published in glossaries, institutional databases (e.g., IATE, UNESCO, WHO), or officially sanctioned terminology lists. This approach ensures consistency, prevents redundancy, and aligns with domain-specific norms.

"Standardization supports interoperability in multilingual communication, particularly in legal, technical, and medical domains" (Felber, 1984).

For example, the medical term "*diabetes mellitus*" is uniformly translated into Uzbek as "*qandli diabet*" – a form that has been institutionalized through medical education and health policy documentation.

However, reliance on established equivalents presupposes the availability of a mature terminological infrastructure, which may be lacking in less-resourced languages.

Calquing (Loan Translation)

Calquing, or loan translation, involves translating the constituent morphemes of a term literally while preserving its original structure. This technique is most effective when the source and target languages share compatible morphological and syntactic patterns.

Example:

- English: "*superconductor*"
- Uzbek: "*supero'tkazuvchi*"

Calques help retain semantic transparency and align with the morphosemantic expectations of the target language community. According to Newmark (1988), calquing is preferable when a conceptual match exists, and the term does not carry culturally bound connotations.

However, excessive calquing can lead to unnatural expressions if not carefully contextualized.

Descriptive Translation

When a target language lacks an equivalent or culturally intelligible form, translators may opt for **descriptive translation** – a strategy that conveys the term's function or meaning through a phrase or paraphrase.

Example:

- English: "*firewall*"
- Uzbek: "*kompyuter tarmog'ini himoya qiluvchi dasturiy vosita*"

This approach is particularly useful for newly coined technological terms, legal concepts, or abstract scientific constructs. It provides clarity for general audiences and learners but may sacrifice brevity and lexical economy.

"Descriptive translation is often a temporary solution, pending the naturalization or standardization of the term" (Sager, 1990, 114).

Borrowing / Transcription

Borrowing refers to the direct importation of a term from the source language into the target language, usually with phonological or orthographic adjustments. This strategy is frequently applied to **highly specialized or globalized terms** for which no native equivalent exists or is necessary.

Example:

- English: "*algorithm*"
- Uzbek: "*algoritim*"

Borrowed terms help preserve international consistency and can often reflect the prestige or authority of the source-language innovation. However, Felber (1984) warns that indiscriminate borrowing may hinder the development of a robust national terminology and alienate lay users.

Creating Neologisms

Neologization involves coining new terms by using the internal resources of the target language – including affixation, compounding, or semantic extension.

Example:

- English: "smartphone"
- Uzbek: "aqlli telefon"

This method supports the linguistic integrity of the target language and fosters the evolution of a **self-sustaining terminological system**. L'Homme (2020) notes that neologisms are often more readily accepted when they resonate with existing word-formation norms and phonotactic patterns.

Nonetheless, neologisms require institutional support and gradual uptake through education, media, and policy to become standardized.

While terminology translation is often framed as a matter of achieving linguistic equivalence, it also entails the careful negotiation of **cultural meaning, conceptual assumptions**, and **ideological values** embedded in both the source and target languages. Terms do not operate in a vacuum; they are socially and historically situated, carrying with them not only semantic content but also culturally specific worldviews, institutional practices, and cognitive patterns. As such, the translator's role extends beyond lexical substitution to include cultural interpretation and mediation.

Culture-Bound Terms and Conceptual Relativity. Certain terms are deeply rooted in the cultural or institutional realities of the source language and may lack direct equivalents in the target culture. These are often referred to as **culture-bound terms** or **culture-specific items (CSIs)** (Baker, 2011). In such cases, translation requires not only knowledge of the domain but also sensitivity to cultural differences in how knowledge and social institutions are organized.

Example: The English term "*liberal arts*", commonly used in American and European higher education discourse, reflects a philosophy of broad, interdisciplinary learning rooted in classical antiquity. Translating it into Uzbek or other Central Asian languages may require a **descriptive or functional equivalent**, as the educational systems in these regions have traditionally emphasized

specialization and state-defined curricula. A literal translation would fail to convey the cultural and pedagogical principles associated with the term.

"Translation is not only a linguistic act but a cultural transaction. Especially in specialized discourse, cultural untranslatability is as significant as lexical gaps." (Pym, 2010, 12)

Ideological and Political Sensitivities. Terms often carry **ideological weight** that may be received differently depending on the sociopolitical context of the target culture. For instance, translating Western political science terminology – such as "*grassroots movement*", "*checks and balances*", or "*affirmative action*" – into languages of post-Soviet or non-democratic countries may involve significant challenges. These terms encapsulate legal, historical, and philosophical assumptions that may not align with the political or legal realities of the receiving culture.

Venuti (1995) calls attention to the "translator's visibility" in such contexts, noting that every cultural or ideological translation choice reveals certain assumptions and political positioning.

Metaphoric and Symbolic Terms. Many terms, especially in domains such as environmental studies, economics, or cultural theory, rely on **metaphors** or **symbolic associations** that are culturally grounded.

Example: The term "*melting pot*", used in the United States to describe cultural assimilation, may be misunderstood or even offensive if translated literally into languages of cultures that value multicultural preservation or ethnonational identity. In such cases, translators must either replace the metaphor with a culturally relevant equivalent (e.g., "*cultural integration*" or "*common civic identity*") or add explanatory notes to convey the original metaphor's connotations.

Pragmatic Cultural Constraints. Cultural norms also govern how terms are used in practice. In some societies, certain terminologies may be considered taboo, overly technical, or inappropriate for certain

audiences. This is particularly relevant in **healthcare**, **gender studies**, and **religious discourse**.

Example: Terms related to reproductive health may require euphemistic or softened translations in conservative cultural settings to ensure both clarity and cultural acceptability. Translators must strike a balance between technical accuracy and **pragmatic politeness**.

Strategies for Cultural Adaptation

Scholars such as Newmark (1988) and Baker (2011) have proposed various strategies for handling culturally sensitive terms:

- **Functional Equivalence:** Replacing the term with one that performs the same function in the target culture.
- **Cultural Substitution:** Using a culturally familiar analogy or concept.
- **Explanatory Footnotes or Glosses:** Adding brief explanations for terms that lack clear equivalents.
- **Transliteration + Explanation:** Preserving the original term while providing context or definition.

These strategies must be selected carefully depending on the target audience, communicative purpose, and genre of the text.

The translation of terminology is a complex, multidimensional process that extends far beyond lexical equivalence. As this study has demonstrated, effective term translation demands not only linguistic accuracy but also cultural literacy, conceptual awareness, and institutional support. The challenges translators face – ranging from non-equivalence and polysemy to conceptual gaps and cultural load – are not merely technical obstacles but reflections of deeper epistemological and societal differences.

Theoretical contributions by scholars such as Sager, L'Homme, Baker, and Felber

emphasize that terminology operates at the intersection of language, knowledge, and culture. In this light, translators function as mediators who must negotiate semantic precision, functional adequacy, and cultural intelligibility. Strategies such as borrowing, calquing, descriptive translation, and neologism provide flexible tools, but their effectiveness depends on contextual factors including the domain, target audience, and purpose of communication.

Furthermore, the institutional dimension of terminology translation plays a vital role in shaping consistent and authoritative usage. International organizations like ISO and UNESCO, alongside national language planning bodies, have a responsibility to foster terminological standardization that is inclusive, culturally sensitive, and responsive to technological and scientific progress.

Ultimately, the translation of terms is not just a linguistic task; it is a cognitive and social activity that contributes to the dissemination of knowledge, the democratization of science, and the enrichment of national languages. As globalization continues to accelerate multilingual communication in every field of human endeavor, the need for research-based, culturally informed, and ethically responsible term translation practices becomes ever more urgent.

Future efforts in this field should prioritize interdisciplinary collaboration between linguists, terminologists, domain experts, and institutions to develop tools, frameworks, and training models that support high-quality term translation. In doing so, we can ensure that specialized knowledge remains accessible, precise, and relevant across the linguistic and cultural boundaries that define our interconnected world.

References:

1. Baker, M. (2011). *In other words: A coursebook on translation* (2nd ed.). Routledge.
2. Cao, D. (2007). *Translating law*. Multilingual Matters.

3. Felber, H. (1984). *Terminology manual*. UNESCO.
4. Gazzola, M. (2020). Terminological protectionism and language policy in multilingual contexts. *International Journal of the Sociology of Language*, 2020(263), 87–104.
5. International Organization for Standardization. (2022). *ISO 704:2022 –Terminology work – Principles and methods*. ISO.
6. International Organization for Standardization. (2023). *IATE terminology database – “Deprecated” and “Emerging” term labels*. Publications Office of the European Union.
7. L’Homme, M.-C. (2020). *Lexical semantics for terminology: An introduction*. John Benjamins.
8. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
9. Pym, A. (1992). *Translation and text transfer: An essay on the principles of intercultural communication*. Peter Lang.
10. Pym, A. (2010). *Exploring translation theories* (2nd ed.). Routledge.
11. Sager, J. C. (1990). *A practical course in terminology processing*. John Benjamins.
12. Venuti, L. (1995). *The translator’s invisibility: A history of translation*. Routledge.
13. Vermeer, H. J. (1989). Skopos and commission in translational action. In A. Chesterman (Ed.), *Readings in translation theory*. 173–187. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.

**Лингвоконтрастивный анализ
пословиц с компонентом
человек (английский, русский)****Камбарова Маржан Адил кизи**marjan-kambarova@mail.ruУзбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация *Статья посвящена лингвоконтрастивному анализу пословиц английского и русского языков с компонентом «человек», в целях выявления в них общечеловеческих и национально-культурных особенностей. Семантический анализ пословиц английского и русского языков показал, что несмотря на общечеловеческий характер рассматриваемой концепции, русские и английские пословицы демонстрируют различия в образности и морально-этических установках. В антропоцентрических пословицах представлены главные особенности человека – мышление, говорение, трудолюбие или лень, социальный статус, его отношение к людям, к окружающей природе и т.д. В пословицах английского и русского языков с компонентом «человек» отражаются как универсальные (общечеловеческие), так и национально-культурные характеристики языка и народа. Универсальность понятия человек выражается тем, что каждый обладает как положительными, так и отрицательными качествами характера, а национально-специфическое в пословицах со значением человек заключается в том, что человек в каждом народе представляется по-разному, и это представление является отражением национальных особенностей народа, сложившихся на многовековом опыте. Результаты лингвистических исследований пословиц имеют теоретические и практические результаты, и могут быть использованы как в лингвотеоретических и лингвоконтрастивных, так и в лингводидактических и лингвометодических целях.*

Ключевые слова *Пословица, антропоцентризм, человек, лингвоконтрастивный анализ, английский, русский*

**Inson komponentli maqollarning
lingvokonstrastiv tahlili
(ingliz va rus tillarida)****Kambarova Marjan Adil qizi**marjan-kambarova@mail.ru

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya *Ushbu maqola ingliz va rus tillaridagi "inson" komponentli maqollarning umuminsoniy va milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlash maqsadida, ularning lingvokonstrastiv tahliliga bag'ishlangan. Ingliz va rus tillaridagi maqollarning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'rib chiqilayotgan tushunchaning umuminsoniy xarakteriga qaramay, rus va ingliz maqollarida obrazlilik va axloqiy-etika qarashlarida farqlar mavjud. Antropotsentrik maqollarda insonning asosiy xususiyatlari – tafakkur, nutq, mehnatsevarlik yoki yalqovlik, ijtimoiy maqom, odamlar bilan va atrof-muhit bilan bo'lgan munosabati kabi jihatlar aks etadi. Ingliz va rus tillaridagi "inson" komponentli maqollarda ham umumiy (umuminsoniy), ham milliy-madaniy til va xalq xususiyatlari ifodasini topgan. "Inson"*

tushunchasining universalligi shundaki, har bir inson ham ijobiy, ham salbiy xarakter sifatlariga ega. Maqollarda inson haqidagi milliy tasvir esa har bir xalqda insonning o'ziga xos talqin qilinishida namoyon bo'ladi va bu talqin xalqning ko'p asrlik tajribasiga asoslangan milliy xususiyatlarini aks ettiradi. Maqollarni lingvistik tadqiq etish natijalari nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ular lingvonazariy va lingvokonstrastiv, shuningdek, lingvodidaktik va lingvometodik maqsadlarda ham foydalanilishi mumkin.

Kalit so'zlar *Maqol, antropotsentrizm, inson, lingvokonstrastiv tahlil, ingliz tili, rus tili*

Linguo-Contrastive Analysis of Proverbs with the Component Human (English and Russian)

Kambarova Marzhan Adil qizi

marjan-kambarova@mail.ru

Uzbek State World Languages University

Annotation *This article is devoted to the linguo-contrastive analysis of English and Russian proverbs containing the component "human", with the aim of identifying universal and national-cultural features within them. A semantic analysis of English and Russian proverbs shows that, despite the universal nature of the concept under consideration, English and Russian proverbs demonstrate differences in imagery and moral-ethical values. Anthropocentric proverbs reflect the main characteristics of a person – thinking, speaking, diligence or laziness, social status, attitude toward others, toward nature, and so on. Proverbs in the English and Russian languages with the component "human" reflect both universal and national-cultural characteristics of the languages and peoples. The universality of the concept "human" is expressed in the fact that every individual possesses both positive and negative personality traits. The national-specific aspects of proverbs with the notion "human" lie in the fact that each nation perceives and portrays a person differently, and this perception reflects the national characteristics of the people shaped through centuries of historical experience. The results of linguistic studies of proverbs have both theoretical and practical significance and can be used for linguistic-theoretical and linguistic-contrastive purposes, as well as for linguistic-didactic and methodological purposes.*

Keywords *Proverb, anthropocentrism, human, linguo-contrastive analysis, English, Russian*

Пословицы во всех языках выражают исторический опыт народа, являются общенародной ценностью, выражают культуру, быт, традиции народа, поэтому во всех языках они имеют общечеловеческое и национально-специфическое. Общечеловеческое (универсальное) заключается в том, что

пословицы во всех языках выражают исторические, языковые, культурные ценности, которые присущи всем народам независимо от их языковых, речевых, культурно-исторических характеристик. Специфическое в большой степени обретает национально-культурные особенности языка, образа мышления,

внутренний и внешний мир народа, т.е. в целом отражает менталитет этноса.

Пословица не имеет определенного адресата, так как она применима как ко всему обществу в целом, так и к каждому человеку в частности. Пословица обладает рядом признаков, которые отличают ее от таких видов паремии. Например, от фразеологизмов и поговорок она отличается тем, что имеет вид законченного предложения и употребляется как в прямом, так и в переносном смысле. Пословица также выполняет определенные функции: языкоречевую, эстетическую, образовательную (поучительную), воспитательную, и важнее всего, общечеловеческую и национально-специфическую. Итак, *пословица* – это разновидность паремиологического клише, обладающая определенными признаками и функциями, которые отличают её от других лексических единиц.

Изучение паремиологических единиц, особенно пословиц, отражающих духовно-просветительские, нравственно-эстетические, социально-политические и философские взгляды народов приобретает теоретическое и практическое значение как в теории языка, в так и в сопоставительной лингвистике, так как в процессе разностороннего анализа пословиц нескольких языков выявляются их универсалий и уникалий, которые демонстрируют общечеловеческие и национально-культурные характеристики паремий. Проблемой монолингвального и полилингвального исследования пословиц занимались лингвисты и методисты: В.И. Даль, Г.Л. Пермяков, М.И. Дубровин, Е.В. Иванова, В. Мидер, А. Дандес, Е.В. Кунин, М. Джусупов, Н.Б. Сапарова, П.У. Бакиров (Даль, 1996; Пермяков, 1988; Дубровин, 1995; Иванова, 2003; Mieder, 2004; Dundes, 2007; Кунин, 1996; Джусупов, 2022; Джусупов, Сапарова, 2000; Бакиров, 2018) и др.

Все пословицы характеризуются антропоцентрической направленностью,

так как антропоцентризм способствует выявлению существенных свойств языковой личности. В настоящее время все лингвистические исследования имеют антропоцентрическую направленность, но наиболее ярко антропоцентризм проявляется в пословицах и в других паремиологических единицах. Антропоцентризм в исследованиях пословиц характеризуется двумя особенностями:

1. Пословицы изучаются с точки зрения отражения в них человеческого сознания, мировосприятия и мировоззрения;
2. Пословицы анализируются с позиции репрезентации в них человека. Таким образом, значение пословицы в целом антропоцентрическое.

В антропоцентрических пословицах понятие человек может быть выражен как эксплицитно (явно, открыто), так и имплицитно (неявно, скрыто). В пословицах с эксплицитным выражением антропоцентризма, понятие человек передается как лексемой человек, так и словами, обозначающими его: в английском – лексемами man (человек, мужчина), human (человек), people (народ), woman (женщина), father (отец), mother (мать), child (ребенок, дитя) и т.д.; в русском языке – лексемами человек, народ, люди, мужчина, женщина (баба), мать, отец, дитя и т.п.; в узбекском – odam (человек), inson (личность), kishi (человек), xalq (народ), ayol (женщина), ota (отец), ona (мать), bola (ребенок, дитя) и т.д.; в казахском – лексемами адам (человек), kici (личность), халқ (народ), еркек (мужчина), әйел (женщина), ата (отец), ана (мать), бала (ребенок, дитя) и т.д. Например:

- Англ.яз.: Like father, like son (Каков батька, таков и сын);
- Рус.яз.: Баба с возу кобыле легче;

Помимо прочего, понятие человек может быть выражено местоимениями, именами собственными и т.д. Например:

- Англ.яз.: He, that is warm, thinks all so (Сытый голодного не разумеет);
- Рус.яз.: Он если и утонет, так его против воды ищи;

Антропоцентрические пословицы могут также имплицитно выражать человека. К таким пословицам относятся те, в составе которых отсутствуют лексемы, обозначающие человека, однако их значение направлено на него. Это могут быть пословицы об окружающей действительности, о родине, о труде, об учении, о безделии, об единстве, о праздниках, об одиночестве, о гостеприимстве и т.д.

- Англ.яз.: Many hands make light work (Берись дружно, не будет грузно);
There is no place like home. (В гостях хорошо, а дома лучше);
Still waters run deep (Тихие воды протекают глубоко).
- Рус.яз.: Чтобы рыбку съесть, надо в воду лезть;
Как печь топить, так и дрова рубить;
Был бы хлеб, а зубы сыщутся.

Имплицитное выражение понятие человек проявляется также в пословицах о животных, в которых образ человека передается метафорично, символично, а иногда и сатирично. Например:

- Англ.яз.: A cock is valiant on his own dunghill – Из куста и ворона востра (т.е. любой человек чувствует себя уверенно, если он находится на своей территории); A bird may be known by its song – Видна птица по полету (т.е. человека можно лучше узнать по тому, что говорит и делает);
- Рус.яз.: Осел осла длинноухим обзывает (т.е. не смотря на свои недостатки, людям свойственно находит их у других); От худой курицы худые яйца (т.е. какова мать, таков и ребенок: от здоровой матери рождается здоровый ребенок);

В пословицах каждого народа имеются различные тематические группы: любовь к

Родине, отношения в семье, положительные или негативные человеческие качества, как например, трудолюбие, храбрость, честность, порядочность, мудрость, доброта, милосердие, и наоборот, лень, трусость, глупость, жестокость и др. Одним из центров пословичного фонда, представляющего бытовую и языковую картину мира, является понятие «человек», присуще пословицам каждого языка. Понятие «человек» в пословицах является комплексным представлением всего народа, этноса, человечества, или отражение человеческого идеала в одном лице (Камбарова, 2022).

Понятие «человек» раскрывается и одинаково, и по-разному в пословицах английского и русского языков (Камбарова, 2020), так как эти языки выражают мир своей культуры, истории, уставы, порядки и, конечно же, схожие и разные представления о жизни. Это связано с тем, что образ человека у этих народов складывается и универсально, и специфично, так как лингвистические и экстралингвистические факторы даже если схожие, то всегда они характеризуются тем, что они имеют различия: религиозные, ментальные, исторические, ареальные, хозяйственные, мифологические и т.д.

Пословицы английского языка с компонентом «человек»:

A man is known by the company he keeps (Человек известен компанией, которую он держит, с которой он дружит). Значение: характер человека судят по типу людей, с которыми он проводит время. С кем поведешься, того и наберешься. Поэтому, перед тем как строить дружеские отношения, необходимо убедиться в том, будет ли ваша дружба достоверной, долговечной и надежной, так как ваша репутация также будет зависеть от вашего товарища. Как говорят, *Скажи, кто твой друг, скажу, кто ты*.

A bad workman blames his tools (Плохой рабочий винит свои инструменты).

Значение: не мастер (не умеющий делать свое дело должным образом) обвиняет предметы, инструменты, которые он использует в своей деятельности, в своей работе, а не себя. (Плохой сапожник меняет жило на мыло и обвиняет их за свое неумение). Также иногда необходимо осознавать свои ошибки, и, по мере необходимости, исправлять и предотвращать их.

Every man has his price. (У каждого человека есть своя цена). Значение: а) лояльность каждого может быть куплена за определенную цену; Иногда лояльность оцениваться материально (как подкуп), а иногда людей можно переманить добрыми словами или хорошим отношением. б) каждый человек ценится или не ценится своими поступками, своим образом жизни. Не всегда и не все люди оценивают других должным образом. Иногда добросовестное отношение и совершаемые добрые поступки к другим, оцениваются другими (благодарствуют за это), но иногда, люди не замечают или не хотят замечать это.

Every man is an architect of his own fortune. (Каждый архитектор своего счастья). Значение: Каждый сам является автором своей судьбы, так как человек сам выбирает то, как ему жить. Если жизнь сложилась, так как ожидал этого человек, но и сам действовал должным образом: трудился, работал над собой, ставил перед собой цели и добивался их, а если нет, то нет смысла обвинять в этом судьбу или других: Всяк кузнец своего счастья.

Пословицы русского языка с компонентом «человек»:

Богаче всех тот человек, чьи радости требуют меньше всего денег. Значение: Настоящее богатство – это не огромный счет в банке, не дворцы и дорогие машины, а верные друзья, любимое дело, крепкая семья, красота окружающей природы. И тот, кто ценит то нематериальное богатство, которое у него есть, является по-настоящему богатым человеком, так как человек может

потерять всё «материальное» в один миг, а его родные, родственники и настоящие друзья будут всегда рядом.

Богаче всех тот человек, чьи радости требуют меньше всего денег. Значение: Настоящее богатство – это не огромный счет в банке, не дворцы и дорогие машины, а верные друзья, любимое дело, крепкая семья, красота окружающей природы. И тот, кто ценит то нематериальное богатство, которое у него есть, является по-настоящему богатым человеком, так как человек может потерять всё «материальное» в один миг, а его родные, родственники и настоящие друзья будут всегда рядом.

Человек человеку друг, товарищ и брат. Значение: и в трудные, и в счастливые моменты жизни человеку хочется делиться всеми впечатлениями со своим братом, другом или товарищем, который поддержит в любых обстоятельствах. Человек – человеку друг. И друг познается также в беде. Поэтому необходимо ценить такие отношения как братство, дружба, так как их трудно построить и легко разрушить.

Всяк своему счастью кузнец. Значение: каждый человек сам ответственен за свою судьбу и благополучие. Счастье не падает с неба. Счастье и благополучие человека зависит от человека и трудолюбия, так как счастье нужно создавать своими руками, как кузнец кует железо.

Часто пословицы, аналогичные по значению, имеют разные представления, как в лексическом, так и грамматическом планах. Лексемы, понятия или слова, выраженные по-разному в сопоставляемых языках и представляют национально-культурный аспект народа (Камбарова, 2020).

- Англ.яз.: *Every man is an architect of his own fortune.* (Каждый человек архитектор своей судьбы).
- Рус.яз.: *Всяк своему счастью кузнец.*

Семантико-

стилистическая разница в этих пословицах, имеющих общее значение, заключается в

том, что в пословице английского языка, которая дословно переводится как *Каждый человек является «архитектором» своей судьбы*, национально-специфическое передается словом архитектор, которое имеет значения:

1. зодчий, тот, кто проектирует здания и осуществляет их строительство, профессионально занимается архитектурой;
2. перен.: автор, инициатор и исполнитель какого-либо проекта.

Эта пословица имеет значение, что каждый сам конструктор и строитель своей судьбы. Конструирует, строит свою судьбу по частям как строительство дома или другого здания. Слово архитектор маркируется книжным стилистическим оттенком, чем слово кузнец, употребленное в пословице русского языка, которое стилистически-нейтральное.

Для английского народа строительство дома в основном каменное или кирпичное, в отличие от русской деревни, в которой дома, как правило, из дерева.

В пословице русского языка говорится о том, что каждый человек сам строит своё счастье, свою судьбу, свою жизнь, являясь «кузнецом», «созидателем» своего счастья.

В пословице национально-специфическое передается словом «кузнец», что является русской реалией, присущей русскому образу жизни. В каждой русской деревне был кузнец, который работал по металлу, производя изделия для повседневной жизненной необходимости: молотки, топоры, ножи, замки, косы и многое другое. Кузнец одновременно мог быть и точильщиком и ковал лошадей и т.д.

Таким образом, кузнец в русской деревне создавал необходимые металлические предметы для каждой семьи. Кузнец считался и был умельцем, поэтому он помогал создавать условия для «счастливой» жизни каждой семьи. Именно поэтому в этой пословице говорится, что каждый человек кузнец своего счастья, т.е. каждый человек как

кузнец должен умело и аккуратно строить свою жизнь, жизнь своей семьи: счастье не приходит само по себе. Чтобы быть счастливым надо трудиться, так как ему никто другой хорошую жизнь, счастливые моменты жизни не создаст: надо «ковать» свое счастье, свое благополучие.

Общее в этих пословицах английского и русского языков – работа знатока, умельца, работа постоянная, работа дающий конкретный результат (металлический предмет; дом, здание). В пословицах обоих языков присутствует главное – нравоучение о том, что надо знающе, грамотно, умело трудиться, чтобы быть счастливым человеком. Это общечеловеческое.

Универсальное в представленных пословицах в том, что они все выражают человека и его действия. Более того, общечеловеческое в этих пословицах – это труд, любовь к труду, которое является основой создания своего человеческого счастья: и *кузнец*, и *архитектор* – это люди труда, знатоки, созидатели, дарящие не только себе, но и другим людям условия для благополучной жизни. Все представленные – «изобретатели» счастья, строящие свою жизнь на основе понимания, что счастье само по себе не приходит, что его надо трудом зарабатывать. При этом вид трудовой деятельности у них разный.

Итак, исследование пословиц с базовым понятием *человек* в разносистемных языках показало, что в них, в смысловом плане, заложены два аспекта – общечеловеческое (универсальное) и национально-специфическое. Исследование этих двух аспектов внутреннего мира пословицы имеет большое общелингвистическое, лингвоконтрастивное, лингводидактическое и лингвометодическое значения. Таким образом, при анализе семантических свойств пословиц разносистемных языков выявляются их сходства и различия, которые отражают схожесть и разность как в историческом, территориальном, так и в

культурном, и в бытовом планах. Сопоставление пословиц английского, русского языков с базовым понятием человек в общем, и с базовой лексемой

человек в частности, позволяет выявить межъязыковые особенности, которые остаются не раскрытыми при их монолингвальном изучении.

Список использованной литературы:

1. Dundes, A. (2007). *The meaning of folklore: The analytical essays of Alan Dundes* (S. J. Bronner, Ed.). Utah State University Press.
2. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A handbook*. Greenwood Press.
3. Бакиров, П. У. (2018). *Пословицы – энциклопедия народной жизни*. Академнашр.
4. Даль, В. И. (1996). *Пословицы русского народа* (Тт. 1-3). Русская книга.
5. Джусупов, М. (2022). Антропоцентрические пословицы как лингвоконтрастивная и лингвометодическая проблема. *Иностранные языки в Узбекистане*, 5(46), 37-52.
6. Джусупов, М., & Сапарова, Н. Б. (2000). Пословица как вид паремиологических клише. *Вестник Казахского государственного университета им. Аль-Фараби. Филологическая серия*, 7(41), 20-25.
7. Дубровин, М. И. (1995). *Английские и русские поговорки в иллюстрациях*. Просвещение.
8. Иванова, Е. В. (2003). *Пословичная концептуализация мира (на материале английских и русских пословиц)* [Диссертация кандидата филологических наук]. Санкт-Петербург.
9. Камбарова, М. А. (2022). Семантические характеристики пословиц с базовой лексемой «человек» (английский, русский, узбекский, казахский языки). *O'zMU xabarlari ilmiy jurnali*, 1(2), 242-246.
10. Камбарова, М. А. (2020). Национально-специфические, общечеловеческие и структурные аспекты номинацентрических пословиц английского, русского и казахского языков. *Иностранные языки в Узбекистане*, 3(32), 72-86.
11. Кунин, А. В. (1996). *Курс фразеологии современного английского языка*. Высшая школа; Издательский центр "Феникс".
12. Пермяков, Г. Л. (1988). *Основы структурной паремиологии*. ИВЛ.

Tibbiy diskursda kommunikativ strategiyalar: shifokor va bemor o'rtasidagi muloqotdagi muammolar

Burxonova Mohira Omonilla qizi
makhiraibragimova10@gmail.com

Tayanch doktorant,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya Zamonaviy tibbiyotda shifokor va bemor o'rtasidagi muloqot faqat ma'lumot almashinuvi jarayoni emas, balki sog'lom ishonch, hamkorlik va hurmatga asoslangan ijtimoiy-psixologik munosabatdir. Tibbiy diskursda samarali kommunikatsiya bemorning kasallikni to'g'ri anglashiga, davolanishga ijobiy munosabatda bo'lishiga va sog'ayish jarayonini tezlashtirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shifokorning nutq ohangi, tanlagan so'zlari, muloyimligi va aniqligi bemorning hissiy holatini, tibbiy tavsiyalarga rioya qilish darajasini belgilaydi. Tibbiy muloqotning muvaffaqiyati ko'p jihatdan lingvistik vositalarning to'g'ri tanlanishi bilan belgilanadi. Shifokor tomonidan noaniq, murakkab yoki haddan tashqari texnik tilda berilgan izoh bemorda chalkashlik keltirib chiqaradi, aniqlik esa muloqotni yengillashtiradi va ishonchni mustahkamlaydi. Mazkur tadqiqot tibbiy kommunikatsiyada til, muloyimlik, aniqlik va madaniy omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishga, shuningdek, shifokor-bemor muloqotining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi lingvistik va pragmatik mexanizmlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot orqali tibbiy diskursdagi ayrim muammolarni lingvistik prizmadan o'tkazish va ularga yechim berish maqsad qilingani bois tibbiy etika masalalari ham o'rganiladi. Shu bilan birga, tibbiy etikaga oid masalalar, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, empatiya va sotsiokultural sezgirlikning amaliy ahamiyati ham chuqur tahlil etiladi.

Kalit so'zlar Shifokor-bemor muloqoti, tibbiy diskurs, muloyimlik, aniqlik, madaniy kompetentlik, lingvistik tahlil, kommunikativ strategiyalar

Коммуникативные стратегии в медицинском дискурсе: проблемы взаимодействия между врачом и пациентом

Бурхонова Мохира Омонилла кизи,
makhiraibragimova10@gmail.com

Докторант,
Узбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация В современной медицине общение между врачом и пациентом представляет собой не просто процесс обмена информацией, а социально-психологическое взаимодействие, основанное на доверии, сотрудничестве и уважении. Эффективная коммуникация в медицинском дискурсе оказывает непосредственное влияние на правильное понимание пациентом своего заболевания, формирование положительного отношения к лечению и ускорение процесса выздоровления. Тон речи врача, выбор лексических средств, вежливость и степень точности определяют эмоциональное состояние пациента, а также уровень его приверженности медицинским рекомендациям. Успешность медицинской коммуникации во многом зависит

от адекватного выбора лингвистических средств. Неясные, чрезмерно сложные или технические объяснения врача могут вызвать у пациента недоразумение и замешательство, тогда как ясность и точность изложения облегчают процесс взаимодействия и укрепляют доверие. Настоящее исследование направлено на анализ взаимосвязи между языковыми, прагматическими, культурными и этическими аспектами медицинской коммуникации, а также на выявление лингвистических и прагматических механизмов, способствующих повышению эффективности общения между врачом и пациентом. Поскольку целью работы является рассмотрение отдельных проблем медицинского дискурса через лингвистическую призму и поиск путей их решения, особое внимание уделяется также вопросам медицинской этики как неотъемлемой составляющей профессионального взаимодействия врача и пациента. Кроме того, рассматриваются вопросы медицинской этики, развитие коммуникативной компетентности, эмпатии и социокультурной чувствительности как ключевых составляющих успешного взаимодействия врача и пациента.

**Ключевые
слова**

Общение врач-пациент, медицинский дискурс, вежливость, ясность, культурная компетентность, лингвистический анализ, коммуникативные стратегии

**Communicative Strategies in
Medical Discourse: Problems in
Doctor–Patient Interaction****Burkhonova Mohira Omonilla qizi**
makhiraibragimova10@gmail.comDoctoral student,
Uzbekistan State World Languages University**Annotation**

In contemporary medical practice, communication between physicians and patients transcends the mere exchange of information; it constitutes a socio-psychological interaction grounded in mutual trust, cooperation, and respect. Effective communication within medical discourse exerts a direct influence on patients' comprehension of their illnesses, their positive orientation toward treatment, and the overall acceleration of recovery. The physician's tone of speech, lexical choices, politeness, and precision serve as determinants of the patient's emotional state and adherence to medical recommendations. The success of medical communication is largely contingent upon the appropriate selection of linguistic means. When explanations are rendered in ambiguous, overly complex, or excessively technical language, patients often experience confusion and uncertainty. Conversely, linguistic clarity facilitates mutual understanding, eases interaction, and reinforces trust. The present study is directed toward examining the interrelationship among language, politeness, clarity, and cultural factors within medical communication. It further seeks to identify linguistic and pragmatic mechanisms that contribute to enhancing the effectiveness of doctor-patient interaction. As the research aims to analyze specific challenges within medical discourse through a linguistic prism and to propose viable solutions, issues pertaining to medical ethics are also addressed as an integral component of the investigation. By analyzing linguistic strategies and their

social effects, the research emphasizes the necessity of training medical professionals in patient-centered communication to ensure both psychological comfort and high-quality care.

Keywords

Doctor-patient communication, medical discourse, politeness, clarity, cultural competence, linguistic analysis, communicative strategies

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda tibbiy kommunikatsiya lingvistik, sotsiolingvistik va pragmlingvistik tadqiqotlarning markaziga aylandi. Shifokor va bemor o'rtasidagi muloqotda tilning o'rni, uning psixologik va madaniy ta'siri ko'plab xalqaro tadqiqotlarda o'rganilgan. Burt va hammualliflar (2016) tomonidan olib borilgan izlanishlarda shifokor–bemor muloqotini baholash mezonlari tahlil qilinib, bemorlar tomonidan berilgan baholar bilan klinik mutaxassislarning professional tahlillari o'rtasida muhim bog'liqlik aniqlangan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bemorning shifokor nutqidagi ishonch, hurmat va aniqlikni his qilishi muloqot samaradorligining asosiy omilidir. Ng Chiew Fen va hammualliflari Ng Poh Kiat Ng Chiew Yeng (2016) tomonidan o'tkazilgan "Politeness in Doctor-Patient Communications" nomli pilot tadqiqotda tibbiy muloqotdagi muloyimlik strategiyalari tahlil qilingan. Ular shifokor nutqida haddan tashqari rasmiy, sovuq yoki jargonli tildan foydalanish bemorda hissiy masofa va norozilikni kuchaytirishini aniqlagan. Aksincha, iliq, hamdardlik bilan aytilgan so'zlar va yumshoq ohang ishonchni mustahkamlab, hamkorlik muhitini yaratadi. O'Connor va Frias (2025) esa muloqotdagi ochiqlik va halollik masalasiga e'tibor qaratgan. Ularning tadqiqotida bemorlarning shifokorga haqiqatni to'liq aytmaslik holatlari tahlil qilinib, bu holatlarning sababi ko'pincha tibbiy jargonning murakkabligi, shifokor ohangining keskinligi yoki yetarli empatiyaning yo'qligiga bog'liqligi qayd etilgan. Tadqiqotchilar, ayniqsa, yoshi kattaroq bemorlar shifokor bilan

"ust-bosh" munosabatda bo'lishdan tortinishini, bu esa tashxis va davolanishga salbiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar. Singhal, Shah, Bansal va Dutta (2024) Hindiston sharoitida o'tkazgan so'rovnomada tibbiy kommunikatsiyaning kundalik amaliyotdagi ahamiyatini baholagan.

Ularning natijalari shuni ko'rsatadiki, tibbiy xizmat sifati nafaqat shifokorning bilim darajasi, balki uning muloqot madaniyati va empatik yondashuviga ham bevosita bog'liq. Samarali kommunikatsiya bemorlarning shifokorga bo'lgan ishonchini oshiradi, noto'g'ri tushunish va tibbiy xatolar sonini esa kamaytiradi. Kochetova (2024) "Sun'iy intellekt davrida tibbiy axloq va kommunikatsiya" mavzusida olib borgan tadqiqotida texnologik vositalarning tibbiy muloqotdagi afzalliklari va cheklovlarini tahlil qiladi. Unga ko'ra, AI yordamida tashxislash jarayoni soddalashsa-da, insoniy muloqot, ya'ni verbal va nonverbal signallar orqali bildiriladigan samimiylik yo'qolish xavfi mavjud. Shu sababli tibbiy axloqiy me'yorlarda shifokor-bemor o'rtasidagi ishonchning saqlanishi birinchi o'ringa qo'yilishi lozim. Shirazi va hammualliflar (2020) madaniyatlararo kommunikatsiyani shifokorlar nigohi bilan o'rganib, til va madaniyat to'siqlari tibbiy xizmatda noto'g'ri talqinlar, hatto tashxis xatolariga olib kelishini ta'kidlagan.

Ular shifokorlarga bemorning madaniy qadriyatlarini inobatga olishni, bu orqali muloqotdagi stress va tushunmovchiliklarni kamaytirishni tavsiya etadi. Shiraly, Mahdaviazad va Pakdin (2021) esa Eron shifokorlari o'rtasida o'tkazgan tadqiqotida muloqot ko'nikmalarining real amaliyotdagi

darajasini aniqlagan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, shifokorlarning aksariyati kommunikatsiya ahamiyatini bilsalar-da, bemor bilan suhbatda aniqlik va empatiya ko'rsatishda yetarli tayyorgarlikka ega emaslar. Bu esa tibbiyot ta'limida lingvistik va pragmatik ko'nikmalarga yetarli e'tibor berilmayotganini ko'rsatadi. Zakaria va hammualliflar (2021) tibbiy kommunikatsiyada etnik tafovutlarning o'rnini o'rgangan.

Ularning xulosalariga ko'ra, shifokor va bemor o'rtasidagi ishonch darajasi ularning madaniy kelib chiqishi, tili va qadriyatlariga bog'liq bo'lishi mumkin. Bu, o'z navbatida, sog'liqni saqlashda adolat va tenglik tamoyillarini ta'minlash uchun madaniy kompetentlikni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Vignesh va Amirneni (2025) o'z tadqiqotida "ko'p tilli tibbiy yordamchi tizim" orqali tildagi to'siqlarni yengish masalasini ko'taradi. Ular texnologik yechimlar, xususan, ovozli tarjima va sun'iy intellekt asosidagi platformalar orqali shifokor va bemor o'rtasidagi aloqa sifatini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, tibbiy kommunikatsiyada tilning aniqligi, nutqning muloyimligi, madaniy sezgirlik va texnologik yondashuvlar o'zaro uyg'unlashgan holda sog'liqni saqlash tizimida ishonch va samaradorlikni oshiradi. Bu tadqiqotlar shifokor va bemor o'rtasidagi muloqotni faqat kasbiy emas, balki ijtimoiy va madaniy jarayon sifatida o'rganish zarurligini asoslab beradi.

Muhokama

Tilshunoslikda shifokor va bemor o'rtasidagi muloqot jarayonini baholash, undagi mavjud muammolarni tahlil qilib, to'g'ri yechim izlash tibbiy diskursni fandagi ahamiyatini oshiradi. Kommunikatsiya jarayonini to'g'ri tashkil etish, shifokor va bemor muloqotida uchraydigan til baryerlarini olib tashlash orqali tibbiyot hodimlariga bo'lgan ishonchni oshirish, tashxislarni bemorlar tomonidan to'g'ri tushunilib qabul qilinishi va davolash jarayoniga ijobiy ta'sir o'tkazish mumkinligi ko'pgina tadqiqotlar

natijasida aniqlandi: *samarali shifokor-bemor muloqoti bemor sog'ligiga ijobiy ta'sir qiladi: kasallik natijalarini yaxshilaydi, bemor qoniqishini oshiradi, davolanishga rioya qilishni kuchaytiradi.* (Stewart, 1995) Shundan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, bu kabi nazariyalarni amalda qo'llay bilish millionlab insonlarga tez fursatlarda kasalliklarni yengishga yo'l ochadi. O'z navbatida bu kommunikativ jarayonlar lingvistik prizmadan o'tkazilishi uning tibbiy diskursdagi ahamiyatini belgilab beribgina qolmay, ko'pgina til muammolarini yechishga sabab bo'lishi mumkin. Tibbiy diskursni o'rganish, tilshunos olimlar va shifokorlar o'rtasidagi hamkorlikni yo'lga qo'yish kommunikatsiya jarayonida yuzaga keluvchi muammolarning yechilishi bilan tibbiyotdagi qator kamchiliklarga nuqta qo'yilishi mumkin. Xususan, shifokor tomonidan beriladigan yo'riqnomalar, dorilarni qabul qilishning to'g'ri va aniq tilda ifoda etilishi, kasallik darajasi va bemor holatini tasvirlanishi qanchalik ravon va bemorga oson tushunarli tilda bayon etilganligi sog'ayish darajasini bir necha barobarga oshiradi: *shifokor va bemor o'rtasidagi tuzilgan samarali muloqot o'zaro yaxshi munosabat shakllanishiga, bemorlar kasalliklari to'g'risida to'g'ri fikr hosil qilgan holda, risk va davo choralari to'g'ri baholay olishlariga sabab bo'ladi* (Sharkiya, 2023). Yuqoridagi asosli nazariyalardan kelib chiqqan holda aytish mumkinki, bemor shifokorga murojaati davomidagi birinchi muloqotigina bemorning shifokorga nisbatan aniq fikri va qarashlarini belgilab beradi. *Shifokor va bemor o'rtasidagi muloqot sog'liqni saqlash tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, yaxshi muloqot bemorlarning shifokor haqidagi umumiy fikrini belgilovchi asosiy omillardan biridir* (Burt, 2016). Shifokorning oddiy xalqchil til uslubi, oson nutqi, har qanday til baryerlaridan holi muloqoti va eng asosiysi moslashuvchan va kompetent nutqi bemorda yaxshi taassurot uyg'otadi va bu shifokorga qayta murojaati, keyingi konsultatsiya jarayonlarini ta'minlaydi. Tibbiy diskursdagi

ushbu kommunikatsiya jarayonini quyidagicha bir necha til vositalariga bo'lib ko'rib chiqilishi maqsadga muvofiq:

1. **Muloyimlik (politeness)** – bemorlarning shifokorga bo'lgan ishonchini oshiradi, tanqidni yumshatadi va ijtimoiy masofani qisqartiradi. Shu bilan birga, haddan tashqari qisqa va dangal nutq uslubi samarador bo'lsa-da, ba'zi bemorlar uchun qo'pollik sifatida talqin qilinadi (Ng, 2016). Bemorlar ko'pincha shifokorning ohangini va til uslubini sezgirlik bilan baholaydilar. Muloyim, tushunarli va hamdardlikka asoslangan nutq ishonchni oshiradi, biroq haddan tashqari bevosita yoki jargonli nutq rudeness (qo'pollik) va kasbiga nokompetentlik sifatida talqin qilinadi. Bu bemorning shifokorga ochiqligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. *Yomon muloqot bemorlarning muhim sog'liq ma'lumotlarini yetkazmaslikka, dorilarning noto'g'ri qo'llanishiga, bakteriyalarning yomon nazorati kabi hollar kelib chiqishiga sabab bo'ladi; shuningdek, shifokor yo bemor tarafidan tushunmovchiliklar xatolarga olib keladi.* (Lazris, 2021) Eng asosiysi shifokorning turli bemorlarga mos til vositalarini to'g'ri tanlay bilishi, bunda asosan e'tibor qaratiladigan jihatlar sifatida esa bemorning yoshi, uning ijtimoiy kelib chiqishi, xattoki xarakter va temperamentini ham hisobga ola bilish zarur. Çakmak ning *"The Effects of Patient-Centered Communication on Patient Satisfaction, Quality of Care, and Health Outcomes"* maqolasiga ko'ra, bemorga yo'naltirilgan (patient-centred) muloqot (shifokor bemorni tinglashi, bemorning fikrini inobatga olishi) davolanishga rioya qilishni oshiradi, shuningdek umumiy sog'liq natijalarini yaxshilaydi. Qo'shimcha qilib aytganda, shifokorning muloqotdagi uslubi: bemorni tinglash, bemorning savollariga javob berish kabi jihatlar bemor qoniqlishini

oshiradi, bu esa stress darajasini kamaytiradi va sog'liq natijalarini yaxshilashi mumkin. (Zakaria, 2024)

2. **Aniqlik (clarity)** – shifokorning ochiq va tushunarli nutqi tashxis va davolash samaradorligini oshiradi. Biroq bemorning sog'liq savodxonligi darajasi turlicha bo'lgani sababli, bir xil tushuntirish hamma bemorlarga birdek ta'sir qilmasligi mumkin (Burt, 2016). Qo'shimcha qilib aytganda, aniq-ravshan so'zlashuv uslubi kommunikatsiyadagi kamchiliklarni bartaraf etish bilan birga kasallikdan tuzalish vaqtiga va bevosita jarayonga ta'sir ko'rsata oladi. Qolaversa, tibbiyot vakili tomonidan bemorni tinglash ko'nikmalari ular orasidagi yaqinlik va til topishishni mustahkamlaydi. *„Shifokor bemorlar o'z xavotirlarini ifoda etishdan oldin diqqat bilan tinglashi va ularni so'zini kesmaslikka harakat qilishi kerak.“* (61,5% qat'iyon rozi; 36,8% rozi) (Shiraly, Mahdaviazad & Pakdin, 2021).
3. **Til qo'llanilishi (language use)** – ko'p tillilik va kod-almashish bemor va shifokor orasida yaqinlikni kuchaytirishi mumkin, biroq aniqlikni pasaytirishi ehtimoli mavjud. Shuningdek, avlodlararo tafovutlar til tanloviga bevosita ta'sir qiladi. Yoshlarda yozma va bilvosita usullar samara bersa, katta yoshli bemorlar og'zaki va an'anaviy usullarni afzal ko'radilar (O'Connor & Frias, 2025). Xattoki, madaniyatlar o'rtasidagi tafovut va etnik jihatlar ham bu jarayonga o'z ta'sirini o'tkazadi: *Madaniy yoki etnik farqlar muloqotning sifatiga ta'sir qilishi mumkin; bu esa bemorlar o'rtasida salomatlikdagi tengsizliklarga olib keladi, masalan bemorning qarorlarga jalb qilinish darajasi, davolashga rioya qilishi farq qiladi.* (Zakaria et al., 2021). Etnik jihatdan kelib chiqishi turlicha bo'lgan insonlar o'rtasidagi tuziladigan muloqot jarayoni nisbatan qiyin bo'lgani sababli bu

holatlarda shifokorlar o'ta ahamiyatli va ehtiyotkor bo'lishlari talab etiladi. Shu bilan birga, *"sog'liqni saqlash mutaxassislari orasida madaniy kompetentlik aholi immigratsiyasi darajasining oshishi va ko'pincha muhojirlar orasidagi ko'chish bilan bog'liq stresslar deb ataladigan sog'liq muammolari tufayli bemor xavfsizligi bo'yicha muhim masalaga aylangan"*, (Shirazi, Ponzer, Zarghi, Keshmiri, Karbasi Motlagh, Khorasani Zavareh & Khankeh, 2020). Madaniy kompetentlik bir madaniyatning umumiy e'tiqodlari, me'yorlari va qadriyatlarini, shuningdek, ularning fikrlash usullari, muloqot uslublari, o'zaro munosabat qilish tartiblari, rollar va munosabatlar haqidagi qarashlari, amaliyotlari, an'analari va ushbu masalalardagi xatti-harakatlarini tushunish deb qabul qilingan. Shu bois, shifokor sifatida bu kabi jihatlariga ahamiyat qilish madaniyatlararo totuvlikni, mustahkam kommunikatsiyani o'rnatishda muhim deb qaraladi.

4. **Nutq ohangi (tone)** – tadqiqotlarni shuni ko'rsatadiki, bemorni diqqat bilan tinglash nutq jarayonini buzmaslik, bemor so'zini bo'lmaslik, hurmat qilgan holda muloyim ohangda kommunikatsiya o'rnatish tibbiy maslahatlardagi aniqlik va odobga xosdir, shu bilan birga bu kommunikatsiya bemorlarning fikriga hurmat bilan yondashgan holda ular o'rtasida qoniqish va shifokorlarga nisbatan ishonch hosil qilish ehtimoli ko'proq bo'ladi. (Sharkiya, 2023). Ohang va so'z tanlovi bemor xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Harris va Darby (2009) ga ko'ra, *"ishtirokchilarning taxminan 50% bemorlar uchrashuv davomida shifokor tomonidan aytilgan qaysidir holat ularni uyatga solganini bildirgan, va 16% ... shifokoriga yolg'on gapirgani, buni yana uyat yoki xijolatni his qilmaslik uchun qilganini ma'lum qilishgan"*. Bu esa qo'pol

yoki keskin aytilgan so'z noto'g'ri muloqotga va undagi aniqlik va ishonchni zaiflashtirishga olib keladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, shifokor va bemor o'rtasidagi samarali muloqot tibbiy xizmat sifatining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Til, muloyimlik (*politeness*), aniqlik (*clarity*) va madaniy sezgirlik tibbiy diskursda bemorning shifokorga bo'lgan ishonchi hamda davolanishga rioya qilish darajasini belgilaydi. Shifokorning ochiq, hamdard va tushunarli nutqi bemor qoniqishini oshiradi, murakkab jargon yoki sovuq ohang esa ishonchni pasaytiradi. Kommunikatsiya ishtirokchilarining rostgo'yligi, ochiq suhbat, xijolat tortmasdan barcha muammolarni tahlil qilib yechim topa bilishi davolash jarayonining bir necha barobarga samarasini oshiradi. Madaniy tafovutlarni hisobga olgan muloqot esa o'zaro hurmatni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar (chatbot, onlayn yozuvlar) tibbiy muloqot imkoniyatlarini kengaytirsa-da, insoniy aloqaning o'rnini to'liq bosa olmaydi. Shifokorlarning bemor bilan aloqani to'g'ri tashkil eta olishi bemorning sog'ayishini tezlashtiradi, o'rtada iliq muloqotni shakllanishini esa qayta-qayta ushbu shifokorga murojaatini ta'minlaydi. Shu bois, shifokorlarning nutq etikasi va muloqot kompetensiyasini oshirish maqsadida kurslar yoki treninglar tashkil qilinishi maqsadga muvofiq. Qo'pol, qo'rs va kompromisslarga bora olmaydigan, moslashish uslubiga ega bo'lmagan tibbiyot hodimlarini qayta tayyorlov orqali muloqot etika darslariga jalb qilinishi tibbiyot va pragmatiklikning hamkorligi munosib rivojlantiradi. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqqan holda bemor va tibbiyot hodimlari o'rtasidagi kommunikatsiya jarayonini tashkil etish bo'yicha bir necha tavsiyalarni sanab o'tish joiz: Kommunikativ tayyorgarlikni oshirish: Tibbiyot muassasalarida shifokorlar uchun muloqot madaniyati va empatiya bo'yicha treninglar o'tkazish. Aniqlik va soddalik: Bemor bilan suhbatda ilmiy jargon o'rniga oddiy, tushunarli tildan

foydalanish. Madaniy kompetentlik: Har bir bemorning tili, dini, va qadriyatlarini hurmat qilgan holda muloqot qilish. Raqamli vositalardan oqilona foydalanish: chatbot orqali muloqotda ham samimiy ohang va shaxsiy e'tiborni saqlab qolish. Kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlari sifatida esa quyidagilarni kiritish mumkin: Tibbiy diskursda nutq aktlari,

muloyimlik strategiyalari va terminologik soddalikning lingvistik tahlili, tibbiyot sotsiolingvistikasi doirasida yosh, jins va madaniyat omillarining muloqotga ta'sirini o'rganish, sun'iy intellekt yordamida shifokor-bemor muloqotining avtomatik tahlil modellari va raqamli empatiya tizimlarini ishlab chiqish.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Burt, J., Abel, G., Elmore, N., Newbould, J., Davey, A., Llanwarne, N., Maramba, I., Paddison, C., Benson, J., Silverman, J., Elliott, M. N., Campbell, J., & Roland, M. (2016). Rating communication in GP consultations: The association between ratings made by patients and trained clinical raters. *Medical Care Research and Review*, 73(6), 706-730. <https://doi.org/10.1177/1077558716671217>
2. Harris, R., & Darby, R. (2009). Shame in physician-patient interactions: Patient perspectives and implications for clinical practice. *Journal of General Internal Medicine*, 24(3), 442-447. <https://doi.org/10.1007/s11606-008-0895-3>
3. Lazris, A., Roth, A. R., Haskell, H., & James, J. (2021, June 15). Poor physician-patient communication and medical error. *American Family Physician*, 103(12), 757-759.
4. Ng, C. F., Ng, P. K., & Ng, C. Y. (2016). Politeness in doctor-patient communications: A pilot study. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 24(2), 359-365. <https://doi.org/10.5829/idosi.mejsr.2016.24.02.23026>
5. O'Connor, A. M., & Frias, J. C. (2025). Lying to your doctor: Exploring age differences and techniques to foster honest patient-doctor communication. *Journal of Health Psychology*, 1-13. <https://doi.org/10.1177/13591053251321775>
6. Sharkiya, S. H., et al. (2023). Quality communication can improve patient-centred health outcomes among older patients: A rapid review. *BMC Health Services Research*, 23, 886. <https://doi.org/10.1186/s12913-023-09869-8>
7. Shiraly, R., Mahdaviazad, H., & Pakdin, A. (2021). Doctor-patient communication skills: A survey on knowledge and practice of Iranian family physicians. *BMC Family Practice*, 22, 130. <https://doi.org/10.1186/s12875-021-01491-z>
8. Shirazi, M., Ponzer, S., Zarghi, N., Keshmiri, F., Karbasi Motlagh, M., Khorasani Zavareh, D., & Khankeh, H. R. (2020). Inter-cultural and cross-cultural communication through physicians' lens: Perceptions and experiences. *International Journal of Medical Education*, 11, 158-168. <https://doi.org/10.5116/ijme.5f19.5749>
9. Singhal, S., Shah, R. B., Bansal, S., & Dutta, S. (2024). Doctor-patient communication practices: A cross-sectional survey on Indian physicians. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 13(11), 5198-5206. <https://doi.org/10.4103/jfmprc.jfmprc.945.24>
10. Stewart, M. A. (1995). Effective physician-patient communication and health outcomes: A review. *Canadian Medical Association Journal*, 152(9), 1423-1433.
11. Vignesh, U., & Amirneni, A. (2025). Breaking language barriers in healthcare: A voice activated multilingual health assistant. *Interdisciplinary Journal of Information, Knowledge, and Management*, 20, Article 8. <https://doi.org/10.28945/5455>

12. Zakaria, M., Karim, F., Hoque, M. R., & Rahman, M. M. (2021). Disparity in physician–patient communication by ethnicity: Evidence from a cross-sectional study in Malaysia. *International Journal for Equity in Health*, 20(1), 174. <https://doi.org/10.1186/s12939-021-01506-9>

**Деньги как способ
межкультурных и
межъязыковых связей**

Бобо-Хожаева Адолат Лутфилло кизи
dawkababeva@gmail.com
Ассистент,
Алмалыкский филиал НИТУ МИСИС

Аннотация Статья исследует истоки денежных отношений на Руси, начиная с упоминания в «Повести временных лет» (859 г.) о дани хазарам, взимаемой «по серебряной монете и по белке от дыма». Анализируется традиционное представление об использовании шкурки белки как платежного средства, причем ставится под сомнение ее практическая долговечность. Подчеркивается глубокая связь первых денежных единиц – «скотъ», «куны», «бѣль» – с миром животных и пушным промыслом, что подтверждается лингвистическими параллелями: в тюркских языках, например, слово «тин» означает одновременно «белка» и «копейка». Это указывает на важные культурные и экономические взаимосвязи. Рассматривается историческое разделение на «меховую» (куна, ногата, резана) и «серебряную» платежные системы. Особое внимание уделено тюркскому влиянию на русскую денежную терминологию, включая ключевые слова: «Деньга» (рус. полкопейки), восходящее к тюркскому «тенге» (монета/деньги вообще), заимствованное в XIV веке. «Алтын» (шесть денег), чья этимология, предположительно, связана не с татарским «золото», а с тюркским числительным «алты» (шесть) или с названием белки («тыйын»). Проводится сравнение развития денежной системы Руси и Англии, отмечая общие этапы: использование иностранных монет (византийских, арабских дирхамов), начало собственной чеканки (златники и серебrenики Владимира Святославича), а также периоды упадка. Этимологический анализ завершается сравнением происхождения «рубля» (от «рубить» слитки) и английского «farthing» (четверть пенни).

Ключевые слова Денежная терминология, деньги, золото, рубль, копейка, тенге, монета

**Pul madaniyatlararo va tillararo
munosabatlar usuli sifatida**

Bobo-Hojayeva Adolat Lutfillo qizi,
dawkababeva@gmail.com
Yordamchi,
MTTU «MISiS» Olmaliq filiali

Annotatsiya Ushbu maqola Rusdagi pul munosabatlarning kelib chiqishini, xususan, «O'tgan yillar qissasi» («Повесть временных лет», 859 y.) asarida Xazarlarga to'lanadigan o'lpon haqidagi eslatmadan («kumush tanga va har bir tutundan bitta olmaxon terisi hisobida») boshlab tadqiq qiladi. Unda olmaxon terisini to'lov vositasi sifatida ishlatish haqidagi an'anaviy tasavvur tahlil qilinadi va uning amaliy uzoq muddatligi shubha ostiga olinadi. Dastlabki pul birliklari – «skotü» (chorva), «kuna» (suvsar) va «bēl» (olmaxon) – bilan hayvonot dunyosi hamda mo'ynachilik hunari o'rtasidagi chuqur bog'liqlik ta'kidlanadi. Bu bog'liqlik lingvistik parallelizmlar bilan tasdiqlanadi: masalan, turkiy tillarda «tin» so'zi bir vaqtning o'zida «olmaxon» va

"tiyin" (kopek) ma'nosini anglatadi, bu esa muhim madaniy va iqtisodiy aloqalarga ishora qiladi. "Mo'ynali" (kuna, nogata, rezana) va "kumush" to'lov tizimlariga tarixiy bo'linish ko'rib chiqiladi. Rus pul terminologiyasiga Turkiy ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bu ta'sir quyidagi asosiy so'zlarda uchraydi: "Den'ga" (rus. yarim kopek), turkiy «tenga» (tanga/pul umuman) so'zidan kelib chiqqan va XIV asrda o'zlashtirilgan. "Altyn" (olti den'ga), uning etimologiyasi tatar tilidagi "oltin" so'zi bilan emas, balki turkiy "alti" (olti) soni yoki olmaxon nomi ("tiyin") bilan bog'liq deb taxmin qilinadi. Rus va Angliya pul tizimlarining rivojlanishi solishtiriladi, bunda umumiy bosqichlar qayd etiladi: xorijiy tangalardan (Vizantiya, arab dirhamlari) foydalanish, o'z tangalarini zarb qilishning boshlanishi (Vladimir Svyatoslavichning zlatniklari va srebreniklari), shuningdek, inqiroz davrlari. Etimologik tahlil "rubl" (kumush quymalarini "chopish" ma'nosidagi «рубль» fe'lidan) va inglizcha "farthing" (penni choragi) so'zlarining kelib chiqishini solishtirish bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar Pul terminologiyasi, pul, oltin, rubl, tiyin, teng, tanga

Money as a means of cross-cultural and cross-lingual communication

Bobo-Khozhaeva Adolat Lutfillo kizi,
dawkababeva@gmail.com
Assistant,
Almalyk branch of NUST MISIS

Annotation

The article investigates the origins of monetary relations in Rus', starting with the mention in "The Tale of Bygone Years" (859 AD) of the tribute paid to the Khazars, which was collected "by a silver coin and by a squirrel per smoke." It analyzes the traditional view on the use of a squirrel pelt as a means of payment, while simultaneously questioning its practical durability. The deep connection between the first monetary units – "skotū" (livestock), "kuna" (marten), and "bēl" (squirrel) – and the world of animals and the fur trade is highlighted. This connection is supported by linguistic parallels: in Turkic languages, for instance, the word "tin" means both "squirrel" and "kopeck," indicating significant cultural and economic interrelations. The historical division into "fur" (kuna, nogata, rezana) and "silver" payment systems is examined. Particular attention is paid to the Turkic influence on Russian monetary terminology, including key words: "Den'ga" (Russian half-kopeck), which originates from the Turkic "tenge" (coin/money in general) and was borrowed in the 14th century. "Altyn" (six den'ga), whose etymology is presumably linked not to the Tatar word for "gold," but rather to the Turkic numeral "alty" (six) or the name for a squirrel ("tiyin"). A comparison of the development of the monetary systems in Rus' and England is conducted, noting common stages: the use of foreign coins (Byzantine, Arab dirhams), the beginning of domestic minting (Vladimir the Great's zlatniki and srebreniki), and periods of decline. The etymological analysis concludes with a comparison of the origins of the Russian "ruble" (from "rubit," meaning to chop, referring to chopped silver ingots) and the English "farthing" (one quarter of a penny).

Keywords

Monetary terminology, money, gold, ruble, kopeck, teng, and coin

Введение

В современном мире деньги являются неотъемлемой частью экономической и социальной жизни. Однако их роль выходит далеко за рамки простого средства обмена. Деньги выступают важным инструментом межкультурной и межъязыковой коммуникации, отражая историю, культуру и ценности различных народов. Изучение денежной лексики позволяет выявить общие закономерности и уникальные особенности развития денежных систем в разных странах, а также проследить процессы культурного обмена и заимствований.

Истоки денежных отношений в Руси

Введение в историю денежных расчетов на Руси традиционно начинается с упоминания в Повести временных лет (Лаврентьевский список, 1377) о дани, которую хазары взимали с полян, северян и вятичей «по серебряной монете и по белке от дыма» (Лихачев, 1377). Эта запись, датированная 859 годом, вызывает дискуссии о природе использовавшихся тогда денежных средств. Традиционно считается, что шкурки белок служили платежным средством. Версия, предложенная Д.С. Лихачевым, утверждает, что беличья шкурка была эквивалентом денег в Древней Руси. Однако, такой взгляд вызывает вопросы, связанные с практичностью: шкурка белки – объект недолговечный, что противоречит самой сути денег как средства обращения, способного к многократному переходу из рук в руки. Несмотря на сомнения в практической долговечности шкурок, их символическое значение сложно отрицать. Первые наименования денежных единиц на Руси – «скоть», «куны», «бѣль» – непосредственно связаны с миром животных, в первую очередь, с объектами пушного промысла.

Примечательно, что связь названий животных и денег обнаруживается и в

тюркских языках. Так, слово «тин» в татарском, казахском и уйгурском языках обозначает как «белку», так и «копейку» (Лихачев, 1377), а удмуртское «коньы» – одновременно «белка» и «копейка». Этот факт указывает на возможные культурные и экономические взаимосвязи между древнерусским и тюркским населением. Исторически сложилось разделение на «меховую» и «серебряную» платежные системы. К «меховой» системе относят такие единицы, как куна, ногата, резана. Предполагается, что ногата представляла собой цельную шкурку соболя с четырьмя лапками (Лихачев, 1377), что подтверждается этнографическими данными о ношении собольих шкурок в качестве воротников. Смоленская грамота 1150 года свидетельствует о сопоставимости ногаты с 1,5 куны или 1/20 гривны кун, однако номинал ногаты в Древней Руси остается предметом дискуссий (Смоленская грамота, 1150). Существует предположение, что «ноготой» называли целые дирхемы, в отличие от их обрезанных частей.

Важным этапом в развитии денежной терминологии на Руси стало появление слова «деньга», имеющего тюркское происхождение. Русское «деньга» (монета достоинством в полкопейки) происходит от тюркского «тенге», которое в разных тюркских языках означает «рубль», «двадцатикопеечная монета» или «деньги вообще» (Мадвалиев, 2006-2008).

Нельзя исключать и народную этимологию этого слова, связывая с тюркским названием белки («тейин, тейин, тин, тин, тийин, тийин, тыйын»). Интересным примером влияния тюркского языка на русскую денежную терминологию является слово «алтын» (ал+тын), считающееся древним тюркизмом. Вторая часть слова («тын») созвучна с названием белки («тыйын»). Традиционно «алтын» связывают с татарским словом «алтын» (золото), однако

это мнение не подтверждается нумизматическими данными, так как русских золотых монет периода появления слова «алтынъ» не обнаружено. Некоторые ученые (В.Н. Татищев и др.) связывают «алтын» с тюркским числительным «алты» (шесть), указывая, что алтын равнялся шести деньгам, а нумизмат В.К. Трутовский (Трутовский, 1911) выдвинул в 1911 г. теорию, что тюркское слово «тыйын» означало мелкую денежную единицу, соответствовавшую деньге (Новикова, 2011). Также, стоит сказать, что «полтина» (половина тина) и «копейка» (монета с изображением копия) возможно тоже имеют тюркские корни.

История денег насчитывает несколько тысячелетий. Первые формы денег были представлены в виде товарных денег, таких как скот, зерно, шкуры животных и другие ценные товары. С развитием торговли и экономических отношений возникла необходимость в более удобном и универсальном средстве обмена, что привело к появлению металлических денег.

В Древней Руси, как и в Англии, первоначально использовались иностранные деньги. В русских землях в VII–IX веках были распространены византийские монеты – милиаренсы, а также арабские дирхамы (Лихачев, 1377). В Англии в англосаксонский период после принятия христианства также использовались византийские монеты – безанты (Schwartz, 1993).

Собственная чеканка монет в Древней Руси началась в X веке, во времена правления князя Владимира Святославича. Первые русские монеты, известные как златники и сребреники, изготавливались из золота и серебра и имели небольшое распространение. В Англии собственная чеканка монет началась еще раньше, в VII веке (Hopkirk, 1998).

В период феодальной раздробленности на Руси денежная система пришла в упадок, и в качестве денег вновь

стали использоваться товарные эквиваленты, такие как шкуры пушных зверей, скот и другие ценные товары. В Англии в этот период также наблюдалась децентрализация денежной системы, однако чеканка монет продолжалась в различных регионах страны.

В XIV веке на Руси возобновилась чеканка собственной монеты – деньги, которые получили свое название от тюркского слова «тенге». В Англии в этот период также происходили изменения в денежной системе, связанные с развитием торговли и ростом экономики.

В XVIII веке в России и Англии был начат выпуск бумажных денег, что стало важным этапом в развитии денежных систем обеих стран.

Этимологический анализ денежной лексики в русском и английском языках

Этимология слов, обозначающих деньги и денежные единицы, позволяет проследить исторические связи между различными культурами и языками, а также выявить факторы, влиявшие на формирование денежной номенклатуры.

Русское слово «деньги» является заимствованием из тюркских языков, где слово «тенге» обозначало монету или деньги вообще. Данное слово проникло в русский язык в XIV веке, когда на Руси возобновилась чеканка собственной монеты по золотоордынским образцам.

Английское понятие денег.

Английское слово «money» имеет латинское происхождение и восходит к слову “moneta”, которое было названием древнеримской богини Юноны Монеты, в храме которой чеканились монеты.

Интересно сравнить этимологию русского слова «рубль» и английского “farthing”. Слово «рубль» происходит от глагола «рубить», так как первоначально рубли представляли собой обрубки серебряных слитков. Слово “farthing” происходит от слов “four” и “thing” (четыре

части), так как фартинг был монетой, равной четверти пенни.

Многие названия денежных единиц в русском и английском языках связаны с изображениями, выгравированными на монетах. Например, русская копейка получила свое название от изображения копы, а английский фунт стерлингов – от изображения звезды (starling).

Общие понятия и цель денег:

- *Традиционное представление о ранних денежных расчетах:* В Повести временных лет (859 г.) упоминается дань хазарам «по серебряной монете и по белке от дыма», что традиционно интерпретируется как использование шкурок белок в качестве платежного средства. Однако долговечность шкурки белки как средства обращения вызывает сомнения (Петров, 1985).
- *Связь названий животных и денег:* Первые русские названия денег («скоть», «куны», «бѣль») связаны с названиями животных, что находит параллели в тюркских языках, где, например, слово «тин» (белка) также означает «копейка» (Петров, 1985). В современной Хорватии на монете встречается изображение животного.
- *Меховая и серебряная денежные системы:* В исторической практике выделяют «меховую» и «серебряную» платежные системы, связывая с первой куну, ногату, резану. Ногата предположительно соответствовала цельной шкурке соболя.
- *Ногата:* Сопоставимость ногаты с 1,5 куны или 1/20 гривны кун указана в Смоленской грамоте 1150 г., при этом номинал ногаты в Древней Руси остается предметом споров. Есть версия, что ногатой называли целые дирхемы, в отличие от обрезанных.
- *Влияние:* Тюркское влияние: Термин «деньги»: Русское «деньга» (монета в полкопейки) восходит к тюркскому «тенге», имеющему разные значения в

тюркских языках (рубль, двадцатикопеечная монета, деньги вообще). Слово «деньга» встречается в русских письменных памятниках с XIV в., когда возобновилась чеканка монет по золотоордынским образцам.

- *Этимология «тенге»:* Версия о связи «тенге» с тюркским «тамга» была выдвинута Френом (1815), но отвергнута Березиным. Распространена версия о связи «тенге» с персидским «данг» и древнеперсидским "danakh". Радлов возводит этимологию «тенге» к тюркскому «тенерек» (круг, колесо) (Радлов, 1884).
- *Тюркское происхождение «алтын»:* Слово «алтын» (ал+тын) также может иметь тюркские корни, где вторая часть («тын») созвучна с названием белки («тыйын»). Версия о происхождении из татарского «алтын» (золото) маловероятна, так как в период появления слова «алтынъ» золотых русских монет не существовало.
- *«Полтина» и «копейка»:* «Полтина» могла образоваться от слова «полтина-половина денежной единицы тин»; «копейка» получила название от изображения копы на монете (Радлов, 1860-1861).

История денежной системы – это не только история развития экономических отношений, но и отражение культурных ценностей и исторического опыта народа. Названия денежных единиц зачастую несут в себе глубокий символический смысл, связанный с основными видами деятельности, природными ресурсами или предметами, имевшими особую ценность в определенный период времени. В данной статье мы рассмотрим возможную связь между термином «инжир» (араб. التين - аттин) (Коран, 2012) и названиями денежных единиц «Танга» и «Чака», распространенных в Средней Азии.

Танга и Деньги: Определение и исторический контекст

Согласно представленному материалу, термин «Танга» обозначал:

- Серебряную монету достоинством 15 тийинов в Бухарском ханстве и 20 тийинов в Кокандском ханстве.
- В широком смысле – деньги, отчеканенные из золота, серебра, меди и т.д., в отличие от бумажных денег.
- Иногда – деньги, чеканенные из золота, серебра и их смесей.
- Основную денежную единицу Республики Казахстан (современное значение).

Анализ литературных примеров показывает, что эти термины были широко распространены в среднеазиатском регионе и использовались для обозначения как конкретных монет, так и денег в общем.

В настоящее время существует несколько основных версий происхождения слова «деньги» в русском языке:

- *Тюркская версия*

Наиболее распространенной является версия о тюркском происхождении слова «деньги» (устаревшее – «деньга»). Согласно этой версии, слово произошло от тюркского «теңге» (*tenge* или *teŋke*). Эта гипотеза отражена в словаре М. Фасмера (Фасмер, 1953). Корень *“teŋ-”* в тюркских языках часто связывают со значениями «равный», «похожий» или «монета». Вероятно, заимствование произошло через посредство болгарского или хазарского языка. При этом предполагают, что слово «деньги» происходит от хазарского «Тамга» – «тавро», «клеймо», «печать» (Рахматуллаев, 2013). Тюркская версия происхождения слова «деньги» имеет ряд аргументов в свою пользу:

Фонетическое сходство: Звучание слова «деньги» близко к тюркскому «теңге».

Исторические связи: В период формирования русского языка существовали тесные торговые и

культурные связи между славянскими и тюркскими народами.

- *Славянская версия*

Существует также альтернативная версия о славянском происхождении слова «деньги». Согласно этой версии, слово происходит от праславянского **dēnīgъ*, что означает «деньга», «деньги». Это слово связано с понятием «день», так как деньги могли изначально быть связаны с количеством труда, затраченного за определенный период времени. При этом автор ссылается на работу русского филолога А. Н. Драгункина, который доказал происхождение денежных единиц от славянских слов.

Данная версия, как правило, рассматривает слово «деньги» от слова «доля», «делить» (Шипова, 1976).

Критика и альтернативные теории

Важно отметить, что предложенная гипотеза требует дальнейшего подтверждения. Существует возможность, что сходство звучания слов «тин» (инжир) и «тийин» (копейка) является случайным совпадением. Также, название «Танга» может иметь другие этимологические корни, связанные с тюркскими языками или другими историческими факторами. Например, существует версия, что «Танга» происходит от тюркского слова, обозначающего «печать» или «клеймо», что может указывать на изначальную функцию монеты как средства подтверждения веса и качества товара (Трутовский, 1911).

Несмотря на то, что данная гипотеза требует дальнейшего подтверждения, она открывает новые направления для исследований в области лингвистики, истории экономики и культуры Средней Азии. Предложенная работа подчеркивает важность междисциплинарного подхода к изучению истории денежной системы, объединяющего лингвистический анализ, исторический контекст и культурные аспекты.

Русский язык в сфере денежной терминологии представляет собой интересный сплав исконных слов, тюркских и англицизмов. Исторически, тюркские языки оказали заметное влияние на формирование базового словарного запаса, связанного с деньгами и торговлей, особенно в период становления русской государственности и активных торговых связей с Востоком.

Соотношение между этими слоями лексики динамично. Некоторые англицизмы приживаются и постепенно интегрируются в

язык, другие вытесняются русскими аналогами или адаптированными вариантами. Тюркские заимствования, как правило, остаются в ядре базовой финансовой лексики, сохраняя свое значение и употребление.

Таким образом, изучение денежной терминологии в русском языке позволяет проследить исторические этапы развития экономики и культуры, а также понять современные тенденции языкового развития под влиянием глобальных процессов.

Список использованной литературы:

1. Dogovornaya gramota Smolenskogo knyazya Mstislava Davydovicha s Rigoyu i Gotskim beregom (1229). (1819). In *Sobranie gosudarstvennykh gramot i dogovorov, khranyashchikhsya v Gosudarstvennoy kollegii inostrannykh del* (Part 2. 29-33). Moscow: Tip. S. Selivanovskogo. (in Russian)
2. Kuliev, E. (Trans. & Comm.). (2021). *Koran: perevod smyslov i kommentarii* (2nd ed., rev.). Moscow: EKSMO. (in Russian)
3. Likhachev, D. S. (1377). *Povest' vremennykh let (Lavrent'yevskiy spisok)*. (in Russian)
4. Madvaliev, A. O. (2006-2008). *Tolkovyy slovar' uzbekskogo yazyka* (Vols. 1-5). Tashkent: Gosudarstvennoye nauchnoye izdatel'stvo. (in Uzbek)
5. Novikova, T. F. (2011). Kul'turoorientirovannye priemy raboty s tekstem i so slovom v tekste. *Russkiy yazyk v shkole*, (12), 3-10. (in Russian)
6. Petrov, P. N. (1985). *Istoriya denezhnogo obrashcheniya v Sredney Azii*. Moscow: Nauka. (in Russian)
7. Radlov, V. V. (1860-1861). *Opyt slovary tyurkskikh narechiy*. (in Russian)
8. Radlov, V. V. (1884). *Etimologicheskiy slovar' tyurkskikh yazykov*. (in Russian)
9. Rakhmatullaev, Sh. Sh. (Ed.). (2013). *Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka* (Vols. 1-3). Tashkent: Dom Izdatel'stva. (in Uzbek)
10. Trutovskiy, V. K. (1911). *Numizmaticheskiy sbornik* (Vol. 1). Moscow. (in Russian)
11. Fasmer, M. (1953). *Russkiy etimologicheskiy slovar'* (Bd. 1). Heidelberg. (in Russian)
12. Fren, K. M. (1815). *Monety khanov Ulusa Dzhuchieva ili Zolotoy Ordyy*. (in Russian)
13. Shipova, E. N. (Comp.). (1976). *Slovar' tyurkizmov v russkom yazyke*. Alma-Ata: Nauka. (in Russian)
14. Hopkirk, P. (1998). *The Great Silk Road: Seven thousand miles of history*. Globus Kodansha. (in English)
15. Schwartz, R. B. (1993). The value of figs in the ancient world. *Journal of Near Eastern Studies*, 52(3), 177-189. (in English)

Arab maqol-matallarida fe'l boblarning ishlatilishi

Diniqulov Abror Gulboy o'g'liabrordiniqulov@gmail.com

Tayanch doktornat,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya Ushbu maqolada arab maqol-matallarida fe'l boblarining (vaznlarining) qo'llanish xususiyatlari lingvomadaniy va grammatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Arab tilidagi fe'llar boshqa tillardan farqli ravishda turli boblarga bo'linishi va bu boblarning ma'noga, stilistik yuklamaga hamda madaniy mazmunga ta'siri ilmiy asosda ko'rsatib beriladi. Tadqiqotda deskriptiv, qiyosiy-chog'ishtirma, semantik va sintez metodlari uyg'un qo'llanib, maqollarda uchraydigan fe'llarning shakli, mazmuni va vazifasi o'rganilgan. Tomas Erpenius va Reyt kabi yevropalik arabshunoslarning fikrlari tarixiy manba sifatida tahlil qilinib, ularning boblar haqidagi qarashlari zamonaviy maqol materiallari bilan taqqoslangan. Natijada I, II, III, IV, VI, V, VII, VIII va X bob fe'llari maqollarda faol ishlatilishi aniqlangan bo'lsa-da, *افعل* va *افعال* boblari deyarli uchramasligi qayd etilgan. Shuningdek, uch o'zakli va to'rt o'zakli fe'llarning imkoniyatlari farqlantirilgan. Majhul nisbatning inson o'zligi, taqdirga bo'ysunish va natijaga urg'u beruvchi madaniy ma'no yaratishi alohida e'tirof etiladi. Tadqiqot arab tilini o'rganishda fe'l boblarining nafaqat grammatik, balki semantik va madaniy ahamiyatini ham ochib beradi. Fe'l boblarini to'g'ri ishlatish muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar Maqol, matal, fe'l, fe'l boblari, Tomas Erpenius, V. Rayt, uch o'zakli fe'llar, to'rt o'zakli fe'llar, ma'lum nisbat, majhul nisbat

Использование глагольных пород в арабских пословицах и поговорках

Диникулов Абдор Гульбой углиabrordiniqulov@gmail.com

Соискатель (докторант PhD),

Ташкентский государственный университет
востоковедения

Аннотация В данной статье анализируются особенности употребления глагольных бобов (весов) в арабских пословицах с лингвокультурной и грамматической точек зрения. В отличие от других языков, арабские глаголы делятся на различные бобы, и их влияние на значение, стилистическую нагрузку и культурный смысл раскрывается научно. В исследовании комплексно применяются дескриптивный, сравнительно-сопоставительный, семантический и синтетический методы, с помощью которых изучены форма, содержание и функция глаголов, встречающихся в пословицах. Мнения европейских арабистов, таких как Томас Эрпениус и Райт, анализируются как исторические источники и сопоставляются с современным пословичным материалом. В результате установлено, что глаголы I, II, III, IV, VI, V, VII, VIII и X бобов активно используются в пословицах, тогда как бобы *افعل* и *افعال* почти не встречаются. Кроме того, различаются возможности трёхкорневых и четырёхкорневых глаголов. Особо отмечается, что страдательный залог создаёт культурное значение,

подчеркивающее человеческую слабость, покорность судьбе и акцент на результате. Исследование показывает, что глагольные бобы в арабском языке важны не только грамматически, но и семантически и культурно, а также подчёркивает необходимость их правильного употребления.

Ключевые слова

Пословица, поговорка, глагол, формы глагола (породы глагола), Томас Эрпениус, В. Райт, трёхкорневые глаголы, четырёхкорневые глаголы, действительный залог, страдательный залог

The usage of verb patterns in Arabic proverbs and sayings

Diniqulov Abror Gulboy og'li

abrordiniqulov@gmail.com

PhD Candidate (Junior Researcher),

Tashkent State University of Oriental Studies

Annotation

This article analyzes the use of Arabic verb patterns (verb "bāb") in proverbs from linguistic-cultural and grammatical perspectives. Unlike other languages, Arabic verbs are divided into various patterns, and the influence of these patterns on meaning, stylistic function, and cultural content is demonstrated scientifically. A combination of descriptive, comparative, semantic, and synthesis methods is used to examine the form, meaning, and function of verbs found in proverbs. The views of European Arabists such as Thomas Erpenius and Wright are studied as historical sources and compared with modern proverb data. As a result, it is identified that forms of the I, II, III, IV, VI, V, VII, VIII, and X verb patterns are actively used in proverbs, while the patterns افعل and افعل are almost absent. Additionally, the capabilities of trilateral and quadrilateral verbs are differentiated. The passive voice is noted for creating cultural meanings that emphasize human weakness, submission to fate, and focus on results. The study reveals that verb patterns in Arabic are important not only grammatically but also semantically and culturally. It also highlights the importance of using verb patterns correctly.

Keywords

Proverb, saying, verb, verb forms (patterns), Thomas Erpenius, W. Wright, trilateral verbs, quadrilateral verbs, active voice, passive voice

Kirish

Arab tilida fe'llar boshqa ko'plab tillardan farq qilgan holda maxsus vazn va boblarga bo'linadi. Har bir fe'lning qaysi bobga mansubligi uning sintaktik vazifasi, semantik xususiyati va ma'no soyalarini belgilab beradi. Shu sababli bir xil ildizdan yasalgan fe'llar turli boblarda turlicha ma'noni anglatishi, ba'zida esa zid ma'no hosil qilishi mumkin. Bu holat o'zbek tilidagi fe'l nisbatlari bilan qisman qiyos qilish imkonini bersa-da, aslida bob va nisbat

tushunchalari to'liq mos tushmaydi. Chunki o'zbek tilidagi nisbatlar ko'proq fe'lning ichki grammatik ma'nosini bildirsa, arab tilidagi boblar esa ma'no va shakl o'rtasidagi chuqur morfologik munosabatni ifodalaydi.

Aynan mana shu fe'l boblarining arab maqol va matallarida qanday funksional yuklama bilan qo'llanilishi alohida ilmiy e'tibor talab qiladigan masalalardan biridir. Chunki maqol va matallar – xalq tafakkurining mahsuli bo'lib, unda tilning eng tabiiy, eng qadimiy va

eng obrazli shakllari saqlanib qolgan bo'ladi. Shunga qaramay, arab maqol-matallarini o'rganishda ko'pincha ism, sifat yoki iboralarning uslubi tahlil qilingan, lekin fe'llarning o'rni, boblar orqali ma'no kuchayishi yoki o'zgarishi yetarlicha tadqiq qilinmagan. Natijada fe'llar maqol matnida qanday pragmatik vazifani bajarishi, qanday morfologik vositalar bilan obrazlilik hosil qilishi ko'p hollarda ochiq qolgan.

Ayni shu ilmiy bo'shliq bizning izlanishimiz uchun zarurat va turtki bo'lib xizmat qildi. Chunki agar maqollardagi fe'llar chuqur tahlil qilinsa, biz arab xalqining dunyoqarashi, harakat va holatlarni ifodalash uslubi, madaniy qadriyatlari haqida yanada teranroq xulosalar chiqarishimiz mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, fe'l boblarining qo'llanish chastotasi, qaysi boblar kuchli ma'no, qaysilari keskin ohang yoki kinoya ifodalashi ham maqollar misolida yaqqol namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, bu mavzu nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki tarjima, ta'lim va leksikografiya uchun ham amaliy ahamiyatga ega. Demak, ushbu maqolaning yuzaga kelishi tabiiy ehtiyoj bo'lib, u arab tilidagi fe'l boblari va maqol-matallar orasidagi chuqur ichki bog'liqlikni yoritishga qaratilgan.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda arab maqol-matallarida uchraydigan fe'l boblarini o'rganish maqsadida bir nechta ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Avvalo, deskriptiv metod yordamida maqollarda uchraydigan fe'llar yig'ilib, ularning morfologik shakllari, bobga oid xususiyatlari va grammatik qurilishi tavsiflab chiqildi. Shundan so'ng qiyosiy-chog'ishtirma metod asosida turli maqollarda bir bobga mansub fe'llarning qo'llanish usuli, mazmuniy farqlari va stilistik yuklamalari solishtirildi. Bu metod fe'l boblarining maqollarda turlicha maqsadlar bilan qo'llanayotganini aniqlashga xizmat qildi. Shu bilan birga, fe'llarning ma'lum va majhul nisbatlarda kelishi semantik o'zgarishlarga sabab bo'lishi kuzatilib, semantik tahlil metodidan ham foydalanildi.

Olingan ma'lumotlar asosida sintez metodi orqali fe'l boblarining maqol-matallarda qo'llanishiga doir umumiy qonuniyatlar va tipik modellari umumlashtirildi. Bu esa har bir bobning nafaqat grammatik funksiyasini, balki ma'naviy-ma'rifiy mazmunga qanday ta'sir ko'rsatishini ochib berishga imkon yaratdi. Mazkur metodlarning uyg'un qo'llanilishi tadqiqot natijalarini yanada ishonchli va ilmiy asosli holga keltirdi.

Natijalar

Yevropa ilmida arab tilini o'rganish Tomas Erpenius tomonidan XVII asrdan boshlab rivojlangan. U o'zining "Grammatica Arabica" kitobida arab tili va arab madaniyati, she'riyatini tadqiq qilgan. Arab an'anaviy nahvchilari va Yevropa arabshunoslari asarlaridagi asosiy bayon qilish usullaridan biri shuki, arab nahvchilari kalimaning ta'rifi bilan boshlaydi, yevropalik olimlar esa harflar imlosi bilan boshlaydi. Bunga sabab sifatida Indoneziyaning Ahmad Dahlan universiteti doktori Yoyo yevropalik olimlar asarlarini yevropaliklar uchun yozishgan, ular arab harf va belgilarini bilishmaydi, shuning uchun ularga avvalo arab harflari va harflar imlosini tanitish dastlabki va fundamental bilim bo'lgan, deb o'z maqolasida keltirib o'tgan (Erpenius, 1613).

Tomas Erpenius fikricha shakllar signifikatsiyaning faol yoki passiv shaklini o'z ichiga oladi. قَعَلَ paradigmasining qolipi asosida uchdan o'n uchtagacha shakllar hosil qilinadi. Bunda har biriga belgi va ma'no beriladi.

Tomas Erpenius fe'llarni bo'lib bergan boblar keyingi Yevropa arabshunoslari uchun dasturulamal sifatida xizmat qilib kelmoqda.

Birinchi bob fe'llari haqida Reytning arab tili grammatikasi kitobida arab tilidagi uch o'zakli fe'llarning ayn barobaridagi harakati bilan ham bir-biridan farqlanishi keltirib o'tilgan.

Masalan, ayn barobari fatha (a) bo'lsa ko'p hollarda bu fe'l o'timli bo'ladi (ضرب، قتل). (الله يستر على الضأن بأذنابها) كتب (Alloh qo'ylarni dumlari bilan berkitdi).

Agar o'tgan zamon shaklining ayn barobari kasra (i) bo'lsa odatda o'timsiz fe'l bo'ladi, o'tgan zamon shaklida ayn barobari damma bo'lsa, doimo o'timsiz fe'l bo'ladi. Masalan, جَدَلَ yoki فَرَح – xursand bo'lmoq, quvnamoq, صَغُر – kichkina bo'lmoq (Erpenius, 1613).

Ammo ما يشرب بكفوفه من يدين الرجال هماج (Kim o'z kaftidan ichmasa, boshqaning qo'lidan sho'r suv ichadi). Bu maqolda ishlatilgan شَرِب fe'li o'tgan zamon shaklida ayn barobari kasra bo'lsa ham o'timli fe'l bo'lib kelmoqda. Shuning uchun bundan fe'llarni ishlatishda diqqatli bo'lish talab qilinadi.

Arab maqol-matallarida فَعَلَ bobi tez-tez ishlatilib turiladi. Masalan: بَارَكَ اللهُ فِيمَنْ زَارَ وَ حَقَّفَ (Ziyorat qilgan va oz o'tirganga Allohning barakasi bo'lsin). Bundan tashqari otning ma'nosini yuzaga keltirish ma'nosi (حَدِير chodir tikmoq خِيمة (chodir) so'zidan olinganini bayon qilib o'tgan bo'lsada, ikkinchi fe'l asosidagi rangga kirish ma'nosini keltirib o'tmagan. Arab tilida يَبِضُّ yoki سَوَّدَ fe'llar ham mavjud bo'lib, ular "oqartirmoq, oqqa bo'yamoq; qoraytirmoq, qoraga bo'yamoq" degan ma'nolarida ishlatiladi. Masalan: بَيَضَ اللهُ سَوَّدَ اللهُ (Alloh (yuzini) oq qildi, Alloh (yuzini) qora qildi). Ammo يَبِضُّ fe'li "tuxum qo'ymoq" ma'nosida ham arab maqol-matallarida uchrab turadi. السَّبِضُ الصَّغُر (Bigiztumshuq tuxum qo'ysa)

Uchinchi bob فاعل esa birga bajarilgan harakatni olib borgan shaxslarga nisbatan harakatni anglatadi. إلى صار خصيمك القاضي من تقاضي (Agar raqibing qozi bo'lsa, kimni sudga berasan).

Yana فَعَلَ vazni anglatgan ma'noni ifodalaydi. (Dedi, – قال من شاهدك يا با الحصين قال ذنبي. ey tulki, kim seni ko'rди, dedi – dumim).

Bundan tashqari fe'l III bobga o'tganda I bob ma'nosiga qarama-qarshi ma'noni ifodalash holati ham kuzatilib turadi. Ammo bu ma'nosi biz tahlil qilayotgan mualliflarning kitobida berilmagan. Masalan, كَوِيَ "kasal bo'lmoq" bo'lsa, دَاوَى "davolamoq, tuzatmoq, parvarishlamoq" ma'nolarini ifoda etadi. Masalan: طَبِيبٌ يَدَاوِي النَّاسَ وَ هُوَ مَرِيضٌ (Tabib o'zi kasal bo'la turib odamlarni davolaydi).

Boshqa bir holatda فاعل vazni bilan فاعل vazni ma'no jihatidan o'zgarishga uchramaganini ham ko'rish mumkin. Masalan, رَاعَى "kuzatmoq, rioya qilmoq" fe'li رَاعَى shakliga o'zgarganda ham "rioya qilmoq, asramoq" singari ma'nolarni saqlab qolgan. رَاعَى التَّمَنِي مَثَل (Tomga (dehqonchilik qiladigan) dehqon singari umidim saqlanib qolgan). Bundan tashqari III bob fe'llarini kuzatish orqali uning I bob ma'nosidan farqli ma'noga o'tib ketish holatlarini ham ko'rish mumkin. Masalan: رَافِقُ الْوَزَرَا وَ عَادَ السَّلَاطِينَ (Vazirlarga hamroh bo'ldi, sultonlar bilan qaytdi). رَافِقُ fe'li "hamroh bo'lmoq, do'stlashmoq" ma'nosini ifoda etmoqda. I bobda رَفَقَ fe'li "yordam bermoq, foyda keltirmoq; yumshoq muomala qilmoq" ma'nolarini ifodalaydi.

IV bob fe'llari esa أَفْعَلَ vaznida yasalib, I bobdagi o'timsiz fe'lni o'timliga, o'timli fe'lni esa o'ta o'timliga aylantiradi. أَكْرَمَ رَجَالٌ تَرِيدَ قَتْلَهُ (O'ldirmoqchi bo'lgan odamingni ikrom qil).

Oltinchi فاعل vazni o'zaro harakat va hamkorlikni ifoda etadi. إلى صار خصيمك القاضي من تقاضي (Agar raqibing qozi bo'lsa, kimni sudga berasan).

Beshinchi (تَفَعَّلَ), yettinchi (انفَعَلَ), sakkizinchi (اِفْتَعَلَ) boblari yana o'zlikka qaytaradi. Ushbu vazn fe'llari arab maqol-matallarida ham qo'llanilishi kuzatiladi. إِذَا عَزَمْتَ (Agar azm qilsang, Allohga tavakkal qil). (Sahiyalar eshak go'nggi احْتَارَتِ الْمَشَاطِطُ فِي رَأْسِ الْقُرْعَى. (Agar raqibing qozi bo'lsa, kimni sudga berasan). (Kalning boshida soch stilisti tanlandi). إِلَى اشْتَدَّ (Qiyinchilik kuchaysa, yengillik yaqinlashadi).

To'qqizinchi افْعَلَ va o'n birinchi bob افْعَالَ ranglarni kuchaytirishi bilan ajralib turadi. Masalan, اصْغَرَ "sariq bo'lmoq, sarg'aymoq" – juda sariq bo'lmoq, yoki deformatsiya holati bo'ladi. Ammo bu bobdagi fe'llarni maqol-matallar tarkibida uchratmadik.

O'ninchi bob اسْتَفْعَلَ iltimosni ifodalaydi. Qorni dam bo'lgan dam olmas). (Agar chalkashib ketsang ham, sen zafarni maqsad

qil). Bu bobga oid fe'llarning maqol-matallarda kelishi ham juda kamyob holatlardan sanaladi.

To'rt o'zakli fe'llar borasida esa hozirgi kundagi boblar bilan bir xillik kuzatiladi. Bular: فَعْلٌ، تَفَعَّلَ، اِفْعَلَّ، اِفْعَلَّلَ. Bu boblar ishtirok etgan maqollardan ba'zilarini keltirib o'tamiz. اَحَدٌ يَشْعَبُ وَاحِدٌ يَطْنَقِرُ (Kimdir tezlatay desa, kimdir sekinlatadi).

Arab maqol-matallarida fe'llarning qanday kelishiga qarab ham ligvomadaniy yuklama yuklanadi va semantik jihatdan o'zgarish hosil qiladi. Boshqa xalqlarda bo'lganidek, asosan, ma'lum nisbatda fe'l ishlatilsa-da, majhul nisbatda ishlatilgan fe'li maqol-matallar ham kam emas. Majhul nisbat orqali arab madaniyatida, arab tilidagi fe'llar semantikasida insonning o'jizligi, taqdirga bo'ysunish, vazifalarning yuklanishi, taqdir, zamon, kuch singari mavhum tushunchalarga urg'u berish old o'ringa chiqadi. مَنْ عَوْفِي فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ (Kim sog'aysa, Allohga

hamd aytsin), السَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ (Boshqalar bilan unga vaz qilingan odam baxtlidir). Ushbu maqollarda birinchisida insonning sog'ayish o'z qo'lida emasligi, Allohga bog'liqligi, ikkinchi maqolda esa ba'zida harakat bajaruvchisi muhim bo'lmasdan natija-oqibat muhim bo'lsa ham, majhul nisbat ishlatilishi ko'ringan.

Xulosa

Yuqoridagi natijalardan ko'rinib turibdiki arab maqol-matallarida uch o'zakli fe'llarning اَفْعَلَّ va اَفْعَلَّ boblaridagi fe'llar uchramaydi. To'rt o'zakli fe'llarning esa اَفْعَلَّ dan boshqasini uchratish juda qiyin. Majhul nisbat esa inson irodasi va xohishidan tashqarida sodir bo'ladigan yoki bajaruvchi emas, natija-oqibat muhim bo'lganda ishlatiladigan shakl hisoblanadi.

Shuning uchun arab tilini o'rganishda fe'llarning boblarini ishlatishda hushyor bo'lish har bir o'rganuvchi uchun muhim sanaladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Al-Dusuqi, I. (2008). *The semantic field of the verb and the meaning of the preposition associated with it*. Cairo: Dar Al-Ghareeb. (in Arabic)
2. Al-Juhayyimān, 'A. al-K. (1983). *Al-amthāl al-sha'biyya fī qalb Jazīrat al-'Arab* (Vol. 6, 3rd ed.). Riyadh: Dār Ashbāl al-'Arab. (Original work published 1403 AH) (in Arabic)
3. Krikman, A. (2009). *Proverb semantics: Studies in structure, logic and metaphor*. Proverbium. (in English)
4. Nazarova, S. (2025). The national uniqueness of proverbs and sayings. *Modern Education and Development*, 28(6), 314–319. Tashkent University of Applied Sciences. (in English)
5. Sulaymonova, M. (2021). The verb as a part of speech and its lexical-semantic classification. *Oriental Art and Culture: Scientific-Methodical Journal*, 187–191. (in Uzbek)
6. Erpenius, T. (1613). *Grammatica Arabica*. (in Latin)
7. Uralova, T. Sh. (2022). Expression of verbs of emotional relation in English lingvoculturology. *International Journal of Pedagogics*, 2(4), 8–10. Nurafshon. (in English)
8. Wais, A. H. (2022). *The conditional style in Arabic proverbs: A syntactic and semantic study* (Master's thesis). Syria. (in Arabic)

Spontan dialogik nutqda xushmuomalilik strategiyalarining gender aspekti

Xakimova Zumradxon Qudratali qizi

zumradkhon.khakimova@mail.ru

Tayanch doktorant,
Farg'ona davlat universiteti

Annotatsiya Ushbu maqolada spontan dialogik nutqda xushmuomalilik strategiyalarining genderga oid xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayollar va erkaklar nutqidagi ijobiy hamda salbiy xushmuomalilik strategiyalarining qo'llanish darajasi, ularning muloqotdagi ijtimoiy va pragmatik vazifalari o'rganilgan. Maqolada Brown va Levinson (1987), Leech (1983), Holmes (2013), Tannen (1990) kabi tilshunoslarning nazariy qarashlariga tayanilgan. Gender lingvistikasi doirasida olib borilgan tadqiqotlarda ayollar va erkaklar o'zaro muloqotda farqli nutqiy strategiyalardan foydalanishi qayd etilgan. Ushbu maqolada Leech tomonidan ilgari surilgan xushmuomalilik nazariyasiga tayangan holda, erkak va ayol so'zlovchilarning tabiiy muloqot davomida "ijtimoiy yuzni saqlash" (face-saving) hamda ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlashga qaratilgan nutqiy usullari tahlil qilinadi. Tadqiqot metodlari sifatida spontan suhbatlar korpusidan olingan misollar tahlili qo'llanilgan. Maqolada ayollar xushmuomalilikka ko'proq urg'u berishi, erkaklar esa ko'proq to'g'ridan-to'g'ri strategiyalardan foydalanishi aniqlangan. Xulosa o'rnida, genderga xos xushmuomalilik strategiyalari muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy maqomi, vaziyatga munosabati va shaxsiy til madaniyatiga bog'liq ekani ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari genderga oid kommunikativ farqlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi hamda tilshunoslik, pragmatika va ijtimoiy psixologiya sohalarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan nazariy va amaliy xulosalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar Dialog, spontan dialogik diskurs, xushmuomalilik, gender, muloqot

Гендерный аспект стратегий вежливости в спонтанной диалогической речи

Хакимова Зумрадхон Кудрatalи кызы

zumradkhon.khakimova@mail.ru

Докторант,
Ферганский государственный университет

Аннотация В данной статье анализируются гендерные особенности стратегий вежливости в спонтанной диалогической речи. Анализируются особенности употребления мужчинами и женщинами стратегий позитивной и негативной вежливости, а также их прагматические и социальные функции. Исследование опирается на труды Брауна и Левинсона (1987), Лича (1983), Холмс (2013) и Таннен (1990). В рамках гендерной лингвистики отмечается, что женщины и мужчины используют различные речевые стратегии в процессе общения. На основе теории вежливости, предложенной Личем, рассматриваются способы речевого взаимодействия мужчин и женщин, направленные на «сохранение социального лица» (face-saving) и обеспечение социального согласия в процессе естественного диалога. В качестве метода исследования используется анализ примеров из корпуса спонтанных разговоров. Установлено, что женщины чаще придают значение вежливости, тогда как мужчины склонны использовать более

прямолинейные стратегии. В заключение подчеркивается, что гендерные особенности вежливости зависят от социального статуса участников, их отношения к ситуации и индивидуальной речевой культуры. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию гендерных различий в коммуникации и предлагают теоретические и практические выводы, применимые в лингвистике, прагматике и социальной психологии.

Ключевые слова Диалог, спонтанный диалогический дискурс, вежливость, гендер, коммуникация

Gender aspect of politeness strategies in spontaneous dialogical speech

Khakimova Zumradkhon Kudratoli qizi

zumradkhon.khakimova@mail.ru

Phd student,

Fergana State University

Annotation *This article analyzes the gender-related features of politeness strategies in spontaneous dialogic speech. It examines how men and women differ in using positive and negative politeness strategies and how these reflect social and pragmatic functions in communication. The study is based on the theoretical framework of Brown and Levinson (1987), Leech (1983), Holmes (2013), and Tannen (1990). the framework of gender linguistics, it is noted that women and men use different speech strategies during communication. Based on Leech's politeness theory, the study examines the ways in which male and female speakers employ speech methods aimed at "face-saving" and maintaining social harmony in natural dialogue. The research method involves analyzing examples from a corpus of spontaneous conversations. It was found that women tend to emphasize politeness more, while men are more likely to use direct strategies. In conclusion, it is highlighted that gender-specific politeness strategies depend on the social status of the interlocutors, their attitude towards the situation, and individual language culture. The results contribute to a deeper understanding of gender-based communicative differences and offer theoretical and practical insights applicable in linguistics, pragmatics, and social psychology.*

Keywords *Dialogue, spontaneous dialogic discourse, politeness, gender, communication*

Kirish

Til va gender o'rtasidagi munosabat masalasi zamonaviy tilshunoslik, sotsiolingvistika va pragmatika fanlarining eng muhim va ko'p qirrali tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Inson jamiyatda nafaqat biologik jins, balki ijtimoiy-madaniy jihatdan shakllangan gender roli bilan ham namoyon bo'ladi. Shu sababli, til tizimi va muloqot

jarayonida gender omili insonlarning o'zaro aloqasi, ularning fikrni ifodalash usuli, nutq ohangi, so'z tanlovi va kommunikativ maqsadlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Gender lingvistika fanining shakllanishi 1970-yillarda ingliz tilshunosligida boshlangan bo'lib, keyinchalik bu yo'nalish til va jamiyat o'rtasidagi murakkab ijtimoiy munosabatlarni, shuningdek, erkaklar va ayollarning nutqiy

xatti-harakatlaridagi farqlarni aniqlashga qaratilgan keng ilmiy maktabga aylandi. Til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy tuzilmaning aksidir. Har bir madaniyatda soʻzlashuv odatlari, muloyimlik darajasi, ifoda shakllari, hattoki nutqdagi sukutning oʻzi ham ijtimoiy jins bilan bogʻliq ierarxik tizimlarni aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, erkaklar va ayollar muloqotda bir xil grammatik yoki leksik vositalardan foydalansalar ham, ularning pragmatik maqsadi va ijtimoiy strategiyasi turlicha boʻlishi mumkin. Til va gender oʻrtasidagi bu oʻzaro aloqadorlik nafaqat muloqot madaniyatini, balki jamiyatdagi ijtimoiy rollar va qadriyatlar tizimini ham aks ettiradi. Shu bois, til orqali genderning ijtimoiy mohiyatini oʻrganish – bu faqat grammatik yoki leksik masala emas, balki madaniy identifikatsiya, ijtimoiy tenglik va nutq etikasi masalalarini ham qamrab oluvchi keng sotsiopragmatik muammodir. Spontan dialogik nutqda bu jarayon yanada yaqqol namoyon boʻladi, chunki bunday muloqot tabiiy, tayyorgarliksiz sharoitda yuz beradi va soʻzlovchining haqiqiy ijtimoiy, hissiy hamda madaniy pozitsiyasini ochib beradi. Shu sababli, til va gender oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni oʻrganish zamonaviy lingvistikaning nafaqat nazariy, balki amaliy yoʻnalishlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Til va gender oʻrtasidagi munosabat soʻnggi oʻn yilliklarda lingvistikaning muhim yoʻnalishlaridan biri boʻlib kelmoqda. Gender lingvistika insonlarning ijtimoiy roli, identifikatsiyasi va nutqdagi xulqini oʻrganadi. Xushmuomalilik esa bu jarayonda ijtimoiy uygʻunlik va oʻzaro hurmatni taʼminlovchi pragmatik mexanizmdir. Brown va Levinson (Brown & Levinson, 1987) muloyimlikni insonning ijtimoiy “yuzi”ni himoya qiluvchi strategiyalar majmui sifatida talqin etadilar. Leech (Leech, 1983) esa muloyimlikni muloqot etikasi asosiy tamoyillaridan biri sifatida belgilaydi. Shu asosda gender farqlari xushmuomalilikning strategik qoʻllanishida oʻz aksini topadi: ayollar koʻproq ijobiy aloqani mustahkamlashga yoʻnaltirilgan, erkaklar esa masofani saqlovchi strategiyalarni tanlaydilar.

Ushbu maqolada spontan dialogik diskurs (yaʼni oldindan rejalashtirilmagan, tabiiy muloqot) tahlil qilinib, unda xushmuomalilikning genderga xos koʻrinishlari aniqlanadi.

Adabiyotlar tahlili va Metodlar

Xushmuomalilikning genderga oid xususiyatlari tilshunoslikda sotsiopragmatika, sotsiolingvistika va gender lingvistika yoʻnalishlari kesishgan nuqtada oʻrganiladi. Gender lingvistikada xushmuomalilikning ahamiyati shundaki, u erkak va ayol soʻzlovchilarning nutqdagi ijtimoiy roli, munosabat ifodasi va muloqot uslubidagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Xushmuomalilik (politeness) – bu nafaqat madaniy yoki ijtimoiy norma, balki ijtimoiy identifikatsiya va kommunikativ strategiyaning koʻzgusidir. Erkaklar va ayollar muloqotda bir xil grammatik vositalardan foydalansalar ham, ularning xushmuomalilikni ifodalashdagi usullari, maqsadi va intensivligi koʻpincha farqlanadi. Gender lingvistika nuqtai nazaridan xushmuomalilik ijtimoiy tenglik va muloqot madaniyatining muvozanatini taʼminlaydi. U muloqot jarayonida shaxsning nafaqat til kompetensiyasini, balki ijtimoiy sezgirlik, empatiya va kontekstni toʻgʻri baholash qobiliyatini ham namoyon etadi.

Shuningdek, xushmuomalilik strategiyalari orqali soʻzlovchilar oʻz gender roli va madaniy qadriyatlarini ong osti darajasida aks ettiradilar. Shu sababli, xushmuomalilikni gender nuqtai nazardan oʻrganish – bu faqat til shaklini emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy struktura, hokimiyat munosabatlari va kommunikativ muvozanatni anglashga xizmat qiladi. Bu boradagi nazariy asoslar Goffman (1967) ning “yuz” (face) konsepsiyasiga, Brown va Levinson (1987) ning Politeness Theory modeliga hamda Leech (1983) ning Pragmatika tamoyillariga tayanadi. Ushbu nazariyalar muloqotda soʻzlovchining ijtimoiy obroʻsini saqlash, hurmat va hamkorlikni taʼminlash mexanizmlarini tushuntiradi. Holmes (2013) va Tannen (1990) tadqiqotlari genderning xushmuomalilik strategiyalariga bevosita

ta'sirini ochib beradi – ayollar muloqotda ijobiy xushmuomalilik, ya'ni hamdardlik, qo'llab-quvvatlash va kelishuv strategiyalarini ko'proq qo'llasalar, erkaklar ko'proq salbiy xushmuomalilik, ya'ni mustaqillikni saqlash, to'g'ridan-to'g'ri fikr bildirish va masofa ushlab gapirishga moyil bo'ladilar. Tadqiqot metodologiyasi nazariy-pragmatik tahlil, diskursiv yondashuv va sotsiolingvistik tahlil tamoyillariga asoslanadi. Tahlil jarayonida Brown va Levinson (Brown & Levinson, 1987) ning "yuzni saqlash" strategiyalari, Leech (1983) ning muloyimlik maksimlari hamda Holmes (2013) ning gender va nutq etikasi haqidagi konsepsiyalari uyg'unlashtirildi.

Xushmuomalilik hodisasini o'rganishda bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llaniladi, ularning har biri muloqotdagi ijtimoiy, madaniy va pragmatik omillarni turlicha yoritadi. Eng samarali usullardan biri bu lingvopragmatik tahlil bo'lib, u nutq birligining yuzaki shakliga emas, balki so'zlovchi maqsadi, niyat va kontekstga e'tibor qaratadi. Ushbu metod orqali so'zlovchi qanday strategiyalar yordamida "yuzni saqlash" yoki "tahdidni yumshatish"ga erishishini aniqlash mumkin (Brown & Levinson, 1987). Shuningdek, diskursiv tahlil (discourse analysis) xushmuomalilikni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Bu metod muloqotni izchil jarayon sifatida tahlil qiladi, ya'ni xushmuomalilik strategiyalari qanday qilib muloqot davomida shakllanadi, o'zgaradi va ijtimoiy rollarga bog'liq ravishda qo'llaniladi, degan savollarga javob beradi. Diskursiv tahlil ayniqsa spontan dialogik nutqda xushmuomalilikning tabiiy ifodasini aniqlash uchun qulaydir. Bundan tashqari, konversatsion tahlil (conversation analysis) xushmuomalilikni o'rganishda amaliy usul sifatida qo'llaniladi. Ushbu metod muloqotning tuzilmasini – so'z navbati (turn-taking), suhbatdagi tuzatishlar (repairs), pauzalar, javob shakllari kabi elementlarni o'rganib, xushmuomalilik strategiyalarining real nutqdagi ishlash mexanizmini ochib beradi. Sotsiolingvistik tahlil esa xushmuomalilikni ijtimoiy kontekstda, ya'ni

so'zlovchining yoshi, jinsi, mavqei, madaniy muhitiga bog'lab o'rganadi. Bu yondashuv yordamida gender, madaniyat va ijtimoiy tabaqa xushmuomalilik darajasiga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilinadi (Holmes, 2013). Ba'zi tadqiqotchilar (Leech, 1983) shuningdek pragmatik tamoyillar tahlili (pragmatic principles analysis) ni ham qo'llaydilar, unda takt, maqtab gapirish, rozilik va kamtarlik maksimlari asosida xushmuomalilikning etik va muloqotdagi ahamiyati o'rganiladi. Deskriptiv-analitik va kontekstual tahlil metodlari yordamida erkak va ayol so'zlovchilarning spontanik muloqotdagi nutqiy xatti-harakatlari o'rganilib, ularning xushmuomalilik strategiyalari ijtimoiy rol, kommunikativ maqsad va madaniy qadriyatlarga ko'ra farqlanishi aniqlanadi.

Natijalar va Muhokama

Ayollar spontanik muloqotda ko'pincha ijobiy xushmuomalilik strategiyalarini qo'llaydilar. Ular suhbatdoshni rag'batlantirish, hamdardlik bildirish yoki o'z fikrini yumshatish orqali ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlashga intiladilar. Ayollar nutqida ijobiy xushmuomalilik (positive politeness) strategiyalari ustun bo'lishining asosiy sababi – ularning muloqotdagi asosiy maqsadi ijtimoiy uyg'unlik, yaqinlik va hissiy aloqani saqlash bilan bog'liq. Pragmatika nuqtai nazaridan, ayollar ko'proq "suhbatdoshni qo'llab-quvvatlash" va "hamfikir muhitni yaratish"ga intiladilar (Holmes, 2013; Tannen, 1990). Quyida ayollar nutqidan misollar keltiramiz:

Ayol A: *"Men o'sha seminarni unchalik tushunmadim."*

Ayol B: *"Ha, men ham bir oz qiynalдим, lekin birgalikda ko'rib chiqamiz, to'g'rimi?"*

Bu misolda ayol B ijobiy xushmuomalilikning hamdardlik va hamkorlik shaklidan foydalanadi. U suhbatdoshni tanqid qilmaydi, balki o'zini unga teng qo'yadi – bu "yuzni saqlash" (face-saving) strategiyasidir.

Ayol: *"Kechirasiz, sizning fikringizni eshitish men uchun juda foydali bo'ldi."*

Bu holatda ayol hurmat va minnatdorchilik orqali ijobiy xushmuomalilikni

ifodalayapti. Bunda u suhbatdoshni qadrlash orqali ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlaydi. Ayollar nutqidagi bunday strategiyalar, Leech (1983) ning "approbation maxim" tamoyiliga muvofiq, boshqalarni maqtash va qo'llab-quvvatlash orqali muloqotdagi uyg'unlikni ta'minlaydi. Quyida asarlardan olingan parchalar orqali misollar keltiramiz. Masalan, Jeyn Ostenning "Pride and Prejudice" ("G'urur va G'araz") romanida ayol personajlar muloqotda xushmuomalilik orqali ijtimoiy uyg'unlikni saqlashga intiladilar. Elizabet Bennet suhbat davomida bevosita tanqid o'rniga yumshatuvchi iboralardan foydalanadi:

"I could have not thought you capable of such behaviour, but perhaps I was mistaken."

Bu gapda Elizabet to'g'ridan-to'g'ri ayblov o'rniga "perhaps I was mistaken" (balki men adashgandirman) deb, o'z fikrini yumshatadi. Bu – positive politenessning aniq ko'rinishi bo'lib, so'zlovchi suhbatdoshning "yuzini saqlash"ga harakat qilmoqda. Shunga o'xshash holatni Virginia Woolfning "Mrs. Dalloway" romanida ham kuzatish mumkin. Asarda ayol qahramonlar o'zaro muloqotda har doim "tinchlik va samimiyatni saqlash"ga intiladilar. Masalan:

"Oh, you must forgive me – I didn't mean to upset you."

Bu ifoda Leech (1983) tomonidan ta'riflangan tact maximga mos keladi – ya'ni so'zlovchi o'z xatari bilan boshqaga zarar yetkazmaslikka intiladi.

Erkaklar esa ko'proq salbiy xushmuomalilik (negative politeness) strategiyalariga moyil bo'ladilar, chunki ular muloqotda mustaqillik, masofa va o'z pozitsiyasini himoya qilishni muhim deb biladilar (Brown & Levinson, 1987). Erkaklarning nutqida "to'g'ridan-to'g'ri fikr bildirish", "tanqidni yashirmaslik" yoki "buyruqli ohangda gapirish" holatlari ko'proq kuzatiladi. Bu holatlar, bir qarashda, impolaytlikdek tuyulsa-da, aslida ular uchun ob'ektivlik va kuchlilik belgisi sifatida qabul qilinadi.

Erkak A: *"Bu masalani shunday qilib hal qilaylik, boshqasi vaqtini oladi."*

Erkak B: *"Xo'p, o'ylab ko'ramiz, lekin men boshqa variantni afzal deb bilaman."*

Bu misolda har ikki so'zlovchi salbiy xushmuomalilikni qo'llamoqda: ular bir-birining fikrini inkor qilmayapti, lekin mustaqil qaror va masofani saqlab turibdi.

Erkak: *"Sizningcha, bu unchalik to'g'ri emas, to'g'rimi?"*

Bu savolda yumshatuvchi so'zlar ("sizningcha", "to'g'rimi") ishlatilgan bo'lsa-da, u tanqidni bilvosita shaklda yetkazmoqda. Bu – salbiy xushmuomalilikning klassik ko'rinishi. Brown va Levinson (1987) nazariyasiga ko'ra, erkaklar muloqotda "negative face", ya'ni o'z erkinligini va fikr mustaqilligini saqlashga intiladilar. Shu sababli, ular ayollar singari hissiy yaqinlikni ifodalashga kamroq e'tibor qaratadilar. Erkaklar nutqidagi salbiy xushmuomalilik strategiyalarini esa ko'plab adabiy asarlarda kuzatish mumkin. Masalan, Ernest Hemingwayning "The Old Man and the Sea" asarida qahramon Santyago muloqotda kamsi, ammo qat'iy:

"You have to take it like a man. Don't complain."

Bu jumlada so'zlovchi buyruqli ohangda gapirmoqda, lekin bu tajovuz emas – balki erkaklik va kuchlilikni ifodalovchi madaniy norma. Bunda negative politeness strategiyasi – hissiyotlarni yashirish va masofani saqlash – yaqqol namoyon bo'ladi. Yana bir misol sifatida George Orwellning "1984" asaridagi Winston obrazini keltirish mumkin. U muloqotda ehtiyotkor, to'g'ridan-to'g'ri fikr bildirishdan qochadi:

"If you mean that I am wrong, perhaps you are right."

Bu yerda perhaps (balki) so'zi orqali salbiy xushmuomalilik amalga oshmoqda – so'zlovchi o'z fikrini bildirish bilan birga, suhbatdoshining obro'sini saqlab qolishga harakat qilmoqda.

Tahlil natijalariga ko'ra, ayollarda ijobiy xushmuomalilik strategiyalari ko'proq emotsional yaqinlik, qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy hamkorlikni kuchaytirishga xizmat qilsa, erkaklarda salbiy xushmuomalilik mustaqillikni, muloqotdagi ierarxiyani va fikr

erkinligini saqlashga yo'naltirilgan. Shu sababli, gender farqlari til orqali nafaqat muloqot uslubida, balki ijtimoiy o'zaro ta'sirning strategik mexanizmlarida ham aks etadi. Ayollar o'zaro muloqotda ijobiy ijtimoiy yaqinlikni saqlovchi strategiyalarga tayanadilar, erkaklar esa masofani saqlash va o'z pozitsiyasini himoya qilishga qaratilgan usullardan foydalanadilar. Shuningdek, ayollar ko'proq kechirim, minnatdorchilik, rag'bat orqali ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlasalar, erkaklar yumshatish, qayta ifoda, va modal shakllar orqali yuzni himoya qiladilar. Bu farqlar ijtimoiy rollar, madaniy stereotiplar va kommunikativ maqsadlarning o'zgaruvchan tabiati bilan bog'liq. Ushbu kuzatishlar Brown va Levinsonning fikrlarini tasdiqlaydi: har bir muloqotda so'zlovchilar o'zining ham, suhbatdoshining ham "yuzini" (face) saqlashga harakat qiladilar, ammo gender omili bu jarayonda strategik farqlanishga sabab bo'ladi. Gender lingvistika nuqtai nazaridan, ayollar ijobiy xushmuomalilikni ko'proq hissiy yaqinlik, empatiya va hamkorlikni kuchaytirish uchun ishletsalar, erkaklar salbiy xushmuomalilikni muloqotda mustaqillik va hokimiyat pozitsiyasini saqlash vositasi sifatida qo'llaydilar (Tannen, 1990; Holmes, 2013). Shunday qilib, xushmuomalilik strategiyalaridagi bu farqlar nafaqat lingvopragmatik, balki madaniy va ijtimoiy psixologik mohiyatga ham ega.

Xulosa

Spontan dialogik nutq tahlili shuni ko'rsatadiki, xushmuomalilik strategiyalari genderga qarab farqlanadi. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, xushmuomalilik strategiyalari nafaqat til tizimining, balki insonlar o'rtasidagi ijtimoiy va psixologik munosabatlarning ham ajralmas qismidir. Spontan dialogik nutqda xushmuomalilik

strategiyalari tabiiy, tayyorgarliksiz sharoitda yuzaga kelgani sababli, so'zlovchining shaxsiy, madaniy va gender xususiyatlarini eng real tarzda aks ettiradi. Gender nuqtai nazaridan olganda, xushmuomalilik muloqotdagi tenglik va ijtimoiy muvozanatni saqlashda vositachilik rolini bajaradi.

Xushmuomalilik strategiyalaridagi gender tafovutlari muloqotning maqsadi va ijtimoiy kontekstiga bevosita bog'liqdir. Mazkur tadqiqot xushmuomalilikni o'rganishda lingvopragmatik, konversatsion va sotsiolingvistik metodlarning uyg'un qo'llanishi samarali ekanini ko'rsatdi. Ular yordamida so'zlovchilarning niyati, ularning "yuzni saqlash"ga qaratilgan strategiyalari, hamda genderga xos kommunikativ o'ziga xosliklar aniqlanadi. Bu yondashuv tilshunoslikda xushmuomalilikni nafaqat nutqiy hodisa, balki madaniy va ijtimoiy fenomen sifatida baholash imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, xushmuomalilik strategiyalarining gender aspektini o'rganish til va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni chuqurroq anglash, shuningdek, zamonaviy muloqot madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalish bo'yicha keyingi tadqiqotlar turli madaniyatlarda xushmuomalilikning milliy o'ziga xosliklarini va ularning gender tizimidagi o'rni va ta'sirini yanada kengroq yoritishga xizmat qiladi. Ayollar ko'proq ijobiy strategiyalar orqali yaqinlikni saqlashga intiladilar, erkaklar esa salbiy strategiyalar yordamida mustaqillikni himoya qiladilar. Biroq har ikkala holatda ham xushmuomalilikning maqsadi bir — ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash va yuzni saqlash. Kelgusidagi tadqiqotlarda turli yosh, madaniyat va ijtimoiy mavqedagi respondentlar nutqi asosida gender farqlarining yanada chuqurroq tahlili kutilmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage* (2nd ed.). Cambridge University Press.

2. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics (1st ed.)*. Longman.
3. Holmes, J. (2013). *An introduction to sociolinguistics (4th ed.)*. Routledge.
4. Tannen, D. (1990). *You just don't understand: Women and men in conversation (1st ed.)*. HarperCollins.
5. Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays on face-to-face behaviour (1st ed.)*. Anchor Books.

Tilda so'zlarning ko'chma ma'nolarining asl ma'noga nisbatan faollashuvi

Djabborova Qizlarxon Abdulaxatovna
*Katta o'qituvchi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti*

Annotatsiya *Mazkur maqolada tilda so'zlarning ko'chma ma'nolari va ularning asl ma'noga nisbatan faollashuv jarayoni kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tildagi ma'nolar ko'p qatlamli va dinamik hodisa bo'lib, inson tafakkuri, tajribasi va tasavvur dunyosi bilan uzviy bog'liqdir. Masalan, concrete so'zi dastlab qurilish materiali sifatida qo'llanilsa-da, zamonaviy nutqda u ko'proq "aniq", "real" kabi tasavvuriy ma'nolarni bildiradi. Shuningdek, apple so'zi bolalar ongida meva emas, balki texnologiya yoki brend ramzi sifatida idrok qilinishi mumkin. Bunday semantik siljishlar kognitiv jarayonlar, metafora va metonimiya asosida shakllanadi. Maqolada turli yosh guruhlari – bolalar, o'smirlar va keksalar ongidagi semantik aktivlik farqlari misollar asosida ko'rsatilib, til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro ta'sir yoritiladi. Shu bilan birga, semantik kengayishning madaniy va psixologik omillarga bog'liqligi, ma'no hosil bo'lish jarayonining kognitiv asoslari ham batafsil tahlil qilinadi. Bu yondashuv tilni inson idroki va tafakkuri bilan uzviy aloqada bo'lgan murakkab, ko'p darajali semantik tizim sifatida talqin etish imkonini beradi hamda tildagi ma'no o'zgarishlarini ong va madaniyat rivoji bilan bog'lab o'rganish zarurligini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar *Kognitiv tilshunoslik, ko'chma ma'no, metafora, metonimiya, semantik faollashuv, tafakkur, til va idrok, konseptual tahlil*

Активизация переносных значений слов по отношению к их прямым значениям в языке

Джаббарова Кизлархан Абдулахатовна
*Старший преподаватель,
Узбекский государственный университет
мировых языков*

Аннотация *В данной статье рассматривается процесс активизации переносных значений слов по отношению к их прямым значениям с точки зрения когнитивной лингвистики. Значения в языке представляют собой многослойное и динамичное явление, тесно связанное с мышлением, опытом и воображением человека. Например, слово concrete, изначально обозначавшее строительный материал, в современном языке часто используется в значении «реальный», «конкретный». Аналогично, слово apple в восприятии ребёнка может ассоциироваться не с фруктом, а с технологическим брендом. Подобные семантические сдвиги формируются в результате когнитивных процессов, таких как метафора и метонимия. В статье на примере различных возрастных групп – детей, подростков и пожилых людей – показаны различия в семантической активности и взаимодействие языка и мышления. Кроме того, подробно анализируются культурные, психологические и социальные факторы, влияющие на расширение значения, а также когнитивные механизмы формирования новых смыслов. Такой подход позволяет рассматривать язык как сложную,*

многоуровневую семантическую систему, тесно связанную с сознанием и культурным развитием человека.

Ключевые слова

Когнитивная лингвистика, переносное значение, метафора, метонимия, семантическая активизация, мышление, язык и восприятие, концептуальный анализ

The Activation of Figurative Meanings in Relation to Literal Meanings in Language**Djabbarova Kizlarxan Abdulaxatovna***Senior teacher,
Uzbekistan State World Languages University***Annotation**

This article deals with the issues based on analyzing the figurative meanings of words and their activation in relation to literal meanings from the perspective of cognitive linguistics. Meanings in language are multilayered and dynamic phenomena closely connected with human cognition, experience, and imagination. For example, the word concrete, originally used to denote a building material, is now frequently employed in the sense of "real" or "specific." Similarly, apple in a child's perception may represent not fruit, but a technological brand. Such semantic shifts arise from cognitive mechanisms such as metaphor and metonymy. The paper highlights differences in semantic activation among different age groups – children, adolescents, and the elderly – demonstrating the interaction between language and thought. Moreover, the study analyzes how cultural, psychological, and social factors influence semantic expansion and how new meanings emerge through conceptual reorganization in the human mind. This approach allows language to be interpreted as a complex, multilayered semantic system that is inseparably linked with cognition, perception, and cultural evolution, revealing the creative and dynamic nature of meaning transformation.

Keywords

Cognitive linguistics, figurative meaning, metaphor, metonymy, semantic activation, cognition, language and perception, conceptual analysis

Kirish

Til – inson tafakkurining eng muhim kognitiv vositasi bo'lib, u orqali inson atrof-muhitni idrok etadi, tushunchalarni nomlaydi va o'z tajribasini ifodalaydi. Har bir so'z nafaqat obyektiv haqiqatni ifoda etadi, balki insonning dunyoni qanday ko'rishi, his qilishi va tasniflashini ham aks ettiradi. Shu boisdan, tilning semantik tizimi inson tafakkurining ichki mexanizmlari bilan uzviy bog'liqdir. Kognitiv tilshunoslik bu aloqani tahlil qilish orqali tildagi ma'nolarning shakllanishi, rivojlanishi va

o'zgarish jarayonlarini tushuntirib beradi (Lakoff & Johnson, 1980).

Kognitiv tilshunoslikning asosiy g'oyalaridan biri shundaki, tildagi ma'no – bu faqat lingvistik birlik emas, balki inson ongidagi konseptual tuzilmalar bilan bog'liq dinamik hodisadir. So'zlarning ko'chma ma'noga ega bo'lishi tildagi metaforik fikrlashning bevosita natijasidir. Metafora nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki inson tafakkurining markaziy mexanizmidir – u insonning kundalik tajribasini yangi kontekstda konseptuallashtiradi, ya'ni

mavjud bilimlar asosida yangi ma'no hosil qiladi (Gibbs, 1994).

Masalan, "concrete" so'zi dastlab "qurilish materiali" ma'nosini bildirgan bo'lsa-da, bugungi kunda u "aniq, real, tushunarli" kabi abstrakt ma'nolarda keng qo'llanadi. Bu semantik siljish so'zning kognitiv faollashuvi, ya'ni inson ongida yangi konseptual metafora asosida yangi ma'no hosil bo'lish jarayonini ifodalaydi. Shu kabi, "apple" so'zi bolalar tasavvurida endi faqat meva emas, balki texnologik brend – "Apple" kompaniyasi bilan bog'lanadi. Bu holat til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi uzviy munosabatni yaqqol ko'rsatadi.

Tilning semantik o'zgarish jarayoni insonning yoshi, tajribasi, madaniy konteksti va ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq. Fillmore ilgari surgan "frame semantics" nazariyasiga ko'ra, har bir so'z ma'lum idrok doirasida (frame) o'z konnotatsiyasini oladi va ma'no faqat shu kontekst ichida to'liq ochiladi. Shu nuqtai nazardan, so'zlarning ko'chma ma'nosi inson tafakkurining o'zgaruvchanligi, kreativligi va metaforik fikrlash qobiliyatini ifodalovchi muhim belgi sifatida o'rganiladi (Fillmore, 1982).

Kognitiv yondashuv tilshunoslikni inson ongidagi bilimlarni tashkil etuvchi tizim sifatida talqin etadi. Bu yondashuv tilni o'rganish orqali inson tafakkurining ishlash tamoyillarini ochib berishga qaratilgan. Shuning uchun so'zlarning ko'chma ma'nolari tildagi metafora, metonimiya va konseptual integratsiya kabi mexanizmlar orqali o'z semantik maydonini kengaytiradi. Mazkur tadqiqot ana shu jarayonni turli yosh guruhlar, madaniy omillar va tilning ijtimoiy kontekstida tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili

So'zlarning ko'chma ma'noda ishlatilishi qadimdan tilshunoslikda muhokama qilingan masalalardan biridir. Biroq kognitiv tilshunoslik bu masalaga yangi ilmiy paradigma orqali yondashib, metafora va semantik kengayishni inson tafakkurining universal jarayoni sifatida izohlaydi (Lakoff & Johnson, 1980). Ularning

"Metaphors We Live By" asarida metafora til vositasi emas, balki inson dunyoni konseptual tarzda quradigan fikrlash tizimi sifatida talqin qilinadi. Masalan, "time is money" yoki "argument is war" kabi metaforalar tildan tashqari, inson tafakkurining konseptual modelini ham ifodalaydi.

Langacker (1987) o'zining "Cognitive Grammar" konsepsiyasida ma'no doimo kontekstga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, ko'chma ma'no – bu insonning konseptual xaritasidagi aktiv nuqtalarning kengayishidir. Har bir til birligi kognitiv tajriba asosida tushuniladi va semantik o'zgarishlar inson idrokining o'zgarishi bilan bog'liq bo'ladi.

Croft va Cruse (2004) esa "Cognitive Linguistics" asarida metafora, metonimiya va konseptual integratsiyani umumiy kognitiv mexanizmlar sifatida ko'rsatadi. Ularning fikricha, tildagi metaforik ifodalar insonning tajribasini tashkil etuvchi asosiy ramziy tizimlardan biridir. Bu tizim orqali insonlar murakkab tushunchalarni sodda, tanish tajribalar bilan bog'lab tushunadilar.

Til psixologiyasi nuqtai nazaridan, semantik faollashuv inson yoshi, idrok darajasi va tajriba bilan chambarchas bog'liqdir (Vygotsky, 1986). Bolalar uchun so'zlarning ma'nosi asosan konkret tasavvurlar bilan chegaralangan bo'lsa, kattalarda abstrakt tushunchalar orqali kengayadi. Masalan, bola "heart" so'zini jismoniy organ sifatida tasavvur qilsa, kattalar uni "emotion" yoki "kindness" bilan bog'laydi. Bu esa ko'chma ma'nolarning yoshga qarab semantik kengayishini ko'rsatadi.

Shuningdek, texnologik rivojlanish ham ma'no o'zgarishiga katta ta'sir ko'rsatadi. "Mouse" so'zi ilgari faqat hayvonni anglatar edi, ammo hozir "kompyuter sichqonchasi" ma'nosida keng qo'llanadi. "Cloud" so'zi ham ilgari "bulut" ma'nosida bo'lgan bo'lsa, endi "virtual saqlash tizimi" ma'nosini anglatadi. Bu jarayonlar kognitiv xaritada yangi konseptual maydonlarning shakllanishini aks ettiradi (Evans & Green, 2006).

Til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ham muhim ahamiyatga ega. Kognitiv yondashuvga ko'ra, madaniyat inson ongida konseptual metaforalarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi (Kövecses, 2002). Masalan, ingliz tilida "time is money" metaforasi iqtisodiy qadriyatlarni ifodalasa, o'zbek tilida "vaqt oltindan qimmat" kabi iboralar shunga o'xshash konseptual asosni aks ettiradi.

Demak, tildagi ko'chma ma'nolar tahlili inson tafakkurining universal va milliy jihatlari aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Bu orqali tilshunoslar til va ong o'rtasidagi o'zaro ta'sirni, semantik o'zgarishning kognitiv mexanizmlarini hamda madaniy konseptlarning tilga qanday singib ketishini aniqlaydilar. Shunday qilib, ko'chma ma'no tildagi semantik tizimning evolyutsion mexanizmi bo'lib, inson tafakkurining yaratuvchan va adaptiv tabiati bilan bevosita bog'liqdir.

Tilning kognitiv xususiyatlari, xususan, so'zlarning ko'chma ma'noda qo'llanishi adabiy asarlarda eng yorqin tarzda namoyon bo'ladi. Badiiy matnlar inson tafakkuridagi konseptual metafora va ramzlar tizimini ochib beradi. Masalan, ingliz yozuvchisi William Goldingning "*Lord of the Flies*" asarida "darkness of man's heart" iborasi nafaqat zulmat yoki qorong'ulikning jismoniy holatini emas, balki inson qalbidagi yovuzlik, qo'rquv va ruhiy bo'shliqni anglatadi. Bu yerda *darkness* konsepti kognitiv metafora asosida psixologik holatga ko'chirilgan (Lakoff & Johnson, 1980).

O'zbek adabiyotida ham shunga o'xshash semantik faollashuv ko'plab misollarda uchraydi. Abdulla Qodiriyning "*O'tkan kunlar*" romanida "yuragi muzlab ketdi" ifodasi insonning hissiy holatini, ya'ni qo'rquv va iztirobni ifodalaydi. Bu misolda fiziologik harorat konsepti hissiy sovuqlik bilan bog'lanib, universal metaforik asosni hosil qiladi. Shuningdek, Cho'lponning "*Kecha va kunduz*" asarida "ko'ngli qulab tushdi" iborasi ruhiy tushkunlikni bildiradi. Bu holatda "qulash" fe'li jismoniy harakatdan psixologik

holatga semantik ko'chish yasaydi (Vygotsky, 1986).

Ingliz va o'zbek badiiy tilini qiyoslaganda, har ikkisi ham inson tajribasini jismoniy tajribaga asoslangan metaforalar orqali ifodalaydi. Masalan, "*cold heart*" – "sovuq yurak", "*broken spirit*" – "sinik ruh" kabi parallel metaforalar mavjud. Bu umumiylik inson tafakkurining universal kognitiv asoslari bilan bog'liq. Shu bilan birga, har bir til o'z madaniy kontekstiga mos obrazlar yaratadi: ingliz tilida "light" – "umid va tozalik" ramzi bo'lsa, o'zbek madaniyatida "nur" so'zi ko'proq ruhiy poklik va ilohiylik bilan bog'lanadi.

Ingliz tilidagi *concrete evidence* iborasi aslida "qurilish materiali" ma'nosini bildiruvchi *concrete* so'zidan kelib chiqqan bo'lsa-da, hozirda "aniq, ishonchli dalil" ma'nosida ishlatiladi. O'zbek tilida bu "aniq dalil" yoki "ishonchli fakt" tarzida tarjima qilinadi. Bu yerda fizik qattqlik konsepti ishonchlilik bilan bog'lanadi.

Cold heart iborasi "sovuq yurak" deb tarjima qilinadi. Harorat pastligini bildiruvchi "cold" so'zi hissiy sovuqlik, beparvolik ma'nosini anglatadi. Har ikkala tilda ham bu sensor tajriba asosidagi universal metaforadir.

Broken spirit iborasi "sinik ruh" degan ma'noni beradi. Aslida "sinish" fizik holatni bildiradi, biroq bu yerda u ruhiy tushkunlik va umidsizlikni ifodalaydi. Fizik jarohat modeli psixologik og'riqqa ko'chirilgan.

Apple of my eye iborasi "ko'zimning nuri" tarzida tarjima qilinadi. Ingliz va o'zbek tillarida ham bu ifoda "eng qadrli, sevimli inson"ni bildiradi. Metafora qadimiy ramz – inson uchun eng muhim organ bo'lgan ko'z konseptiga asoslanadi.

Time flies iborasi "vaqt uchadi" tarzida ishlatiladi. "Uchish" harakati vaqtning tez o'tishini ifodalaydi. Bu harakat konsepti vaqt idrokiga ko'chirilgan universal metaforadir.

Keltirilgan misollar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida ko'chma ma'nolar asosan tajribaga asoslangan bir xil kognitiv mexanizmlar orqali shakllanadi. Har ikkala tilda sensor tajribalar – harorat, og'irlik, yorug'lik,

chuqurlik, harakat kabi hodisalar abstrakt tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, madaniy kontekst bu metaforalarga

o'ziga xos rang va hissiy ohang beradi. Quyidagi jadvalda bu jarayon batafsil yoritib berilgan.

Inglizcha ifoda	Asl (literal) ma'no	Ko'chma (figurative) ma'no	O'zbekcha ekvivalenti	Kognitiv tahlil
<i>Heavy responsibility</i>	Og'irlik	Mas'uliyatning murakkabligi	"Og'ir mas'uliyat"	Fizik og'irlik konsepti abstrakt yuk (mas'uliyat) bilan bog'lanadi. Tajriba asosida yaratilgan metafora.
<i>Bright idea</i>	Yorqin narsa	Ajoyib, foydali fikr	"Yorqin fikr"	Yorug'lik konsepti "ong ravshanligi"ni bildiradi. Ikkala tilda ham "yorug'lik" bilim va anglash bilan bog'liq.
<i>Heart of stone</i>	Tosh	Rahmsiz, hissiz	"Tosh yurak"	Qattqlik konsepti insoniy hissiyotning yo'qligini bildiradi. Madaniy jihatdan o'xshash kognitiv asos mavjud.
<i>Cloud of sadness</i>	Bulut	Qayg'u, g'am	"Qayg'u buluti", "g'am buluti"	Ob-havo konsepti orqali emotsional holat ifodalanadi. "Bulut" – og'irlik va noaniqlikning ramzi.
<i>Golden opportunity</i>	Oltin	Noyob, qimmat imkoniyat	"Oltin imkoniyat"	Qimmatbaho metall konsepti qadrilik va noyoblik bilan bog'lanadi. Metafora iqtisodiy qadriyatlardan kelib chiqqan.
<i>Open mind</i>	Ochiqlik	Fikr yuritishga tayyorlik	"Ochiq fikr", "fikr doirasi keng"	Fizik ochiqlik konsepti psixologik qabulchanlik bilan bog'lanadi (Langacker, 1987).
<i>The root of evil</i>	Daraxt ildizi	Yovuzlik manbai	"Yovuzlik ildizi"	"Ildiz" konsepti sababni, asosni bildiradi. Har ikki tilda konseptual izchillik mavjud.
<i>Burning desire</i>	Yonish	Kuchli istak	"Yonib turgan orzu", "intilish"	Isitma yoki olov tajribasi kuchli emotsional holatga ko'chiriladi.
<i>Frozen smile</i>	Muzlash	Sun'iy, majburiy tabassum	"Muzlab qolgan tabassum"	Harakatning to'xtashi – hissiy sovuqlik belgisi sifatida ifodalanadi.
<i>Storm of anger</i>	Bo'ron	Kuchli g'azab	"G'azab bo'roni"	Tabiiy hodisa (storm) hissiy portlash bilan bog'lanadi. Har ikki tilda obrazli ifoda bir xil.

<i>Seeds of doubt</i>	Urug'	Shubhaning boshlanishi	"Shubha urug'i"	"Urug'" konsepti boshlanish, sababi ma'nosida ishlatiladi (Croft & Cruse, 2004).
<i>Iron will</i>	Temir	Kuchli iroda	"Temir iroda"	Materialning qattiqligi insonning qat'iyligi bilan bog'lanadi. Universal metafora.
<i>Under pressure</i>	Bosim	Stress, majburiyat	"Bosim ostida"	Fizik bosim psixologik stressga ko'chadi. Tajribaviy metafora orqali umumlashadi.
<i>Sweet victory</i>	Shirinlik	Zavqli, yoqimli g'alaba	"Shirin g'alaba"	Ta'm hissi emotsional qoniqish bilan bog'lanadi. Madaniy jihatdan o'xshash asos.
<i>Deep sadness</i>	Chuqurlik	Katta qayg'u	"Chuqur qayg'u"	Fazoviy chuqurlik hissiy og'irlikni ifodalaydi. Tushunchaviy chuqurlik – universal konsept.

1-jadval. *Ingliz va O'zbek tillarida ko'chma ma'nolarning qiyosiy jadvali*

Ushbu qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida ko'chma ma'nolar ko'p hollarda **bir xil kognitiv mexanizmlar** – ya'ni tajribaga asoslangan metaforalar orqali shakllanadi. Har ikkala til inson sezgilari (ko'rish, harorat, og'irlik, harakat)ni abstrakt tushunchalarga ko'chiradi. Shu bilan birga, madaniy kontekst ma'nolarga o'ziga xos rang beradi: masalan, "light" va "nur", "gold" va "oltin" konseptlari semantik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ularning **madaniy-emotsional yuklamasi** turlicha.

Kognitiv tilshunoslik bu jarayonni tushuntirishda "metaphor as a conceptual system" (Lakoff & Johnson, 1980) va "frame semantics" (Fillmore, 1982) g'oyalariga tayanadi. Shuning uchun, har bir ko'chma ma'no tildan tashqari – inson tafakkuri, tajribasi va madaniy qadriyatlarining in'ikosi sifatida talqin qilinadi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, tilda so'zlarning ko'chma ma'noga ega bo'lishi inson tafakkuri va idrok

mexanizmlarining tabiiy natijasidir. Kognitiv tilshunoslik bu jarayonni inson ongida kechadigan konseptual xaritalar, metafora va metonimiya kabi mexanizmlar orqali izohlaydi. So'zlarning ma'no o'zgarishi tasodifiy emas, balki tajriba, madaniyat, ijtimoiy muhit va texnologik rivojlanish bilan uzviy bog'liq holda kechadi.

Ingliz va o'zbek tillarida ko'chma ma'nolarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, har ikkala tilda ham asosiy metaforik asoslar universaldir: issiqlik, yorug'lik, og'irlik, chuqurlik, harakat kabi jismoniy tajribalar abstrakt tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Shu bilan birga, har bir til o'zining madaniy xususiyatlari orqali bu konseptlarni o'ziga xos tarzda talqin qiladi.

Demak, so'zlarning ko'chma ma'nolari nafaqat til tizimining semantik boyligini, balki inson tafakkurining yaratuvchanligini ham aks ettiradi. Til orqali fikrlash, his qilish va dunyoni idrok etish jarayonlari tahlil qilinar ekan, ko'chma ma'no inson tafakkurining eng faol va dinamik ifodasi sifatida e'tirof etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press.
2. Fillmore, C. J. (1982). Frame semantics. *Linguistics in the Morning Calm*, 111–137.
3. Gibbs, R. W. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge University Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
5. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar: Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press.
6. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and language*. MIT Press.

Toponyms associated with tribal names in Uzbek and English languages

Khayitova Feruza Abdikhalikovna

feruza7277@gmail.com

PhD, Lecturer,

Termez State University

Annotation *This article explores toponyms derived from tribal names in English and Uzbek languages. It focuses on the historical, linguistic, and cultural aspects of the naming process, revealing how tribal identities influenced place naming in both nations. The study compares the nominative principles and geographical distribution of such toponyms, emphasizing their socio-cultural and historical significance. It demonstrates that tribal names serve not only as geographical markers but also as reflections of ancient settlement patterns, ethnolinguistic relations, and cultural memory. Two main approaches to toponymic research are discussed: the etymological approach, which studies the origin and semantic structure of toponyms, and the regional approach, which examines their distribution and systematic patterns. The article highlights the need to integrate both methods for a more comprehensive understanding of toponymic systems. The findings contribute to comparative linguistics and cultural geography, enriching the study of how tribal heritage shapes linguistic and cultural landscapes in English and Uzbek contexts.*

Keywords *Toponyms, tribe names, English toponyms, etymology, onomastics, sociocultural aspects*

Топонимы, связанные с названиями племён в узбекском и английском языках

Хаитова Феруза Абдикаликовна

feruza7277@gmail.com

PhD, преподаватель,

Термезский государственный университет

Аннотация *В данной статье исследуются топонимы, образованные от названий племён в английском и узбекском языках. Основное внимание уделяется историческим, лингвистическим и культурным аспектам номинационного процесса, а также влиянию племенной идентичности на формирование географических названий в обеих языковых системах. Сопоставляются принципы номинации и географическое распространение подобных топонимов, подчёркивается их социокультурное и историческое значение. Показано, что племенные названия служат не только географическими ориентирами, но и отражением древних моделей расселения, этнолингвистических связей и культурной памяти. Рассматриваются два основных подхода к топонимическим исследованиям: этимологический, изучающий происхождение и семантику топонимов, и региональный, анализирующий их системность и распределение. Автор подчёркивает необходимость интеграции обоих методов для более полного понимания топонимических систем. Полученные результаты вносят вклад в сравнительное языкознание и культурную географию, углубляя представления о влиянии племенного наследия на языковое и культурное пространство английского и узбекского народов.*

Ключевые слова Топонимы, названия племён, английские топонимы, этимология, ономастика, социокультурные аспекты

Ingliz va o'zbek tillarida qabila nomlari bilan bog'liq toponimlar

Xayitova Feruza Abdixolliqovna

feruza7277@gmail.com

PhD, o'qituvchi,

Termiz davlat universiteti

Annotatsiya Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi qabila nomlaridan kelib chiqqan toponimlar o'rganilgan. Tadqiqotda nomlash jarayonining tarixiy, lingvistik va madaniy jihatlariga e'tibor qaratilib, qabila identifikatsiyasi har ikki xalq toponimik tizimida qanday aks etishi tahlil qilinadi. Maqolada bunday toponimlarning nominativ tamoyillari va geografik tarqalishi solishtirilib, ularning ijtimoiy-madaniy hamda tarixiy ahamiyati ochib berilgan. Qabila nomlari faqat geografik belgi sifatida emas, balki qadimiy joylashuv tizimi, etnolingvistik aloqalar va madaniy xotiraning ifodasi sifatida ham namoyon bo'lishi ko'rsatiladi. Toponimik tadqiqotning ikki asosiy yo'nalishi – etimologik (toponimlarning kelib chiqishi va ma'nosini o'rganish) hamda hududiy (ularning tarqalishi va tizimligini tahlil qilish) yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada har ikki usulni uyg'unlashtirish toponimik tizimlarni chuqurroq anglash imkonini berishi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek xalqlari til-madaniy manzarasini boyitishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik va madaniy geografiya sohalariga hissa qo'shadi, chunki ular qabila merosi til va madaniyat manzarasini shakllantirishdagi o'rnini yoritadi. Shuningdek, maqolada qabila asosidagi toponimlarning o'zgaruvchan shakllari, ularning tarixiy hujjatlarda qayd etilishi va hozirgi zamonaviy xaritalardagi izlari haqida ham fikr yuritiladi. Bu esa til, tarix va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada chuqurroq ochib beradi.

Kalit so'zlar Toponimlar, qabila nomlari, ingliz toponimlari, etimologiya, onomastika, sotsiomadaniy jihatlar

Geographers also made a great contribution to the study of the toponymy of Uzbekistan. Professor N.G. Mallitsky's article on some terms, in particular, his work on the names of Tashkent's neighborhoods and regions, are valuable materials for toponymy. Professor H.H. Hasanov has made great contributions to the development of toponymy and geographical terminology in Uzbekistan. The scientist's "Spelling of Geographical Names", "From the History of Central Asian Place Names", "Secret of Geographical Names",

"Language of the Earth", "Dictionary of Geographical Terms", in his works such as "Geographers and Tourists of Central Asia", "Tourist Scholars", many pamphlets and articles, it is noted that the study of place names in Central Asia, including Uzbekistan, has been given importance for a long time.

The etymology of some toponyms has been determined. The scientist interpreted the historical and geographical names, developed the laws of writing (transcription) of many names in the world in Uzbek, reworked the old

Uzbek geographical terminology on the basis of modern, scientific terminology: For example, uqiyonus – ocean, father – island, yonartog' – volcano, gulf – bay, geography – geography. Linguistic toponymists are professors T. Nafasov, Z. Dosimov, associate professor N. Okhunov made a significant contribution to the development of toponymy in Uzbekistan, revealing the nominative (naming) laws of toponyms and clarified the etymology of many place names. T. Nafasov, one of the scientists who made a significant contribution to the development of the science of toponymy in Uzbekistan, was the first in Uzbekistan to defend a candidate's dissertation on toponymy. Later, he published a number of pamphlets and articles on the field. In his "Explanatory dictionary of toponyms of Uzbekistan" (1988), the etymology of microtoponyms in Southern Uzbekistan is mainly covered. At the same time, some historical toponyms in the region, such as Boysun, Kesh, Chaganiyan, Karshi, are given an etymological explanation. Z. Dosimov studied the toponymy of Khorezm, the history and etymology of place names, their linguistic features, models and worked in the field of identification of types. In the monograph "Toponyms of Khorezm" (1985), he studied the formation of toponyms of Khorezm and the stages of their development. Oykonim means a city, village, village and other settlements. The city is a large settlement and is considered an economic, administrative and cultural center. The Sanskrit word "city" means "state", "residence of the absolute ruler". In ancient times, any large settlement, especially the suburbs, was surrounded by a wall, even a two-story wall inside. That is why the inner city (Ichan Qala in Khorezm) is called inside the city, and the outer city (Dishan Qala in Khorezm) is called outside the city.

In writing on place names various categories of names are generally assumed, e.g., descriptive names, incident names, etc. This present study attempts to set forth the matter systematically, and thus to present, with an attempt at consistency and completeness,

the classes into which place names may be divided according to their manner of origin, which is in general the matter of primary interest and importance to the onomatologist.

The classification might also be said to be with respect to the means or mechanisms by which places are named. These means or mechanisms have, furthermore, a relationship to the psychological processes (i.e. the motives) of the original namers in distinguishing one place from another by various methods, but any adequate study of the psychological processes of naming would have to be conducted at a much deeper level than is here proposed.

Jalayir is a Turko-Mongol tribe that was part of the Uzbek, Kazakh, Kyrgyz and karakalpaks. Zomin, Kattaqurgan, Narpay, Khatirchi, Jarqurgan, Shurchi, Zangiota, Qibray, Quwa districts have Villages Jalayir, Rishton district Jaloyirchek. Around the ohangaran Basin and Khojand lived the Jalayir tribe from the beginning of the 13th century until 1375. For his fierce resistance that year, Amir Temur executes the jaloyir sarkardas and moves the jaloyirs to different sides. From this period, in addition to the true jaloyirs, several ethnic groups under their hands also begin to be called jaloyirs. Such is the history of the villages of present-day Jalayir (Begaliev, 2010).

Nayman is a major tribal association. There is a village of Nayman in Andijan, Samarkand regions. It was part of many Turkic peoples. In the 70s of the XIX century, the Uzbek-naymans lived in the Zarafshan Valley, the Fergana Valley and Khorezm. Uzbek-naimans at the end of the XIX century were divided into 3 large tribes: Koshtamgali, Sadirbek and uvoxtamgali. In addition to these, the Uzbeks had more than one recorded seed in the form of toponyms: Agran, Ayranchi, Badir, biya, baganali, axali, boqalay, Burunsov, Zhagalabayli, jastavon (jeztovon), jilonni (Serpentine), jumalaqbosh, sixota, Sixogil, Aktoynli, steelworker, sagizuruv (eight tribes), sarinayman, fouruul (four sons), fourtamguchuch, ukrash, changali, bathrobe,

Crow, Kazakh (gooseberry), Karanayman, karagadoy, Karasira (darker), qiltamgali, armpit, etc. Ethnographer N.A. Aristov had said that the word Nayman was derived from the name of the Nayma River in Siberia. According to the opinions of many scholars, the naymans were originally a Turkic tribe, and the meaning of the word Nayman means "eight": the eight oxen were called Nayman by the Mongols in accordance with their language. The ethnonym Nayman in the form of toponyms is also found in other Turkic folk Republics. Nebosa-Zomin, Bulungur districts have villages and microtoponyms called Nebosa. Seed within the hundred tribes of the Uzbeks' (Karayev, 2006).

Nekuz, Nekus, Nukus – Koson, Shahrisabz districts have Nekuz villages, Amudarya, Chimboy districts have nukusovul ovules, a common Turkic ethnonym that also included Uzbeks. Abulgazi Bahodirkhan in his work "shajarai turk" noted that nuguzlam was a descendant of the Mongols. Oyinli, oyinni is the name of the toponyms oyinni, Oyinniariq, Oyinnishoh in the districts of Sherabad, Termez, Jharkhand. A branch of the tribe of the Bellot. The word moon is based on the ethnonym. As long as the seed is Crescent – Crescent (sickle) shaped (Ismatov, 2013).

Oybek is the name of oybekto'p villages in Chinoz district, Bulung'ur district. One of the Uzbek tribes, a seed of the adigine tribe in the Kyrgyz. A tributary of the Surkhandarya mound is called Aybeksuv (Karayev, 2006). Oytamgali is the name of Oytaragali villages in Narpay, Payariq, Gozalkent, Forish, Oqqoorgan, Oqdarya districts. A seed that was part of the Uzbek tribes, such as the Dohrman, Kipchak, Qurama, Qoğnot. So called because the stamp is in the form of a new moon (crescent) (Karayev, 2006).

Olchin is the name of the villages Olchin in Baghdad, Toraqurghan, Kattaqurghan, Navbahor, Navoi, Gurlan, Baghdad, Payariq, Narpay, Khatirchi districts, Olchinsolma in Bogot district, Olchintepa in Oqdarya district. A tribal union that was part of several Turkic peoples, including the Kazakh, tatar, Nogai,

Uzbek (Qovchin, repressive) tribes. Olchin Uzbeks lived in the Bukhara oasis, in the current Kasbi District of Kashkadarya region, and were divided into alimuli, boyuli, Jetiuruv tribes, each of which, in turn, was divided into 6 tribes (Karayev, 2006).

In Oqbuyra – Oqdarya district, oqbuyra, Tomdi district, oqbura oykonim have been recorded. The seed of Uzbek Kipchaks. Kazaklaming argin, Nayman, Suan tribes had Okbura (Aqbura), kirqlaming adigine tribe had okbuura (akbuura) tribes. At the same time, one seed of the Uzbeklaming Tribe of Qoğnot, as well as one of the Kazakh tribes of jetiru and boyuli, was called Karabura (Karabakh, korabuyra). There are toponyms for Karabakh (Karabakh): buvra, bugra, bura – the male camel was considered the sacred animal of the tribe (Murzaev, 1984).

White is the village name for white (upper white, lower white) in Denov district. In the ersari tribe of turkmenlama, there is a seed called white (AKS). Generally white (okcha), black (blackish) toponyms occur in the form of an ethnonym (Nafasov, Nafasova, 2007).

Oktonli-Asaka, Guzoz, Chirochi districts have Oktoonli villages. One breed of the Qangli tribe was called the white – collar, one breed of the Qongot tribe was called the oqtunni, which is also found in the ferrets-the Saribagish tribe was called the oqtundu (Aktunduu). The Coratose seed of the horned and cinnamon tribes is also known. Also known are the rich Saint (Tajik Safedpush), the poor saint (Tajik Kabudposh), the cobblestone (father) (Nafasov, 1988).

Oqchelak is a branch of bucket seed (a branch of the reindeer tribe of Kyrgyz is also called Chelek. Lake Sarichelak must have taken its name from this ethnonym). The Oychelak oyconimi in Payariq district suggests that there were other branches of bucket tribes. Ramadan-Tashkent, Boka, Zangiota, Chinoz, Tashkent districts have Ramadan villages. Bin from nomadic Uzbek tribes has been recorded, for example, in the composition of mangyts. Ramadan tribes have also been recorded in the

Alchin, jetiruv tribes of the Kazakhs (Valikhaev, 1995).

Yellow is the name of the yellow villages in the districts of Qizirik, Mubarak. Turkmen, Kyrgyz, a tribe that was part of the Bashkir peoples (also called yellow saruu in Kyrgyz). The name Yellow has been merged into several tribal-seed names in the form of sari: sari-Uyshun, sari-Uyghur, sari-Nayman, sari-Qangli, sari-Kirgiz, etc (Yuldashev, 2011).

In Sergeli, Sergali, sirgali, sirgeli – lower Lizard, Qibray, Zangiota, Swan Districts, the syrgali oyconim are found in Sergeli, Oqoltin, Zarbdor, Zomin districts. The tribal association is found mainly in the Kazakhs; a syrgali (Sergali) seed has also been recorded as part of the face, Kipchak tribes of the Uzbeks. Sergeli Kazakhs lived in the Tashkent oasis, along the banks of the Kalas, Chirchiq, elderberry rivers. These two villages in Zomin district are inhabited by Uzbeks. It is not correct to write Sergeli urbonym in Tashkent as earring (Begaliev, 2010).

There is a village called solin in Solin – Bulungur district. One of the Uzbek tribes or a branch of the hundred tribes. The solins lived mainly in the middle part of the Zarafshan River, in the districts of Jizzakh, Zomin, Gallaorol. Sulduz-Oltinkol district has the village of Sulduz. A Turkified Mongol tribe that lived in Azerbaijan, Iran, Khorasan and Movarounnahr in the 13th and 14th centuries. Sulduz 92 was recorded among the Uzbek people of boqli. (it is not correct to write it in the form of A Star), Sulduz is formed from the Mongolian word suldes (flag bearers): sulde-flag, -s plural affix (Begaliev, 2010).

In the districts of saulluq-Bulungur, Zomin, Jizzakh there are villages of Saulluq. One of the tribes of the hundred tribe. The sagas were recorded in Tashkent, Syrdarya, Samarkand, Jizzakh regions. Willow is a method of cutting and pasting, i.e. stamping, a place of sheep goat ears. It is said that if the front side of the ear is cut by carving, the front Willow, and the next side is cut by carving, the next Willow (Gannett, 1905). There are villages

Tama – Navoi, Khonqa, Ellikqal'a, Narpay, lower Chirchiq, tama in amudarya districts, Tamabahrin in Khatirchi district, Tamaovul in Boka district. Uzbek seed. The Tamas formed a flyby with Mesite and Jobu (yobu) tribes. Kazakh, Kyrgyz, quramas also contained Tama tribes (Nafasov, 1988).

Minjir is a genus of the kenagas tribe of Uzbeks and blackcurrants. Name of Miqjir village in Yakkabog, Kitab, Shahrisabz, Urgut, Chimboy districts (Yuldashev, 2011). Arishli is a village in Forish districts, Jizzakh region. The tribe of Qangli is named after its seed Arishli. Ashshakkeldi is a village in Forish district. In the Oguz, ashak means skirt, low, lower. Hence, the toponym means the village of those who came from Etak. Boshchurash is a village in Payariq district. One seed of the Uzbek Kipchaks in the Zarafshan Valley was called a maid. The ethnonym passed to oyconym.

Jabi is a village in Jomboy district. Jabi is used in the form of yobu - yobi - yabu - Yabo. Jabi (yobi) is an ancient elat, tribe that was part of the Uzbek nation. They lived in the Zarafshan Valley. The names of Niyoz jobi, Eshmat jobi in pakhtachi district are also from this core (Begaliev, 2010).

Shirinlar is the village name of Yangibazar district. Sweet is a seed in the composition of Uzbeks. Batosh is the name of a village in our Republic. The village was built by representatives of the Batosh tribe-clan of the Uzbek people (Nafasov, 1988).

Arghun-Denov t. village; ancient Turkic k; the name of one of the abilas. He was part of several Turkic (Uzbek, Kazakh, Kyrgyz) peoples – M. In koshgari: argh, they spoke two (Turkic and Persian) languages, like sugdaq, kenjaks. The arghus lived in the lower reaches of Syrdarya, the ancient grasslands of Movarounnakhr are counted. One of the most ancient tribes that lived in southern Uzbekistan. Consisting of morphemes argu+n, the affix-n in old Turkic has expressed plural, plural, the affix-gun also has this suffix in its composition: Gu + n. In various sources, it is recorded as arghūn ~ Arghūn ~ arghūn, aragrūt ~ arkagūt

~ arghārūn ~ arghānūt ~ arkanūd. A.P. In dulzon's view, -unun Kup Kup Kup Kup Kup Kup Kup is a kuplik suffix typical of Uralic-Altai languages. This is a phonetic variation of the ethnonym: argarun > arghan > arghin > arghu > argh. Arc-generation. In old Turkic, arqa is a cup-making, jam, ball, gang, group. Arqa + gun > Arghun-Tribal Association, Tribal Union, multiple tribes. Hence, arghu + n are arghu, people belonging to the arghu tribe. Kazakh toponymist A. According to abdurahmoiov's study, ar + g u n - Gu n - gin. In old Turkic, the opposite side, the back, that is, the sunset – the west side - o R ~ A R or the back. -gun ~ gun ~ gin is a being with the ancient ethnonym Hunn. The arghuns are located on the sunset-or(t) side of the Hunn state. In the most ancient past of the Turkic peoples, the day meant Man, people. The ethnonym became oyconim (Hanks, Hodges, 1996).

In English language also we can find toponyms associated with tribal names in place names such as in Uzbek languages.

Klikitat (Klickitat) is a county in Washington, D.C., descended from a tribe of Indians, a name that means "behind" (Leonovich, 2021).

Utah (Utah) is the name of a state in the United States. The origin of Utah comes from the Apache Indian tribe name "yuttahih", meaning "mountain people" or "those who settled above". In the Native American language, the word "ute" means "land of the sun". The U.S. territory was established in 1850 (adopted as a state in 1896). Yute became an area named after the tribe (Gannett, 1905).

Massachusetts (Massachusetts) is a state in the northeastern United States. The state took its name from the local Massachusetts tribe, which means "big mountain place" ("masa" – "big" and "Wachusett" – "Mountain"). Massachusetts is a plural, originally (1614) referring to the Great Blue Hill southwest of Boston, "on a large hill" the name of the Algonquian Indigenous people living around the Bay (Rybakin, 2000).

Onayda is a county in Idaho, A Town in Knox County, Illinois, a county and Lake in New York, and a county in Wisconsin, the name of Onayda Castle, a village in Onayda County, New York. Named after one of the tribes of the six peoples, it means "granite people" or "stone people" (Leonovich, Leonovich, 2021).

Dakota (Dakota)- the name of the former territory of the United States: in 1889, it was divided into the states of North Dakota and South Dakota. The name of the North American Indian breed is also a common name for the SIU (Sioux) tribes. The Dakota-Union states and counties of North Dakota and South Dakota are Minnesota and Nebraska, and several smaller locations are named after the Indian tribe. Indian form-Lakota, Nakota or Dakota. Delaware (Delaware) is the name of a state and river in the United States. The name of the North American Indian people who formerly lived near the Delaware River. Essex (Essex) is a township in Stark County, Illinois, and the name of counties in Massachusetts, New Jersey, New York, Vermont, and Virginia. The first white settler tribe in this county was Isaac B. Named after Essex (Garagulya, 2012).

Kosumne is a town in Sacramento County, California, named after a tribe of Indians. The word means "salmon" (a type of fish) (Leonovich, 2021).

Flathead is the name of a Lake, County, and river in Montana. Derived from the Indian tribe. The name comes from ancient settlers, who called several tribes of Indians by this name, because of the habit of flattening the heads of babies by fixing a board or a pillow of grass on the forehead. Which gave rise to a flat appearance of the head after several months of wear (Gannett, 1905). Aztec is a village in San Juan County, New Mexico, named after one of the indigenous tribes of Mexico. It is said that the word means "the place of the fortress". Other interpretations say "white" or "shallow land where vapors appear". Humboldt means "Land of The Flamingos", the Buschmann azcatl word meaning "Ant", but the word has no relation to

the name of the tribe (Hanks, Hodges, 1996). Cayuga is the name of a county, a village in the same county, and a lake in New York. Derived from the Indian word for "long lake", it was originally applied to a lake 38 miles long and 1 to 3 pounds wide. Others say "canoes were pulled out of the water", as one of the Iroquois tribes was called. Six small places in the country bear this name. Morgan argued that it means "Spring land", derived from the gweugweh word (Garagulya, 2012).

Indiana is a county in Union state, Pennsylvania, named after the common name of Indian tribes. It was probably so named because it acquired these tracts of land along the Ohio River from the Indians (Gannett, 1905).

Maskogi (Muscogee) is a town in Creek Neishn (Creek Nation), Georgia county and Indian territory, named after tribes of Creek Confederate Indians. The name probably means "swamp" or "open swamp" (Gannett, 1905).

Oregon is a Union state and Missouri county. The name is said to be derived from the word "origanum", a species of "Wild Sage" found along the coast in the state. However, another scholar claims that it is derived from the Oregon islands of Spain, a name given to Indian tribes living in that region by the priest of Isust, a word meaning "people with large ears" (Leonovich, 2021).

Tuscarora is a village in Livingston County, New York, and a river in Pennsylvania, named for Tuscarora, one of the United

Iroquois tribes. The meaning of the name is uncertain. The Tuscarora- (skarū'ren' – "hemp pickers") or dusgeyovex (dus-ga-o' – weh – "cloakers") are an Indian tribe living in New York and North Carolina, but also in Canada. The Tuscarora tribe migrated to New York state from what is now East Carolina, but first encountered Europeans in North Carolina and Virginia (Gannett, 1905).

Victor is a town in Ravalli County, Montana, named in honor of Victor, chief of the Flathead, Kutenai, and Pend Oreil tribes (Gannett, 1905).

Yosemite is a valley in California. from the word uzumditi, meaning "grey bear", the name applied by other tribes to the Awani tribe of Indians (Gannett, 1905).

Zuni is a river in the U.S. state of New Mexico and a township named after Zuni. Derived from the name of the tribe of the Indian Zuni tribe. Calapooya is the name of a mountain in Oregon, derived from the name of an Indian tribe. The town of Alabama (Alabama city) is a town in Etowah County, Alabama, named after an Indian tribe. Gatschet translated this as "Burn, Clean". In his "American Indians", Haines gives the meaning of "clearing thickets" (Hanks, Hodges, 1996).

The historical and geographical information of toponyms, which play a role in the nominative process, was compared on the example of both languages, and it was proved that the names of tribes names occupy the main place in the historical and socio-cultural aspects of the English and Uzbek languages.

References:

1. Begaliev, N. (2010). *Historical toponyms etymology surface: Some notes*. In *Problems of system-structural linguistics* (materials of the Republican scientific-economic conference). Samarkand: Samdchti Edition.
2. Garagulya, S. I. (2012). *Yazykovaya lichnost': Individi ego imya v inoyazychnoj srede*. Moscow: Libragam.
3. Hanks, P., & Hodges, F. (1996). *Dictionary of first names*. Oxford: Oxford University Press. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199580897.001.0001/acref-9780199580897>

4. Gannett, H. (1905). *The origin of certain place names in the United States*. Washington, DC: Government Printing Office.
5. Ismatov, J. A. (2013). *Hydrounbonim of Uzbekistan. Information of the Geographical Society of Uzbekistan*, 42.
6. Everett-Heath, J. (2010). *A brief dictionary of world place names* (2nd ed.). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199580897.001.0001>
7. Karayev, S. (2006). *Toponymy*. Tashkent: Publishing House of the National Society of Philosophers of Uzbekistan.
8. Komova, T. A., & Garagulya, S. I. (2012). *Imya lichnoe v angloyazychnom kul'turno-istoricheskoy prostranstve*. Moscow: Libragam.
9. Leonovich, E. O., & Leonovich, O. A. (2021). *Geograficheskie nazvaniya Soedinennykh Shtatov Ameriki: Uchebnoye posobie*. Moscow: Flint.
10. Murzaev, E. M. (1984). *Slovar' narodnykh geograficheskikh terminov*. Moscow: MISL.
11. Nafasov, T., & Nafasova, V. (2007). *Educational explanatory dictionary of toponyms of the Uzbek language*. Tashkent: Generation of the New Century.
12. Nafasov, T. (1988). *Explanatory dictionary of toponyms of Uzbekistan (southern regions of Uzbekistan)*. Tashkent: Teacher's Publishing House.
13. Rybakin, A. I. (2000). *Slovar' angliyskikh lichnykh imen*. Moscow: AST.
14. Valikhaev, B. (1995). About Motrud. In *Stages of development of the urbanisation process in Central Asia* (International Scientific Conference materials). Samarkand: Osfa Institute of Archaeology.
15. Yuldashev, B. (2011). *Issues of Uzbek onomastics: Methodological guide*. Samarkand: SaMdu Mashri.

**Emotivlik funksional-semantik
kategoriya sifatida. Emotsiya
terminologiyasiga doir ilmiy
qarashlar****Abduraximova Noila Abduxalil qizi**nellynelly9160@gmail.com

O'qituvchi,

O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya Ushbu ilmiy maqola tilshunoslikda funksional-semantik kategoriya sifatida emotivlikni o'rganadi, his-tuyg'ular til orqali qanday ifodalanishini tahlil qiladi. Muallif emotivlikni o'rganishning turli ilmiy yondashuvlarini ko'rib chiqadi, ayniqsa "emotivlik", "hissiylik" va "ifodaviylik" tushunchalari o'rtasidagi farqlarga e'tibor qaratadi – bu atamalar ko'pincha sinonim sifatida ishlatilsa ham, muhim konseptual farqlarga ega. Shaxovskiy, Piotrovskaya va Mechkovskaya kabi taniqli tilshunoslarning asarlarini chuqur tahlil qilish orqali, tadqiqot emotivlikning til kategoriyasi sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini va uni boshqa til birliklaridan farqini anqlashtiradi. Tadqiqot til birliklarining emotiv funktsiyasi va hissiy nutq aktlarini yaratishga yordam beradigan mexanizmlarni o'rganadi. His-tuyg'ularni o'rganish sohasidagi terminologik murakkabliklarga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bunda psixologik va lingvistik tushunchalar tez-tez kesishadi. Maqola, shuningdek, emotivlik bilan baholash, modallik va konnotatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi, hissiy mazmunning tilning turli darajalarida - leksikadan sintaktikgacha - qanday tuzilishini namoyish etadi.

Kalit so'zlar Emotsiya, emotivlik kategoriyasi, his-tuyg'u, til birliklari, ekspressivlik, konnotatsiya

**Эмоциональность как
функционально-смысловая
категория. Научные взгляды на
терминологию эмоции****Абдурахимова Ноила Абдухалил кизи,**nellynelly9160@gmail.com

Преподаватель,

Национальный университет Узбекистана

Аннотация Данная научная статья исследует эмотивность как функционально-семантическую категорию в лингвистике, анализируя, как эмоции выражаются через язык. Автор рассматривает различные научные подходы к изучению эмотивности, уделяя особое внимание разграничению понятий "эмотивность", "эмоциональность" и "экспрессивность" – терминов, которые часто используются как синонимы, но имеют важные концептуальные различия. Через детальный анализ работ выдающихся лингвистов, включая Шаховского, Пиотровскую и Мечковскую, исследование проясняет специфические характеристики эмотивности как языковой категории и её отличие от других языковых единиц. Исследование изучает эмотивную функцию языковых единиц и механизмы, способствующие созданию эмоциональных речевых актов. Особое внимание уделяется терминологическим сложностям в области изучения эмоций, где психологические и лингвистические понятия часто пересекаются. Статья также исследует взаимосвязь между эмотивностью и оценкой, модальностью и коннотацией, демонстрируя, как эмоциональное

содержание структурировано в языке на различных уровнях – от лексического до синтаксического.

Ключевые слова Эмоция, категории эмотивности, чувство, языковые единицы, выразительность, коннотация

Emotionality as a functional-semantic category. Scientific views on the terminology of emotion

Abduraximova Noila Abduxalil kizi,
nellynelly9160@gmail.com

Teacher,
National university of Uzbekistan

Annotation *This scientific article explores emotiveness as a functional-semantic category in linguistics, analyzing how emotions are expressed through language. The author examines various scholarly perspectives on emotiveness, particularly focusing on the distinctions between "emotivity", "emotionality", and "expressiveness" - terms often used interchangeably but possessing important conceptual differences. Through detailed analysis of works by prominent linguists including Shakhovskiy, Piotrovskaya, and Mechkovskaya, the study clarifies the specific characteristics of emotiveness as a linguistic category and its differentiation from other language units. The research investigates the emotive function of language units and the mechanisms that facilitate the creation of emotional speech acts. Special attention is given to the terminological complexities in the field of emotion studies, where psychological and linguistic concepts frequently intersect. The article also explores the relationship between emotiveness and evaluation, modality, and connotation, demonstrating how emotional content is structured within language at various levels - from lexical to syntactic.*

Keywords *Emotion, categories of emotiveness, feeling, linguistic units, expressiveness, connotation*

Kirish

Emotivlik va uni ifodalash vositalari masalasi so'nggi yillarda dolzarb bo'lib bormoqda, chunki bu zamonaviy tilshunoslikda his-tuyg'ularni ifodalash va nomlash usullarini o'z ichiga olgan yangi tilshunoslikning antropotsentrik paradigmasi bilan bog'liq. Emotivlikni semantik kategoriya sifatida aniqlagan holda, ko'plab tadqiqotchilar uning nominatsiya jihatiga e'tibor qaratadilar, boshqalar esa uning funksional jihatini muhimroq deb biladilar, bu esa turli darajadagi til va nutq vositalari orqali ifodalanadi.

Emotivlik kategoriyasining xususiyatlarini va uni boshqa til kategoriyalari va birliklardan qanday farqlanishini aniqlash uchun mavjud nuqtai nazarlarni o'rganish muhimdir.

Emotiologiya va emotivistika sohasidagi terminologik xilma-xillik, birinchi navbatda, "emotsional" va "emotive" terminlarining sinonim tarzda ishlatilishi bilan bog'liqdir. Emotsiya semantikasini o'rganish bo'yicha taniqli olim V.I. Shaxovskiy bu nomlanishlarni farqlab, ularni turli ilmiy fanlar, ya'ni tilshunoslik va psixologiya nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. O'zining bir ishida olim shunday izoh beradi:

“Emotivlik – bu emotsional, lekin til, uning semantikasiga xosdir.

Emotivlik – bu tilga xos boʻlgan semantik xususiyat boʻlib, u oʻz vositalari yordamida psixikaning holatini — emotsionalikni ifodalashni taʼminlaydi...” (Shakhovskiy, 2008).

Boshqa bir qarashni L.A. Piotrovskiy ifodalagan boʻlib, u emotivlikni soʻzlovchining obyektiv haqiqatga boʻlgan emotsional munosabatini ifodalash bilan bogʻliq til birliklari funksiyasi sifatida aniqlaydi (Piotrovskaya, 2007).

Emotivlik kategoriyasining funksional ahamiyati koʻpchilik olimlar tomonidan tan olinadi. Jumladan, N.B. Mechkovskaya, emotsional yoki ekspressiv funksiyani boshqa terminologiya bilan aytganda, shunday yozadi: “Agar soʻzda odamning gaplashayotgan narsasiga boʻlgan subyektiv-psixologik munosabati aniq ifodalangan boʻlsa, bu holda nutqning emotsional yoki ekspressiv funksiyasi amalga oshiriladi” (Mechkovskaya, 2000). Biroq, nutqda his-tuygʻularni toʻgʻridan-toʻgʻri ifodalash masalasi bir xil tarzda hal qilinmaydi.

Soʻzlovchining emotsional munosabati har doim ham toʻgʻridan-toʻgʻri ifodalanmasligi, balki “murakkab va ishorali shaklda” berilishi mumkin, degan fikrni O.E. Filimonova taʼkidlaydi (Filimonova, 2001).

Bundan tashqari, shaxsning soʻzning mazmuniga boʻlgan subyektiv-psixologik munosabati, emotsionallik kategoriyasiga tegishli boʻlmagan, ammo masalan, funksional-semantik kategoriyalarni (kirish-modal soʻzlar) amalga oshiradigan til vositalari orqali ham ifodalanishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

V.I. Shaxovskiyning fikriga qoʻshilish kerak, chunki til birliklarining emotiv funksiyasi, soʻzlovchining his-tuygʻularni anglash va ularni soʻz bilan muayyan til birligini tanlash, unda emotsional maʼlumot boʻlishini ifodalash imkoniyatidan kelib chiqadi. Soʻzlovchining emotsional xatti-harakati yoki uning soʻzning mazmuniga boʻlgan emotsional munosabati ifodalanadi.

Bizning fikrimizcha, emotiv til birlikini tanlash jarayoni ratsional, kognitiv, ongli jihatlarining qanchalik rol oʻynashiga bogʻliq.

A. Shleyxering soʻzlariga qaraganda: “Emotsiyalar, idrok, iroda til orqali toʻgʻridan-toʻgʻri ifodalanmaydi: til - bu emotsiya va irodaning bevosita ifodasi emas, balki faqat fikrdir. Agar til orqali emotsiyalar va iroda ifodalanishi zarur boʻlsa, bu faqat bilvosita usulda, yaʼni fikr shaklida amalga oshirilishi mumkin” (Schleicher, 1960).

Soʻzlovchining psixologik holatini toʻgʻri qabul qilish, uning tomonidan ifodalangan boʻlishi mumkin, lekin faqat bilvosita: “... janr turining nutqiy tizimi odamning psixologik holatini bevosita ifodalashda kuchsiz boʻladi (bunday harakatlar natijasida koʻpincha juda qoʻpol va soddalashtirilgan matnlar paydo boʻladi)” (Dementiev, 2002).

Tilda maʼno va emotsiyani qatʼiyan ajratish imkonsiz, deb taʼkidlaydi G.V. Kolshansky: “Chunki, soʻzlashuv har doim subyektning fikrlash mahsuli boʻlib, u oʻzida shakl va mazmun jihatidan, avvalambor, subyektiv akti oʻz ichiga oladi. Bilim olish akti oʻz tabiati bilan, shunday deb nomlanuvchi baholash imkoniyatini oʻz ichiga oladi, bu esa subyekt tomonidan predmetga nisbatan amalga oshirilgan fikr operatsiyasidan boshqa narsa emas... Baholash har doim mavjud, agar bilim olish subyeksi va obʼyektiv dunyo oʻrtasida qandaydir aloqalar boʻlsa” (Kolshansky, 1975). Shunday qilib, “baholash momenti” kognitiv xarakterga ega boʻlsa, his-tuygʻular kognitiv boʻlmagan bilim strukturasi sifatida qaraladi.

Sh. Balli nutqiy aktning mantiqiy va emotsional dominantalari oʻrtasidagi noaniq muvozanatni taʼkidlaydi; ammo, agar biror dominanta oʻzining qarama-qarshi barcha elementlarini butunlay siqib chiqaradigan boʻlsa, unda muvozanat buziladi va bu ikkita imkoniyatni keltirib chiqaradi: a) affektiv mazmun mantiqiylikni yutib yuboradi (bu bogʻlanmalar, bogʻlovchilar, yordamchi feʼllarda uchraydi); b) mantiqiy mazmun affektivni yutib yuboradi (interyeksiyalar) (Balli,

1961). Ushbu ekstremal holatlar orasida, hali alohida ilmiy tekshiruv obyekti bo'lmagan emotsional-ma'noilik tuzilmalar mavjud.

Terminologiya masalasiga qaytadigan bo'lsak, ko'plab tadqiqotchilar emotiv va ekspressiv funktsiyalarni bir xil deb hisoblaydilar.

R. Yakobsonning ishlarida "ekspressiv" yoki "emotive" funktsiyasi (emotive function) so'zlovchining so'zni ifodalashga nisbatan munosabatini ifodalashni maqsad qilganligi haqida fikrlar mavjud (Jakobson, 1975).

Biroq, ekspressiv funktsiya fikrni ifodalash bilan bog'liq degan nuqtai nazar ham mavjud, bu haqda V.A. Avrorin o'z ishlarida til va nutq funktsiyalarini ajratib ko'rsatadi. U, tilning ekspressiv funktsiyasini kommunikativ, konstruktiv (fikrni shakllantirish funktsiyasi) va akkumulyativ (jamiyat tajribasi va bilimlarini to'plash funktsiyasi) funktsiyalari bilan birga ajratadi. Emotiv funktsiyasini esa, aniqrog'i, emotiv-voleyuntativ funktsiyasini, V. A. Avrorin nutq funktsiyalariga kiritingan holda, signalizatsion, nominativ, poetik, etnik va sehrli funktsiyalar qatoriga qo'shadi (Avrorin, 1975).

Bizning fikrimizcha, emotivlik kategoriyasining tilga xosligi aniq: emotivlik xususiyatiga ega bo'lgan turli darajadagi til vositalari mavjud, bu haqda V.I. Shakhovskiy ishonch bilan aytadi, u so'zning emotiv komponentini quyidagicha tavsiflaydi: "...semantik qism, yordamida til birligi o'zining emotiv funktsiyasini amalga oshiradi". Uning fikriga ko'ra, emotivlik – bu "til birligi bo'lib, uning ustun funktsiyasi so'zlovchining his-tuyg'ularini ifodalashdir" (Shakhovskiy, 2008).

Emotivlik faqat affiks, so'z, frazeologizm yoki gap emas, balki boshqa til darajalaridagi emotivlarni o'z ichiga olgan matn ham bo'lishi mumkin. Emotivlik xususiyatga ega matn emotsionaldir, chunki emotsionallik so'zlovchining ruhiy holatlari va his-tuyg'ularini ifodalashdir.

Tadqiqot metodologiyasi

So'z va matn izomorfizmi haqida bir necha bor turlicha fikrlar bildirilgan. Xususan, ushbu fikrni ilk bor Yu.M. Lotman ilgari surgan,

u morfemalarning so'zlardagi yoki alohida morfemalardagi minimal kombinatsiyalarni matn deb hisoblagan.

So'zning ma'no tuzilishining izomorfizmi, ya'ni unda identifikatsiyalovchi (yoki tasniflovchi) asos (tema) va assertsiv qism (rema) ajratilishi haqidagi fikrni 1975 yilda Yu.S. Stepanov aytgan edi. Bunday assertsiv qism sifatida emotiv-baholovchi konnotatsiya, ya'ni uning semantik tuzilishiga kiradigan emotiv komponent ajralishi mumkin, bu haqda V.N. Teliya, E.M. Volk, V.I. Shakhovskiy kabi olimlar o'z tadqiqotlarida muhim fikrlar bildirib o'tganlar.

Terminologik chalkashlik, bizningcha, shunday holatlarda yuzaga keladiki, ya'ni til birligining emotiv funktsiyasi, ya'ni emotiv nutq aktining yaratilishiga yordam beruvchi vositalar "emotsional-ekspressivlik" deb ataladi. Buni biz N.B. Mechkovskayaning ishlarida uchratishimiz mumkin. Uning fikriga ko'ra, "nutqda emotsiyalarni ifodalashning asosiy vositasi intonatsiya"dir. Biz, albatta, his-tuyg'ular faqat "interyeksiyalar yordamida va (ancha kamroq) emotsional-ekspressiv konnotatsiyaga ega so'zlar yordamida" ifodalanadi degan fikr bilan cheklanib qolmaymiz (Mechkovskaya, 2000).

Terminologiyada psixologik va nutqshunoslik tushunchalarining aralashuvi, shuningdek, emotiv funktsiyaning faqat til vositalarining kichik darajadagi qatlamlariga taalluqli ekanligi haqida xulosa qilinadi. Bundan tashqari, intonatsiya, ma'lum sintaktik konstruktsiyalar yordamida yaratilganligi ma'lum, ularning pragmatik yo'nalishi esa so'zlovchining nutqdagi mazmunga nisbatan hissiy munosabatini ifodalash imkoniyatiga ega bo'lishdir (masalan, hayratli gaplar, ritorik savollar va h.k.).

Tilshunoslarning til birliklarining konnotativ ma'nosiga e'tibor qaratishi, "emotivlik" va "ekspressivlik" tushunchalarini semantik va stilistik tadqiqotlarda ajratish istagini yuzaga keltirdi. 1980-1990-yillarda dunyo tilshunosligida yuzaga kelgan bahs-munozaralar, ushbu tushunchalarning

sinonimligiga qarshi chiqqan tomonlarning pozitsiyalari, til va nutq dixotomiyasiga asoslanganligini ko'rsatdi (V.N. Teliya, M.N. Kozhina, I.R. Gal'perin va boshqalar). Emotsionallik, psixolingvistik kategoriya sifatida, «intellekt va iroda bilan bir qatorda», E.M. Galkina-Fedorukning fikriga ko'ra, til birliklarining sistemasining komponenti bo'lib, kontekstda neytrallashishga qodir emas (Galkina-Fedoruk, 1958).

Tahlil va natijalar

Shunday qilib, emotsionallik nutqda namoyon bo'lsada, dastlab til birligiga xos bo'ladi. Matnda yoki nutqda emotivlikni faollashtiradigan til birliklari bilan ishlash kerak, ularning potentsial emotivligi mavjud, shuningdek, ularning semantik tuzilmasidagi emotiv-baholovchi komponent haqiqatan ham kontekstda neytrallashishga moyil bo'ladi.

Ekspressivlikni semasiologik kategoriya sifatida, V.I. Shakhovskiy, M.N. Kozhina va boshqa olimlarning fikricha, nutqshunoslik tushunchasidan ajratish kerak, ya'ni stilistik ekspressivlik, bu "til birliklarining nutqda o'z kommunikativ vazifalarini eng yaxshi bajarishi" deb tushuniladi (Kozhina, 1987).

V.I. Shakhovskiy, so'zni ekspressivlik tushunchasini aniqlashda, uning denotatidan (masalan, klishel) yoki so'zlovchidan kelib chiqishi mumkinligini ta'kidlaydi, ya'ni u denotativ yoki denotativ-konnotativ bo'lishi mumkin. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, ekspressivlik, til birligining semantikasi sifatida, bir qator tarkibiy qismlarga ega bo'lib, ularni, bizningcha, majburiy konnotativ semalar sifatida tasniflash mumkin, ular nutqda intensivlik, baholovchilik, tasviriylilik, emotivlik nuqtai nazaridan to'liq yoki qisman amalga oshiriladi.

Ekspressivlik tushunchasining pragmatik jihatini hisobga olgan holda, tadqiqotchilar (V.V. Vinogradov, I.R. Gal'perin, E.M. Galkina-Fedoruk va boshqalar) ekspressivlik nazariyasining asosida tanlov tushunchasi yotadi degan fikrni ilgari surishadi. Til birliklarining, jumladan, matnning ekspressivligi, neytral komponentlarga qarshi

oppozitsiya sifatida aniqlanadi, bu esa nutqda amalga oshiriladi. Shunday qilib, nutqda emotsional til birliklarining ishlatilish natijasi sifatida ekspressivlikni tushunish, uni intensivlik tushunchasi bilan sinonimligini tushinish lozimligini talab etadi.

V.I. Shakhovskiyning fikriga ko'ra, emotivlik kategoriyasining til vositalari o'ziga xos tizimni tashkil etadi, uning markazida turli darajadagi elementlar joylashgan bo'lib, ularning semantikasida emotiv-baholovchi komponent hukmronlik qiladi. Bizningcha, periferiyada potentsial emotivlikka ega bo'lgan birliklar hamda kontekstdagi neytrallashishi mumkin bo'lgan komponentlar bo'lishi mumkin. Ushbu taxmin til hodisalarini tahlil qilishda tizim markazi yondashuviga zid emas, chunki bu til materialining ko'p tizimlilik tahlilini taqozo etadi. Bu tahlil A.V. Bondarko tomonidan ishlab chiqilgan funksional grammatika modelida asosiy ahamiyatga ega. Xususan, "sistemaning funktsional asosda integratsiyalashuvi" (Bondarko, 2004) yoki ko'ptizimli tahlil tilning turli darajadagi va aspektlardagi elementlarini qamrab oladi. Ushbu tahlil uslubi funksional-semantik sohalarni ajratishda asos bo'lib, ularning tarkibida turli darajadagi birliklar, guruhlar va kategoriyalar bo'lib, umumiy semantik funktsiyalar bilan bog'langan. Bunday umumiylik uchun asos bo'lib, semantik kategoriya xizmat qiladi.

Emotivlik kategoriyasi barcha yuqorida nomlangan me'yorlarga javob beradi, bu haqda V.I. Shakhovskiy o'z ilmiy ishlarida ta'kidlab o'tgan. Shakhovskiy: "Emotivlik, albatta, funksional-semantik kategoriya hisoblanadi, chunki u barcha uning belgilari bilan mos keladi: semantik funktsiyaning umumiyligi - his-tuyg'ularni ifodalash; leksik va grammatik elementlarining o'zaro ta'siri (emotivlik, aniqlanganidek, tilning barcha 'iyerarxiasida' - fonologik, morfologik, leksik-semantik, frazeologik, sintaktik darajada strukturaviy modellar bo'yicha ifodalanadi); bo'linish - markaz - periferiyalar va boshqalar" (Shakhovskiy, 2008). Olim emotivlik

kategoriyasini leksik-semantik maydon darajasida ko'rib chiqadi, uning fikriga ko'ra, bu maydon funksional-semantik emotivlik maydonining mikro-tizimlaridan biri hisoblanadi.

Emotivlik tilning aynan leksik darajasida to'liq o'rganilgan, garchi so'zning semantik tuzilishida emotiv komponentning maxsus ekanligini aniqlash masalasida bir nechta nuqtai nazar mavjud. Ko'pchilik olimlar emotiv semani konnotatsiyaning komponenti sifatida qaraydi va faqat denotativ ma'noga qo'shimcha sifatida hisoblaydi (Sternin, 1979; Shakhovskiy, 2008; Wolf, 2006 va boshqalar).

Biroq, "konnotatsiya" tushunchasining hajmi turli konsepsiyalarda o'zgarib turadi. Ba'zi tilshunoslar (Filippov, 1978; Sternin, 1979) konnotatsiyaga so'zni ifodalovchi emotiv va stilistik komponentlarni, boshqalari esa faqat emotiv komponentni (Rizel, 1978) kiritadilar.

Emotivlik kategoriyasining sintaktik darajadagi aktualizatsiyasi vositalarini o'rganish, fikr bildirishning konnotativ ma'nosi bilan bog'liq bo'lib, bu uning semantik tuzilishiga qo'shiladi (Volpert, 1979; Piotrovskaya, 1993). Shuningdek, Sh. Balli ham emotiv ma'noni ifodalashning modusi bilan bog'liqligini ta'kidlagan, ya'ni uni subyektiv modallik kategoriyasiga kiritgan (Balli, 1961).

Hozirgi zamon tilshunosligida "emotivlik" termini "baholash" tushunchasining sinonimi sifatida ham ishlatiladi. E.M. Volf baholashni modallik sifatida ko'rib chiqib, ob'yektga nisbatan subyektning baholovchi munosabatining belgilarini ajratadi: "Bu belgilarga quyidagilar kiradi – "emotivlik", yoki baholash" - bu o'ziga xos munosabat bo'lib, "yaxshi/yomon" belgisiga asoslanadi (Volf, 2006).

E.M. Volfning fikriga ko'ra, ko'plab hollarda, baholashning aspekti sifatida emotivlik obyektning xususiyatlarini ko'rsatish bilan ajralmasdir, bu subyektning obyektga nisbatan munosabatini anglatadi: "Emotivlik baholovchi ifodalarda, masalan, *"How wonderful!"* *"Qanday ajoyib!"* kabi ifodalarda, shuningdek, *ajoyib, mukammal, yomon* kabi

affektiv so'zlarni o'z ichiga olgan iboralarda birinchi o'ringa chiqadi. Ko'pchilik haqoratli so'zlar ham baholashning birinchi navbatda emotiv komponentini o'z ichiga oladi: Masalan, *"Others!"* *"Boshqalar!"* – bu asosan so'zlovchining obyektga nisbatan munosabatini ifodalaydi, uning xususiyatlarini emas. Biroq, muhim bir jihatni ta'kidlash kerakki, baholashni o'z ichiga olgan barcha ifodalarda emotivlik mavjud bo'lib, bu subyektning mavjudligini ko'rsatadi" (Volf, 2006).

Shunday qilib, olim muhim bir xulosaga keladi, ya'ni, emotivlik doimo baholashni ifodalaydi, ya'ni, emotivlik kategoriyasining aktualizatsiya qilish vositalari baholashni ifodalashning usullari sifatida xizmat qiladi. Biroq, baholashda ratsional komponent ham bo'lishi mumkin, va bu komponent ustunlik qilganda, agar ifodada fikr bildiruvchi predikatlar ishlatilsa, emotivlik neytrallashtiriladi, hatto affektiv so'zlar yoki semantikada emotiv komponentga ega so'zlar ishlatilsa ham. (Misol: *What a bad person!* – *I think he is bad. Qanday yomon inson!* – *Men uni yomon deb hisoblayman*).

Xuddi shunday fikrni T.V. Romanova o'zining ishlarida bayon qiladi: "Insonning aniq emotsiyalari aksariyat hollarda aksiologik jihatdan ahamiyatga ega bo'lib, ularni til orqali ifodalovchi so'zlar baholash xarakteriga ega" (Romanova, 2008).

L.Yu. Buyanova va Yu.P. Nechayning fikriga ko'ra, emotivlik nafaqat an'anaviy, balki situatsion-boshqaruv xususiyatiga ham ega.

Boshqa nuqtai nazarni N.A. Lukyanova o'zining ishlarida bildiradi, u emotivlik tilning o'ziga xos maqomiga ega bo'lmasligi mumkin, lekin kontekstda va muayyan nutq holatida so'zlovchining nutq ob'yektiga nisbatan hissiy munosabatini ifodalashi mumkin deb hisoblaydi (Lukyanova, 1976).

Ta'kidlangan nazariy qarashlar A.V. Bondarko tomonidan ilgari surilgan semantik kategoriyalarning mohiyatiga zid emas, chunki ularning ta'kidlashicha, semantik kategoriyalar "umumiy ma'no, turli tillarda

sistem tilshunoslik nuqtai nazaridan o'ziga xos nutq talqinlarini olishadi" (Bondarko, 2004).

Shunday qilib, funksional-semantik kategoriyaning asosini tashkil etuvchi emotivlik kategoriyasi tilning kommunikativ (muloqot) kategoriyalaridan biri hisoblanadi va uning pragmatikasi uchun muhim bir komponentdir, chunki u so'zlovchining subyektiv ma'nolari va munosabatlarini aks ettiradi.

Funksional-grammatik tadqiqotlarda kommunikativ dominanta emotivlik kategoriyasining pragmatik jihatlarini tahlil qilishni dolzarblashtiradi. "Emotivlik, – deydi V.I. Shaxovskiy, - tilning pragmatikasi uchun eng muhim komponent bo'lib, uning ta'sir qilish funksiyasini eng yorqin tarzda ifodalaydi: verbal va noverbal hissiy reaksiyalar emotsional stimularga eng sezgir, bu o'rinda emotivlar - tilning barcha darajalari uchun maxsus vosita sifatida ishtirok etishi mumkin" (Shakhovskiy, 2008).

Emotivlikni funksional-semantik kategoriya sifatida ikki jihatdan ajratgan olim, uning asosiy funksiyasi – emotsiyalarni ifodalash ekanligini ko'rsatadi, hamda pragmatik tarkibni, ya'ni so'zlovchining ob'yektga nisbatan subyektiv munosabatini, doimo ekspressiv bo'lib, boshqa bir yondashuvni esa emotivlikni so'zning, iboraning, matnning konnotativ semantikasining komponenti sifatida ajratadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, ajratilgan komponentlar ontologik jihatdan farq qiladi: birinchi turdagi emotivlik baholash va subyektiv modallikning funksional-semantik kategoriya bilan doimiy kesishib turadi, ikkinchi turdagi emotivlik esa uzual xarakterga ega bo'lib, nutq kontekstida aktualizatsiya qilinishi yoki neytrallashishi mumkin.

Emotivlik va baholash kategoriyalari o'rtasidagi yaqin bog'liqlik haqida gapirganda, ko'pgina tadqiqotchilar tomonidan tan olingan ularning o'zaro munosabatlarini aniqlash zarur.

E.M. Volf (1985), V.N. Teliya (1986) ishlarida emotivlik baholashning fakultativ qismi sifatida ko'rib chiqiladi. Haqiqatan ham, *yaxshi/yomon* belgisi asosida aksiologik

baholash emotsiyalarni ifodalashga aloqador emas, chunki u baholovchi ratsional xulosa hisoblanadi. Agar baholash xulosasi ta'sir qilish funksiyasini bajarsa, so'zlovchining his-tuyg'ulari faqat uning ichki psixologik holatini, vaziyatga bo'lgan reaksiyasini ko'rsatadi.

T.V. Romanova emotivlikni modallik va baholash kabi matn kategoriyalari bilan birga ko'rib, emotsional baholashni subyektiv modallikning tarkibiy qismi sifatida ajratadi va shunday deydi: "Modallik reaksiyalari so'zlovchining muayyan hissiy holati bilan bog'liq bo'lib, shu sababli hissiylik modallikka kiritiladi. Emotsional ekspressiya, bunda so'zlovchining nutq ob'yektiga nisbatan hissiy munosabati aks etadi, shaxsning o'z atrofidagi dunyoga nisbatan munosabatini ifodalashning o'ziga xos shaklidir, bu esa emotsional ekspressiyani modallik kategoriyasiga kiritish uchun asos bo'ladi. Modallik kategoriyasi va hissiylik, ekspressivlik kategoriyalari ma'no jihatdan teng emas, ular butun va qismlarning o'zaro munosabatlarida turadi. Modallik kategoriyasi ancha kengroq" (Romanova, 2008).

Shunday qilib, modallik kategoriyasi bilan solishtirilganda, emotsionallikni psixolingvistik kategoriya sifatida emas, balki til kategoriyasi sifatida emotivlikni, uning funksiyasiga kiritish mantiqan to'g'riroq bo'ladi, chunki uning vazifasi nutq ob'yektiga va baholash ob'yektiga nisbatan hissiy munosabatni ifodalashdir. Olimning ta'kidlashicha, ikki xil turdagi matnlarni farqlash zarur: birinchisi – emotsiyalarni ifodalash, bu emotekst, ya'ni emotivlik (V.I. Shaxovskiyga ko'ra), ikkinchisi – emotsional baholash.

T.V. Romanovanning fikriga ko'ra, emotsional baholash tushunchasi his-tuyg'ular- munosabatlarni yoki his-tuyg'ular holatlarni tasvirlash bilan bog'liq, chunki bu holatda emotsiyalar dolzarb emas.

G.P. Nemtsning fikriga ko'ra, odamning tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlarni yetkazadigan yuqori yoki past darajadagi emotsiyalarning sababi fizik ob'yekt emas, balki unga nisbatan berilgan baholovchi xulosadir.

Ushbu fikr, muallifga emotsiyalarni xulosalar sifatida talqin qilish uchun asos yaratadi (German, 1989).

Bizningcha, yuqorida ifoda etilgan fikr faqatgina bevosita vaziyatga turtki bo'lmagan, balki bilvosita, qisman ratsional va ongli xarakterga ega bo'lgan emotiv bayonotlarga to'g'ri keladi.

V.I. Shaxovskiy ta'kidlagan birinchi turdagi emotivlikni amalga oshiruvchi affektiv nutqiy aktlar esa, ko'rinishidan, har doim ham baholash va xulosa chiqarish kabi kognitiv jarayonni talab qilmaydi.

Emotsiya asosan impulsiv bo'lib, uni qabul qilishda anglash talab qilinmaydi. Emotsionallik to'g'ridan-to'g'ri muloqotda, dinamik tuzilma sifatida, faqatgina paralingvistik vositalar orqali ifodalanishi mumkin (*yuz ifodasi, qo'llar bilan belgilash, ko'rsatish*), ular o'z ichiga maxsus belgilar tizimini oladi, bu tizim esa ma'lum kommunikativ vaziyatga tayangan holda hissiy senariyni aks ettiradi.

A. Ortoni, J. Klour va A. Kollinzning emotsiyalarning kognitiv tuzilmasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarida bildirgan fikrlarga qo'shilish mumkinki, "emotsiyalar haqiqat, intensiv va albatta atrofdagi voqealarni kognitiv talqin qilishdan kelib chiqadi, shunchaki o'zining real voqealaridan emas" (Ortoni, 1996).

Voqeliklar haqidagi kognitiv talqinlar, tilchining ijtimoiylashish darajasi, dunyo va uning haqiqatlari to'g'risidagi bilimlar bilan bog'liq. Biroq, har bir aniq hissiy vaziyatda, kommunikativ vaziyatdan farqli o'laroq, boshqa tinglovchining mavjud emasligi, hissiy holatni aks ettirishga hech qanday to'siq bo'lmaydi. Bundan tashqari, hissiy aktning haqiqiyligi va chuqurligi yuqori bo'lsa, u boshqa subyektni niyat obyekti sifatida talab

qilmasligi mumkin. Shuningdek, hissiy senariyda kognitiv moment "albatta anglangan" bo'lishi shart emas (Ortoni, 1996).

Xulosa va takiflar

Bizning fikrimizcha, kommunikativ vaziyatda hissiy holatni qabul qilish masalasi, eng kamida, emotsiyalarning ifodalangan shakli (verbal yoki noverbal) bilan bog'liq emas.

Emotivistik terminologiya tizimini tahlil qilish natijasida shuni tan olish kerakki, emotivlikni funksional-semantik kategoriya sifatida o'rganishning aniq va to'liq talqini hali o'zining har tomonlama rivojlanishi borasida to'la yechimini topmagan. Emotivlik kategoriyasini ifodalovchi vositalar va bu kategoriya nomlanishidagi terminologik xilma-xillik, tadqiqotlarga yondashuvlarning farqliligiga bog'liq bo'lib, bu esa "emotivlik" – "hissiylik" – "ekspressivlik" – "baholash" – "modallik" tushunchalarining sinonimligini belgilaydi.

Emotivlik tushunchasi, asosiy maqomi – tilning funksional-semantik kategoriyasi bo'lishdan tashqari, olimlar tomonidan semantik xususiyat sifatida, til birliklarining funksiyasi sifatida, konnotativ ma'noning komponenti sifatida, hamda nutqshunoslik tushunchasi sifatida o'rganilishi talab etiladi.

Shuni ta'kidlash muhimki, emotivlik, tilning funksional-semantik kategoriyasi sifatida, insonning emotsiyalarini tasvirlash emas, balki ularni ifodalashni ta'minlab, nutqda yadro va periferik komponentlar orqali faollashtiriladi, ya'ni u til tizimining turli darajalarida joylashgan bo'lib, funksional-semantik maydonni shakllantirishda asosiy kategoriya hisoblanadi, bu esa emotivologiyaning dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Балли, Ш. (1961.) Французская стилистика. Москва.
2. Бондарко, А. В. (2004). Теоретические проблемы русской грамматики. Изд-во «Санкт-Петербургский государственный университет».

3. Вольф, Е. М. (2006). Функциональная семантика оценки. Москва.
4. Галкина-Федорук, Е. М. (1958). Об экспрессивности и эмоциональности в языке: сборник статей по языкознанию. Москва.
5. Дементьев, В. В. (2002). Коммуникативная генристика: речевые жанры как средство формализации социального взаимодействия // Жанры речи: сборник научных статей. Саратов, Выпуск 3.
6. Кожина, М. Н. (1987). О языковой и речевой экспрессии и ее экстралингвистическом обосновании // Проблемы экспрессивной стилистики. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета.
7. Лукьянова, Н. А. (1976) О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Новосибирск, Выпуск 5.
8. Мечковская, Н. Б. (2000) Социальная лингвистика. Москва.
9. Немец, Г. П. (1989). Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. Ростов-на-Дону: РГУ.
10. Ортони, А., Клоур, Дж., Коллин, А. (1996). Когнитивная структура эмоций // Язык и интеллект. Москва: Прогресс.
11. Романова, Т. В. (2008). Модальность. Оценка. Эмоциональность: монография. Нижний Новгород: НГЛУ им. Н. А. Добролюбова.
12. Пиотровская, Л. А. (2007). Взаимодействие эмоциональной и рациональной оценки в процессе порождения речи // Русский язык: исторические судьбы и современность: III Международный конгресс исследователей русского языка: Труды и материалы / сост. М. А. Ремнева, А. А. Поликарпов. М.: МАКС Пресс.
13. Шаховский, В. И. (2008). Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. М.: Издательство ЛКИ.
14. Якобсон, Р. (1975). Лингвистика и поэтика // Структурализм «за» и «против». Москва.

Modality in cognitive linguistics: meaning and interpretation

Ahadova Hulkaroy Zarifxon qizi

mme83472@gmail.com

Teacher, Independent researcher,
Uzbek State World Languages University

Annotation *Modality is a core function of language that allows speakers to express their perspective on a statement, indicating degrees of certainty, obligation, possibility, or permission. This article investigates modality through the lens of cognitive linguistics, a framework which posits that our linguistic structures are shaped by embodied cognition. From this perspective, abstract modal concepts are understood as being grounded in physical experiences, such as the forces, barriers, and pathways we encounter in the real world. We conduct a cross-linguistic analysis of modal expressions, including verbs like "must" and "might," to trace how these fundamental sensory experiences are mapped onto grammatical and lexical forms. The central argument is that modality is not merely a grammatical rule but a vital cognitive tool. It acts as a crucial link between our inner mental world – our thoughts, beliefs, and judgments – and the language we use to communicate and negotiate meaning with others.*

Keywords *Modality, cognitive linguistics, speaker stance, epistemic modality, deontic modality, corpus linguistics, conceptualization*

Модальность в когнитивной лингвистике: значение и интерпретация

Ахадова Хулкаррой Зарифхон кизи

mme83472@gmail.com

Преподаватель, Независимый исследователь,
Узбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация *Модальность – это основная функция языка, которая позволяет говорящим выражать свою точку зрения на высказывание, указывая на степени уверенности, обязательства, возможности или разрешения. В данной статье исследуется модальность через призму когнитивной лингвистики – фреймворка, который предполагает, что наши языковые структуры формируются воплощенным познанием (embodied cognition). С этой точки зрения, абстрактные модальные концепции понимаются как основанные на физическом опыте, таком как силы, барьеры и пути, с которыми мы сталкиваемся в реальном мире. Мы проводим кросс-лингвистический анализ модальных выражений, включая такие глаголы, как "must" (должен) и "might" (может, возможно), чтобы проследить, как эти фундаментальные сенсорные переживания отображаются в грамматические и лексические формы. Основным аргументом заключается в том, что модальность – это не просто грамматическое правило, а жизненно важный когнитивный инструмент. Она выступает в качестве важнейшего связующего звена между нашим внутренним ментальным миром – нашими мыслями, убеждениями и суждениями – и языком, который мы используем для общения и согласования значений с другими.*

Ключевые слова *Модальность, когнитивная лингвистика, позиция говорящего, эпистемическая модальность, деонтическая модальность, корпусная лингвистика, концептуализация*

Kognitiv lingvistikada modallik: ma'no va talqin

Ahadova Hulkaroy Zarifxon qizi

mme83472@gmail.com

O'qituvchi, Mustaqil izlanuvchi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya *Modallik – tilning asosiy funksiyasi bo'lib, u so'zlovchilarga o'z fikrini bayon qilish imkonini beradi, ya'ni qat'iylik, majburiyat, imkoniyat yoki ruxsat darajalarini ko'rsatadi. Ushbu maqola modallikni kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan o'rganadi, bu esa bizning lingvistik tuzilmalarimiz jismoniy tajribalar (embodied cognition) orqali shakllanganligini ta'kidlaydi. Ushbu nuqtai nazardan, mavhum modal tushunchalar dunyoda duch keladigan kuchlar, to'siqlar va yo'llar kabi jismoniy tajribalarga asoslangan holda tushuniladi. Biz "must" va "might" kabi fe'llarni o'z ichiga olgan modal ifodalarning qiyosiy-tilshunoslik tahlilini o'tkazamiz, bu fundamental hissiy tajribalarning grammatik va leksik shakllarga qanday o'tkazilishini kuzatish uchun. Asosiy dalil shundaki, modallik shunchaki grammatik qoida emas, balki hayotiy muhim kognitiv vositadir. U bizning ichki ruhiy dunyomiz – fikrlarimiz, ishonchimiz va mulohazalarimiz – hamda boshqalar bilan muloqot qilish va ma'nolarni kelishish uchun ishlatadigan til o'rtasidagi muhim bog'lovchi vazifasini bajaradi.*

Kalit so'zlar *Modallik, kognitiv lingvistika, so'zlovchi pozitsiyasi, epistemik modallik, deontik modallik, korpus lingvistikasi, konseptualizatsiya*

Introduction

Modality is a functional-semantic category that encodes speakers' attitudes, possibilities, obligations and judgments, forming a broad field that links language to reality. It encompasses a complex set of semantic values – affirmation-negation, real-normative, question, motivation, time, reason, purpose, condition, intention, order, result, place, denial, existence, advice, requirement, opportunity, etc – that together reveal the speaker's stance toward objective reality.

Modality represents a fundamental cognitive capacity for conceptualizing situations beyond actuality, encompassing

potential, necessity, and desirability (Talmy, 1988). This linguistic subsystem reflects the human cognitive ability to reason about alternative realities and mental representations beyond immediate experience (Langacker, 1991). The cognitive approach to modality examines how modal meanings are structured by embodied experiences, metaphorical mappings, and conceptual blending processes (Sweetser, 1990). The foundational cognitive framework for understanding modality derives from force dynamics – the conceptual system governing interactions of force, resistance, and blockage (Talmy, 1988). Force dynamics analyzes modality through agonist-antagonist interactions where an element with intrinsic

tendency toward action either yields to or resists an opposing force (Talmy, 2000). In this model, deontic *must* conceptualizes a compelling force overcoming resistance, while *may* represents the removal of a potential barrier, and *cannot* signifies an insurmountable obstruction (Talmy, 1988). This force-dynamic schema provides the embodied basis for root modal meanings, grounding abstract social and psychological constraints in physical experience (Johnson, 1987).

The systematic relationship between root and epistemic modalities is explained through conceptual metaphor theory (Sweetser, 1990). The polysemy of modal verbs reflects a cognitive mapping from the sociophysical domain to the epistemic domain, wherein reasoning is conceptualized as a form of motion through space, and logical necessity is understood as physical or social compulsion (Sweetser, 1990). This cross-domain mapping means that obligation in the external world (root *must*) provides the source domain for logical conclusion in the internal world of reasoning (epistemic *must*), while permission (*may*) maps to possibility, and ability (*can*) maps to potential (Sweetser, 1990). These metaphorical extensions represent deep cognitive patterns rather than arbitrary linguistic conventions (Lakoff & Johnson, 1999).

Comprehending modal expressions involves embodied simulation – the partial neural reactivation of sensory, motor, and affective states experienced during actual events (Barsalou, 1999). Processing deontic modals activates neural systems for social constraint and prohibition, while epistemic modals engage systems for uncertainty and prediction (Bergen, 2012). This simulation-based understanding means that modal concepts are not abstract symbols but are grounded in the same neural systems used for perception, action, and emotion (Gallese & Lakoff, 2005). The embodied nature of modality explains why force-dynamic imagery consistently underlies modal meanings across languages (Talmy, 2000).

Literature review

The concept of modality traces its philosophical lineage to Aristotle, who introduced it as the possibility or impossibility of actions in objective reality (Aristotle, 1939). This enduring view continues to inform contemporary linguistic analyses, providing a baseline for understanding modal semantics (Portner, 2009). Modern scholarship, however, has refined this distinction, often differentiating between *objective modality* (e.g., real/unreal, possibility/impossibility, necessity/probability) typically expressed through grammatical means such as mood or modal verbs, and *subjective modality* (e.g., confidence, belief, agreement) often realized via intonation, word order, lexical repetition, and discourse particles (Palmer, 2001).

Crucially, Bikel emphasizes that modality reflects an understanding of reality from the speaker's point of view rather than maintaining a rigid objective-subjective distinction (Bikel, 1968). This aligns strongly with Cognitive Linguistic principles, which foreground the role of the experiencing subject in meaning construction (Langacker, 1987). From this perspective, modal meanings are not merely truth-conditional operators but are deeply intertwined with speaker conceptualization, framing, and subjective construal of events and propositions within mental spaces.

Modal expressions function as space builders that set up mental spaces relative to a base reality (Fauconnier, 1994). Epistemic modals establish possibility spaces and probability scales, while deontic modals construct ideal or normative worlds (Fauconnier, 1997). In cognitive terms, modality involves conceptual integration networks where input spaces from reality, potentiality, and normative standards blend to create emergent meaning (Fauconnier & Turner, 2002). For example, a statement like "This must be the solution" blends elements from present evidence, logical reasoning, and hypothetical scenarios to produce a compelled conclusion (Fauconnier, 1994).

Methods and Materials

This paper reviews and combines existing research and theories to understand modality in Cognitive Linguistics. The main goal is to bring together and explain current studies, findings, and ideas to show how Cognitive Linguistics views modality's role in understanding reality and expressing a speaker's opinion.

Discussion

Together, these findings illustrate how modality serves as a diagnostic tool for cognitive-semantic analysis, register variation, language acquisition and discourse stance within cognitive linguistics.

Express Epistemic Stance: How certain or likely a speaker believes a proposition to be (e.g., *It must be raining* and *It might be raining*). This involves evaluating propositions against a knowledge base or evidential sources.

Indicate Deontic Status: Relate to obligations, permissions, and prohibitions, often linked to social norms or rules (e.g., *You must leave* and *You may leave*). This grounds modal concepts in social interaction and shared understanding of acceptable behavior.

Convey Dynamic Ability/Volition: Refer to inherent capacities or willingness (e.g., *I can swim* - *I will help*). These often reflect embodied experiences of potential and capability.

Construct Mental Spaces: Modals actively participate in the creation and manipulation of mental spaces, allowing speakers to project different scenarios, hypothetical situations, and counterfactuals (e.g., *If I were rich, I would buy a yacht*).

The complex set of semantic values that fall under modality – affirmation-negation, real-normative, question, motivation, time, reason, purpose, condition, intention, order, result, place, denial, existence, advice, requirement, opportunity – collectively reveal the speaker's situated stance towards objective reality, highlighting the highly personalized and interpretative nature of human communication.

Collectively, these findings demonstrate how modality serves as a powerful diagnostic tool for exploring cognitive-semantic analysis, register variation, language acquisition, and understanding the subtle nuances of discourse stance.

Results and Analysis

A primary function of modality in children's texts is to frame **epistemic** distinctions between reality and imagination. In Maurice Sendak's *Where the Wild Things Are*, the narration avoids epistemic modals such as *might* or *could*, instead presenting fantastical events as direct assertions (e.g., "a forest grew"). This linguistic choice reflects a child's cognitive tendency to treat imaginative scenarios as subjectively real. By eliminating hypothetical framing, the text validates immersive engagement with fantasy, reinforcing the permeability between real and imagined mental spaces in early cognitive development.

Deontic modality, which expresses obligation and permission, is frequently central to the moral structure of children's narratives. In Dr. Seuss's *The Cat in the Hat*, the Fish repeatedly uses deontic *should not* to signal prohibition, representing an externalized rule system. In contrast, the Cat employs dynamic *can* to propose playful alternatives. This modal opposition stages a cognitive conflict between social constraints and individual desire. The narrative resolution models how young readers can reconcile these competing frameworks, facilitating early moral reasoning.

Dynamic and volitional modality are key in modeling self-efficacy and agency. *The Little Engine That Could* exemplifies this through the protagonist's iterative use of "I think I can." This phrase combines **epistemic** and **dynamic** modality, verbalizing effort and possibility. The concluding shift to "*I thought I could*" marks a **cognitive** transition from attempted action to achieved outcome. This progression illustrates how language can shape a growth mindset,

reinforcing the link between self-talk and capability.

Finally, modality supports the development of theory of mind – the ability to attribute mental states to others. In *Guess How Much I Love You*, Little **Nutbrown Hare's** declaration "*I love you right up to the moon*" represents his epistemic limit. Big Nutbrown Hare's response: "*I love you right up to the moon and back*", extends this boundary **implicitly**. Without explicit modals, the utterance introduces a more complex perspective, guiding the child toward recognizing that others may hold different, and larger, conceptual models.

In conclusion, children's literature uses modality not merely as a grammatical feature, but as a cognitive scaffold. It helps young readers navigate imaginary worlds, internalize social norms, build a sense of agency, and appreciate differing perspectives. These texts function as implicit guides to conceptualizing reality, demonstrating how language shapes fundamental cognitive and emotional development.

Conclusion

Modality, viewed through the lens of Cognitive Linguistics, emerges as a dynamic and richly complex functional-semantic category that reflects fundamental aspects of human conceptualization and interaction. From its Aristotelian roots to contemporary corpus-driven analyses, the study of modality continually reveals how language users not only describe reality but actively shape and interpret it from their unique perspectives. The ongoing research into its systematic variations across contexts, its role in language acquisition, and its contribution to social meaning underscores its central position in understanding the intricate relationship between cognition, language, and communication. Future research could further explore the neurological underpinnings of modal processing, the development of modal concepts in early childhood, and the cross-cultural variations in modal expression, continuing to deepen our understanding of this fascinating linguistic and cognitive phenomenon.

References:

1. Aristotel'. (1939). *Kategorii. S prilozheniem "Vvedeniya", Porfiriya k Kategoriyam Aristotelya* [Categories. With the appendix "Introduction", Porphyry to the Categories of Aristotle]. Moscow.
2. Bikel', M. M. (1968). *Yazykovye sredstva vyrazheniya pobuditel'nosti i ikh stilisticheskoe znachenie (na materiale nemetskogo yazyka)* [Linguistic means of expression of motivation and their stylistic meaning (based on the material of the German language)] (Doctoral dissertation abstract). Leningrad.
3. Barsalou, L. W. (1999). Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(4), 577-660.
4. Bergen, B. K. (2012). *Louder than words: The new science of how the mind makes meaning*. Basic Books.
5. Fauconnier, G. (1994). *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge University Press.
6. Fauconnier, G. (1997). *Mappings in thought and language*. Cambridge University Press.
7. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.

8. Gallese, V., & Lakoff, G. (2005). The brain's concepts: The role of the sensory-motor system in conceptual knowledge. *Cognitive Neuropsychology*, 22(3-4), 455-479. <https://doi.org/10.1080/02643290442000310>
9. Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. University of Chicago Press.
10. Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western thought*. Basic Books.
11. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar: Vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press.
12. Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. Cambridge University Press.
13. Portner, P. (2009). *Modality*. Oxford University Press.
14. Sweetser, E. E. (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press.
15. Talmy, L. (1988). Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science*, 12(1), 49-100. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1201_2
16. Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics: Vol. 1. Concept structuring systems*. MIT Press.

Linguistic and pragmatic analysis of terms of address in military discourse

Dildoraxon Nasirdinova*Associate professor,
Military security and defense university*

Annotation

This article presents the analysis of the usage of address terms in military context. It gives the overview of the history terms of address and their evolution under the influence of different regimes and social factors. It also discusses the qualitative and quantitative research results that indicate military personnel follow the protocol without any exceptions in all formal situations since address words reflect discipline, power, formality and hierarchical relationships. Survey held among 57 cadets and officers showed that gender related factors does not influence the determination, violation or exception of address words. Whereas, formality might slightly be skipped in civilian + military interactions even if they are formal. That makes us to believe that within military personnel gender does not affect address terms since cadets/officers strictly follow protocol in an interaction with commissioned and non-commissioned female officers while for civilian service personnel they may replace address terms with other polite and informal ones.

Keywords

Terms of address, encode, formality, rank, power, hierarchical relationships, protocol

Лингвистический и прагматический анализ обращений в военном дискурсе

Дилдорахон Насирдинова*Доцент,
Университет военной безопасности и
обороны*

Аннотация

В данной статье представлен анализ использования обращений в военном контексте. В ней дается обзор исторических форм обращения и их эволюции под влиянием различных режимов и социальных факторов. Кроме того, обсуждаются результаты качественного и количественного исследования, которые показывают, что военнослужащие без исключений следуют протоколу во всех формальных ситуациях, поскольку обращение отражает дисциплину, власть, формальность и иерархические отношения. Опрос, проведенный среди 57 курсантов и офицеров, показал, что гендерные факторы не влияют на определение, нарушение или исключение слов обращения. В то же время, формальность может быть слегка нарушена в гражданско-военных взаимодействиях, даже если они носят формальный характер. Это позволяет нам полагать, что в военном персонале пол не влияет на формы обращения, поскольку курсанты/офицеры строго следуют протоколу при взаимодействии с офицерами и унтер-офицерами женского пола, в то время как в отношении гражданских лиц они могут заменять формы обращения другими вежливыми и неформальными.

Ключевые слова

Формы обращения, кодирование, формальность, звание, власть, иерархические отношения, протокол

Harbiy nutqda murojaat atamalarining lingvistik va pragmatik tahlili

Dildoraxon Nasirdinova

*Dotsent,
Harbiy xavfsizlik va mudofaa universiteti*

Annotatsiya *Ushbu maqolada harbiy kontekstda murojat qilish atamalaridan foydalanish tahlili keltirilgan. Maqolada murojat atamalarining tarixiy rivojlanishi va ularning turli rejimlar va ijtimoiy omillar ta'sirida o'zgarib borishi haqida ham umumiy ma'lumot berilgan. Shuningdek, harbiy xizmatchilarning barcha rasmiy vaziyatlarda hech qanday istinosiz protokolga rioya qilishlarini ko'rsatadigan sifat va miqdoriy tadqiqot natijalari muhokama qilinadi, murojat qilish atamalarini intizom, daraja, rasmiyat va ierarxik munosabatlarni aks ettiradi. 57 nafar kursant va ofitserlar o'rtasida o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatdiki, murojaat so'zlarini tanlash, o'zgartirish yoki istisno qilishga jinsga bog'liq omillar ta'sir ko'rsatmaydi. Holbuki, fuqarolik + harbiy munosabatlarda, hatto rasmiy bo'lsa ham, norasmiy so'zlarning qo'llanilishi kuzatildi. Bu bizni harbiy xizmatchilarning jins bilan bog'liq omillar murojat atamalarini tanlash qaroriga ta'sir ko'rsatmaydi, chunki kursantlar / ofitserlar ayol harbiy xizmatchilar bilan o'zaro munosabatlarda protokolga qat'iy rioya qilishadi, harbiy bo'lmagan, fuqaro ahol xizmatchilar bilan muloqotda esa ular murojat atamalarini boshqa muloyim va norasmiy so'zlar bilan almashtirishlari mumkin.*

Kalit so'zlar *Murojat atamalarini, kodlash, rasmiylik, daraja, kuch, ierarxik munosabatlar, protokol*

Introduction

Terms of address are integral part of our daily communication since we address to a speaker we are talking to. Based on the context address terms might differ in form, use or tone since they are considered as an indicator of different factors like cultural norms, relationships between people or intensity and purpose of speech act. Wardhaugh (2010) noted that the address terms also serve as language encoders to indicate power, solidarity, formality, and politeness.

Terms of address are the words that are the inseparable part of our daily life discourse. Whether it is personal life or professional life once there is a communication discourse there is an inevitable need for these words. According to the Webster dictionary form/term of address are the words, names or titles that are used when speaking or writing to someone. For example, anyone hears the words like dear,

Sir, Ma'am, buddy, professor, mom etc. in every day conversations. Based on the role as an actor in communication form/term of address may change in terms of formality, purpose. This single word can indicate the social status of interlocutors, their relationships, gender, cultural identities or other social peculiarities.

In terms of the context the discourse in happening address terms (ATs) can be distinguished as formal and informal words. For example, when interlocutors are close relatives, friends in a family setting the informal ATs are used like *mommy, honey, sis, ...* while samples of formal AT could be considered the words like *Sir, Professor, Ma'am, Dr.* etc.

Address terms differ from culture to culture or even among smaller communities. For examples, the way the words used by family members towards one another radically differ around the world. Moreover, it might differ within the certain age groups as well. For

example, in traditional Uzbek culture elder people to address any younger ones as *son* or *daughter* even if they do know them personally while younger people use words like *aunty*, *uncle* or *granny* or *grandpa* in an informal situations regardless of their relationships. But in formal discourse they follow the protocol required by a certain agency in charge. Factors like age, gender, familiarity also determine the usage of different or appropriate terms of address. Specifically, woman have tendency to expect more polite address terms than male (Rubin, 1981; Mill, 2003).

Uzbek military setting

As for military address terms they are the clear indicator of hierarchical relationships within the military staff. They represent not only strict protocol rules but also rank and identity (Lande, 2007; Holmes & Stubbe, 2015).

If the address terms can be dependent on personally traits as well among civilians for military they are not negotiable. They represent clear command and control principles and hierarchical position. Although in smaller and closer group of friends or peers interlocutors might address one another in a bit informal way without mentioning rank, position or surname. In any military context throughout world formal way addressing among interlocutors are the words indicate the rank of a person. Also surnames are used after the rank mostly but not always. If Cos or NCO are familiar with each other or then address with their rank + surname like *Lieutenant Smith* or *Captain Norov*. In western military services. Moreover, notion subordination also matter a lot in military discourse. Throughout the conversation superior person will no repeat rank + surname all the time and use only the word of a rank insignia instead. Inferior officer on the other hand use the address term *Sir/Ma'am* which indicates respect and superiority of his/her interlocutor. *Sir/Ma'am* directly note the gender of the interlocutors while rank insignias do not refer to the gender of a holder. It can be notices that in formal military

discourse ATs indicate status, directness and politeness.

However, in Uzbek military context both quite obvious differences and similarities can be seen. Contemporarily, in any branch of the Uzbek Armed Forces formal way of addressing is proceed by rank + surname pattern. However, inferior officers use the AT like *polkovnigim*, *kapitanim* or *serjantim* that is translated into English as *my colonel*, *my captain* or *my sergeant*. The suffix *-im* gives possessive meaning and it might sound a bit odd in English since highly inflectional language like Uzbek might have different formations and structures than English. However, similar patterned words with possessives like *my Lord*, *my Lady* were used in military context in western countries as well. Like any other AT, in Uzbek military Possessive + rank pattern also indicates status, directness and politeness. In addition, it emphasizes *loyalty* as well since the sense of loyalty is one the key motives of military service. A decade ago Uzbek Armed Forces personnel used to exploit Comrade + rank pattern as a formal AT as a result of the influence of the former USSR military power. But recently this pattern has officially been changed into my + rank pattern. It is used under certain terms considering a social status. For example, only inferior ranked officer say *My Captain* or *My Sergeant* while higher ranked officer use rank + surname or rank only patterned ATs. That indicates centralized command and control system in military structures where the president is the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces. Dedication and loyalty to the country are both unique and bottom-up approaches in a military service.

Despite my + rank, rank + surname, rank only ATs are widely used in Uzbek military discourse and the word *Comrade* has been expelled from an official usage within process of "nativization" it is still used in some occasions.

Methods and Results

For data collections both qualitative and quantitative methods were applied. For qualitative data analysis a platoon of cadets were observed during lessons and self-study hours. Also, mild and friendly discussions were held during English classes simultaneously with formative assessment of cadets' fluency. For quantitative analysis survey was held among 57 cadets and officers. Survey includes 7 questions related to the terms of address used by cadets and officers in different situations. What was found out is that 100 percent of the time they use *rank + surname*, *rank only* patterns in a formal context without any exception at all. That shows discipline and chain command clarity among military personnel. What stands out is even peer-to-peer communications 42

percent of respondents still follow the protocol using *rank + surname*, *rank only* patterns. However, address terms used for civilian female teachers or service people usually overlaps. According to protocol they are supposed to use *Ma'am* to civilian female teachers but the keep using both *Ma'am* and *teacher* or some other polite address terms. However, they never break the protocol when it comes to female non-commissioned or commissioned officers. That makes us to believe that within military personnel gender does not affect address terms since cadets strictly follow protocol while for civilians they may replace address terms with other informal ones. This does not mean that they show less respect to civilians personnel since replaces words are usually show closeness, respect and appreciation.

Diagramma 1. Informal communications

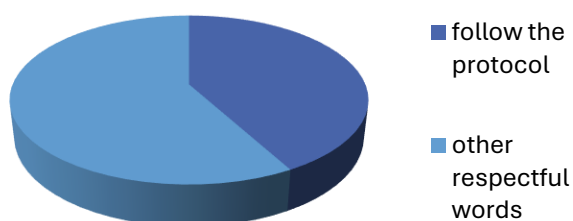

Diagramma 2. Formal discourse

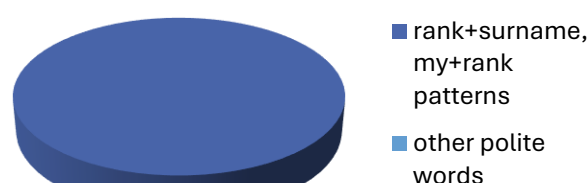
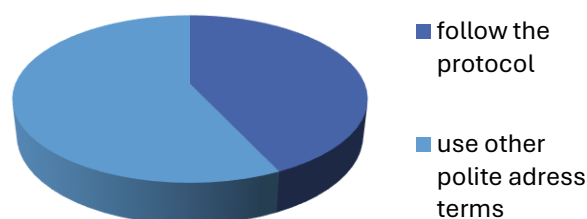

Diagramma 3. Civilians + military formal discourse

Conclusion

Address terms differ from culture to culture or even among smaller communities. This single word can indicate the social status of interlocutors, their relationships, gender, cultural identities or other social peculiarities.

Contemporarily, in any branch of the Uzbek Armed Forces formal way of addressing is proceed by *rank + surname* pattern. However, inferior officers use the AT like *polkovnigim*, *kapitanim* or *serjantim* that is translated into English as *my colonel*, *my captain* or *my sergeant*. The suffix *-im* gives

possessive meaning and like any other AT, in Uzbek military *Possessive + rank* pattern also indicates status, directness, politeness and loyalty. Uzbek military personnel follow the protocol without any exceptions in all formal situations since address words reflect discipline, power, formality and hierarchical relationships. Whereas, formality might slightly be skipped in *civilian + military* interactions

even if they are formal. That makes us to believe that within military personnel gender does not affect address terms since cadets/officers strictly follow protocol in an interaction with commissioned and non-commissioned female officers while for civilians they may replace address terms with other polite and informal ones.

References:

1. Brown, R., & Gilman, A. (1960). *The pronouns of power and solidarity*. In T. Sebeok (Ed.), *Style in Language*. MIT Press.
2. Holmes, J., & Stubbe, M. (2015). *Power and Politeness in the Workplace*. Routledge.
3. Lande, B. (2007). *Breathing like a soldier: Culture incarnate*. *Sociological Review*, 55(1), 95-108.
4. Lande, B. (2016). *Soldiers of Science: Military Culture and Linguistic Discipline*. Oxford University Press.
5. Stubbe, M. (1998). *Are you listening? Cultural influences on the use of silence in military interaction*. *Pragmatics*, 8(4), 579-595.
6. Wardhaugh, R. (2010). *An Introduction to Sociolinguistics* (6th ed.). Wiley-Blackwell.

**Актуализация концепта
«социальное положение»
в системе фразеологии
разносистемных и
неродственных языков****Абдуллаева Санобар Бахриллаевна**sanobar-abdullaeva@mail.ru

Докторант (DSc),

Самаркандский государственный институт
иностранных языков**Аннотация**

Статья посвящена исследованию актуализации концепта «социальное положение» в системе фразеологии разносистемных и неродственных языков. В центре внимания находится анализ того, как языковые средства отражают социально-стратификационные отношения, выражая представления о статусе, престиже, власти, труде и моральных ценностях личности. Автор рассматривает фразеологические единицы как важный инструмент фиксации и оценки социальных различий, а также как механизм передачи культурных и исторических смыслов. В работе подчеркивается междисциплинарный характер изучаемого концепта, объединяющего подходы социологии, лингвистики и культурологии. Фразеология рассматривается не только как элемент языка, но и как зеркало социальной структуры, в котором отражаются ценностные ориентиры общества и коллективное сознание. Сравнительный анализ показал, что фразеологические системы разных языков обладают как универсальными чертами, связанными с общечеловеческим пониманием социального неравенства, так и национально-специфическими особенностями, обусловленными историческим развитием и культурными традициями. Методологическую основу составляют компонентный, когнитивный, прагмалингвистический анализ в сочетании с контрастивным и переводческим подходами. Методологическую основу составляют компонентный, когнитивный, прагмалингвистический анализ в сочетании с контрастивным и переводческим подходами. Таким образом, фразеологические единицы выступают в качестве важного лингвокультурного средства, репрезентирующего социальное положение человека и формирующего его образ в коллективной языковой памяти.

**Ключевые
слова**

Социальное положение, фразеология, идиома, лингвокультура, статус, контекст

**Turli tizimli va qardosh bo'lmagan
tillar frazeologiyasida "ijtimoiy
mavqe" konseptining
aktualizatsiyasi****Abdullayeva Sanobar Baxrillayena**sanobar-abdullaeva@mail.ru

Doktorant (DSc),

Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya

Ushbu maqola turli tizimli va qardosh bo'lmagan tillar frazeologiyasida "ijtimoiy mavqe" tushunchasining dolzarbligini o'rganadi. Unda lingvistik vositalar ijtimoiy tabaqalanishni qanday aks ettirishi, maqom, obro', kuch, mehnat va axloqiy

qadriyatlar haqidagi g'oyalarni ifoda etishiga e'tibor qaratilgan. Muallif frazeologik birliklarni ijtimoiy farqlarni aniqlash va baholashning muhim vositasi, shuningdek, madaniy va tarixiy ma'nolarni yetkazish mexanizmi sifatida ko'rib chiqqan. Maqolada sotsiologiya, tilshunoslik va madaniyatshunoslik yondashuvlarini birlashtirgan tushunchaning fanlararo xususiyati ta'kidlangan. Frazeologiya nafaqat til elementi, balki jamiyatning qadriyat yo'nalishlari va jamoaviy ongini aks ettiruvchi ijtimoiy tuzilishning ko'zgusi sifatida ham qaraladi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, turli tillardagi frazeologik tizimlar ijtimoiy tengsizlikni umumiy tushunish bilan bog'liq universal xususiyatlarga ham, tarixiy rivojlanish va madaniy an'analar bilan shartlangan milliy o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Metodologik asos kontrastli va tarjima yondashuvlari bilan birgalikda komponent, kognitiv, pragmatolingvistik tahlildan iborat. Shunday qilib, frazeologik birliklar insonning ijtimoiy maqomini ifodalovchi va uning jamoaviy lingvistik xotiradagi qiyofasini shakllantiruvchi muhim lingvomadaniy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar *Ijtimoiy mavqe, frazeologiya, idioma, lingvomadaniyat, maqom, kontekst*

Actualization of the concept "social status" in the phraseological systems of typologically different and unrelated languages

Abdullaeva Sanobar Bakhrillaevna
sanobar-abdullaeva@mail.ru
Doctoral Student (DSc),
Samarkand State Institute of Foreign
Languages

Annotation *The article is devoted to the actualization of the concept "social status" in the phraseology system of diverse and unrelated languages. The focus is on the analysis of how linguistic means reflect socio-stratification relations, expressing ideas about status, prestige, power, work and moral values of the individual. The author considers phraseological units as an important tool for recording and evaluating social differences, as well as a mechanism for transmitting cultural and historical meanings. The work highlights the interdisciplinary nature of the concept under study, combining the approaches of sociology, linguistics and cultural studies. Phraseology is considered not only as an element of language, but also as a mirror of the social structure, which reflects the values of society and collective consciousness. Comparative analysis has shown that phraseological systems of different languages have both common features associated with the universal understanding of social inequality, and national-specific features due to historical development and cultural traditions. The methodological basis consists of component, cognitive, and pragmatolinguistic analysis combined with contrastive and translational approaches. Thus, phraseological units act as an important linguistic and cultural means representing a person's social position and forming his image in the collective linguistic memory.*

Keywords *Social position, phraseology, idiom, linguoculture, status, context*

Понятие «социальное положение» имеет междисциплинарный характер – его изучают социология, лингвистика, культурология, психология. Социальное положение – это место человека или группы в структуре общества, определяемое: экономическим положением, профессиональной деятельностью и образованием, престижем, властью, влиянием, принадлежностью к определенным социальным слоям, классам и кастам, а также личностными качествами – характер, поведение, манера общения, внешность, интеллект. Простыми словами, это уровень человека в обществе относительно других людей.

Существуют понятия «статус» и «стратификация», которые употребляются в значении «социальное положение».

В Социологическом словаре указано, что понятие статус имеет три социологических применения. Во-первых, Р. Линтон (1936) определил статус просто как положение в социальной системе, например, «ребёнок» или «родитель». Статус относится к тому, кем человек является, тогда как тесно связанное с ним понятие роли относится к поведению, ожидаемому от людей определённого статуса. Во-вторых, статус используется как синоним чести или престижа, когда социальный статус обозначает относительное положение человека на публично признанной шкале или иерархии социального значения. Вебер использовал статусную группу как элемент социальной стратификации, отличный от класса, для описания определённых коллективов, отличающихся от других социальных групп в обществе социально определёнными критериями статуса, такими как каста или этническая принадлежность. И, наконец, в современной социологии он всё чаще ассоциируется с образом жизни и особыми

моделями потребления (Dictionary of Sociology, 2006).

Социальная стратификация представляет собой систему иерархического деления общества на страты в зависимости от уровня неравенства. Люди, принадлежавшие к одной страте, имеют схожие жизненные шансы, стиль жизни и осознание общей идентичности. Все сложные общества стратифицированы, хотя степень и формы стратификации различаются. Согласно функциональной теории, стратификация необходима, чтобы мотивировать наиболее квалифицированных людей выполнять важные задачи и поддерживать социальный порядок. Основой стратификации могут быть социальный класс, этническая принадлежность, пол, происхождение или возраст. Традиционные общества чаще основывались на статусе и происхождении, а современные – на экономических показателях, такие как богатство и доход. При этом обе формы часто переплетаются. В современных обществах система стратификации становится особенно сложной из-за взаимодействия различных факторов, например, класса, этничности и пола. Она может быть гибкой, допускающей социальную мобильность, или жесткой, как в кастовых обществах, где переход между слоями невозможен (Dictionary of Sociology, 2006).

Фразеология ярко и выразительно представляет особенность индивидуалов с социальной точки зрения. Читатель может четко и легко увидеть культурологические особенности, менталитет, мировоззрение определенного народа. В языках «социальное положение» часто выражается через метафоры, сравнения и устойчивые выражения.

Рассмотрим английский фразеологизм *born with a silver spoon in one's mouth* (Kunin, 2021) (родиться с серебряной ложкой во рту)

означает родиться богатым, обеспеченным, в привилегированной семье. Глагол "born" переводится «рожден» и указывает на врожденное, изначальное состояние. Предложное сочетание "with a silver spoon" (с серебряной ложкой) символизирует роскошь и богатство. "Silver" (серебро) – символ чистоты, благородства, высокого происхождения, "spoon" (ложка) – предмет ежедневного быта, связанный с питанием и комфортом. В сочетании данные компоненты воплощают элитарный комфорт и социальное превосходство. Выражение "in one's mouth" – «во рту» подчеркивает природную, врожденную связь с богатством, а не приобретенную. Идиома восходит к английской пословице *to be born with a silver spoon in one's mouth*, зафиксированной в XVIII веке. Традиционно серебряные ложки дарили крестнику как символ достатка, защиты и «чистой судьбы». В англоязычной культуре фраза используется с легкой иронией или критикой – как указание на человека, достигшего успех не собственным усилиям, а благодаря семейным связям.

Рассмотрим отрывок художественного текста с вышеупомянутой идиомой:

*She was **born with a silver spoon in her mouth**; she thinks she can do what she likes* (Galsworthy, 2001). (Она родилась в сорочке; она уверена, что может делать все, что ей вздумается).

В данном контексте идиома выполняет несколько коммуникативно-прагматических функций. Во-первых, подчеркивает социальную дистанцию (она из другого слоя общества), во-вторых, служит оценочным маркером, указывая на высокомерность и избалованность героини, и, наконец, вызывает чувства осуждения, неодобрения, отмечая несправедливость её поведения. Фраза имплицитно несет негативно-ироничную окраску.

Следующая фразеологическая единица *keep one's nose to the grindstone* (Kunin, 2021) означает работать усердно, не

покладая рук. Буквально переводится «держат чей-то нос к точильному камню». Глагол "keep" означает «держат», «удерживать» подразумевает усилие, длительность, существительное "nose" переводится «нос» – соматический компонент ассоциируется с близостью к предмету. Нос у точильного камня символизирует максимальную сосредоточенность и самодисциплину. Выражение "to the grindstone" (к точильному камню) – предмет физического труда, подразумевает труд и упорство. В образном значении, человек, который держит свой нос очень близко к точильному камню, чтобы непрерывно работать – метафора усердного, изнурительного труда. Метафора строится на образе ремесленника, затачивающего ножи или инструменты. Она возникла в XVI-XVII веках английского ремесленного мира, где труд считался основной добродетелью. В контексте идиомы поощряется труд, дисциплина, настойчивость.

*I can see as far into **a grindstone** as another man; further than a good many, perhaps, because I had **my nose well kept to it*** when I was young* (Dickens, 2019). (Я вижу, чем тут пахнет, не хуже всякого другого, даже, может быть, лучше, чем многие, потому что мне самому достаточно доставалось в молодости).

Автор иронизирует, что чрезмерная сосредоточенность на труде делает человека «слепым» к красоте и чувствам. Персонаж, который в юности был рабочим, гордится своим трудом, но при этом его мышление стало «заточенным» – односторонним, механическим, как у машин. В данном контексте идиома демонстрирует самооправдание и самоутверждение.

Русская лингвокультура является богатейшим источником фразеологизмов. Так, фразеологическая единица *далеко пойти* (Bol'shoy frazeologicheskii slovar' russkogo yazyka, 2024) означает достижение

больших высот, успехов, способность сделать карьеру. Говорится о человеке, который обладает не только умом и способностями, но также хитростью и дерзостью. Лексема «далеко» означает большое расстояние, «пойти» – начало пути, запуск. В сочетании эти слова символизируют значительный жизненный или карьерный прогресс. Идиома может использоваться как маркер восхищения, так и в значении предупреждения.

Рассмотрим отрывок из романа «Петр Первый»:

Алексашку произвели в денщики. Лефорт похваливал его Петру: «Мальчишка пойдёт далеко, предан, как пес, умен, как бес» (Tolstoy, 2001).

Герой, используя это выражение, усиливает впечатление об Алексашке как о человеке, способном подняться благодаря личным качествам – преданности и уму.

Он с высокой уверенностью хвалит мальчика Петру, чтобы утвердить доверие к Алексашке и повысить его статус при дворе. По историческим фактам известно, что после смерти Лефорта Александр Меншиков (Алексашка) стал первым помощником и любимцем царя, сопровождая его в походах и поездках.

Фразеологизм *змея подкольная* (Bol'shoy frazeologicheskiy slovar' russkogo yazyka, 2024) описывает злого, коварного человека. Образ человека представлен через зоонимный компонент «змея», ядовитое пресмыкающееся, которое своим укусом способно нанести большой ущерб здоровью человека. Во христианстве змея символизирует мстительность, коварство, неблагодарность, опасность, может нанести внезапный удар. Лексема «подкольная» подразумевает «неожиданное, спрятавшееся, невидимое».

Рассмотрим фрагмент из произведения М. Булгакова «Белая гвардия»: *Лариосика постиг ужасный удар... Милочка Рубцова, на которой как вы знаете, он женился год тому назад, оказалась*

подкольной змеей!.. (Bulgakov, 1996). В данной ситуации говорящий разоблачает поведение женщины (Милочки) как коварную, предательскую личность, которая раньше казалась доброй, честной, достойной. Лариосик характеризуется наивностью и доверчивостью. Выражение также отражает стереотип о женской хитрости и вероломстве, свойственные бытовой морали эпохи.

Узбекская культура изобилует фразеологизмами, характеризующими общественное положение личности. Так, идиома *ko'zi o'ynadi* (Sodiqova, 1989) означает глаза разбежались, глаза засверкали, что-то вызвало его зависть. Соматический компонент “kozi” широко используется в образных выражениях, в том числе узбекских. Глаза в узбекской культуре символизируют ключ к внутреннему миру.

Shu orada Oliyaxon bilan Ortiq kirib kelishdi... Ortinqing ko'zi o'ynab turibdi (Rahim, 1976). (Тем временем вошли Олияхан и Ортик... Глаза Ортика засверкали). В данном контексте идиома не просто констатирует факт, а интерпретирует внутреннее состояние героя, через внешнее неконтролируемое проявление. Автор показывает оживленный интерес Ортика к объекту привлекательности, Олияхан.

Другая фразеологическая единица *joni hiqildog'iga kelgan* (букв. душа к горлу пришла) (Rahmatullayev, Mahmudov, Holmanova, O'razova, Rixsiyeva, 2022) означает «он разозлился», «он разгневался». Значение “jon” означает душа, жизнь, жизненная сила, символизирует эмоциональную энергию человека, соматический компонент “hiqildoq” переводится «горло», ассоциируется с дыханием и речью и подразумевает физиологическую границу между внутренним и внешним миром. Глагол “-ga kelmoq” (приблизиться к) является динамическим компонентом, обозначающим движение к критической точке. Когда человек сердится дыхание

учащается, кровь приливает к лицу, кажется, «что все поднимается к горлу». В традиционной узбекской культуре самообладание и терпение считаются высшей добродетелью. Поэтому идиома несет негативный оттенок.

"Qoratoy Yo'lchini turtib, qo'li bilan uzoqqa ishora qildi: «Ana Hakimboyvachcha! **Joni hiqildog'iga kelganga** o'xshaydi, ko'rdingmi?"... Uning (Hakimboyvachchaning) rangi o'chgan, ko'zlari allaqanday notinch; harakatlarida qo'rquv va asabiyat, g'azab seziladi (Oybek, 2019). (Каратой оттолкнул путника и указал рукой вдаль: «Это Хакимбойвачча! Кажется, он сильно рассердился, ты видел?»... Цвет лица у него (Хакимбойвачча) бледный, глаза какие-то беспокойные; в движениях заметны страх, нервозность, гнев).

Ситуация описывает не только психологическое состояние персонажа, но и социально-культурную оценку. Он потерял самообладание, что принижает его в глазах наблюдателей.

Проведённый анализ показал, что фразеологические единицы, отражающие

концепт «социальное положение», представляют собой важный компонент лингвокультурной картины мира. Через устойчивые выражения раскрываются не только социальные различия и стратификация общества, но и ценностные ориентиры, моральные нормы и культурные традиции разных народов.

Сопоставление английских, русских и узбекских фразеологизмов позволило выявить как универсальные, так и национально-специфические особенности репрезентации социального положения. Универсальными являются представления о богатстве и бедности, труде и лени, статусе и престиже, в то время как национальная специфика проявляется в образных средствах и культурных коннотациях.

Таким образом, фразеология выступает не только отражением социальной структуры, но и инструментом её оценки. Через идиомы язык фиксирует общественные иерархии, выражает отношение к власти, труду, успеху и моральным качествам человека, сохраняя историческую и культурную память народа.

Список использованной литературы:

1. *Bol'shoy frazeologicheskiy slovar' russkogo yazyka*. (2024). Moscow: AST.
2. Bulgakov, M. A. (1996). *Belaya gvardiya. Izbrannye proizvedeniya: v 3 tomakh* (Vol. 1). Moscow: Natasha, Literatura, Algoritm.
3. *Dictionary of Sociology*. (2006). London: Penguin Books.
4. Dickens, C. (2019). *Hard Times*. Prince Classics.
5. Galsworthy, J. (2001). *The Silver Spoon*. Amsterdam: Fredonia Books.
6. Kunin, A. V. (2021). *Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar*. Moscow: Russkiy Yazyk.
7. Oybek. (2019). *Qutlug' qon*. Tashkent: G'afur G'ulom.
8. Rahmatullayev, Sh., Mahmudov, N., Xolmanova, Z., O'razova, I., & Rixsiyeva, K. (2022). *O'zbek tili frazeologik lug'ati*. Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
9. Sodiqova, M. (1989). *Qisqacha o'zbekcha-ruscha frazeologik lug'at*. Tashkent: O'zbekiston soveti entsiklopediyasi.
10. Tolstoy, A. N. (2001). *Petr Pervyy* (Kniga pervaya). Moscow: AST.

Kognitiv metafora va ramkalar semantikasi asosida konseptual makonni modellashtirish

Kurbanbaev Djavod Aminbaevich

*Xorijiy til fakulteti dekani, p.f.n., dotsent,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat
universiteti*

Annotatsiya *Maqolada kognitiv metafora va ramkalar (freym) semantikasi asosida konseptual makonni modellashtirishning lingvokulturologik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Kognitiv tilshunoslikning asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan "konseptual xaritalash" (mapping) jarayoni metafora nazariyasida manba va maqsad sohalari o'rtasidagi sistematik aloqalar orqali izohlanadi. Freym semantikasi konseptual makonni strukturalashda tipik rollar va ssenariylarni "faollashtirish mexanizmi" sifatida namoyon bo'ladi. Lingvokulturologik yondashuv metafora va freymlarning ijtimoiy xotira, milliy dunyoqarash va kollektiv identitetni shakllantirishdagi rolini yoritadi. Tadqiqotda konseptual metafora, blending, prototipik model, assotsiativ maydon, sotsiosemiotik indeks va lingvokulturologik kodlar bir-biri bilan kesishma nuqtalarida ko'rib chiqiladi. Natijada metaforik tuzilmalar nafaqat semantik mexanizm, balki konseptual makonni tashkil qiluvchi kognitiv "ko'priq" sifatida baholanadi.*

Kalit so'zlar *Kognitiv metafora, freym semantikasi, konseptual makon, lingvokulturologiya, blending, mapping, prototip, assotsiativ maydon*

Исследование концептуального пространства на основе когнитивной метафоры и фреймовой семантики

Курбанбаев Джавод Аминбаевич

*Декан факультета иностранных языков,
к.п.н., доцент,
Каракалпакский государственный
университет имени Бердаха*

Аннотация *В статье анализируются перспективы моделирования концептуального пространства на основе когнитивной метафоры и фреймовой семантики в рамках лингвокультурологического подхода. Показано, что концептуальное отображение (mapping) в метафорической теории осуществляется через структурные связи между исходной и целевой областями, тогда как фреймовая семантика активизирует типичные роли и сценарии, придавая когнитивную упорядоченность знаниям. Лингвокультурологический подход позволяет рассматривать метафоры и фреймы как элементы коллективной памяти, национального мировидения и культурной идентичности. В рамках исследования рассматриваются такие понятия, как концептуальная метафора, смешение (blending), прототипическая модель, ассоциативное поле, социосемиотический индекс и культурный код. В результате метафора трактуется не только как семантический механизм, но и как когнитивный "мост", структурирующий концептуальное пространство.*

Ключевые слова Когнитивная метафора, фреймовая семантика, концептуальное пространство, лингвокультурология, блендинг, mapping, прототип, ассоциативное поле

Modeling Conceptual Space Through Cognitive Metaphor and Frame Semantics

Kurbanbaev Djavod Aminbaevich

Dean of the Faculty of Foreign Languages,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor,
Karakalpak State University named
after Berdakh

Annotation *The article examines the prospects of modeling conceptual space via cognitive metaphor and frame semantics within a linguoculturological perspective. Conceptual mapping, a core process in cognitive linguistics, is explained through systematic correspondences between source and target domains in metaphor theory. Frame semantics is viewed as the cognitive activation of stereotypical roles and scenarios that structure knowledge. The linguoculturological approach emphasizes how metaphors and frames function as elements of collective memory, national worldview, and cultural identity. The study discusses conceptual metaphor, blending, prototypical models, associative fields, socio-semiotic indices, and cultural codes. As a result, metaphor is treated not only as a semantic mechanism but also as a cognitive "bridge" shaping conceptual space.*

Keywords *Cognitive metaphor, frame semantics, conceptual space, linguoculturology, blending, mapping, prototype, associative field*

Kognitiv tilshunoslikda metafora nazariyasi va freym semantikasi bir-birini to'ldiruvchi mexanizmlar sifatida talqin etiladi: metafora tajribaviy manba domenidan mavhum maqsad domeniga tuzilmalarni ko'chiradi (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2010), freym esa ma'no hosil qiluvchi rollar va ssenariylarni tizimlashtirib, konseptual makonni tartibga soladi (Fillmore, 1985; Jackendoff, 2002). Ushbu maqola muallifning avvalgi ishida bayon qilingan konsept, prototip, maydon va registr haqidagi g'oyalarni yanada chuqurlashtiradi va ularni metafora – freym sintezida, lingvokulturologik kontekstda qo'llaydi (Evans & Green, 2006; Geeraerts, 2010).

Metafora ko'pincha tanaviy (embodied) tajriba asosida quriladi: fazoviy harakat,

muvozanat, bosim, yo'l va manzil kabi sxemalar ijtimoiy-mavhum hodisalarga ko'chadi (Lakoff & Johnson, 1980; Barsalou, 1999). "Vaqt oldimizda" yoki "orqada qolgan davr" kabi ifodalar fazoviy yo'nalishlarning vaqt konseptiga proyeksiyasini ko'rsatadi (Kövecses, 2010). Freym semantikasi bunday proyeksiyani rollar tarmog'i orqali shaffoflashtiradi: *maqsad – vosita, sabab – oqibat, butun – qism* munosabatlari nutqda mantiqiy ko'priklar yaratadi (Fillmore, 1985; Jackendoff, 2002). Metafora va freym uyg'unlashganda konseptual makonda aniq yo'nalishlar vujudga keladi; bu yo'nalishlar tilda kollokatsiyalar, boshqaruv ramkalari va registrga mos variantlar sifatida "iz" qoldiradi (Sinclair, 1991; Evans & Green, 2006).

Metafora milliy dunyoqarash va kollektiv xotirani kodlaydi: *Hayot – yo'l, davlat – oila, bozor – organizm/mashina* kabi metaforalar jamiyatda normalashtirilgan tajribalarni chaqiradi (Wierzbicka, 1996; Mieder, 2004). Bunday metaforalarning tanlanishi so'zlovchining ideologik pozitsiyasi va uslubiy registrini nozik indekslar orqali bildiradi (Croft & Cruse, 2004). Ilmiy-pop janrida metafora ko'proq tushuntirish vositasi bo'lsa, siyosiy nutqda u mobilizatsiya va legimitatsiya funksiyalarini bajaradi; reklamada esa istak uyg'otish va identifikatsiya kuchayadi (Kövecses, 2010).

Ma'nodagi siljish ko'pincha kollokatsion profil o'zgarishi bilan kuzatiladi. Masalan, *bulut* yonida *saqlash, infratuzilma, masshtablash* kabi birikmalar ko'payganda texnologik freym barqarorlashadi (Sinclair, 1991); u madaniy leksikadagi obrazdan farqlanib, yangi prototipik yadroni shakllantiradi (Geeraerts, 2010). Xuddi shunday, *platforma* IT muhitida "xizmat/ekotizim" freymiga, siyosiy diskursda esa "tribuna/dastur" freymiga ulanadi; har bir holatda freym rollari qay darajada faollashgani polisemiyaning ko'rinishini belgilaydi (Pustejovsky, 1995; Evans & Green, 2006).

Empirik tahlil uchun avval matn korpusida maqsad domen birliklari aniqlanadi; keyin tajribaviy manba domenlari (yo'l, qurilish, jang, o'yin, organizm, mashina) xaritalanadi (O'zbek tilining milliy korpusi, n.d.; Sinclair, 1991). Mapping qoidalari – masalan, *marra ↔ maqsad; yo'l xaritasi ↔ reja; ta'mirlash ↔ islohot* – belgilangach, freym rollari (xaridor, sotuvchi, vosita, narx, bitim; sabab, oqibat; maqsad, jarayon) real kontekstlarda tekshiriladi (Fillmore, 1985). Registr bo'yicha chastota farqlari natijalarni mustahkamlaydi (Geeraerts, 2010). Kopredikatsiya sinovlari fasetlar mosligini aniqlab, polisemiyaning omonimiyadan ajratishga yordam beradi (Pustejovsky, 1995). Vizual xaritalashda konseptual makon graf ko'rinishida tasvirlanadi: tugunlar – freym rollari, qirralar – metaforik ko'chishlar, atributlar – registr va janr belgilari (Jackendoff, 2002; Evans & Green, 2006).

Maqol – matal va qanotli iboralarda metaforik yadro va freym munosabatlari siyiq ssenariyga jamlanadi; masalan, "Til – ko'zgu" obrazida *idrok – aks* ramkasi ishlaydi, "mehnat – urug', hosil – mukofot" kabi ifodalarda esa *sabab – oqibat* freymi yadroga aylanadi (Mieder, 2004). Leksikografik tavsifda bunday birliklar uchun funksional variantlar, sotsiolingvistik teglar (nutqiy etiketi kuchi, rasmiy/uslubiy moslik) va korpus dalillari ko'rsatilishi lozim (Wierzbicka, 1996; O'zbek tilining milliy korpusi, n.d.). Ilmiy-texnik terminologiyada obrazlar tez kengayadi: *virus, platforma, bulut, oqim, ekotizim* – ular domen – ro'l – ssenariy uchligi bilan berilgandagina konseptual makonga to'liq joylashadi (Lakoff & Johnson, 1980; Geeraerts, 2010).

Metafora – freym asosida tuzilgan lug'at maqolasi prototipik markaz, metaforik xaritalar, kollokatsion profil va sotsiolingvistik ko'rsatkichlarni birlashtirishi kerak (Geeraerts, 2010; Croft & Cruse, 2004). Tarjimada semantik mexanizm yetarli emas: madaniy ssenariyni ham ko'chirish zarur (Wierzbicka, 1996). Rasmiy yozishmalarda metaforik yukni boshqarish kommunikativ natijaga bevosita ta'sir qiladi; masalan, *jang* metaforasidan *hamkorlik* metaforasiga strategik o'tish diskursni yumshatadi (Kövecses, 2010). Ta'lim materiallarida esa metafora – freym xaritalari interfaol ko'rinishda talabning faol konseptualizatsiyasini rag'batlantiradi (Evans & Green, 2006).

Kognitiv metafora va freym semantikasi semantika – pragmatika chegarasini qat'iy chiziq emas, balki kontekst, registr va auditoriyaga ko'ra siljiydigan gradient hudud sifatida ochib beradi (Croft & Cruse, 2004). Ma'no – qo'llanish sharoiti bilan birga keladigan hodisa; shuning uchun metaforaning mantiqiy karkasi va ijtimoiy rezonansi bir tizimda ko'rilishi lozim (Jackendoff, 2002). Korpus – kognitiv integratsiya nazariy intuitsiyaning kuzatiladigan profilga tayantiradi; natijada ilmiy tavsif va amaliy qarorlar bir-birini mustahkamlaydi (Sinclair, 1991; O'zbek tilining milliy korpusi, n.d.). Mazkur maqola shu

jihtadan avvalgi tadqiqotning mantiqiy davomidir va unda ilgari surilgan konseptual asoslar metafora – freym sintezi orqali kengaytiriladi (Evans & Green, 2006; Geeraerts, 2010).

Mazkur “silliq” chegaraning nazariy oqibati shuki, ma’noni tahlil qilishda metaforaning mantiqiy karkasi (mapping qoidalari, domenlararo moslik) bilan uning ijtimoiy rezonansi (qabul qilinish, baholash, ideologik signallar) bir tizimda ko’rilishi lozim (Jackendoff, 2002). Bunda korpus-kognitiv integratsiya hal qiluvchi rol o’ynaydi: kollokatsion profil, janr – registr bo’yicha chastota farqlari, boshqaruv ramkalari va diskursiy markerlar empirik ravishda hujjatlashtirilganda, intuitiv kuzatishlar “dalillangan profil”ga aylanadi (Sinclair, 1991). Masalan, *bulut* so’zining texnologik diskursda *saqlash*, *infratuzilma*, *masshtablash* bilan ustuvor qo’llanishi texnik freymning barqarorlashganligini ko’rsatadi; adabiy-madaniy diskursda esa boshqa kollokatsiyalar va konnotativ bo’yoqlar markazga chiqishi mumkin. Shunga o’xshash tarzda, O’zbek tilining milliy korpusi kabi resurslar registerlararo farqlarni, metaforik proyeksiyalarning domenlar bo’yicha tarqalishini va freym rollarining faollashuv darajasini ko’rsatib bera oladi (O’zbek tilining milliy korpusi, n.d.).

Prototip – periferiya modeli bu jarayonni kontseptual darajada mustahkamlaydi: ma’no markazida “eng yaxshi namunalar” (prototiplar) joylashadi, periferiyada esa kontekst va auditoriyaga bog’liq fasetlar almashadi (Evans & Green, 2006; Geeraerts, 2010). Natijada polisemiyaning ko’rinishi ham gradient xarakter kasb etadi: ayrim kontekstlarda fasetlar qo’shib boyituvchi kopredikatsiyani vujudga keltiradi, boshqa kontekstlarda esa

farqlanish kuchayib, omonimiyaga yaqin effekt hosil qiladi (Pustejovsky, 1995). Ushbu konseptual ramka muallifning avvalgi ishidagi leksik tizim, semantik maydon va registr haqidagi tezislarni kengaytiradi: endi ular metafora – freym sintezi orqali diskurslararo ko’chishlar, ideologik indekslanish va pragmatik moslashuv mexanizmlari bilan boyitiladi (Croft & Cruse, 2004; Geeraerts, 2010).

Xulosa

Metafora konseptual makon bo’ylab ko’prik vazifasini, freym esa shu makonning harakat qoidalarini belgilovchi semantik tizimni bajaradi. Ularning sintezi semantika – pragmatika o’rtasidagi munosabatni gradient soha sifatida ko’rsatib, ma’noni mantiqiy xaritalash va ijtimoiy rezonansning bir-birini to’ldiruvchi komponentlari sifatida talqin etishga imkon beradi. Korpus-kognitiv metodlar bu yondashuvni empirik mustahkamlaydi: kollokatsion profil, registrlararo farqlar va boshqaruv ramkalari bo’yicha kuzatuvlar metaforik proyeksiyalar va freym rollarining real qo’llanishdagi dinamikasini aniq qiladi (Sinclair, 1991; O’zbek tilining milliy korpusi, n.d.). Prototip – periferiya modeli esa ushbu dinamikani kontseptual darajada izohlaydi, polisemiyaning boshqarish va omonimiyadan farqlash strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi (Evans & Green, 2006; Geeraerts, 2010). Amaliy jihatdan, leksikografiya, tarjima va normativ stilistikada metafora – freym xaritalari asosida tayyorlangan yozuvlar (entries) foydalanuvchi ehtiyojiga yaqin, registrga sezgir va diskurslararo moslashuvchan bo’ladi. Shu tariqa, kognitiv metafora va freym semantikasi nazariy aniqlikni amaliy foyda bilan bog’laydigan integrativ platformani ta’minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Barsalou, L. W. (1999). Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(4), 577 – 660.

2. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University Press.
3. Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Lawrence Erlbaum.
4. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. Basic Books.
5. Fillmore, C. J. (1985). Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 6(2), 222 – 254.
6. Geeraerts, D. (2010). *Theories of lexical semantics*. Oxford University Press.
7. Jackendoff, R. (2002). *Foundations of language: Brain, meaning, grammar, evolution*. Oxford University Press.
8. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.
9. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
10. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press.
11. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A handbook*. Greenwood Press.
12. O'zbek tilining milliy korpusi. (n.d.). <https://til.korpus.uz>
13. Pustejovsky, J. (1995). *The generative lexicon*. MIT Press.
14. Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press.
15. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and universals*. Oxford University Press.

**Nemis tilida yozilgan diniy matnlar
tarkibidagi deiktik birliklarning
funksional va semantik
xususiyatlari****Abduraxmonova Ra'no Kosimovna**r.abdurakhmonova@mail.ru

Mustaqil izlanuvchi (DSc),

Namangan davlat chet tillar instituti

Annotatsiya Ushbu maqolada nemis tilida yozilgan diniy matnlarning tarkibida uchraydigan deiktik birliklarning funksional va semantik xususiyatlari lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Diniy diskursda deiksis faqat ishora yoki grammatik vosita emas, balki ruhiy va kommunikativ aloqani ifodalovchi pragmatik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada shaxs, joy va vaqt deiksisi orqali ilohiy murojaatning ifodalanish usullari, ularning o'zbek tili tizimidagi ekvivalentlari hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik siljishlar chuqur o'rganiladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, nemis diniy matnlaridagi deiktik birliklar Xudo va inson o'rtasidagi muloqotni yaqinlashtirish, diniy g'oya va hissiy holatni kuchaytirish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik, lingvopragmatika va diniy diskurs tahlilida amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar Deiksis, diniy diskurs, shaxs deiksisi, joy va vaqt deiksisi, semantika, pragmatika

**Функциональные и
семантические особенности
дейктических единиц в составе
религиозных текстов на
немецком языке****Абдурахмонова Раъно Косимовна**r.abdurakhmonova@mail.ru

Независимый соискатель (DSc),

Наманганский государственный институт
иностранных языков

Аннотация В данной статье рассматриваются функциональные и семантические особенности дейктических единиц, встречающихся в немецкоязычных религиозных текстах, на основе лингвопрагматического подхода. В религиозном дискурсе дейксис выступает не только как грамматическая категория, но и как прагматическое средство выражения духовной и коммуникативной связи. В работе анализируются особенности личного, пространственного и временного дейксиса, их эквиваленты в узбекском языке, а также семантические преобразования, возникающие в процессе перевода. Результаты исследования показывают, что дейктические единицы способствуют созданию эффекта божественного общения и усилению эмоционального воздействия текста.

Ключевые слова Дейксис, религиозный дискурс, личный дейксис, пространственный и временной дейксис, семантика, прагматика

Functional and semantic features of deictic units in German religious texts

Abdurakhmonova Rano Kasimovna

r.abdurakhmonova@mail.ru

Independent Researcher (DSc),

Namangan State Institute of Foreign Languages

Annotation *This article analyzes the functional and semantic features of deictic units found in German religious texts from a linguo-pragmatic perspective. In religious discourse, deixis serves not only as a grammatical category but also as a pragmatic device expressing spiritual and communicative connection between the divine and the human. The study explores personal, spatial, and temporal deixis, their equivalents in the Uzbek language, and the semantic shifts occurring during the translation process. The findings demonstrate that deictic units play a significant role in enhancing the emotional and spiritual impact of religious texts. The results are practically valuable for translation studies, linguo-pragmatics, and discourse analysis.*

Keywords *Deixis, religious discourse, personal deixis, spatial and temporal deixis, semantics, pragmatics*

Kirish

Hozirgi globallashuv jarayonida tillararo muloqot, madaniyatlararo aloqalar va diniy matnlarning tarjimasini insoniyat sivilizatsiyasining eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylandi. Xususan, diniy matnlarning tahlili, ularning ma'naviy, semantik va pragmatik xususiyatlarini o'rganish bugungi kunda tarjimashunoslik, lingvopragmatika va madaniyatshunoslik fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan dolzarb yo'nalishlardan biridir.

Nemis tilida yozilgan diniy matnlar o'zining murakkab grammatik tuzilishi, chuqur semantik qatlamlari hamda ilohiy mazmuni bilan boshqa turdagi matnlardan ajralib turadi. Bu matnlarda deiktik birliklar – ya'ni shaxs, joy va vaqtga ishora qiluvchi lingvistik elementlar – muhim kommunikativ va semantik vazifani bajaradi. Deiksis yordamida muallif o'zining ruhiy holatini, Xudo bilan muloqot jarayonidagi ichki kechinmalarini va voqelikni idrok etish nuqtasini ifodalaydi. Shu jihatdan, diniy matnlarda deiktik birliklar nafaqat grammatik ko'rsatkich, balki ma'naviy aloqa vositasi, ilohiy

murojaatning semantik markazi sifatida namoyon bo'ladi.

Nemis diniy matnlarida deiktik birliklarning qo'llanilishi o'ziga xos funksional-semantik tizimni tashkil etadi. Masalan, "Ich bin bei euch alle Tage" (Men sizlar bilanman har kuni) kabi Injil so'zlarida "Ich" (men) shaxs deiksisi nafaqat gapning grammatik subyekti, balki ilohiy mavjudlikning timsoli, Xudoning inson bilan muloqotini ifodalovchi ruhiy markaz sifatida talqin qilinadi. O'zbek tilida esa bunday birliklar "Men sizlar bilan har kuni birgamman" tarzida tarjima qilinib, emosional va diniy uyg'unlikni saqlab qoladi. Diniy diskursning asosiy xususiyati shundaki, unda har bir til birligi, ayniqsa deiktik vositalar, ruhiy mazmun va semantik chuqurlik bilan boyigan bo'ladi. Shu sababli, deiktik birliklarni faqat grammatik ko'rsatkich sifatida emas, balki madaniy, diniy va psixolingvistik komponentlar bilan bog'liq holda o'rganish zarur.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – nemis tilida yozilgan diniy matnlarda qo'llanilgan deiktik birliklarning funksional va semantik xususiyatlarini o'rganish, ularning o'zbek

tilidagi tarjimalari bilan solishtirish va tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik-pragmatik o'zgarishlarni aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u diniy matnlarni lingvopragmatik yondashuv asosida tahlil qiladi, deiksisning kommunikativ, semantik va madaniy funksiyalarini uyg'un holda yoritadi hamda nemis va o'zbek tillari o'rtasidagi tipologik farqlarni diniy diskurs kontekstida ochib beradi. Ushbu ishning natijalari tarjimashunoslik, lingvopragmatika, diniy diskurs tahlili va chet tillarini o'qitish metodikasida amaliy ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchilarga, tarjimonlarga va tilshunos tadqiqotchilarga qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Deiksis hodisasi lingvistikada eng qadimiy va shu bilan birga, eng zamonaviy tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U ilk bor K. Bühler tomonidan 1934-yilda nashr etilgan "Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache" asarida tizimli tarzda o'rganilgan. Bühler deiksisni tilning "ko'rsatish funksiyasi" (Zeigfeld) sifatida izohlab, "ichki nutq markazi" (Origo) tushunchasini ilgari surgan. Bu nazariy qarash keyinchalik nemis diniy matnlari tahlilida asosiy metodologik yo'nalishlardan biriga aylangan.

Nemis tilshunosi Karl Bühlerdan so'ng, Stephen C. Levinson (1983) o'zining mashhur "Pragmatics" asarida deiksisni lingvopragmatikaning markaziy kategoriyasi sifatida ko'rib chiqadi. U deiktik birliklarni besh turga – shaxsiy, joy, vaqt, nutqiy (discourse) va ijtimoiy deiksigga ajratgan. Levinsonning bu klassifikatsiyasi diniy matnlar tahlilida, xususan, Injil va Luter tarjimalarida keng qo'llanilmoqda.

Lyons, John (1977) o'zining "Semantics" nomli ikki jildli asarida deiktik birliklarning semantik mohiyatini chuqur yoritgan. Unga ko'ra, deiksis "tildagi situatsion ma'nolarning markazi" bo'lib, kontekstsiz tahlil qilish mumkin emas. Diniy matnlar esa aynan kontekstga eng kuchli tayanadigan janr hisoblanadi.

Shuningdek, Fillmore (1975) "Deixis, Demonstratives, and Presupposition"

maqolasida deiksisni inson tafakkuri bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilib, u orqali "sub'ektiv vaqt va makon idroki"ni ifodalash mumkinligini ta'kidlaydi. Bu g'oya diniy matnlar, xususan, nemis tilidagi Lutherbibel (1534) tarjimasidagi "Ich bin" ("Menman") kabi shaxs deiksislarining semantik kuchini tushuntirishda muhim asos bo'ladi.

Nemis diniy matnlari bo'yicha maxsus tadqiqotlar orasida D.W. Crystal (2010)ning "A Little Book of Language", shuningdek E. Traugott & R. Dasher (2002)ning "Regularity in Semantic Change" asarlari e'tiborga loyiq. Ular semantik o'zgarishlar, ayniqsa diniy so'z birikmalaridagi metaforik kengayishlar orqali deiktik birliklarning ma'no ko'lamini ochib bergan.

Germaniya olimlaridan Werner Kallmeyer (2005) va Susanne Günthner (2011) o'z ishlari orqali diniy diskursda deiktik birliklarning ijtimoiy-pragmatik funksiyalarini tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlarida "biz" ("wir") shaklining cherkov nutqidagi jamoaviy identitetni shakllantirishdagi roli alohida yoritilgan.

O'zbek tilshunosligida esa deiksis masalalari asosan umumiy lingvopragmatika doirasida o'rganilgan. A. Madvaliyevning "Pragmatika va nutq tahlili" (Toshkent, 2015) asarida deiktik birliklar nutqiy muloqotda shaxs va makon ko'rsatkichi sifatida tahlil qilingan. N. Yo'ldosheva (2019) esa diniy matn tarjimasida shaxs deiksisining semantik o'zgarishlarini o'zbek va rus tillari misolida solishtirgan.

Tahlil va Natijalar

Nemis diniy matnlari – xususan, Martin Luther tarjimasidagi Injil – deiktik birliklarning eng faol ishlatiladigan manbalaridan biridir. Chunki diniy matnlarning asosiy maqsadi – mavhum ilohiy g'oyani aniq kommunikativ shaklda ifodalash, ya'ni inson va Xudo o'rtasidagi muloqotni til orqali qurishdir. Shu bois, bu matnlarda deiksisning shaxsiy, joy va vaqt turlari ko'p uchraydi.

1. Shaxsiy deiksis (Personendeixis)

Shaxs deiksisini nemis diniy matnlarida nutq sub'ekti va adresat o'rtasidagi masofani

kamaytirish, ruhiy yaqinlikni yaratish uchun xizmat qiladi. Masalan:

"Ich bin der Weg, die Wahrheit und das Leben." (Yuhanno 14:6) Tarjimasi: "Men yo'lman, haqiqatman va hayotman."

Bu misolda "Ich" (Men) zamirasi Xudo yoki Iso Masihning o'zini bevosita ifodalash uchun ishlatilgan. Pragmatik jihatdan "Ich" bu yerda ilohiy markaz, ya'ni "origo" rolini bajaradi. O'zbek tiliga tarjima jarayonida bu birlik ko'pincha semantik jihatdan o'zgarishsiz tarjima qilinadi, ammo konnotativ ma'no jihatidan "Men" so'zi oddiy inson "men"idan farq qiladi – bu "ilohiy Men"dir. Yana bir misol: "Du sollst keine anderen Götter haben neben mir."

(Chiqish 20:3) Tarjimasi: "Mendan boshqa xudolarga sig'inma."

Bu yerda "Du" (sen) zamirasi ikkinchi shaxs bo'lib, ilohiy buyrug'ning bevosita adresatini bildiradi. Nemis tilida bu so'z yaqin muloqot shakli ("duzzen")da ishlatilgan bo'lsa, o'zbek tarjimasida u adabiy, buyruq ohangidagi "sen" shaklida aks etgan. Bu holatda pragmatik ekvivalentlik saqlangan bo'lsa-da, ijtimoiy masofa jihatidan semantik zichlik kamayadi.

Bundan tashqari, "wir" ("biz") zamirasi diniy matnlarda jamoaviy identitetni yaratishda muhim vosita sanaladi: "Wir danken dir, Herr, unser Gott." Tarjimasi: "Ey Rabbimiz, biz Senga shukur qilamiz."

Bu yerda "wir" jamoaning birligi, ruhiy hamjihatlikni ifodalaydi. O'zbek tarjimasida "biz" orqali bu birlik saqlanadi, ammo madaniy konnotatsiya (cherkov jamoasi) o'zbek kontekstida to'liq anglashilmaydi. Shu sababli tarjimonning interkultural kompetensiyasi juda muhim.

2. Joy deksisi (Lokaldeixis)

Diniy matnlarda joy deksisi ilohiy makon va insoniy makon o'rtasidagi semantik farqni belgilaydi. "Der Herr ist in seinem heiligen Tempel." (Zabur 11:4) Tarjimasi: "Rabb o'z muqaddas ma'badidadir." Bu misolda "in seinem heiligen Tempel" birikmasi joy deksisi sifatida ishlatilgan. "Seinem" so'zida joy va egalik munosabati uyg'unlashgan bo'lib, bu

Xudoning joyini bildiradi, ya'ni "ilohiy makon". O'zbek tilida "o'z muqaddas ma'badida" shaklida tarjima qilinganda, joyning ilohiy semantik yuklamasi saqlanadi, ammo "Tempel" so'zining madaniy-religioz konnotatsiyasi (Cherkov yoki Yahudiy ibodatxonasi) har doim ham to'liq o'tmaydi.

Yana bir misol: "Komm her zu mir, alle, die ihr mühselig und beladen seid." (Matto 11:28) Tarjimasi: "Ey mehnat tortganlar va yuk ostidagi kishilar, menga kelinglar." Bu yerda "her zu mir" ifodasi joy deksisi + shaxsiy deksisning birlashgan shaklidir. "Her" (bu yoqqa, shu tomonga) nutq markaziga, ya'ni so'zlovchiga nisbatan yo'nalishni bildiradi. Tarjimada bu birlik "menga kelinglar" shaklida semantik jihatdan to'liq mos keladi, ammo dinamik harakat (yaqinlashish)ning psixologik ohangi biroz yumshaydi.

3. Vaqt deksisi (Temporaldeixis)

Vaqt deksisi diniy matnlarda abadiylik va vaqtning nisbiyligini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. "Am Anfang war das Wort, und das Wort war bei Gott." (Yuhanno 1:1) Tarjimasi: "Boshida So'z bor edi, So'z Xudo bilan edi." "Am Anfang" (boshida) ifodasi vaqt deksisining klassik shaklidir. Bu vaqt aniq tarixiy momentni emas, metafizik boshlanish nuqtasini bildiradi. O'zbek tarjimasida "boshida" shakli semantik jihatdan mos keladi, ammo ontologik chuqurlikni to'liq aks ettirish uchun tafsiriy sharh talab etiladi.

Yana bir misol: "Heute, wenn ihr seine Stimme hört, so verstockt eure Herzen nicht." (Ibroniylarga 3:7–8) Tarjimasi: "Bugun Uning so'zini eshitsangiz, qalbingizni toshday qilmang." Bu yerda "heute" (bugun) vaqt deksisi ogohlantirish va aktual muloqot funksiyasiga ega. "Bugun" zamon shakli o'zbek tilida ham aynan pragmatik ekvivalentlikni saqlaydi – ya'ni Xudoning murojaati doim hozirgi zamonda kechayotgani ta'kidlanadi.

4. Diskursiv va ijtimoiy deksis (Diskurs- und Sozialdeixis)

Diskursiv deksis diniy matnlarning ichki tuzilishida, avvalgi yoki keyingi nutq qismlariga ishora qilish orqali tahlil qilinadi.

“Wie oben gesagt ist ...” Tarjimasi: “Yuqorida aytilganidek ...” Bu struktura diniy asarlarda ko'p uchraydi va u metatekstual bog'lanishni ta'minlaydi. Tarjima jarayonida “aytilganidek” iborasi o'zbek tilida pragmatik jihatdan mos keladi, lekin nemis tilining formal-logik strukturaliligi biroz yo'qoladi.

Ijtimoiy deiksis esa diniy matnlarda Rabbimiz, Parvardigor, Siz kabi murojaat shakllarida namoyon bo'ladi. Masalan: “Herr, erbarme dich über uns.” Tarjimasi: “Ey Rabbim, bizga rahm qil.” Bu iborada “Herr” (Rabb) diniy-podsholik unvoni sifatida ishlatilgan, u ijtimoiy pog'onani bildiradi. Tarjimada “Ey Rabbim” shakli madaniy jihatdan mos bo'lib, konnotatsiya to'liq saqlanadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki:

- Nemis diniy matnlarida deiksislar nafaqat grammatik, balki ilohiy-falsafiy vazifani bajaradi.
- Tarjimada esa bu birliklar semantik va madaniy filtrlardan o'tadi.
- O'zbek tilida “Men”, “Sen”, “Bu yerda”, “Bugun” kabi birliklar grammatik jihatdan mos tushadi, ammo madaniy va diniy konnotatsiyalarni to'liq uzatish uchun tarjimonning kontekstual idroki talab etiladi.

Masalan, “Ich bin” ifodasi oddiy “Menman” emas, balki “Abadiy mavjud bo'lgan Zotman” degan teologik ma'noni anglatadi. Shuning uchun deiktik birliklarning tarjimasi lingvopragmatik ekvivalentlik asosida bajarilishi zarur.

Xulosa

Yuqoridagi tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, deiktik birliklar diniy matnlarda nafaqat grammatik ko'rsatkich, balki chuqur semantik va pragmatik yuklamaga ega bo'lgan

diskursiv vosita sifatida namoyon bo'ladi. Nemis tilidagi diniy matnlar, xususan, Lutherbibel tarjimasida shaxs, joy va vaqt deiksislari orqali Xudo va inson o'rtasidagi ruhiy, ma'naviy hamda muloqotiy masofa ifodalanadi.

Deiksis vositalari, ayniqsa, “Ich” (men), “Du” (sen), “Wir” (biz) zamiralari orqali ilohiy muloqotning subyektiv aspektlarini yoritadi. “Ich” shakli Xudoning mavjudligi va abadiyligini anglatadigan teologik markaz sifatida tahlil qilinadi, “Du” esa insonni bevosita muloqot maydoniga kiritadi. Shu bois, deiktik birliklar diniy nutqning semantik izchilligini, muloqotiy dinamikmini va pragmatik maqsadini belgilab beradi.

Tarjima jarayonida esa deiktik birliklarning semantik ekvivalentligini saqlash doimo oson emas. Chunki nemis va o'zbek tillari o'rtasidagi tipologik, madaniy va diniy tafovutlar ba'zan ilohiy mazmunni to'liq aks ettirishni qiyinlashtiradi. Shu sababli, tarjimonning interkultural kompetensiyasi va pragmatik sezgirligi muhim omil hisoblanadi. Deiksisning lingvopragmatik tahlili shuni ko'rsatadiki, diniy matnlarning ma'nosi faqat grammatik yoki semantik sathda emas, balki kontekstual va madaniy darajada ochiladi. Shu bois, har bir deiktik birlikning tarjimasi nafaqat leksik jihatdan, balki madaniy ekvivalentlik tamoyili asosida amalga oshirilishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, nemis diniy matnlarida deiktik birliklar til, madaniyat va e'tiqodning kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab semantik hodisa bo'lib, ularni o'rganish diniy diskursni chuqurroq anglash, tarjima nazariyasini boyitish va interkultural muloqotni rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer Verlag.
2. Crystal, D. (2010). *A Little Book of Language*. Yale University Press.
3. Fillmore, C. (1975). *Deixis, Demonstratives, and Presupposition*. In C. Li (Ed.), *Subject and Topic*. New York: Academic Press.

4. Günthner, S. (2011). *Discourse Pragmatics and German Religious Language*. Berlin: Mouton de Gruyter.
5. Kallmeyer, W. (2005). *Interaktion und sprachliche Strukturen*. Berlin: De Gruyter.
6. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Lyons, J. (1977). *Semantics* (Vol. 1–2). Cambridge: Cambridge University Press.
8. Madvaliyev, A. (2015). *Pragmatika va nutq tahlili*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
9. Nerlich, B. (2012). *Meaning, Frames and Metaphors in Discourse and Communication*. John Benjamins Publishing.
10. Traugott, E., & Dasher, R. (2002). *Regularity in Semantic Change*. Cambridge University Press.

Ingliz agronimlarining etnos lingvomadaniyatida tutgan o'rni

Xakimbayeva Ozoda Kalandarovnahakimboyevaozoda@gmail.com

O'qituvchi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya *Zamonaviy jamiyatni geografiyasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Toponimlar jamiyat taraqqiyotining ajralmas elementi hisoblanadi. Ularning ma'lum bir hududdagi yig'indisi ko'p asrlik xalq ijodiyoti samarasidir. Bugungi kunda lingvistikada toponimlar yetarlicha tadqiq qilingan bo'lishiga qaramasdan, yangi joy nomlarining vujudga kelishi, eski nomlarning yangilari bilan almashtirilishi natijasida sohada yetarlicha yangiliklar mavjud desak yangilishmagan bo'lamiz. Mazkur maqolada muallif ingliz madaniyatiga xos bo'lgan agronimlarning etnos lingvomadaniyatida tutgan o'rni haqida so'z yuritadi.*

Kalit so'zlar *Toponim, agronim, ingliz tili, o'zbek tili, geografik nom, etnos, lingvomadaniyat, Londonium, tilshunoslik*

Роль английских агронимов в этнолингвокультуре

Хакимбаева Озода Каландаровнаhakimboyevaozoda@gmail.com

Преподаватель,

Узбекский государственный университет

мировых языков

Аннотация *Современное общество невозможно представить без географии. Топонимы считаются неотъемлемым элементом развития общества. Их сбор в определенной местности является результатом многовекового народного творчества. Несмотря на то, что топонимы сегодня достаточно изучены в лингвистике, было бы преуменьшением сказать, что в этой области по-прежнему существует много инноваций, обусловленных появлением новых топонимов и заменой старых названий новыми. В данной статье автор рассматривает роль агронимов, характерных для английской культуры, в этнолингвистической культуре.*

Ключевые слова *Топоним, агроним, английский язык, узбекский язык, географическое название, этнос, лингвокультура, лондониум, языкознание*

The role of English agronyms in ethnolinguoculture

Khakimbayeva Ozoda Kalandarovnahakimboyevaozoda@gmail.com

Lecturer,

Uzbek State World Languages University

Annotation *Modern society cannot be imagined without geography. Toponyms are an integral element of the development of society. Their accumulation in a certain territory is the result of centuries-old folk creativity. Despite the fact that toponyms have been sufficiently studied in linguistics today, it would be an understatement to say that*

there are enough innovations in the field as a result of the emergence of new place names and the replacement of old names with new ones. In this article, the author discusses the role of agronomists, characteristic of English culture, in the ethnolinguistic culture.

Keywords *Toponym, agronym, English language, Uzbek language, geographical name, ethnos, linguistic culture, Londonium, linguistics*

Geografik nomlar – bu mamlakat yoki shahar bilan tanishishni boshlaydigan tashrif qog'ozi hisoblanadi. Har qanday zamonaviy odamlarning hayoti doimiy ravishda o'ziga xos geografik nomlarga ega bo'lgan turli joylar bilan bog'liq. O'z navbatida, geografik nomlarni, ularning tarixini o'rganish bilan shug'ullanadigan fan toponimika deyiladi. Toponim so'zi (yunoncha topos – joy, makon, onima – nom, ism) – har qanday geografik obyektning atoqli oti, nomi, jumladan, gidronim, oykonim, oronim, urbanonim, agronim va boshqalardan iborat bo'ladi (Ahmadaliyev, 2018). Toponimlarni o'rganish zamonaviy tilshunoslikda katta qiziqish uyg'otadi, chunki shahar nomlari o'z shakllarini o'zgartirishda davom etmoqda va bunga turli omillar ta'sir etmoqda.

Toponimika haqida so'z borar ekan, bugungi kunda nafaqat O'rta Osiyo toponimikasini o'rganish jadal sur'atlar bilan olib borilganligini, balki Yevropa toponimikasi ham o'rganilishda, tadqiq qilinishda O'rta Osiyo toponimikasidan qolishmasligini bilib olishimiz mumkin. Bilamizki, toponimika keng qamrovli soha hisoblanadi. Shu boisdan, uning hamma qismlari ham keng tadqiq qilinmaganligi bugungi tadqiqotimizning yaralishiga sabab bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur tadqiqotda nafaqat O'rta Osiyo, jumladan O'zbekiston hududidagi toponimik birliklar hisoblangan agronimlar tadqiq qilingan, balki Yevropaning, jumladan Ingliz xalqining toponimikasining bir qismi hisoblangan agronimlar haqida ham so'z boradi.

Yevropaning eng qadimiy va go'zal shaharlaridan biri – Buyuk Britaniyaning poytaxti London – o'zining ko'p asrlik tarixiy qatlamlari va madaniy merosi bilan ajralib turadi. London toponimlari nafaqat geografik joy nomlari sifatida, balki xalqning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotini aks ettiruvchi lingvistik xotira manbai sifatida ham qimmatlidir.

Shahar ko'chalari, maydonlari, binolari va tumanlarining nomlari qadimgi davrlardan boshlab bugungi kungacha bo'lgan tarixiy rivojlanish bosqichlarini, shuningdek, etnografik va madaniy jarayonlarni o'zida mujassam etadi. Har bir nom – u "Oxford Street", "Baker Street", "Fleet Street", "Piccadilly Circus", yoki "Westminster" bo'ladimi – o'zining alohida tarixiy va semantik yukiga ega. Masalan, "Baker Street" nomi o'tmishda nonvoylar ko'chasi sifatida shakllanganini bildirsa, "Fleet Street" qadimda shu nomdagi daryo bo'yida joylashgan va keyinchalik matbuot markaziga aylangan.

London toponimikasida iqlim, tabiat, ijtimoiy tabaqalar, kasb-hunarlar va dini qadriyatlar bilan bog'liq nomlar keng uchraydi. Bu holat shahar tilining tarixiy qatlamlarida *anglo-sakson, norman-fransuz, lotin va kelt* elementlarining o'zaro uyg'unlashganligini ko'rsatadi. Shu sababli London toponimlari multimadaniyatli va polietnik shahar tarixining til orqali ifodasi sifatida muhim o'rinni egallaydi.

Zamonaviy davrda bu nomlar nafaqat tarixiy xotirani saqlab qolish vositasi, balki turizm, iqtisod va milliy brend yaratishda ham

katta rol o'ynaydi. Londonning ko'cha va joy nomlari — bu shunchaki navigatsion belgilar emas, balki shahar madaniyatining timsollari, o'tmish va hozirgi zamon o'rtasidagi lingvokulturologik ko'prikdir.

Zamonaviy ingliz tilining tuzilishini tushunish, Buyuk Britaniya tarixi va madaniyati bilan tanishish orqali shaharning haqidagi dunyoqarashni kengaytirish mumkin. Ushbu izlanishning maqsadi London toponimlarining bir qismi bo'lgan agronimlarni o'rganishdir. Ularning kelib chiqish pozitsiyasi, bu esa, o'z navbatida, batafsil ma'lumotni anglatadi ularning shakllanishi va rivojlanishi tarixini o'rganish mumkin.

London nafaqat Yevropaning eng go'zal shaharlaridan biri, balki eng qadimgi davlat asos solingan joylardan biri hisoblanadi. Shahar Buyuk Britaniyada **Kelt** qabilalarining joylashishi davrida tashkil etilgan deb hisoblanishiga qaramay, Rim istilolari London tarixiga ko'proq hissa qo'shgan, eramizning I asrida Temza qirg'og'idagi katta ekin maydoniga ega bo'lgan lalmikor yer vujudga kelgan. Odamlar bu yerni **"Londonium"** deb nomlashgan. Yer juda serxosil va juda katta bo'lganligi sababli uning atrofiga odamlar kelib dehqonchilik qilishni boshlashgan. Vaqt o'tib dehqonchilik qilishni yo'lga qo'ygan odamlar o'sha maydon atrofiga chodirlar qurib yashashni boshlashgan. Natijada kichik aholi punkti paydo bo'ladi. Xalq ko'payganidan keyin bu joyning atrofi savdo qilish uchun mo'ljallangan bozorga aylanadi. Bu bozorda dehqonlar o'zlari yetishtirgan mahsulotlarini sotish bilan shug'ullanishni boshlashadi. Bora-bora bozor kattalashib, Shimoliy Yevropadagi muhim savdo markaziga aylangan (Artemova, 2010).

Bundan ko'rinib turibdiki, London toponimining kelib chiqishiga nazar soladigan bo'lsak bu nom agronim bo'lib vujudga kelgan ekan. Oldin dexqonchilik qilinadigan lalmikor yer nomi, keyinchalik esa savdo sotiq qiladigan maydon nomi **"Londonium"** deb nomlangan ekan. bundan shu ma'lum bo'ladiki, bugungi kunda shahar nomi hisoblangan toponim

"London" nomining ilk kelib chiqishi agronim termin bo'lgan ekan. Yuqoridagi fikrlarimizda aytib o'tganimizdek, agronim nomlar o'zgarmas nomlar hisoblanmas ekan. Ular vaqt o'tishi bilan o'zgarar, ba'zan toponimlarga, ba'zida gidronimlarga aylanib ketar, ba'zida esa umuman yo'q bo'lib ketishi ham mumkin ekan.

London ko'chalarining paydo bo'lishi tarixi, shahar nomining kelib chiqishi va vaqt o'tishi bilan uning o'zgarishini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. "London" nomining o'zi olimlar orasida juda ziddiyatli munozaralarga olib kelmoqda. Bir nechta taxminlar mavjud:

1. Nom lotin tilidan kelib chiqqan va rimliklar tilidan "zo'ravon" ma'nosini anglatuvchi shaxs ismi.
2. Nom lotinchadan Lond so'zdan kelib chiqqan, ya'ni "yovvoyi (o'rmon bilan qoplangan) joy" ma'nosini anglatgan (Belenkaya, 2019).
3. Nom kelt tilidan kelib chiqqan va ikki so'zdan iborat: Llyn (ko'l) va Dun (istehkom): Keltlar davrida, shahar Llyndid deb nomlangan; "dun" qo'shimchasi boshqa ko'plab kelt toponimlarida ham uchraydi (Basik, 2011).
4. Bu nom Plowonida so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "toshib oqadigan daryo" degan ma'noni anglatadi (Bragilevskiy, 2008).

Bugungi kunda ham Londonga asos solgan – keltlar yoki rimliklar deb mutlaq ishonch bilan aytib bo'lmaydi.

London toponimlarini olimlar taklif qilgan tasnifga ko'ra, quyidagilarga ajratish mumkin:

1. Shaharlararo tuzilmalardan tuzilgan toponimlar.
2. Rim yo'llari.
3. Keltlar toponimlari (Superanskaya, 2012).

Angliyada geografik nomlarga ilmiy qiziqish XIX asr oxiri – XX asr boshlarida keng namoyon bo'ldi. Bu davrda toponimika mustaqil fan sifatida shakllana boshladi va uni rivojlantirishga bir qator ingliz olimlari katta hissa qo'shdilar. Jumladan, G. Aleksandr, A.H. Smit, E. Ekwall hamda K. Kemeroon kabi

tadqiqotchilar o'z izlanishlarida geografik nomlarning etimologiyasini o'rganish, ularning kelib chiqishi, tarixiy qatlamlari va lingvistik tuzilishini aniqlashga alohida e'tibor qaratdilar. Ular tomonidan nashr etilgan lug'atlar va monografiyalar Angliya toponimikasi bo'yicha dastlabki fundamental manbalar sifatida e'tirof etiladi.

XX asrga kelib, ingliz toponimikasi ilmiy tizimga ega, mustaqil tadqiqot sohasi sifatida shakllandi. Bu davrda toponimik maktablar faoliyatini yo'lga qo'yish, tadqiqot metodologiyasini aniqlash, toponimlarni tarixiy-lisoniy (diaxron) jihatdan tahlil qilish kabi muhim yo'nalishlar rivojlandi. Ayniqsa, 1923 yilda tashkil etilgan Ingliz joy nomlari jamiyati (English Place-Name Society) bu sohaning taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. Jamiyat tomonidan Angliyaning turli grafliklariga bag'ishlangan maxsus toponimik monografiyalar nashr etila boshladi. Ushbu asarlar mintaqaviy joy nomlarini sistemati-

ravishda o'rganish va ularning tarixiy-lingvistik manbalarini aniqlashga imkon yaratdi.

Olimlar geografik nomlarning paydo bo'lish jarayonini o'rganar ekan, ular bilan bog'liq geologiya, ekologiya, etnografiya va tarix omillarini ham tahlil qildilar. Bu yondashuv toponimika fanining interdisciplinar, ya'ni turli fanlar kesishmasidagi xususiyatini yanada kuchaytirdi. Natijada ingliz toponimikasi nafaqat lingvistik, balki madaniy-antropologik, tarixiy va geografik ma'lumotlarni o'zida jamlovchi kompleks ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi.

Turli soha vakillarining – tilshunolar, tarixchilar, geograflar, arxeologlar va etnograflarning – sa'y-harakatlari natijasida toponimika o'zining mustahkam ilmiy maqomini egalladi. Bugungi kunda ingliz toponimikasi milliy identitetni anglash, tarixiy xotirani tiklash, madaniy merosni saqlash hamda til taraqqiyotining tarixiy bosqichlarini o'rganishda muhim o'rin tutadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ahmadaliyev, Y. I. (2018). *Toponimika va geografik terminshunoslik*. Farg'ona.
2. Artemova, A. F., & Leonovich, O. A. (2010). *Buyuk Britaniyaning geografik nomlari* (No. 10, p. 67). Moscow.
3. Basik, S. N. (2011). *Umumiy toponimika: Geografiya fakulteti talabalari uchun darslik*. Moscow: BGU.
4. Belenkaya, V. (2009). *Ingliz toponimiyasi bo'yicha insho*. Moscow.
5. Bragilevskiy, D. Y. (2008). *Ko'cha nomlarining tarkibiy-semantik tahlili*. London–Leningrad.
6. Superanskaya, A. V. (2012). *To'g'ri nomning umumiy nazariyasi*. Moscow.

Сравнительный анализ произведений Роальда Даля и Дэвида Уолльямса

Кодирова Зарина Баходировнаkodirovazarina@buxdpi.uz

Преподаватель,

Бухарский государственный педагогический
институт

-
- Аннотация** *В данной статье проводится сравнительный анализ произведений главного сказочника 20 века - Роальда Даля с детскими книгами современного писателя Дэвида Уолльямса. Более того, сравниваются отдельные особенности их произведений и образы детских персонажей. Также сравниваются способы повествования, стили письма, использования языковых и литературных элементов.*
- Ключевые слова** *Британская литература, английская детская литература, образы героев, произведение, персонажи, современная детская литература*

Roald Dahl va David Uolliams ishlarini qisosli tahlili

Kodirova Zarina Baxodirovnakodirovazarina@buxdpi.uz

O'qituvchi,

Buxoro davlat pedagogika instituti

-
- Annotatsiya** *Ushbu maqolada 20-asrning eng buyuk hikoyachisi Roald Dalning asarlarini zamonaviy yozuvchi Devid Uolliamsning bolalar kitoblari bilan qiyosiy tahlil qilish keltirilgan. Bundan tashqari, ular asarlarining individual xususiyatlari va bolalar qahramonlari tasvirini taqqoslaydi. Shuningdek, ularning hikoya qilish uslublari, yozuv uslublari, lingvistik va adabiy elementlardan foydalanish taqqoslanadi.*
- Kalit so'zlar** *Britaniya adabiyoti, ingliz bolalar adabiyoti, qahramon obrazi, asar, personajlar, zamonaviy bolalar adabiyoti*

A comparative analysis of the works of Roald Dahl and David Walliams

Kodirova Zarina Bakhodirovna,kodirovazarina@buxdpi.uz

Teacher,

Bukhara State Pedagogical Institute

-
- Annotation** *This article provides a comparative analysis of the works of the 20th century's leading storyteller, Roald Dahl, with the children's books of contemporary author David Walliams. Furthermore, it compares particular features of their works and the portrayal peculiarities of children's characters. It also compares their narrative techniques, writing styles, and the use of linguistic and literary elements.*
- Keywords** *British literature, English children's literature, images, work, characters, modern children's literature*

Основываясь на избранные книги Роальда Даля и Дэвида Уолльямса, сравним Чарли Бакета с Джо Спадом. Чарли Бакет – главный герой романа Роальда Даля «Чарли и шоколадная фабрика», а Джо Спад – главный герой книги Дэвида Уолльямса «Мальчик-миллиардер». Самое существенное различие между Чарли и Джо заключается в том, что характер Джо по ходу повествования значительно развился, конечно же, в лучшую сторону. С другой стороны, Чарли в конце истории сохраняет те же качества, что и в начале. Вероятно, это связано с тем, что Чарли с самого начала ведёт себя как образец для подражания: он бескорыстен, честен и щедр. В то же время, с Джо мы знакомимся как раз в тот момент, когда он уничтожает свою собственную «Формулу-1», но его это совершенно не волнует. Он ужасно избалован, нагл и эгоистичен. Он – полная противоположность Чарли, его можно даже сравнить с оставшимися детьми, которые нашли Золотой Билет и отправились на фабрику. По ходу повествования Джо узнаёт, что купить всё невозможно. Чарли это понимает, ведь его семья очень бедна, они живут скромно, и единственный способ почувствовать себя лучше — это надеяться, что именно ему посчастливится найти Золотой Билет. В то время как для Джо все материальные блага, которые он хочет, очень доступны. В конце рассказов их объединяет то, что они ценят семью. Чарли не хотел переезжать на фабрику и оставлять родителей, бабушек и дедушек, и точно так же Джо не хотел оставлять дорогую мебель из их особняка, он просто взял жалкую ракету из рулонов туалетной бумаги и был рад быть с отцом. Ещё одно сходство – это их происхождение. Чарли с семьёй живёт в нищете и часто голодает. До того, как его отец разбогател, семья жила очень скромно: на Рождество и дни рождения Джо получал только подарки, которые отец сам мастерил

из рулонов туалетной бумаги. Ещё одно схожее качество – это своего рода издевательства.

В «Мальчике-миллиардере» это явно описано, там упомянуты все грубые и оскорбительные замечания и слова, которыми другие мальчики называли Джо, когда он учился в частной школе для мальчиков. Это был также самый веский аргумент Джо, чтобы убедить отца разрешить ему учиться в местной государственной школе. С другой стороны, в «Чарли и шоколадной фабрике» есть лишь отсылка к какой-то насмешке, когда счастливчики стоят перед воротами фабрики, и толпа людей обсуждает каждого из них. Они говорили о том, какой Чарли худой, почему у него нет пальто и может ли он позволить себе купить его. Подводя итог, хотя на первый взгляд эти два героя кажутся совершенно разными, у них много общего, и их характеристики почти совпадают к концу истории (Dahl, 2007).

Сравнение главных персонажей-животных: сравнение между двумя героями-животными, мистером Фоксом и Вулли. Мистер Фокс появляется как главный персонаж в книге Роальда Даля «Бесподобный мистер Фокс» 1970 года, а Вулли – один из главных героев в «Ледяном монстре», написанной Дэвидом Уолльямсом в 2018 году. Одно принципиальное различие в этих главных героях заключается в том, что мистер Фокс полностью персонифицирован, в то время как Вулли является диким животным. Мистер Фокс ведёт себя как человек, согласно иллюстрациям в книге, он ходит на двух ногах и носит определенную одежду. Он способен придумывать новые планы и общаться с другими животными. Напротив, Вулли действует, следуя своим животным инстинктам: у неё нет одежды, она не может говорить и общаться с другими мамонтами, но она пытается общаться с Элси. Например, когда та хочет

познакомить её со стадом мамонтов, она просто жестикулирует хоботом. Она также не может думать самостоятельно, она зависит от идей Элси, как добраться до дома. Их взгляды на людей также различаются. Мистер Фокс воспринимает людей как врагов, которые просто хотят его убить, не различая плохих и хороших. Это в основном потому, что мы не встретим ни одного доброго персонажа на протяжении всей истории. С другой стороны, Вулли обнаруживает, кто не хочет относиться к ней хорошо, и ведёт себя агрессивно по отношению к профессору, полицейским и женщине с ружьём. Людей, пытающихся её спасти, она воспринимает как друзей, защищает их и помогает им, чем может. Общим для мистера Фокса и Вулли является то, что все их приключения основаны на необходимости достижения какой-то элементарной цели.

Мистер Фокс стремится прокормить свою семью, поэтому он крадет еду у фермеров, а те впоследствии хотят его убить. Как и Вулли, она жаждет снова встретиться со своей семьёй, потому что без родителей в незнакомом городе и в современном мире она потеряна. Именно удовлетворение их основных потребностей – главная причина, по которой читатели сочувствуют им, несмотря на то, что они действуют незаконно. У мистера Фокса и Вулли общие черты – это дружелюбие, щедрость и доброту. Их семьи и друзья также очень важны для обоих, поэтому они стараются их защитить, и в то же время мистер Фокс и Вулли зависят от их поддержки и помощи. Мистер Фокс чувствует себя очень хорошо, когда слышит, как его жена миссис Фокс говорит, какой он замечательный, а Вулли полагается на помощь Элси и ее самоотверженных друзей, чтобы выбраться из неприятностей. Эти два персонажа из совершенно разных историй очень похожи. Их приключения полны множества остроумных происшествий, оба являются положительными героями и олицетворяют

множество хороших качеств для маленьких читателей, например, они добрые, храбрые и бесстрашные. Несмотря на некоторые проступки, они показывают детям хорошие моральные примеры (Dahl, 2016).

Стили письма Даля и Уолльямса. Для Роальда Даля главным источником вдохновения были традиционные норвежские сказки. Очевидно, что на его литературное творчество повлияла его мать, которая пересказывала их ему, а также ежегодные визиты в ее родную страну, Норвегию. Даль собирал эти истории, сказки и фольклорные легенды и использовал их в своих собственных романах. Там мы можем найти ведьм, великанов, говорящих животных и множество волшебных черт. Он также любил классические розыгрыши, и сюжет был для него самым важным и сложным элементом истории. Иногда было очень сложно найти хороший, уникальный сюжет, поэтому он использовал некоторые из них по несколько раз (Burger, 2002).

Как и Роальд Даль, Дэвид Уолльямс черпает вдохновение в собственном детстве. Например, многие считают его роман «Мальчик в платье» автобиографичным, но это не так. Он просто опирался на собственный опыт, когда учился в школе и был вынужден носить платье в детской постановке, поэтому история кажется очень личной. Для Дэвида важно помнить, каково это – быть ребёнком, чтобы написать хорошую историю для детей. Он часто вкладывает в главного героя много себя. Тяжёлая работа для него всегда начинается после того, как он завершает идею и начинает писать. В этой книге он хочет сказать, что быть другим – это нормально, и привлечь внимание к лицемерию в школах. Что объединяет этих двух авторов детской литературы, так это манера повествования. Их истории преимущественно рассказываются от лица ребёнка, читатели сочувствуют или даже жалеют главных героев, которые, как правило, являются детьми, оставшимися без

присмотра. У Джо нет друзей, и его отец совсем не проводит с ним времени. Эли из «Ледяного монстра» – сирота, она бездомная, и никто к ней не относится хорошо. Чарли живёт с семьёй в нищете, они голодают, у них нет ни кроватей, ни подходящей одежды.

Мистер Фокс со своей семьёй тоже голодает и боится, что их убьют. Авторы используют повествование от третьего лица, и отношение к нему весьма субъективно. Поэтому Дэвида Уолльямса часто сравнивают с Роальдом Далем, но это вызывает много споров. Многие утверждают, что никто не может сравниться с Далем, потому что его стиль письма оригинален, игрив, немного странен и поднимает некоторые спорные проблемы общества. Тем не менее, рассказы Уолльямса также забавны: некоторые взрослые представлены ужасными, жестокими и мерзкими, и Дэвид также фокусируется на современных табуированных вопросах благодаря темам и мотивам, которые он использует, например, отношения между бабушками и дедушками и их внуками, гендерные вопросы или принятие многообразия (Ardagh, 2014).

Тематика в книгах Даля и Уолльямса. Рассказы Роальда Даля, как и Дэвида Уолльямса, полны огромного количества забавных моментов, особенно благодаря их блестящему и оригинальному стилю письма. Тем не менее, они затрагивают целый ряд серьёзных проблем и тем, которые особенно. Для детей эти темы довольно распространены или, по крайней мере, встречаются очень легко. Роальд Даль часто использовал темы, которые вряд ли кто-то ожидает встретить в детских книгах. Хотя детская литература кажется более лёгкой для чтения, неверно утверждать, что она также проще, чем литература для взрослых. Существует множество разнообразных книг для взрослых, где основные идеи не столь сложны и интеллектуально сложны, по сравнению с произведениями Роальда Даля.

Люди могут подумать, что детские истории более невинны и безупречны, но очень часто дети ведут себя более грубо, жестоко, несправедливо или эгоистично, чем некоторые взрослые (Early, 2004).

Самая частая и значимая тема, которая встречается как в произведениях Даля, так и в произведениях Уолльямса – это важность и роль семьи. Обычно дети растут в семьях, и в детстве семья является для них основной средой, где они проводят большую часть времени. Вот почему эта тема так часто представлена в детской литературе. Рассказы часто показывают, что происходит, если семья неполная или неработающая. Мы часто упоминаем, что один из родителей пропал без вести, в семье произошла роковая трагедия, или возникли финансовые трудности, или семья вынуждена переехать. Сюжетная линия также прослеживает личности, составляющие центральную семью, и исследует отношения между ними (Reynolds, 2011). Не так уж часто изображается полная, любящая и счастливая семья. Например, в «Матильде» (1988) Роальда Даля читатели испытывают глубокую жалость к главной героине, молодой умной девушке. Её нерадивые, некультурные и тупые родители совершенно не заботятся о ней и ужасно с ней обращаются (Dahl, 2013). С другой стороны, в «Чарли и шоколадной фабрике» семья Чарли – полная противоположность: они любят и помогают друг другу. Тем не менее, семьи других детей там представляют собой плохой пример и некоторые связанные с этим проблемы, такие как ожирение, последствия избалованности, уважение к родителям, одержимость и самоконтроль (Dahl, 2007).

Особое внимание уделяется сиротам в «The Ice Monster», «The Midnight Gang» Уолльямса и в «The BFG» Даля. «The Ice Monster» следует необычным отношениям между маленькой девочкой и доисторическим мамонтом. Эли, главная героиня, сбежала из приюта, спасла

мамонта, и они стали лучшими подругами. Более того, в процессе ей пришлось бороться за то, что она считала правильным, она настолько добросердечна, что изменила других людей, дала им надежду и, наконец, создала свою собственную странную семью. История повествует о чувстве принадлежности, которое для Элси и Вулли очень важно, а также о поиске пути в сложном мире. Кроме того, книга исторически познавательна, поскольку действие разворачивается в 1899 году. Главное послание истории заключается в том, что герои бывают всех форм и размеров, независимо от их происхождения (Walliams, 2021). В «Большом и добром великане» маленькая девочка подружилась с большим великаном. История показывает, что сирота также связана с отвержением обществом, меньшинством или отдельными людьми.

Ценность крепкой дружбы очень важна в обоих произведениях. (Dahl, 2007) Важность дружбы, семьи и сообщества также показана в «Бесподобном мистере Фоксе» и в «Мальчике-миллиардере». Другая, гораздо более серьезная тема, которую используют и Даль, и Уолльямс, — это травля. Она может принимать разные формы, однако в их историях в основном взрослые злодеи, которые причиняют вред детям, ненавидят их или плохо обращаются с ними. Злые взрослые представлены школьным персоналом, близкими родственниками или даже родителями детей, но, конечно, иногда и самим детям приходится сталкиваться с травлей со стороны своих одноклассников. В «Матильде» Роальда Даля мы не можем встретить ни одного злодея. Сначала с ней плохо обращаются родители, а затем и директриса, мисс Транчбулл, которая не только своей ужасающей внешностью, но и своими жестокими и дикими наказаниями маленьких школьников пугает всех учеников школы (Dahl, 2013). Дэвид Уолльямс в «Мальчике-миллиардере» показывает

издательства в частной школе и местной государственной, куда учится Джо Спад. Однако главная тема - важность дружбы, искренности и признательности, и деньги не всегда можно купить счастье или любовь. Другие серьезные темы в детских книгах Дэвида Уолльямса и Роальда Даля включают бедность, голод, смерть, голод, моральные ценности, наказание и разрушение окружающей среды. Кроме того, Уолльямс в своих книгах пытается указать на некоторые современные проблемы, такие как гендерные вопросы. Эту тему он развивает в «Мальчике в платье», где он хочет представить важность принятия и любви к себе независимо от цвета кожи, пола или сексуальной ориентации. Тем не менее, один из его сборников рассказов под названием «Худшие дети мира» (2016) подвергся жесткой критике.

Использование лингвистических и литературных элементов. Язык Даля очень оригинален, новаторский и игривый. Используемые термины и имена развлекают читателей. Лучшим примером является «Чарли и шоколадная фабрика», где Даль уделил особое внимание именам собственным, обозначениям сладостей и их вкусов. Например, у бабушки и дедушки Чарли всегда одна и та же начальная часть имени (Джо, Джозефина и Джордж, Джорджина), имена других детей, которые учились на фабрике, отражают их внешность или характер, а имя профессора Фоулбоди предсказывает, насколько успешным будет его изобретение. Во время экскурсии по фабрике мы знакомимся с бесчисленным множеством забавных, абсурдных и противоречивых названий сладостей, включая «квадратные круглые конфеты», «горячее мороженое для холодных дней», «шипучие тонизирующие напитки» или «съедобные зефирные подушечки». Даль лично придумал некоторые из этих необычных слов, например, «Электрический физзкоклер» или «Розовый пятнистый хруст». В конце книги представлен

небольшой словарь этого странного языка, который он назвал в «Большом и добром великане Gobblefunk» (Dahl, 2007).

Помимо того, язык, который использует Дэвид Уолльямс, также очень интересен, оригинален и полон юмора. Его воображение потрясающее, поэтому читатель не может предсказать, как будет развиваться сюжет. Имена собственные некоторых персонажей описывают их так же, как и имена Даля. В «Малыше-миллиардере» юную девушку отца Джо зовут Сапфир Стоун, что полностью соответствует её поведению. Она, конечно же, не любит отца Джо и хочет только кучу денег и дорогих подарков. А в «Ледяном монстре» мы знакомимся с Дотти, лучшей подругой Элси. Она полностью соответствует значению слова «дотти»: она чудаковатая, эксцентричная и капризная. Нельзя сказать, что Дэвид Уолльямс изобретает много новых слов, но в «Малыше-миллиардере» он использует термин «туалетная бумага Bumfresh», который придумал отец Джо и который стал эпохальным хитом в истории. Аутентично для его книг – количество и форма используемых междометий. Он использует их практически везде, выделяя гораздо более крупным шрифтом, чем в обычном тексте, так что может показаться, будто вся страница покрыта междометиями. В «Мальчике-миллиардере» также есть

несколько необычных комических списков, таких как список самых частых крылатых фраз учителей, список глупых имен, список подарков на день рождения Сапфир или рацион школьной столовой и другие. Это также причина того, что большинство книг Дэвида Уолльямса часто толще, чем у Роальда Даля (Walliams, 2011).

Вкратце сравним иллюстрации в книгах Дэвида Уолльямса и Роальда Даля. «Чарли и шоколадная фабрика» и «Бесподобный мистер Фокс» Даля иллюстрировал Квентин Блейк, а также все его книги, тогда как большинство романов Дэвида Уолльямса, включая «Мальчика-миллиардера» и «Ледяного монстра», иллюстрированы Тони Россом. На первый взгляд оба стиля рисования кажутся практически идентичными. В обоих случаях используются только черно-белые изображения. Хотя иллюстраторы не раскрашивали их, они очень описательны и передают всю гамму эмоций персонажей. Оба автора обильно используют иллюстрации, причем в некоторых книгах Дэвида Уолльямса иллюстрации украшают каждую страницу. Он даже ссылается на рисунки в тексте или встраивает в них слова, так что читатель вынужден смотреть на них, а не следовать за строками. Передние обложки всегда многоцветные, примечательные и привлекательные для будущих читателей.

Список использованной литературы:

1. Ardagh, P. (2014, September 25). Awful Auntie review – David Walliams's best book yet. *The Guardian*. Retrieved June 22, 2023, from <https://www.theguardian.com/books/2014/sep/25/awful-auntie-david-walliams-review-childrens-book>
2. Burger, P. (2002). Contemporary legends in the short stories of Roald Dahl. *Contemporary Legend (ns 5)*, 136–158. Leiden: Leiden University.
3. Dahl, R. (2007). *Charlie and the chocolate factory*. London: Puffin Books. ISBN 978-0-141-32271-1.
4. Dahl, R. (2007). *The BFG*. New York: Penguin Group. ISBN 978-0142410387.
5. Dahl, R. (2013). *Matilda*. London: Puffin Books. ISBN 978-0141346342.

6. Dahl, R. (2016). *Fantastic Mr Fox*. London: Puffin Books. ISBN 978-0-141-36544-2.
7. Early, G. (2004). On literature and childhood. *Daedalus*, 133(1), 95–98.
8. Reynolds, K. (2011). *Children's literature: A very short introduction*. Oxford University Press. ISBN 978-0-19-956024-0.
9. Walliams, D. (2011). *Billionaire boy*. London: HarperCollins Children's Books. ISBN 978-0007371082.
10. Walliams, D. (2021). *The ice monster*. London: HarperCollins Children's Books. ISBN 978-0062561138.

Poetika tushunchasi va uning adabiyotshunoslikdagi o'rni

Botirova Nilufar Furkatovna

nilufarbotirova777@gmail.com

O'qituvchi,

Buxoro Davlat Pedagogika Instituti

Annotatsiya *Adabiyotshunoslikda muhim sohalardan biri bu – poetikadir. Poetika adabiy asarlarning ichki tuzilishi, badiiy til vositalari, janr xususiyatlari va san'atkorlik usullarini o'rganadigan fandir. U asarning qanday yaratilganini, qanday badiiy vositalar orqali o'z ifodasini topganini tahlil qiladi.*

Kalit so'zlar *Poetika, syujet va kompozitsiya, obrazlar tizimi, til va uslub, badiiy shakl, janr, ritm, kod almashinuvi, ikki madaniyatlik, ikki tillilik*

Понятие поэтики и его роль в литературоведении

Ботирова Нилуфар Фуркатовна

nilufarbotirova777@gmail.com

Преподаватель,

Бухарский государственный
педагогический институт

Аннотация *Поэтика – один из важнейших аспектов литературоведения. Поэтика – это дисциплина, изучающая внутреннюю структуру литературных произведений, особенности литературного языка, жанровые особенности и художественные приёмы. Он анализировал, как создавалось произведение, как художественные учения формировали его смысл.*

Ключевые слова *Поэтика, сюжет и композиция, структура образа, тон и стиль, физическая форма, жанр, ритм, машинный код, не культура, не свобода*

The concept of poetics and its role in literary studies

Botirova Nilufar Furkatovna

nilufarbotirova777@gmail.com

Associate professor,

Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation *One of the most important aspects of literary studies is poetics. Poetics is the discipline that studies the internal structure of literary works, the characteristics of literary language, genre features and artistic methods. He analyzed how the work was created, how the artistic teachings gathered its meaning.*

Keywords *Poetics, plot and composition, image structure, tone and style, physical form, genre, rhythm, machine code, not culture, not freedom*

"Poetika" so'zi qadimgi yunon tilidan
olingan bo'lib, "yaratmoq", "ijod qilmoq"

ma'nolarini anglatadi. Bu tushuncha dastlab
Aristotel tomonidan qo'llanilgan. Uning

“Poetika” nomli asari G’arb adabiyotshunosligining ilk nazariy manbalaridan biri hisoblanadi. Poetika asosan quyidagi jihatlarni o’z ichiga oladi (Aristotel, 1990):

1. **Umumiy poetika** – adabiyotning umumiy qonuniyatlarini, badiylikning nazariy asoslarini o’rganadi.
2. **Xususiy poetika** – ma’lum bir xalq adabiyotining, janrning yoki davrning badiiy xususiyatlarini tahlil qiladi.
3. **Individual (muallif) poetikasi** – alohida ijodkorning badiiy uslubi, tasvir vositalari, estetik qarashlarini o’rganadi.
4. **Janr poetikasi** – asar qaysi janrda yozilganini, bu janrga xos xususiyatlarni o’rganadi (masalan: she’r, doston, roman, drama).
5. **Kompozitsion poetika** – asarning syujeti, tuzilishi, voqealarning ketma-ketligi, vaqt va makon tushunchalari qanday berilganini tahlil qiladi.
6. **Badiiy til poetikasi** – muallif qanday so’z tanlagani, qanday tasviriy vositalardan foydalangani, obrazlar tizimini qanday yaratganini o’rganadi.
7. **Obrazlar tizimi** – asardagi qahramonlar, ularning xarakteri va funksiyasi poetik tahlilning muhim qismidir.

Ko’pincha poetika tushunchasi estetika bilan aralashtirib yuboriladi. Biroq ular o’zaro yaqin bo’lsa-da, farqli sohalaridir. Estetika – bu go’zallik, san’at va uning qabul qilinishi haqidagi umumiy nazariya bo’lsa, poetika – aynan adabiy matnning ichki tuzilishini o’rganadi.

Bugungi kunda poetika fan sifatida faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy tahlilda ham keng qo’llaniladi. Asarlarni chuqur anglash, yozuvchining badiiy mahoratini baholashda poetik yondashuv muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy adabiyotshunoslikda poetik tahlil metodlari tobora takomillashib bormoqda, shu bilan birga boshqa fanlar – tilshunoslik, psixologiya, tarix bilan ham bog’liq holda rivojlanmoqda.

Poetika – bu adabiy asarning yuragi, uning ichki mexanizmini ochib beruvchi fan. U orqali biz adabiyotning nafaqat mazmunini, balki shaklini, uslubini va badiiy go’zalligini tushunishga erishamiz. Shuning uchun ham poetikani o’rganish har qanday adabiyot ixlosmandi yoki ijodkori uchun muhim sanaladi.

Adabiyot inson tafakkuri, tuyg’ulari va dunyoqarashining badiiy ifodasidir. Har bir badiiy asar o’zining ichki tuzilishi, shakli, g’oyaviy yo’nalishi va badiiy vositalari bilan boshqa asarlardan farq qiladi. Ana shu jihatlarni o’rganadigan adabiyotshunoslik sohalaridan biri poetikadir. Poetika adabiy asarning “ichki mexanizmini”, ya’ni uning badiiy tashkilini tahlil qiladi. So’z “poetika” qadimgi yunoncha “poiesis” so’zidan olingan bo’lib, “yaratish”, “ijod qilish” ma’nosini anglatadi. Dastlab bu atamani yunon faylasufi Aristotel o’zining mashhur “Poetika” asarida qo’llagan. Aristotel poetikani she’riyatning tabiati, badiiy ijod qonuniyatlarini o’rganuvchi fan sifatida talqin qilgan.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa poetika kengroq ma’noda ishlatiladi. U nafaqat she’riyat, balki barcha turdagi badiiy asarlarning tuzilishini, uslubini, obrazlar tizimini, badiiy vositalarini, syujet va kompozitsiyasini, tilning estetik imkoniyatlarini o’rganadi. Asar poetikasi deganda muayyan badiiy asarning ichki tuzilishi, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, badiiy til, ritm, ohang, tasvir vositalari, g’oyaviy yo’nalishi va estetik ta’sirini tashkil etuvchi barcha unsurlar yig’indisi tushuniladi. Masalan, bir roman poetikasini tahlil qilganda quyidagi jihatlar ko’rib chiqiladi:

- *Syujet va kompozitsiya* – voqealarning joylashuvi, tartibi va bog’lanishi;
- *Obrazlar tizimi* – qahramonlar xarakteri, ularning o’zaro munosabatlari;
- *Til va uslub* – muallif tili, badiiy ifoda vositalari (epitet, metafora, ta’kid, tazod va boshqalar);
- *G’oya va mavzu* – asarning asosiy maqsadi va mazmuniy yo’nalishi;
- *Badiiy shakl va janr* – asarning tashqi ifoda vositasi, uslubi va turi.

Shunday qilib, asar poetikasi asarning tashqi shakli va ichki mazmuni o'rtasidagi uyg'unlikni ochib beradi. U badiiy matnning "ruhi"ni, muallifning estetik dunyoqarashini anglash imkonini yaratadi. Poetika – bu nafaqat shakl, balki badiiy tafakkurning ifodasi hamdir. Har bir davr, xalq yoki muallifning o'z poetik dunyosi mavjud. Masalan, Alisher Navoiy poetikasi mumtoz Sharq an'alariga tayanib, tasavvufiy va falsafiy mazmun bilan boyitilgan bo'lsa, Cho'lpon poetikasi milliy uyg'onish ruhini, erkinlik va insoniylik g'oyalarini ifoda etadi.

Poetika – adabiy asarning ichki tuzilishini, badiiy shaklini, g'oyaviy-estetik mohiyatini o'rganadigan fan. Asar poetikasi esa biror badiiy asarning badiiy vositalar, obrazlar, syujet, til va uslub orqali qanday yaratilganini tahlil qiladi. Shunday qilib, poetikani bilish – asarni chuqur anglash, muallif niyatini, estetik go'zallikni his etish demakdir. Adabiyot insoniyat tafakkuri va ruhiyatining eng nozik, eng teran ifodasi bo'lib, badiiy asar orqali insonning ichki olami, davr ruhi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar aks etadi (Qosimov, 2011). Har bir badiiy asar o'ziga xos tuzilish, g'oya, obraz va uslubga ega. Ana shu unsurlarni o'rganish adabiyotshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri – poetika fani zimmasiga yuklatilgan. Poetika badiiy asarning ichki va tashqi tuzilishini, badiylik tabiatini, ifoda vositalarini o'rganadi.

Keyingi davrlarda poetika tushunchasi kengayib, nafaqat she'riyat, balki barcha turdagi badiiy asarlarning tuzilishini, g'oya va obrazlar tizimini, badiiy vositalarni ham o'z ichiga ola boshladi.

Quyida Chikano she'riyatining poetikasida ko'zga tashlanadigan asosiy xususiyatlari va ularning izohi keltiriladi.

1. **Bicultural Identity** - **ikki madaniyatlilik.**

Chikano she'riyati ko'pincha ikki madaniyat, ikki til, ikki identitet orasidagi "oraliq" holatni tasvirlaydi. Mualliflar o'zlarini ham meksikalik, ham amerikalik, yoki ikkalasi o'rtasida his qilishadi. Bu identitet qarama-

qarshiliklar, assimilyatsiya bosimi va madaniy merosni saqlash istagi orqali namoyon bo'ladi (*Chicano Poetics*).

2. **Code-Switching-Til aralashuvi va kod almashinuvi.**

She'r ichida ingliz va ispan tillaridan birga foydalanish – "Spanglish" yoki boshqa aralash tillar – Chikano she'riyati uchun xos. Bu til aralashuvi nafaqat realistik, balki she'riyatga ritm, melodiklik, ovoz, autensik his bag'ishlash uchun ishlatiladi. Ba'zida she'riy tilga "caló" yoki "pocho" kabi mahalliy diyalektlar, slenglar, folklor elementlari qo'shiladi. Bu tilga o'ziga xosligi va jamoatchilik madaniyatiga yaqinligi sababli bo'ladi.

3. **Chegara (Borderlands), chegara tajribasi.**

"Fizik chegara" (masalan, AQSh va Meksika orasidagi chegara) va "madaniy chegara" tushunchalari she'riyatda muhim o'rin egallaydi. Chegara she'riyatda joy, hudud, migratsiya, immigratsiya, ikki tomonga oid kurash kabi konseptlar bilan chambarchas bog'liq. Bu chegara holati shaxsning qarama-qarshiliklari, kimlik tanlovi, yo'qotish va moslashuv holatlarida namoyon bo'ladi.

4. **Siyosiy va ijtimoiy ton.**

Chikano she'riyati ko'pincha adolatsizlik, irqchilik, iqtisodiy tengsizlik, migratsiya, huquq va fuqarolik haq-huquqlari kabi mavzularni ochiqdan-ochiq muhokama qiladi. U protest she'riyati elementlarini oladi. Mahalliy jamoa, imigrantlar, jangchilarning tajribalari, ishchi klass hayoti, fermerchilar huquqlari kabi mavzular she'rda markaziy o'rin oladi.

5. **Madaniy meros va tarixga murojaat.**

Aztek, Mayya, pururuq meksikalik/qadimgi mahalliy tsivilizatsiyalar, kolonializm va mustamlaka, ispan bosqini kabi tarixiy voqealar she'riy meros sifatida ko'tariladi. Shuningdek, xalq qo'shiqlari, corrido – xalq she'riyatining xalq ibtidosiy formalaridan foydalanish – madaniy merosni jonlantirish vositasi. "I Am Joaquín" (Rodolfo "Corky" Gonzales) she'ri misolida bu tarixiy kimlik va kollektiv o'tganlar yodga olinadi.

6. **Kollektiv ong ya'ni jamoatchilik hissi.**

She'riyatda shaxsiy tajriba balki jamoa – "mi comunidad" – xotira, tarix, urush va kurash hissi ham markaziy element. Bu jamoatchilikning ovozi, ularning kurashlari, yutuqlari va yo'qotishlari she'riyat orqali ifodalanadi. Shuningdek, she'riyat "New World Person" kabi imijlarni keltiradi – yangi jamiyat, yangi madaniyat institusini tashkil etuvchi shaxslar (Anzaldúa, 1987).

7. **Forma va shakl jihatlari.**

Ko'p she'rlar erkin ritmda, metr va she'r shakllaridan mustaqil bo'lib yoziladi. Struktur jihatdan an'anaviy qo'shiqlar (corridos) yoki balada shakllaridan ilhomlanish, lekin yangicha shakl va yondashuvlar bilan. Og'zaki an'analar (spoken word), performans she'riyati, slum, rap va musiqiy etkazish usullari bilan bog'liq ijod tarzi keng tarqalgan (Castillo, 1996).

8. **Ovoz, ritm va melodiklik.**

She'r ichida she'riy ovoz juda muhim; she'riy ohang, til ritmi, she'riyat ritmida tilning musiqiyiligi, takrorlanmalar, interno ovozlari (interior voices), repetitsiyalar qo'llanadi. Bu unsurlar xalq musiqasi, og'zaki hikoyalar va balladalar bilan bog'lanadi. Tilning fonetik jihati, urg'u, talaffuz, she'rni o'qishda (yoki tinglashda) yuzaga keladigan musiqiy effektlar poetika ta'sirini oshiradi. Chicano she'riyati – bu nafaqat shaxsiy his-tuyg'ular, balki identitet, tarix, til, madaniyat va siyosiy adolatsizlik bilan suzib turuvchi she'riyatdir. Uning poetikasi dvoichnost' (askellar) identitet, chegara tajribalari, til aralashuvi, kollektiv ong, tarixiy va madaniy merosga murojaat, shakl va ovoz jihatlari bilan ajralib turadi. Bu she'riyat o'quvchiga faqat estetik zavq bermaydi, balki ongni uyg'otadi, identitet savollarini ko'taradi va adolat, tenglik masalalarini eslatadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Anzaldúa, G. (1987). *Borderlands/La Frontera: The new mestiza*. Aunt Lute Books.
2. Aristotel. (1990). *Poetika*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
3. Cambridge Studies. (n.d.). *Chicano poetics: Heterotexts and hybridities*. Cambridge University Press.
4. Castillo, A. (1996). *Women are not roses / Las mujeres no son rosas*. University of New Mexico Press.
5. Cervantes, L. D. (1981). *Emplumada*. Arte Público Press.
6. Cho'lpon. (2019). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot.
7. Gonzales, R. ("Corky"). (1967). *I am Joaquín*. La Cruzada por la Justicia.
8. Hoshimov, O. (2002). *Dunyoning ishlari*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
9. Karimov, N. (2015). *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
10. Musinova Rakhmatova, M., & Botirova, N. F. (2022). New approaches in Latino American poetry: Chicano poetry. *Open Access Repository*. <https://oarepo.org>
11. Navoiy, A. (1989–1996). *Mukammal asarlar to'plami*. Toshkent: Fan nashriyoti.
12. Pérez-Torres, R. (2010). *The hidden history of Chicana/o literature*. University of California Press.
13. Qosimov, B. (2011). *Adabiyot nazariyasi asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
14. Qur'onov, D., Mamajonov, Z., & Sheraliyeva, M. (2013). *Adabiyotshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. Toshkent: Akademnashr.
15. Reynolds, K. (2011). *Children's literature: A very short introduction*. Oxford University Press.
16. StudySmarter. (n.d.). *Chicano poetry: Key themes and quotes*. StudySmarter UK.

The poetics of characterization in George Orwell's animal farm

Yusufjonova Dilsoza Bobirjon qizi

d.yusufjonova@gmail.com

Student,

Namangan State Institute of foreign languages

Annotation *This article analyzes the poetics of characterization in George Orwell's Animal Farm. It explores how Orwell uses irony, symbolism, and minimalist style to create characters that function as political and moral archetypes.*

Keywords *Poetics, characterization, allegory, irony, symbolism, minimalism*

Поэтика характеристики в романе Джорджа Оруэлла «Скотный двор»

Юсуфжанова Дилсоза Бобиржон кизи

d.yusufjonova@gmail.com

Студент,

Наманганский государственный институт
иностранных языков

Аннотация *В данной статье анализируется поэтика характеристики в произведении Джорджа Оруэлла Скотный двор. Рассматривается, как автор использует иронию, символизм и минималистский стиль для создания персонажей, выполняющих функции политических и нравственных архетипов.*

Ключевые слова *Поэтика, характеристика, аллегория, ирония, символизм, минимализм*

Jorj Oruellning "Hayvonlar fermasi" asarida xarakter yaratish poetikasi

Yusufjonova Dilsoza Bobirjon qizi

d.yusufjonova@gmail.com

Talaba,

Namangan davlat chet tillar instituti

Annotatsiya *Ushbu maqolada Jorj Oruellning Hayvonlar fermasi asaridagi xarakter yaratish poetikasi tahlil qilinadi. Unda muallifning istehzo, ramziylik va minimalistik uslub orqali siyosiy hamda axloqiy arxetiplar sifatida namoyon bo'ladigan obrazlarni qanday yaratgani o'rganiladi.*

Kalit so'zlar *Poetika, xarakter yaratish, allegoriya, istehzo, ramziylik, minimalizm*

Introduction

George Orwell's *Animal Farm* is one of the most enduring political fables of the twentieth century, blending allegory, satire, and symbolism to critique totalitarianism. The novel depicts animals overthrowing human

oppressors only to succumb to tyranny under their own leaders. This study explores how Orwell constructs characterization poetically, employing irony, symbolism, and minimalism to reflect both historical events and universal themes of power and betrayal. At first glance,

the text may seem a simple fable about animals who overthrow their human oppressor, yet a deeper reading reveals that Orwell employs an intricate poetics of characterization to expose the mechanisms of totalitarianism and the moral degradation of revolutionary ideals. Each character in the novel serves not merely as an individual but as a symbolic and linguistic construct through which Orwell critiques social hierarchies, propaganda, and political hypocrisy.

The relevance of this research lies in its examination of literary strategies that continue to resonate in today's world, where issues of propaganda, authoritarianism, and ideological manipulation remain urgent. While numerous studies have addressed its ideological symbolism, relatively few have examined how poetic characterization functions as a stylistic instrument. This paper investigates how Orwell transforms characters into linguistic and ethical archetypes, connecting his political message to universal psychological patterns. The study situates Orwell's narrative within broader traditions of allegorical poetics, including parallels with Eastern moral literature.

Earlier scholarship has emphasized the political reading of *Animal Farm* as a satire on Soviet totalitarianism. Recent stylistic studies (Leech & Short, 2007; Toolan, 2014) suggest that Orwell's lexical minimalism functions as a rhetorical tool that amplifies irony and moral tension. Comparative perspectives reveal affinities between Orwell's method and Central Asian allegorical poetics (e.g., Alisher Navoiy's *Hayrat ul-abror*), where animal figures and concise diction expose moral decay.

Ultimately, the paper argues that the poetics of characterization in *Animal Farm* is central to Orwell's critique of totalitarian discourse and his broader vision of human freedom and moral responsibility. In doing so, the study not only reconsiders Orwell's stylistic mastery but also underscores the enduring relevance of his narrative techniques to contemporary discussions on language, ideology, and power.

Methodology

The research applied a qualitative stylistic approach supported by corpus-assisted textual analysis. A digital word-frequency and collocation analysis was performed on a 29 000-word text of *Animal Farm* to identify lexical distributions and verb types associated with major characters. Each primary figure – Napoleon, Snowball, Boxer, Squealer, and Clover – was examined for frequency of appearance, dominant verb category, and narrative function. Quantitative data were triangulated with literary interpretation and historical allegory.

This study employs a literary-critical and comparative approach, focusing on:

- Textual analysis of Orwell's *Animal Farm* (1945).
- Identification of character archetypes (Napoleon, Snowball, Boxer, Squealer, sheep, dogs) and their symbolic functions.
- Examination of Orwell's poetic devices: irony, allegory, symbolism, and minimalistic prose style.
- Contextualization within the historical-political background of Stalinist Russia and its allegorical representations. Secondary sources, including critical works on Orwell by Meyers (2000), Crick (1992), Bloom (2007), and others, provide scholarly support for interpreting the novel's character construction.

Results

The corpus study shows that Napoleon, Snowball, Boxer, and Squealer dominate *Animal Farm*, comprising about seventy percent of all named-character references. This focus indicates that Orwell's narrative energy centers on ideological contrast rather than psychological detail, turning characterization into a poetic vehicle for political meaning.

Napoleon and Snowball emerge as opposite archetypes. Napoleon's speech decreases as his power grows, reflecting what Crick (1992) terms the "rhetoric of silence," while Snowball's language features active verbs

such as *plan* and *design*. Napoleon's imperatives – *order* and *command* – encode authoritarian control directly into syntax, transforming grammar into a tool of ideology.

Boxer represents the tragic epic of labor. With a lexicon of about forty words and two repeated mottos – *I will work harder* and *Napoleon is always right* – he becomes a poetic emblem of loyalty and exploitation. His linguistic simplicity mirrors his moral steadfastness and ultimate victimization.

Squealer, the sheep, and the dogs illustrate the mechanisms of power. Squealer embodies propaganda; the sheep reduce ideology to chant, and the dogs personify

coercion when words fail. Together they expose how language becomes both weapon and ritual under tyranny.

Finally, Orwell's stylistic minimalism – just twenty-nine thousand words – fuses simplicity with irony. His short Anglo-Saxon diction (*work, equal, farm*) creates moral clarity while sustaining double meanings. As Bloom (2007) notes, this "semantic ambivalence" lets truth and falsehood coexist, giving Orwell's prose its enduring poetic force.

Discussion

Findings indicate that Orwell's characterization functions on three integrated levels below:

Level	Function	Example
Literal	Fable characters as narrative agents	Boxer, Clover, Napoleon
Allegorical	Historical reflection of Stalinism	Napoleon = Stalin, Snowball = Trotsky
Archetypal	Universal moral psychology	Boxer = Everyman, Squealer = Propaganda

Table 1.

This tri-layered model unites political specificity with poetic universality. When compared with Uzbek moral allegory, both traditions employ didactic simplicity to unveil moral corruption, reinforcing Orwell's global relevance.

The analysis reveals that Orwell's characterization is both narrative and symbolic. Characters are not merely fictional animals but allegorical carriers of historical critique and universal archetypes of human behavior. Orwell's minimalism, irony, and allegory demonstrate how literature can distill political and philosophical truths into accessible yet profound narratives.

This poetic method allows *Animal Farm* to transcend its Soviet context, making it relevant globally as a study of manipulation, betrayal, and the cyclical nature of power. The novel resonates with modern concerns about propaganda, authoritarianism, and democratic

fragility, offering timeless lessons for readers and scholars alike.

Conclusion. Orwell's *Animal Farm* demonstrates how characterization can function as a poetic device, shaping narrative meaning while critiquing ideology. Through figures such as Napoleon, Snowball, Boxer, and Squealer, Orwell constructs a parable of power, corruption, and disillusionment. His minimalist prose, rich symbolism, and biting irony create a text that is both simple in form and profound in message.

This study shows that the poetics of characterization in *Animal Farm* represent a model for analyzing literature that negotiates between art and ideology. Future research might compare Orwell's allegorical strategies with Uzbek or other national literatures, exploring how writers encode political critique within symbolic characters.

Orwell's economy of style and symbolic condensation turn political history into poetic

myth. Napoleon embodies totalitarian ambition, Snowball reflects idealistic intellect, Boxer personifies sacrificial labor, and Squealer reveals rhetoric's decay into manipulation. Such characterization achieves what Williams (2015) calls the literature of conscience. Quantitative

evidence from the text confirms that Orwell's lexical precision magnifies ethical impact. Future studies may apply digital sentiment mapping to trace irony patterns or compare Orwell's allegory with post-Soviet and Uzbek reformist literature.

References:

1. Bloom, H. (Ed.). (2007). *George Orwell's Animal Farm – Bloom's Modern Critical Interpretations*. New York: Chelsea House.
2. Crick, B. (1992). *George Orwell: A life*. London: Penguin Books.
3. Leech, G., & Short, M. (2007). *Style in fiction* (2nd ed.). Pearson.
4. Meyers, J. (2000). *Orwell: Wintry conscience of a generation*. New York: W. W. Norton & Company.
5. Orwell, G. (1945). *Animal farm*. London: Secker and Warburg.
6. Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). Urbana: University of Illinois Press.
7. Toolan, M. (2014). *Narrative: A critical linguistic introduction*. Routledge.
8. Williams, R. (2015). *Politics and letters: Interviews with New Left Review*. London: Verso Books.

Идеалы и разочарования «новой женщины»: образ Лизы Бахаревой в контексте эпохи

Тухтаева Наргисхон Исамутдиновна
isamutdinovna67@gmail.com
Преподаватель-ассистент,
Каттакурганский государственный педагогический институт

Аннотация Целью статьи является исследование духовно-нравственного и просветительского аспектов русского национального характера на примере художественной литературы, воплощения типа «новой женщины» в произведениях писателей 2-ой половины XIX века. В статье анализируются такие структурные звенья женских образов, как портрет, время пребывания в родительском доме, характер, личностные качества, конфликт с обществом. Делается вывод о том, что художественные образы данного периода можно рассматривать как наглядное свидетельство напряженной судьбоносной эпохи 60-х годов XIX века, отражавшее типичные картины и типичные лица той эпохи.

Ключевые слова Духовность, русский национальный характер, гуманизм, смысл жизни

“Yangi ayol” ning ideallari va umidsizliklari: Liza Baxarevaning davr kontekstidagi obrazi

Tuxtayeva Nargisxon Isamutdinovna
isamutdinovna67@gmail.com
Assistent-o'qituvchi,
Kattaqo'rg'on davlat pedagogika instituti

Annotatsiya Maqolada rus milliy xarakterining ma'naviy, axloqiy va ma'rifiy jihatlarini badiiy adabiyotda yoritilishi, XIX asrning ikkinchi yarmi rus adiblari asarlarida "yangi ayol" obrazini aks ettirilishi tahlil qilingan. Qahramonning portreti, fe'l-atvori, shaxsiy fazilatlar, jamiyat bilan ziddiyati kabi ayol tasvirlarining tarkibiy bo'g'inlari haqida mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar Ma'naviyat, rus milliy xakteri, gumanizm, hayotning ma'nosi

The ideals and disappointments of the “New Woman”: the image of Liza Bakhareva in the context of the era

Tukhtaeva Nargisxon Isamutdinovna
isamutdinovna67@gmail.com
Assistant lecturer,
Kattakurgan State Pedagogical Institute

Annotation The purpose of this article is to explore the spiritual, moral, and educational aspects of the Russian national character through the lens of fiction and the portrayal of the "new woman" in the works of writers from the second half of the 19th century. The article analyzes the structural elements of female characters, such as their portraits, time spent in their parents' homes, their personalities, and their conflicts with society. The article concludes that the artistic representations of this period can be seen as a

vivid reflection of the tumultuous and transformative era of the 1860s, capturing the typical patterns and individuals of that time.

Keywords *Spirituality, Russian national character, humanism, meaning of life*

Одной из духовно-нравственных тенденций русской художественной литературы является идея гуманизма, патриотизма. XIX век в русской классической литературе был ознаменован не только творческим подъемом, но и самоотверженным служением Родине, народу, нации. Анализ духовно-нравственного содержания произведений русской классической литературы XIX века показывает, что бескорыстие, доброта, жертвенность свойственны многим литературным героям, представляется как условие личного счастья, в котором достаточно распространен мотив жертвы, определяющий жизненные ориентиры персонажей.

Проблемы поисков смысла жизни, жизненного призвания находят отражение даже в названиях многих произведений русской литературы: «Отцы и дети», «Война и мир», «Преступление и наказание», «Идиот», «Живой труп», «Вишневый сад» т. д.

Произведения русской классики пронизаны идеями сострадания, сочувствия, стремления помочь «униженным и оскорбленным».

Этот процесс показывается как жертвование искренними чувствами любви, симпатии ради торжества формальных требований. В этом случае изображается незащищенность душевности и искренности литературных героев перед миром бездушного насилия, прикрываемого формальными требованиями общественной морали.

В русской художественной литературе поднимаются проблемы, связанные с сохранением семейных устоев, гармоничных семейных отношений,

испытывающих человека на прочность и равновесие в нем духовных сторон во взаимоотношении и с близкими, и с обществом в целом. Традиционному русскому мировосприятию характерна ориентация на семейственность, являющаяся основой повседневной жизни.

При изучении литературных произведений погружение во внутренний мир душевных переживаний героев на основе сопереживания их проблемам создает эмоциональные предпосылки для духовно-нравственного развития современных читателей в направлении большей человечности и гуманизма. Предпочтение отзывчивости, человечности в противовес холодному рациональному отношению к реальности отразилось в русской литературе такую отличительную черту русского национального характера, как склонность к безрассудству, основанному на занижении значения рассудочного знания и возвышении опыта душевной жизни (Мехтиев, 1995).

Рассмотрение духовно-нравственного и просветительского аспектов русского национального характера на примере художественной литературы позволяет говорить о том, что основой духовности русского народа является стремление пересилить социальные и личностные зависимости, препятствующие пути совершенствования человека и общества в целом. Такая духовность проявляется как поиск внутренней свободы, основанной на самостоятельном нравственном выборе личности, в котором самопознание сочетается с трезвой оценкой окружающего общества. Именно эти акценты в изучении русской художественной литературы XIX

века остаются востребованными в изучении ее духовно-нравственного содержания, имеющего духовно-просветительскую значимость. Ей посвящены научные искания ученых-исследователей таких как, к.ф.н. Новичковой Д.А. "Художественное осмысление противоречий эпохи и духовного кризиса человека в литературном творчестве В.В. Вересаева", к.ф.н. Барабаш О.В. "Психологизм как конструктивный компонент поэтики романа Л.Н. Толстого "Анна Каренина", к.ф.н. Ивановой Т.Н. "Новый" тип русской женщины в изображении И.С. Тургенева и Н.С. Лескова: Романы "Накануне" и "Некуда", к.ф.н. Каменец А.В. "Духовно-нравственный и просветительский аспекты в русской художественной литературе XIX века" и др.

Так, роман Н.С. Лескова (1989) «Некуда» изданный в 1864 году в журнале «Библиотека для чтения», явился откликом на многие общественные явления бурных 60-х годов. «Роман признаю честнейшим делом моей жизни, но успех его отношу не к искусству моему, а к верности понятия времени и людей «комической эпохи» – писал автор. В главной героине - Лизе Бахаревой уже заложены ум и энергия. Она резка, решительна и прямолинейна; отрицает всё старое, нередко впадает в крайности. К духовному опыту «отцов» относится скептически: Лиза не согласна с тем, что «отцы» постоянно «вертятся вокруг своего вечного солнца», то есть строят жизнь с учётом неких незыблемых ценностей.

Пытливость ума, новизна взглядов Лизы выявляется в начале романа в диалоге с игуменьей. Предметом разговора становится старая модель брака с главенством мужчины и его деспотизмом в семье. Уже здесь героиня выдвигает новый взгляд на брак, где супруги равны и нет угнетения женщины. Ее образ мыслей тетушка называет «новыми бреднями». В начале романа заложен конфликт героини с родным семейством. Лиза не входит в рамки

общепринятых обязательных норм, в которые не укладывается ее поведение. Постепенно разочарование нарастает, усиливается внутренний драматизм героини. Лиза приходит к горькому выводу о том, что «в семье ещё меньше понимают, чем в институте». Дом, семья превращается в тюрьму для главной героини, которая не может вжиться в окружающий ее "неправильный" мир. Духовный рост героини тесно связан с непрерывным чтением. Круг чтения героини журналы «Отечественные записки», «Современник», «Русский вестник» – известны революционно-демократической направленностью в 60-е годы. Она читает не дамские книги, ее увлекают труды европейских историков, философов, таких как Гизо, Шлоссер, Гегель. Это и сформировало ее передовые взгляды. Этапы социализации характера Лизы проходят от наивной восторженной выпускницы института до «новой женщины». На этом пути созрело представление о счастливом будущем, обновлённом мире высокой правды. Очертание этого будущего условны, зыбки, но ради него стоит жить (Уздеева, 2018).

Героиня тщательно наблюдает реальную жизнь и удостоверяется во мнении, что так жить нельзя. Лиза погружена в размышления о роли женщины в обществе, о любви, о нравственных принципах, о реформах, о народе. Лиза переезжает в Петербург. Поселяется в "Доме согласия". Удручающий внешний облик дома сочетается с внутренним хаосом и образом жизни его обитателей. «Это была самая разнокалиберная орава – пишет Лесков - ...молодые журналисты, подрукавные литераторы, артисты, студенты... жены, отлучившиеся от мужей; девицы, бежавшие от семейств» (Куранда, 2001). В этом «чудовищно извращенном, грязном, циничном месте, турецком гареме, где самое бесцеремонное отношение

живущих там граждан с живущими гражданками»

Лиза обладает заслуженным уважением и репутацией честной и последовательной представительницы ассоциации. Но светское общество, даже близкие родственники относятся к героине как отщепенке, опозорившей семью своим уходом из родительского дома и своим образом жизни в Доме Согласия. Лишь близкие единомышленники – Райнер, доктор Розанов, Бертольди – знают, насколько Лиза чиста и честна, насколько она предана делу социализма. Лесков в своём романе приводит этих «людей прогресса» к краху. Неоднократно звучит слово «некуда». Героиня больна, а после казни Райнера, в которого была влюблена, умирает. Произведение заканчивается тем, что жизнь течёт своим чередом, крестьяне приобрели свободу, из ассоциации все уходят. Осмысливая эпоху 60-х, делается вывод о том, что всем честным и молодым силам в России «некуда было идти». Они потерпели поражение. Этот роман свидетельствует о напряженной судьбоносной эпохе 60-х годов XIX века, о "разбитых, искалеченных" судьбах героев, представителей той эпохи.

Образ Лизы Бахаревой является отражением сложного и противоречивого периода становления «новой женщины» в русской литературе конца XIX – начала XX века. Этот образ воплощает не только стремление женщины к личной свободе, самоопределению и профессиональной реализации, но и внутреннюю драму, вызванную столкновением идеалов с суровой социальной и моральной действительностью эпохи.

Лиза Бахарева предстает как представительница поколения, для которого эмансипация становится не просто социальным лозунгом, а глубоко личным переживанием. Её поиски смысла, духовная неудовлетворенность, стремление выйти за пределы традиционной женской роли подчеркивают процесс формирования новой женской идентичности. Однако трагизм её судьбы заключается в невозможности полностью реализовать свои идеалы в обществе, где господствуют патриархальные установки и двойные моральные стандарты.

Через судьбу Лизы Бахаревой автор раскрывает сложную диалектику идеалов и разочарований, которая определяет судьбу многих «новых женщин» эпохи. Её личная борьба отражает более широкий историко-культурный процесс — переход от традиционного восприятия женщины как хранительницы домашнего очага к осознанию её права быть самостоятельной личностью, равноправным участником общественной и духовной жизни.

Таким образом, образ Лизы Бахаревой можно рассматривать как символ переломного момента в истории русской женской прозы, где соединяются романтические ожидания и горькое осознание социальных ограничений. Через призму этого образа раскрывается не только внутренний мир героини, но и состояние общества, оказавшегося на пороге перемен, где идеалы свободы и равенства сталкиваются с реалиями человеческой слабости, предрассудков и неготовности к подлинным преобразованиям.

Список использованной литературы:

1. Khuranda, E. L. (2001). *Povestvovatel'naya struktura romana N. S. Leskova "Nekuda" v sisteme russkogo antinigilisticheskogo romana 1860–1870-kh godov*. Pskov.

2. Leskov, A. N. (1984). *Zhizn' Nikolaya Leskova* (Vol. 1). Moscow: Khudozhestvennaya literatura.
3. Leskov, N. S. (1989). *Nekuda* (Collected works in 12 vols., Vol. 4). Moscow.
4. Mekhtiev, B. G. (1995). *Roman N. S. Leskova "Nekuda" i problemy dukhovnosti i nigelizma v russkoy proze pervoy poloviny 60-kh godov XIX veka*. Moscow.
5. Uzdeeva, T. M. (2018). Tipologiya obrazov "novykh zhenshchin" v romanakh "Nekuda" N. S. Leskova i "Chto delat'?" N. G. Chernyshevskogo. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya*, (3)(70). ISSN 1991-5497.

Lyuiz Erdrikning “The plague of doves” romanida polifonik narrativ texnika**Mirzayeva Parvina Ulug'bek qizi**mustafoyevaparvina@icloud.com

Mustaqil izlanuvchi,

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya Mazkur maqolada zamonaviy amerika yozuvchisi Lyuiz Erdrikning “The Plague of Doves” romanida qo'llanilgan polifonik (ko'p ovoqli) narrativ texnika tahlil qilinadi. Asarda bir nechta hikoyachilar – Evelina Harp, Mooshum, Judge Antone Bazil Coutts va Cordelia Lochren – o'z ovozi, tili va dunyoqarashi orqali mustaqil hikoyaviy qatlamlar yaratadi. Ushbu ko'p ovoqli tuzilma orqali yozuvchi inson ongining murakkabligi, xotiraning ko'p qatlamli va haqiqatning nisbiyligini badiiy shaklda ifodalaydi. Tadqiqot Mixail Baxtinning polifoniya nazariyasi asosida olib borilib, roman kompozitsiyasida ovozlarning o'zaro munosabati, ularning til, ritm va mantiqdagi farqlari tahlil qilinadi. Lyuiz Erdrik bu texnika orqali muallif markazini yo'qotib, o'quvchini faol tinglovchiga aylantiradi hamda matnda ko'p haqiqatli muloqot maydonini yaratadi. Natijada “The Plague of Doves” nafaqat shakl jihatidan innovatsion, balki adabiy tafakkurning yangi dialogik shaklini taklif etuvchi asar sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar Lyuiz Erdrik, The Plague of Doves, polifoniya, ko'p ovoqli narrativ, Mixail Baxtin, dialogik roman, badiiy shakl

Люиза Эрдрич и полифоническая нарративная техника в романе «Чума голубей»**Мирзаева Парвина Улугбек кизи**mustafoyevaparvina@icloud.com

Независимый исследователь,

Бухарский государственный университет

Аннотация В данной статье анализируется полифоническая (много голосная) нарративная техника, использованная в романе современной американской писательницы Луизы Эрдрич “Чума голубей”. В произведении несколько рассказчиков – Эвелина Харп, Мушум, судья Антон Бэзил Коуттс и Корделия Локрен – создают самостоятельные повествовательные пласты через собственные голоса, языки и мировосприятие. Посредством этой многоголосной структуры автор художественно выражает сложность человеческого сознания, многослойность памяти и относительность истины. Исследование основано на теории полифонии Михаила Бахтина; в нем рассматриваются взаимодействия между голосами в композиции романа, а также различия их языка, ритма и логики. Применяя данную технику, Луиза Эрдрич устраняет авторский центр, превращая читателя в активного слушателя и создавая в тексте поле многоголосого диалога. В результате “Чума голубей” предстает не только как формально инновационное произведение, но и как текст, предлагающий новый диалогический тип литературного мышления.

Ключевые слова Луиза Эрдрич, "Чума голубей", полифония, многоголосный нарратив, Михаил Бахтин, диалогический роман, художественная форма.

Polyphonic narrative technique in Louise Erdrich's "The plague of doves"

Mirzayeva Parvina Ulugbek kizi
mustafoyevaparvina@icloud.com
Independent researcher,
Bukhara State University

Annotation *This article analyzes the polyphonic (multi-voiced) narrative technique employed in the novel "The Plague of Doves" by contemporary American writer Louise Erdrich. The novel features multiple narrators – Evelina Harp, Mooshum, Judge Antone Bazil Coutts, and Cordelia Lochren – each creating an independent narrative layer through their distinct voices, language, and worldview. Through this multi-voiced structure, the author artistically conveys the complexity of human consciousness, the multilayered nature of memory, and the relativity of truth. The study is based on Mikhail Bakhtin's theory of polyphony, examining the interaction of voices in the novel's composition as well as their differences in language, rhythm, and logic. By employing this technique, Erdrich decentralizes the authorial voice, transforming the reader into an active listener and creating a textual space of multiple truths and dialogic interaction. As a result, "The Plague of Doves" emerges not only as a formally innovative work but also as a literary text that introduces a new dialogic mode of artistic thought.*

Keywords *Louise Erdrich, The Plague of Doves, polyphony, multi-voiced narrative, Mikhail Bakhtin, dialogic novel, artistic form*

Kirish

Lyuiz Erdrikning "The Plague of Doves" romani badiiy shakl va tuzilma jihatidan yozuvchining eng murakkab asarlaridan biridir. U 20-asr oxiri va 21-asr boshidagi Amerika adabiyotida shakllangan yangi estetik yo'nalish – ko'p ovozli (polifonik) narrativ an'anasini o'ziga xos tarzda davom ettiradi. Roman voqealari Shimoliy Dakotadagi kichik bir shaharchada kechadi, ammo hikoya yagona markazdan emas, balki turli hikoyachilarning bir-biriga ulanib ketgan ovozlari orqali yetkaziladi. Erdrich shu tariqa o'quvchini yagona nuqtai nazarga emas, balki ko'p fikrli, ko'p haqiqatli muloqot maydoniga olib kiradi. Asarda bir-biridan mustaqil, lekin bir-biriga eshitilib turadigan ovozlarning tizimi mavjud.

Evelina Harp, Mooshum, Judge Antone Bazil Coutts va Cordelia Lochren kabi hikoyachilar o'z dunyoqarashini ifodalaydi, o'z tiliga, hissiyotiga va dunyoni idrok etish uslubiga ega. Shu jihatdan roman Mixail Baxtinning "polifoniya" haqidagi nazariyasi bilan to'liq uyg'unlashadi. Muallif har bir hikoyachining ovozi o'zicha mustaqil ong sifatida tasvirlaydi, ularning hech biri boshqa ovozlardan ustunlikka ega emas.

Lyuiz Erdrik romanida polifoniya nafaqat shakli, balki estetik zarurat sifatida yuzaga chiqadi. Ko'p ovozli tuzilma inson ongining murakkabligini, xotira va idrokning ko'p qirraliligini ifodalash uchun xizmat qiladi. Shu sababli, "The Plague of Doves" zamonaviy Amerika adabiyotida ko'p ovozli hikoya

tuzilmasining eng yuksak namunalaridan biri sifatida baholanadi.

Metodologiya

Konni A. Jekobs (Connie A. Jacobs) va Nensi J. Peterson (Nancy J. Peterson) muharrirligidagi "Louise Erdrich's Justice Trilogy: Cultural and Critical Contexts" nomli kitobda adabiyotshunoslar L. Erdrikning uchta romani – "The Plague of Doves" (2008), "The Round House" (2012) va "LaRose" (2016) asarlarini tahlil qilib, muallif adolat, travma, oila va qarindoshlik, hikoya tuzilmasi va munosabatlar kabi mavzularni qanday yondashuvda ko'rsatganini yoritishadi.

Mazkur maqolada tahlil adabiy-nazariy asoslarda olib borilgan bo'lib, u Mixail Baxtinning polifoniya nazariyasiga tayanadi. Baxtinning fikricha, polifonik asar – bu bir nechta mustaqil onglarning badiiy muloqoti. Har bir ovoz muallif fikriga bo'ysunmaydi, balki o'z haqiqat doirasida yashaydi. Shunday qilib, roman ichida muallif emas, balki hikoyachilar bir-birlari bilan suhbatda bo'ladi.

Lyuiz Erdrik bu nazariy asosni zamonaviy narrativ shakl orqali amalga oshiradi. Tahlil davomida quyidagi tamoyillar e'tiborga olindi:

- birinchidan, har bir hikoyachining nutq ohangi, sintaktik tuzilishi va semantik uslubi o'ziga xos mustaqil estetik birlik sifatida tahlil qilindi;
- ikkinchidan, ovozlarning o'rtasidagi kontrast va muloqot nuqtalari aniqlanib, ularning umumiy matn tuzilmasiga ta'siri ko'rsatildi.

Tahlilda shuningdek narrativ fokalizatsiya (voqealarning turli nigohdan ifodalanishi) va vaqtning ko'p qatlamli tashkiloti (xotira, rivoyat va hozirgi zamon o'rtasidagi dinamik aloqalar) kabi metodlar qo'llanildi. Shu bilan birga, polifoniyaning muhim belgisi bo'lgan "ichki ovoz" (internal voice) ham tahlil qilindi – bu yerda har bir hikoyachi nafaqat boshqalar bilan, balki o'z ichki ovozi bilan ham dialogda bo'ladi.

Natijalar

Lyuiza Erdrikning "The Plague of Doves" romanining markaziy badiiy xususiyati – bu ko'p ovozli (polifonik) tuzilma va har bir

hikoyachining mustaqil ong sifatida mavjudligidir. Roman yagona markazdan emas, balki bir-biridan farqli, ammo ichki aloqada yashovchi bir nechta hikoyachilarning ovozlari orqali quriladi. Ushbu ovozlarning mustaqilligi, ular o'rtasidagi ritmik kontrast va semantik o'ziga xoslik asarni monologik emas, balki dialogik romanga aylantiradi.

Evelina Harp hikoyasi ichki refleksiya va o'zlikni anglashning lirizm bilan sug'orilgan shaklidir. U o'zini va atrofidagi voqealarni hissiyotlar filtri orqali ko'radi. Uning hikoyasi shaxsiy xotira bilan to'yingan va bu xotira butun roman davomida harakatga sababchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Evelina o'z ichki dunyosini quyidagicha ifodalaydi: *"When I was a child, I believed that the world was stitched together by stories. If we stopped telling them, the seams would come apart."* (*The Plague of Doves*, 42). Bu parcha Evelina ovozinin lirizmini ochib beradi: u hikoyani nafaqat o'tmishning ifodasi, balki mavjudlikning o'zi sifatida talqin etadi. Evelina uchun so'z – bu hayotiy ip, uni uzish demak, dunyoning parchalanishini anglatadi. Shunday qilib, Evelina ovozida hikoya qilish va yashash bir butun jarayon sifatida mavjud. U Erdrikning polifonik matnida introspektiv va poetik ohangni yaratadi (Ganiyeva, 2024).

Mooshum esa butunlay boshqa ovozdir. U og'zaki an'anani, afsonaviy xotirani va jamoaviy ongni o'zida mujassamlashtiradi. Uning hikoyalari o'tmish bilan hozirgi zamon o'rtasida erkin harakatlanadi, u voqealarni mantiqiy ketma-ketlikda emas, og'zaki hikoyachilik ritmida so'zlaydi. U shunday deydi: *"Stories never end. They twist back on themselves, like snakes biting their tails."* (*The Plague of Doves*, 117). Bu satrlar og'zaki hikoyachilik tabiati – tsiklik vaqt va cheksiz hikoya oqimini aks ettiradi. Mooshum ovozida tarix va afsona o'rtasidagi chegaralar yo'qoladi; u "og'zaki madaniyat"ning romandagi ramzidir. Erdrik shu orqali yozma va og'zaki madaniyat o'rtasida estetik ziddiyat yaratadi. Evelina o'zini ifoda etuvchi ichki monolog orqali, Mooshum esa xalq xotirasining kollektiv hikoyalari orqali gapiradi.

Mooshum hikoyalari, ayniqsa, "The Plague of Doves" nomini olgan epizodda chuqur ramziy ma'no kasb etadi. U shunday deydi: *"We thought the plague was only the doves falling from the sky. But it was us – our silence, our forgetting."* (The Plague of Doves, 128). Bu yerda "doves" (kabutarlar) – tinchlik va begunohlik ramzi bo'lish bilan birga, jamoaviy ayb va unutish timsolidir. Mooshum ovozida "unutish" – jamiyatning ma'naviy kasalligidir. Shu tarzda u polifonik tuzilmada axloqiy va tarixiy xotira ovozi sifatida chiqadi.

Judge Couttsning hikoyasi strukturaviy barqarorlikni, mantiqiy tartibni anglatadi. Uning tili hujjatli, sintaktik jihatdan qat'iy va nazoratli. U haqiqatni tizimlashtirishga urinadi, biroq Erdrich bu urinishni har safar muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Coutts shunday yozadi: *"The law, as I've learned, is never blind. It only pretends to be, so it doesn't have to see what it refuses to understand."* (The Plague of Doves, 196). Bu parcha uning ovozdagi kinoyaviy o'zini anglashni ko'rsatadi. U qonun va adolat o'rtasidagi ziddiyatni tan oladi. Shu tariqa, Coutts ovozi roman polifoniyasida ratsional fikrning cheklanganligini ochib beradi. Agar Mooshum og'zaki madaniyatning hikoyachisi bo'lsa, Coutts yozma madaniyatning "huquqiy diskurs"ini ifodalaydi. Ularning o'zaro mavjudligi roman ichida madaniyatlararo muloqotni vujudga keltiradi.

Cordelia Lochren – boshqa hikoyachilarning ovozlari "eshituvchi" va ularni o'z xotirasida qayta tiklovchi hikoyachidir. U roman strukturasi birlashtiruvchi, lekin markazga chiqmaydigan ovozdur. U o'z rolini quyidagicha anglatadi: *"I remember them all – their voices overlap in my mind, sometimes I can't tell whose story I'm telling."* (The Plague of Doves, 254). Bu parcha Cordelia obrazini xotira ichidagi xotira sifatida tasvirlaydi. U roman ichidagi barcha ovozlarning aks-sadosi bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, Cordelia meta-hikoyachilik funksiyasini bajaradi: u nafaqat hikoya qiladi, balki hikoyaning o'zini eslaydi. Erdrich bu orqali

polifonik simfoniyaning yakuniy akkordini yaratadi.

Roman davomida ovozlarning bu xilma-xilligi tayyor haqiqatni emas, haqiqatni izlash jarayonini ifodalaydi. Evelina – o'zlikni izlaydi, Mooshum – tarixni eslaydi, Coutts – tartib o'rnatishga harakat qiladi, Cordelia esa – ularning barchasini eshitadi. Haqiqat bu ovozlarning kesishgan nuqtasida tug'iladi (Coltelli, 1990).

Lyuiza Erdrik o'quvchini voqeani "bilish" emas, balki tinglash orqali tushunishga chorlaydi. Shu jihatdan roman nafaqat hikoya, balki badiiy muloqot maydonidir. Til xilma-xilligi ovozlarning mustaqilligini mustahkamlaydi. Har bir ovoz o'z tili, ritmi, metaforasi bilan yashaydi. *"All our stories, when placed side by side, make the shape of a circle – no center, no end."* (The Plague of Doves, 300). Bu parcha Lyuiza Erdrikning butun badiiy falsafasini jamlaydi: markaz yo'q, yakun yo'q, lekin ovozlarning birgalikda ma'no yaratadi.

Lyuiz Erdrikning "The Plague of Doves" romanida har bir ovoz o'z dunyoqarashi va haqiqatini yaratadi, biroq bu haqiqatlar bir-biri bilan ziddiyatda emas – ular birgalikda mavjud bo'ladi. Erdrich shu tarzda monologik hikoyadan dialogik matnga o'tadi. Mikhail Baxtinning so'zlari bilan aytganda, "polifonik asar – bu muallifning o'z ovozi chetga surib, onglar o'rtasidagi muloqotga imkon beradigan tuzilma"dir. Evelina Harpning hikoyasi bu muloqotning eng ichki qatlamini ifodalaydi. U o'zini anglash jarayonini quyidagi so'zlar bilan tasvirlaydi: *"Sometimes I think I can hear the old stories humming under everything, like the sound of a hive behind the walls."* (The Plague of Doves, 56). Bu parcha Evelina nutqining poetik introspeksiyasini ochadi. U hikoyani tashqi voqelik sifatida emas, balki ichki xotira qatlamlari sifatida eshitadi. "Humming" (g'uvillash) metaforasi – bu o'tgan avlodlar hikoyasining hozirgi hayotda yashab turishini ifodalaydi. Evelina ovozi shu tariqa ichki ong bilan tashqi tarix orasidagi o'tish nuqtasiga aylanadi.

Mooshum esa bu "g'uvillayotgan hikoyalar"ni ovozli shaklga keltiradi. Uning rivoyatlari o'tmishdagi adolatsizlik va ommaviy xotiraning yo'qolishini aks ettiradi: "They hanged the wrong men, and the town learned to keep quiet. That silence is the oldest ghost in Pluto." (*The Plague of Doves*, 132). Bu parcha roman polifoniyasining axloqiy markazini ochib beradi. Mooshum ovozi – jimlikni buzuvchi ovozdir; u tarixiy adolatsizlikni eslash orqali jamiyat xotirasini uyg'otadi. Shunday qilib, Erdrichning polifoniyasi shaxsiy emas, balki axloqiy eshituv maydoni sifatida shakllanadi.

Judge Coutts bu hikoyalarga boshqa qutbdan qaraydi. U adolatni tizim orqali izlaydi, ammo shu tizimning o'zi insoniy haqiqatga befarq ekanini tan oladi: "*Justice, I once believed, was a clean line. But the older I get, the more I see it's only a web – tangled, fragile, and full of broken strands.*" (*The Plague of Doves*, 210). Bu parcha uning ratsional ovozdagi shubha va insoniylikning uyg'onishini bildiradi. Coutts ovozi roman ichida "institutsional" fikrni ifodalaydi, biroq Erdrich uni ham tanqidiy qarashga majbur etadi. U o'zining qonun tiliga bo'lgan ishonchini yo'qotadi va insoniy tovushlarga quloq solishni o'rganadi.

Cordelia Lochren esa bu barcha ovozlarni birlashtiruvchi, ammo ularga ustun bo'lmagan "eshituvchi ong"dir. U o'zini shunday tasvirlaydi: "I don't tell the stories anymore; they tell me. I just write down what remains after they pass through me." (*The Plague of Doves*, 267) Bu parcha meta-narrativ refleksiyaning namunasi bo'lib, hikoyaning o'zi endi inson tomonidan boshqarilmasligini, balki ovozlarning o'zaro oqimi orqali shakllanishini ko'rsatadi. Cordelia ovozi roman ichidagi "ichki muallif"ni ifodalaydi – u hikoyani yaratuvchi emas, balki hikoyaning jarayonida yashovchi subyektdir (Sadullaev, 2023).

Lyuiz Erdrik ana shu turli ovozlarni o'zaro bog'lab, musiqiy kontrapunkt prinsipini qo'llaydi. Har bir ovoz alohida ritmda so'zlaydi, ammo birgalikda ular simfonik uyg'unlik hosil qiladi. U buni quyidagi so'zlar orqali badiiylashtiradi: "*Each voice in this town is a*

string on the same old fiddle – some broken, some taut, but all still humming." (*The Plague of Doves*, 314). Bu tasvir roman tuzilmasining musiqiy mohiyatini ifodalaydi: ovozlar bir-biridan mustaqil, lekin ular birgalikda insoniyat xotirasining umumiy "ohangi"ni yaratadi.

"The Plague of Doves" polifonik roman sifatida o'quvchini tayyor haqiqatga emas, balki haqiqatni tinglashga chorlaydi. Har bir hikoyachi o'z ovozini himoya qilgan holda, boshqalarning ovozini ham eshitadi – bu esa adabiyotdagi eng yuqori darajadagi insoniylik ifodasidir.

Xulosa

Lyuiza Erdrikning "The Plague of Doves" romani zamonaviy adabiyotda polifonik narrativ texnikaning eng yuksak badiiy ifodalaridan biri sifatida ajralib turadi. Asarda bir nechta hikoyachilar – Evelina Harp, Mooshum, Judge Coutts va Cordelia Lochren – har biri o'z dunyoqarashi, tili, ritmi va idrok uslubi bilan mustaqil estetik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Muallif bu ovozlarni yagona markaz atrofida birlashtirmaydi; aksincha, ularning mustaqilligini saqlab qolgan holda, ular o'rtasidagi muloqotni tabiiy jarayon sifatida tasvirlaydi. Shu tarzda roman muallifning nazoratidan xoli bo'lgan, inson tafakkurining dialogik, ochiq va ko'p qirrali modeliga aylanadi.

Lyuiz Erdrikning polifoniyasi asarning ichki falsafasini belgilaydi: bu yerda haqiqat yakka emas, balki ovozlar o'rtasidagi to'qnashuv, muloqot va uyg'unlik jarayonida tug'iladi. Har bir hikoyachi o'z haqiqatini ifodalaydi, biroq u boshqalarning haqiqatini inkor etmaydi. Shu sababli roman o'quvchini tayyor xulosaga emas, fikrlash, eshitish va anglash jarayoniga chorlaydi. Bu jarayonning o'zi san'atga, insoniylikka va xotiraga tenglashtiriladi. Muallif har bir ovoz orqali inson ruhining turli qatlamlarini ochib beradi: Evelina orqali – ichki izlanish va o'zlikni anglash; Mooshum orqali – og'zaki madaniyat va tarixiy xotira; Coutts orqali – huquqiy ong va axloqiy ziddiyat; Cordelia orqali esa – eshitish va birlashtirish qobiliyati. Ularning har biri inson

mavjudligining ma'lum bir jihatini yoritadi va shu bilan birgalikda ko'p ovozli ruhiy simfoniyaning hosil qiladi. Natijada "The Plague of Doves" oddiy roman emas, balki inson ongining musiqiy manzarasi, xotira, tarix va ruhiy iztiroblar o'rtasidagi badiiy muloqotdir.

Lyuiz Erdrikning mahorati shundaki, u polifoniyaning faqat shakl sifatida emas, balki

fikrlash usuli, axloqiy pozitsiya va estetik tamoyil sifatida namoyon etadi. Shuning uchun ushbu asar nafaqat Lyuiza Erdrik ijodining cho'qqisi, balki turli ovozlar to'qnashgan, ammo yakunda insoniyatning umumiy ohangida uyg'unlashgan badiiy simfoniya sifatida zamonaviy Amerika adabiyotidagi dialogik tafakkurning ramziy ifodasidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Brown, J. (2021). *Louise Erdrich's "The Sentence" explores racial tensions in a divided Minneapolis*. PBS News Hour, Interview.
2. Bruchac, J. (1998). *Native North American literary companion*. Visible Ink.
3. Chavkin, A. (1999). *The Chippewa landscape of Louise Erdrich*. The University of Alabama Press.
4. Coltelli, L. (1990). *Winged words: American Indian writers speak*. University of Nebraska Press.
5. Ganiyeva, O. X. (2024). XX asr AQSH regional romani badiiy o'ziga xosligi. *Innovatsion tadqiqotlar zamonaviy dunyoda: nazariya va amaliyot*, 3(14), 43–45.
6. Ganieva, O. (2024). *Specificity of XX century American realistic fiction*.
7. Jacobs, C. A. (2001). *The novels of Louise Erdrich: Stories of her people*. Peter Lang. <https://archive.org/details/novelslofouiseer0011jaco/page/n12/mode/1up?view=theater>
8. Jacobs, C. A., & Peterson, N. J. (Eds.). (2021). *Louise Erdrich's justice trilogy: Cultural and critical contexts*. Michigan State University Press.
9. Rainwater, C. (1990). Reading between worlds: Narrativity in the fiction of Louise Erdrich. *American Literature*, 62(3), 405–422. <https://www.jstor.org/stable/2926739>
10. Sadullaev, F. B. (2023). XX asr AQSH modern adabiyotining tarixiy hamda ijtimoiy negizlari. *Scientific Reports of Bukhara State University*, 171.
11. Vizenor, G. (1995). *Native American literature: A brief introduction and anthology*. HarperCollins College Publishers.

**Bir hikoyaning tarjima nusxalari:
asliyatga yaqinlik va adekvatlik
muammosi****Babajanova Yakitjan Masharipovna**uz.scienceuz@gmail.com

Katta o'qituvchi,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya Tarjima jarayonida muallifning uslubi, badiiy obrazlar, milliy madaniy unsurlar va semantik nozikliklarning qay darajada saqlanib qolishi tahlil qilinadi. Ushbu maqolada bitta hikoyaning turli tarjima variantlarini tahlil qilish orqali asliyatga yaqinlik va adekvatlik masalalari ilmiy-nazariy nuqtai nazardan o'rganiladi. Shuningdek, ekvivalentlik (moslik) va adekvatlik tushunchalarining nazariy asoslari yoritilib, tarjimonning individual uslubi va interpretatsiya darajasi asliyat bilan taqqoslab o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonida asliyatga sodiqlik bilan bir qatorda madaniy moslashuv ham muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar Tarjima, asliyat, adekvatlik, ekvivalentlik, interpretatsiya, semantik moslik, stilistik sodiqlik, madaniy moslashuv, tarjimon uslubi, badiiy matn

**Проблема близости к оригиналу
и адекватности в переводческих
версиях одного рассказа****Бабаджанова Якитжан Машариповна**uz.scienceuz@gmail.com

Старший преподаватель,

Узбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация В статье анализируется степень сохранения авторского стиля, художественных образов, национально-культурных элементов и семантических нюансов в процессе перевода. Исследование посвящено сравнительному анализу различных переводческих версий одного рассказа с целью выявления проблем близости к оригиналу и адекватности перевода. Кроме того, рассматриваются теоретические основы понятий эквивалентности и адекватности, а также изучается индивидуальный стиль переводчика и степень его интерпретации по сравнению с оригиналом. Результаты исследования показывают, что в процессе перевода наряду с верностью оригиналу важную роль играет культурная адаптация, способствующая сохранению коммуникативной и художественной ценности текста.

Ключевые слова Перевод, оригинал, адекватность, эквивалентность, интерпретация, семантическое соответствие, стилистическая точность, культурная адаптация, стиль переводчика, художественный текст

**The problem of proximity to the
original and adequacy in the
translation versions of a short story****Babajanova Yakitjan Masharipovna**uz.scienceuz@gmail.com

Senior Lecturer,

Uzbek State World Languages University

Annotation *This article analyzes the degree to which the author's style, artistic imagery, national and cultural elements, and semantic nuances are preserved in the translation process. The study examines various translation versions of a single short story in order to explore the issues of proximity to the original text and translation adequacy from a theoretical and analytical perspective. Furthermore, the theoretical foundations of equivalence and adequacy are discussed, along with a comparative analysis of the translator's individual style and level of interpretation relative to the source text. The research findings indicate that, in translation, not only fidelity to the original but also cultural adaptation play a crucial role in maintaining the communicative and artistic value of the text.*

Keywords *Translation, original, adequacy, equivalence, interpretation, semantic correspondence, stylistic fidelity, cultural adaptation, translator's style, literary text*

Tarjima tarixida shunday hodisalar borki, bir asarning bir nechta tarjima nusxalari yaratilgan. Masalan, zamonaviy Amerika adabiyotining yirik namoyondalari E. Xemingueyning "The cat in the rain" ("Yomg'irda qolgan mushuk"), "Old Man at the Bridge" ("Ko'prikdagi chol") hamda Mark Tvenning "The Mysterious Stranger" ("O'xshatish"; "G'alati o'xshashlik") hikoyalarini katta avlod (Olim Otaxon, Shoir Usmonxo'jayev) va yosh avlod tarjimonlari (Qulmon Ochil, Q.Yusupova, Umid Ali, O'roq Ravshan) o'zbekchalashtirishgan. Katta avlod bilvosita til orqali, yosh avlod esa aslyatdan o'g'irishgan.

Tadqiqotchi K. Yusupova E. Xemingueyning "Ko'prikdagi chol" hikoyasining O'. Ravshanov va Q.Ochil tarjimasidagi ikki tarjima nusxasini monografik tadqiqotida biroz tahlil qilgan (Yusupova, 2023). Biz mazkur faslda birdan ortiq tarjima nusxalariga ega bo'lgan M. Tven va E. Xeminguey hikoyalarining tarjima sifati hamda adekvatlikga yaqinlik muammosini tahlil qilamiz.

Bu farqni Ernest Xemingueyning "Old Man at the Bridge" (Ko'prikdagi chol) hikoyasi asosida amalga oshirilgan ikki tarjima – 1938 yilda Qulmon Ochilov tomonidan rus tilidan bilvosita tarjima, va 1991 yilda O'roq Ravshanov

tomonidan ingliz tilidan bevosita tarjima misolida tahlil qilish mumkin.

E.Xeminguey "Old Man at the Bridge" ("Ko'prikdagi chol") hikoyasini 1938-yilda yozgan. Ma'lumotlarga ko'ra 1937-yilda Ispan fuqorolar urushi haqida Shimoliy Amerika gazetasida yoritib berish uchun journalist muxbir sifatida Ispaniyaga yo'l oladi. Shu tahririyat topshirig'i bilan Ispaniyadan Floridaga safar uyushtiradi. Ana shu safar chog'ida E.Xeminguey o'z ko'zi bilan dushman tomonidan tor-mor qilingan shahar va qishloqlardagi urush vayronalarini hamda g'am chekkan odamlarni ayniqsa, boshpanasiz qolgan g'arib kimsalarni ko'rib qattiq ta'sirlanadi. Yozuvchini junbushga keltirgan bu hayotiy tafsilotlar "Ko'prikdagi chol" hikoyasi "Alvido, qurol!", "Fiesta" romanlarida urush lavhalari hamda urush yetkizgan qalb jarohatlari qalamga olinadi.

"Ko'prikdagi chol" hikoyasida juda katta syujet va hayotiy tafsilot yo'q. Ismi ham no'malum bir chol va uning dushman talofat yetkazib, uyidan bosh olib chiqib ko'prik ustida uy hayvonlari haqida (ikki echki, bir mushuk va to'rt juft kaptar) haqida qayg'urishi tasvirlanadi. Hikoyada E. Xeminguey badiiy uslubiga hos aniqlik, qisqalik ixchamlilik, telefon-telegraf usuli ko'zga tashlanadi. Aytish mumkinki, cholning chuqur dard bilan qayg'urayotgan ikki

echki, bir mushuk va to'rt juft kaplar timsoli aslida Vatanga ramziy ishoradir. Chol yolg'iz o'zi yashaydi, lekin chog'roq bo'lsada kichkina uyi va u mehr qo'ygan uy hayvonlari bor. U urush tufayli uyini, ona vatanini tashlab ketishga majbur bo'ladi. Chol yetmish sakkizga kirgan. Qishloqdoshlari dushman zarbasidan so'ng o'z uylarini tashlab qochishgan. Chol majburan, majolsiz bir qiyofada hammadan oxirida uyini tark etadi. E. Xemingueyning badiiy mahorati shundaki, qarib qolgan chol va uning uy hayvonlari haqidagi ko'priklar ustidagi dialogini berish orqali vatanidan ajralgan g'amgin kishi ruhiyatini teran ochib beradi.

"Ko'prikdagi chol" hikoyasi rus tiliga 1959-yilda T. Ozerskoy tomonidan ingliz tilidan tarjima qilingan. Uning tarjima nusxasi o'zbek mutarjimi Q. Ochilga asos bo'lgan. Mazkur hikoyadagi xemingueyona badiiy psixologik mahoratini o'zbek tarjimonlari qay tarzda o'g'ira oldi. Buni tubandagi misollarda kuzatamiz:

Asliyat: *"An old man with steel rimmed spectacles and very dusty clothes sat by the side of the road. There was a pontoon bridge across the river and carts, trucks, and men, women and children were crossing it. The mule-drawn carts staggered up the steep bank from the bridge with soldiers helping push against the spokes of the wheels. The trucks ground up and away heading out of it all and the peasants plodded along in the ankle deep dust. But the old man sat there without moving. He was too tired to go any farther."* (Hemingway, 1991).

Ruscha tarjima nusxa (tarjimon T. Ozerskoy):

"Старик в очках с железной оправой сидел у края дороги; его одежда была покрыта пылью. На реке был понтонный мост, и по нему переправлялись повозки, грузовики, мужчины, женщины и дети. Запряженные мулами повозки ползли с моста на крутой берег, солдаты подталкивали их, упираясь в спицы колес. Грузовики с грохотом взбирались вверх и исчезали, вырываясь из толчеи, крестьяне тащились, утопая в пыли по щиколотку. Но старик сидел неподвижно. Он слишком

устал, чтобы идти дальше." (Хемингвей, 2006).

O'zbekchada birinchi nusxa (tarjimon Qulmon Ochilov):

"Yo'l chetida o'tirgan temir gardishli ko'zoynak taqqan cholning kiyimlarini qalin chang bosgan edi. Yuk tashuvchi aravalar, avtomobillar, erkaklar ayollar, bolalar daryoga o'rnatilgan muvaqqat ko'priklar orqali narigi qirg'oqqa shoshilinch o'tkazilmoqda edi. Xachir qo'shilgan aravalar qiya sohilga yetganda yo'lidan og'ib ketar, askarlar ularni g'ildiraklari kegayidan itarib bazo'r to'g'rilar edi. Yuk mashinalari tiqilinchdan o'tilib chiqib, taraqa turuq qilgancha tepalikka o'rmalar va darhol ko'zdan g'oyib bo'lardi, to'pig'igacha turpoqqa botgan dehqonlar esa zo'rg'a sudralib borar, faqat chol qilt etmasdi. Uning qadam tashlashga majoli qolmagan edi." (Hemingway, 1991).

O'zbekchada ikkinchi nusxa (tarjimon O'roq Ravshanov):

"Gardishli ko'zoynak taqqan, juldur kiyingan chol yo'l chetida o'tirardi. Daryoga qurilgan ponton ko'priklar esa aravalar, yuk ulovlari, erkagu ayol, bola-baqra o'tib turardi. Xachirga qo'shilgan aravalar askarlar nazoratida ko'priklar sohilga chiqarib qo'yilar, vakillarga topshirilardi. Goho dehqonlar, to'piqlarigacha changga botib, sudralib o'tardilar. Faqat cholgina joyida qimirlamay o'tirar, yurishga majoli yo'qdek tuyulardi." (Hemingway, 1991).

Hikoyaning ekspozitsiya qismidan olingan mazkur parchada chuldur kiyingan chol, uyini tashab ketayotgan yuk ulovlari, erkagu-ayollar, bolalar, chollar, dehqonlar tasvirlanadi. Shu mayus manzara orasida ko'priklar ustida qimirlamay o'tirgan chol tasvirlanadi.

Rus tarjimoni T. Ozerskoy Xeminguey badiiy matnini ruscha tarjimada aniq, ishonarli va jonli chiqishi maqsadida asliyat ruhini saqlagan holda so'zma-so'z va erkin ijodiy tarjima prinsiplaridan unumli foydalangan. O'zbek tarjimoni Q. Ochilov bilvosita tarjimoni T. Ozerskoy tarjima nusxasi asosida amalga oshirgan bo'lsada, asliyat ruhini Xeminguey

matniga ancha yaqin tarzda shu bilan birga o'zbek kitobxonini nazarda tutgan holda milliy mentalitetga xos uslubda qayta yarata olgan. Masalan, aslyatda *"pontoon bridge"* so'z birikmasi T. Ozarskoy va O. Ravshanov tarjimasida *"понтонный мост"* va *"ponton ko'prik"* tarzida so'zma-so'z va hijjalab tarjima prinsipi asosida o'girilgan. Faqatgina Q. Ochil *"pontoon bridge"*ni *"muvaqqat ko'prik"* deb o'zbekchalashtirgan. Q. Ochil tarjima jarayonida aslyatdagi rus tarjimoni kabi aynan so'zma-so'z, aniq tarjima va hijjalab tarjima prinsiplaridan unumli foydalangan holda erkin ijodiy tarjimaga kuch bergan. Ya'ni Q. Ochil *"pontoon bridge"* o'xshagan so'zlar tarjimasida sof o'zbekona so'zlarga yo'l ochgan. Shuningdek, hikoyada tasvirlangan syujetni jonli, obrazli o'zbekcha tarjima nusxada katta mahorat bilan yaratib bera olgan. Masalan, aslyat matnda uchraydigan *"dust"* (chang) so'zi ishtirok qilgan jumlaning T. Ozerskoy *"пыль"*; O'. Ravshanov *"chang"* shaklida aynan o'giran bo'lsa, Q. Ochil badiiy matndagi bu so'zni *"turpoq"* shaklida beradi. Demak, Q. Ochil hikoya matniga ancha ijodiy va erkin yondoshgan. Shu bilan birga adabiy tildagi *"turpoq"*so'zini og'zaki ifodadagi singari *"turpoq"*shaklida tarjimada aks ettiradi. Ma'lumki, *"turpoq"* tilshunoslik fanida tovush almashish hodisasi bo'lib, tarjimon bu hodisa yuz bergan so'zni qo'llash orqali hikoyaning o'qimishlilik darajasini oshiradi.

Qolaversa, *"chang"* (dust) so'zi o'rniga *"turpoq"* (tuproq)ni berish orqali hikoya tarjimasida leksik transformatsiya usulini qo'llaydi.

Bu tarjimada muhitning grafiklik asosida vizual tasviri, inson va texnika kontrasti, hamda urushning ifodaviy intensivligi juda ifodali uzatilgan. Aslyatdagi *"ground up"* so'z birikmasini tarjimon rus tilidagi variantdagi *"вырываясь из толчеи"* deb rus tiliga o'giran.

O'zbek tarjimoni Q. Ochilov esa *"tiqilinchda otilib chiqib"* deb mahorat bilan o'zlashtirgan, bu esa matnga estetik ta'sirchanlik baxsh etgan.

Bu holatda asosiy fe'l struktura – *"trucks ground up and away"* butunlay tarjimada ishtirok etmagan. Ya'ni, semantik segmentatsiya yuzaga kelgan, ya'ni matnning bir qismi tarjimada mavjud emas. Natijada, muallifning voqea manzarasini ochib beruvchi kuchli tasviriy vositasi o'quvchiga yetkazilmagan.

Aslyat: *"I did this and returned over the bridge. There were not so many carts now and very few people on foot, but the old man was still there."* (Hemingway, 1991).

Ruscha tarjima nusxa (tarjimon T. Ozerskoy):

"Но старик сидел неподвижно. Он слишком устал, чтобы идти дальше." (Хемингуэй, 2006).

O'zbekchada birinchi nusxa (tarjimon Qulmon Ochilov):

"Topshiriqni bajarib, yana ko'prik osha ortga qaytdim. Endi aravalar ham, piyodalar ham ancha kamayib qolgan, cholning o'tirishi esa o'sha-o'sha edi." (Hemingway, 1991).

O'zbekchada ikkinchi nusxa (tarjimon O'roq Ravshanov):

"Ko'prikda ulovlar siyrak edi, piyodalar ham kamayib qolishgandi, ammo chol hamon shu yerda o'tirardi." (Hemingway, 1991).

Hikoyaning ekspozitsiya qismidan olingan yuqoridagi aslyatdagi parcha ruscha va ikki o'zbekcha tarjima nusxada qaysi tarjimon adekvatga yaqinroq o'giranligiga diqqat qaratamiz. Q. Ochil rus tarjimoni T. Ozerskoy tarjimasiga asoslangan bo'lsada, O'. Ravshanov va hatto o'zi suyangan tarjimondan ham o'zib aslyatga yaqin badiiy jihatdan baquvvat tarjimani yaratgan. Xususan, bu Q. Ochilning hikoya badiiy ruhini va muallif E.Xeminguey badiiy niyatini to'g'ri anglagan holda oddiy, ravon va xalqchil ruhda tarjimani amalga oshirganligida ko'rinadi. Chunki, tarjimon Q. Ochil ko'prik ustida qilt etmay o'tirgan cholning ruhiy holatini *"cholning o'tirishi esa o'sha-o'sha edi"* – deb o'girilishida ham qahramon ruhiyati, ham hikoya mohiyati xalqchil tarzda ifodalangan. Shu nuqtai nazardan qaralganda, T. Ozerskoy va

O'. Ravshanov tarjimasi Q. Ochil tarjimasi oldida anchayin g'arib ko'rinib qoladi.

Asliyat: *"I was watching the bridge and the African looking country of the Ebro Delta and wondering how long now it would be before we would see the enemy, and listening all the while for the first noises that would signal that ever mysterious event called contact."* (Hemingway, 1991).

Ruscha tarjima nusxa (tarjimon T. Ozerskoy):

"Я смотрел на мост и на местность вокруг устья Эбро, напоминавшую мне Африку, и воображал, как скоро может показаться неприятель, и все время прислушивался, поджидая тех первых звуков, которые возвещают о вечно таинственном явлении, именуемом соприкосновением фронтов, а старик все еще сидел там." (Hemingway, 1991).

O'zbekchada birinchi nusxa (tarjimon Qulmon Ochilov):

"Afrikani yodimga solgan Ebro daryosi etaklariga va ko'priikka dam-badam ko'z yugurtirib, muhoraba deb atalmish mangu sinoatdan dalolat beruvchi ilk shovqinlardan dog'da qolmay deb atrofga sergak quloq solar ekanman, dushman nechog'li tez paydo bo'lishini tahmin qilar edim. Chol esa hamon o'sha yerda o'tirardi" (Hemingway, 1991).

O'zbekchada ikkinchi nusxa (tarjimon O'roq Ravshanov):

"Men ko'priikka qarab turardim. Amriqolik esa Ebro Dalta qishlog'i tomon termulardi. U dushmanni o'ylardi, tiq etgan tovush eshitilsa, vujudi quloqqa aylanardi." (Hemingway, 1991).

"Ko'prikdagi chol" hikoyasidan olingan yuqoridagi uch tarjima nusxa (T. Ozerskoy, Q. Ochil, O'. Ravshanov) asliyat bilan solishtirilganda tarjimonlarning adekvatga ne qadar yaqin variantni yaratganligini aniqlash mumkin. Buni quyidagi tahlillarda dalillaymiz. Asliyatga T. Ozerskoy va Q. Ochil ancha yaqin nusxani rus hamda o'zbek tillarida qaytadan yarata olgan. O'. Ravshanov esa ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri "Ko'prikdagi chol" ning tarjima nusxasini amalga oshirgan bo'lsada, asl

matndan biroz uzoqlashgan. Jumladan, yuqoridagi parchada O'. Ravshanov inglizcha parchani ancha ixcham shaklda yo'zuvchining ayrim fikrlarini tarjimada tushirib qoldirgan. Bu balki asliyat matnni chuqur anglamaganligidan kelib chiqqan bo'lishi mumkin. O'. Ravshanov asliyatdagi *"I was watching the bridge and the African looking country of the Ebro Delta"* (*Men ko'prikk ustida turib Afrikaning Ebro Delta qishlog'ining manzarasini tomosha qilar edim. - Tarjima bizniki. - B.Y.) "Men ko'priikka qarab turardim. Amriqolik esa Ebro Dalta qishlog'i tomon termulardi."* – deb o'g'irgan. Asliyat bilan solishtirilganda O'. Ravshanov inglizcha jumlaning parchalab ikki gapga bo'lib tarjima qilgan. Albatta tarjima jarayonida tarjimon o'zining shaxsiy uslubini yaratib original matnga yaqinlashishga harakat qiladi. Mutarjim hatto asliyatdagi katta va murakkab jumalarni parchalab, grammatik transformatsiya, semantik transformatsiya, leksik transformatsiya qilishi mumkin. Ammo yuqoridagi tarjimada O'. Ravshanov badiiy kontekstdan biroz chiqib ketgan. Asliyatda "Amriqolik" so'zi bo'lmasa ham tarjima nusxada bu so'zni o'zi qo'shib yuborgan. Shuningdek, asliyatdagi joy nomi "Ebro Delta"ni "Ebro Dalta" deb o'g'irgan.

Rus tarjimoni T. Ozerskoy va Q. Ochil O'. Ravshanovga nisbatan asliyatga ancha yaqin tarjima nusxani yaratishga muvaffaq bo'lgan. Ayniqsa, Q. Ochil tarjimasida "Ko'prikdagi chol" hikoyasi o'zbek tilida sof o'zbekona tarzda chiroyli jaranglagan. Aytish mumkinki, Q. Ochilning tarjima nusxasi asliyatdan ham o'zib ketgan. Masalan, yuqoridagi parchada Q. Ochilning hikoya badiiyatini va o'zbek auditoriyasini nazarda tutgan holda E. Xemingvay matnini tarjimada milliyalashtirib bergan.

Yuqoridagi qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, bilvosita tarjima bo'lishiga qaramay, Qulmon Ochilov tomonidan amalga oshirilgan tarjima stilistik, poetik, va semantik adekvatlik darajasi yuqori bo'lgan. U asliyatdagi yozuvchining badiiy niyatini, hikoya ruhini, ko'prikdagi cholning psixologik

holati va urush manzarasini aniq tasvirlashga erishgan.

O'roq Ravshanovning bevosita tarjimasida esa ayrim jihatlarda erkinlikka asoslangan, lekin segmentatsiya, omissiya (matn elementlarini tushirib yuborish) va leksik beqarorlik kabi kamchiliklarga ega bo'lib, hikoyaning umumiy estetik va tematik yaxlitligiga zarar yetkazgan. Bu hol tarjimonning bevosita tarjimada lingvistik kompetensiyaga ega bo'lishi bilan birga stilistik sezgirlik va kontekstual tushunchaga ham ega bo'lishi zarurligini ko'rsatadi.

Tarjima – bu shunchaki matnni bir tildan ikkinchisiga ko'chirish emas, balki muallifning niyatini, uslubini, va eng muhimi, ma'naviy va madaniy mazmunini to'liq va xolis yetkazish jarayonidir. Birgina so'zning noaniq qo'llanishi yoki noto'g'ri talqini, ba'zan, butun matnning ruhini o'zgartirib yuborishi, hattoki uni mutlaqo boshqacha, noto'g'ri kontekstga olib kirishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy, diniy yoki siyosiy mazmunga ega matnlarda bu holat jiddiy oqibatlariga olib keladi.

Shuning uchun ham tarjimon doimo ehtiyotkorlik, aniqlik, mas'uliyat va xolislik bilan ish yuritishi zarur. Tarjima qilinayotgan har bir so'z – bu oddiy semantik birlik emas, balki muallif fikrining tashuvchisi, muayyan davr, muhit va kontekstning izohchisi sifatida qaralishi kerak. Salomov aytganidek, tarjimada «xatolik» ko'pincha til xatosi emas, balki ma'naviy yoki siyosiy mas'uliyatsizlik natijasi bo'lishi mumkin. Shunday ekan, bu fikr har bir tarjimon uchun nafaqat nazariy ogohlantirish, balki ichki mas'uliyatni his qiluvchi kasb etikasining mezonlaridan biri bo'lib qolishi lozim.

Tarjima san'ati insoniyat taraqqiyoti tarixida o'zining uzluksiz rivojlanish jarayoni bilan ajralib turadi. U nafaqat tillar o'rtasidagi vosita, balki madaniyatlararo muloqot va tafakkur almashuvining muhim omili sifatida shakllangan. Tarjimonlar esa ushbu muloqotning bevosita ishtirokchilari sifatida xalqlar o'rtasidagi madaniy ko'priklarni barpo etishda alohida o'rin egallab kelmoqda.

Tarjimon asarni badiiy tarjimada mazmun va shakl uyg'unligini o'ziga xos xususiyatini saqlab qolgan holda tarjima qilishi kerak bo'ladi. Matnning asli bilan tarjima, shakl va mazmun-mohiyat jihatdan bir - biriga mos bo'lishi kerak. Asar shakl va mazmun jihatdan bir biriga mos kelsa bu muvaffaqiyatli tarjima hisoblanadi. Tarjima muvaffaqiyati, aslida berilgan shakl va mazmun birligini, mosligini ifodalash uchun boshqa tildan unga mos bo'lgan vositalar bilan to'g'ri ifodalanishidan iborat. Tarjimaning aslga adekvatligi asl nusxadagi mazmunni unga munosib variantlar orqali o'quvchini aslga darajasiga olib chiqishdir.

E. Xemingueyning ikkinchi hikoyasi ya'ni "Cat in the Rain" ("Yomg'irda qolgan mushuk") Olim Otaxon, Umid Ali, K. Yusupovalar tarjima qilishgan. Shular orasida katta avlod vakili bo'lgan Olim Otaxon hikoyani rus tili orqali tarjima qilgan. Bu hikoya "Jahon adabiyoti" jurnalining 2014-yil 12-sonida chop qilingan. (Хемингвей, 2014). Mutarjim O. Otaxon, E. Xemingueyning ikkita hikoyasini tarjima qilib ("Qotillar", "Yo'mg'irda qolgan mushuk") "Sarhadlar" nomli hikoyalar haqida jurnal muxlislariga o'zining badiiy talqinlarini ham taqdim etgan. "Aziz jurnalxon, "Jahon adabiyoti" jurnalining mazkur sonida XX asr adabiyotining eng yirik, novator adiblaridan biri, amerikalik nosir Ernest Xemingueyning bir juft hikoyasini e'tiboringizga havola qilmoqdamiz, zotan, Xemingueyning ijodi, xususan, har ikkala hikoyasi o'z paytida yangilik bo'lgan va XX asr adabiyotining kashfiyotlaridan, deya baho berilgan.

Xeminguey kashf etgan "aysberg nazariyasi" yozuvchi ijodining boshlang'ich davridayoq o'z ifodasini topgan bo'lsa, ushbu hikoyalarda bu yangilik yaqqol namoyon bo'lgan. Adib shu uslubda yozilgan hikoyalarga mos dialoglar qura bilish lozimligini asarlarning o'zi talab etayotganini his qilgan, pirovardida, u bu vazifani qoyilmaqom qilib ado etgan-qahramonlarning suhbatlari, o'zaro muloqotlari go'yo keraksiz, ahamiyatsiz iboralardan tashkil topadi, go'yo tasodifan uzib qo'yiladi, umuman,

bu iboralar bir qarashda yuzaki, o'zaro suhbatga aloqasi yo'qdek tuyiladi. Biroq o'quvchi ularning zamirida muhim bir nima pinhon ekanligini his qilib, beixtiyor shundan ta'sirlanadi, ko'ngli sezgan o'sha narsaning yuzaga chiqishini sabrsizlik bilan kutadi, anglaydiki, qahramonlarning yuragida, yuragining tubida nimadur yashirin, faqat oshkor etishning ilojini topolmayapti ular. Mana shu holat dialoglarga diltang, asabiy kayfiyat baxsh etadi, kitobxon qalbini larzaga soladi va qahramonlar kechinmalariga uni sherik qiladi." (Отaxon, 2014).

O. Otaxon tarjimaga yozilgan kirish so'zida "Yomg'irda qolgan mushuk" hikoyasining badiiyatiga ham to'xtaladi: "Xeminguey bironta ortiqcha sifatlash, o'xshatish, ishora ishlatmagan bo'lsa...

Hikoyaga murojaat qilaylik. Amerikalik ayol mushukni olib chiqqani pastga tushayotganda mehmonxona xo'jayini vestibulning nimqorong'u kunjagida joylashgan xona oldida turgan bo'ladi. U odati bo'yicha amerikalik ayolga uzoqdan ta'zim qiladi. Ayol uni yoqtirar, har xil shikoyatlariga quloq solib tinglayotganda o'zini g'ayrioddiy tarzda jiddiy tutishini, nuroniy chehrasini, doim ko'ngliga qarashini yaxshi ko'rardi. Mehmonxona xo'jayini degan nomga aslo dog' tushirmasligini hurmat qilardi.

Yozuvchi mana shunday so'z birikmalarini takrorlash va stilistik uslublarni qo'llash orqali kitobxonga hikoyaning muhim o'rinlarida asosiy g'oyani qoyillatib yetkaza olgan. Zero, o'quvchining satrlar orasidagi yashirin ma'nolarini o'qib, anglab, sezib olishiga mana shu uslub yordam beradi, yosh amerikalik ayol bilan mehmonxona xo'jayini o'rtasidagi iliq munosabatlarni tasavvur qilishni yengillashtiradi. Ularning bir-birlarini so'zsiz tushuna olishlarining tub sababini kitobxon aniq-ravshan his eta oladi.

Xulosa qilib aytganda, buyuk Xemingueyning hikoyasidagi amerikalik ayol oddiygina insoniy mehr-muruvvatga, e'tiborga, sadoqatli yor-do'stga, himoyachiga zor zaifa. Uning ruhiy holati, nafaqat ruhiy holati, o'zi

ham sharros quyayotgan yomg'ir ostida qolgan mushukni eslatadi, desam mubolag'a bo'lmas. Aytgancha, asar sarlavhasi ma'nolar eshigini ochib, ichkariga kirish uchun kalit vazifasini o'taydi. Men hikoyani mana shunday tushundim va qabul qildim." (Отaxon, 2014).

Ernest Miller Xeminguey "Yomg'irda qolgan mushuk" hikoyasini 1925-yilda yozgan. Bu hikoya ilk bor Nyu Yorkda chop qilingan. "Bizning zamonda" hikoyalar to'plamiga kiritilgan. "Yomg'irda qolgan mushuk" hikoyasi aslyatdan rus tiliga bir nechta tarjimonlar tamonidan o'girilgan. Masalan, Lyudmila Kislova, M.Yu. Belkin, Voljina Natalya Albertovna va boshqalar tamonidan rus tilida "Кошка под дождём" nomi bilan o'girilgan. Quyida mazkur hikoyaning aslyati bilan ruscha (Lyudmila Kislova tarjimasi) hamda o'zbekcha (Olim Otaxon, Kandilat Yusupova, Umid Ali) tarjima nusxalarini solishtiramiz.

Aslyat: *"There were only two Americans stopping at the hotel. They did not know any of the people they passed on the stairs on their way to and from their room. Their room was on the second floor facing the sea. It also faced the public garden and the war monument. There were big palms and green benches in the public garden. In the good weather there was always an artist with his easel. Artists liked the way the palms grew and the bright colors of the hotels facing the gardens and the sea. Italians came from a long way off to look up at the war monument. It was made of bronze and glistened in the rain. It was raining."* (Хемингвей, 2006).

Ruscha tarjima nusxa (tarjimon Lyudmila Kislova):

"В отеле было только двое американцев. Они не знали никого из тех, с кем встречались на лестнице, поднимаясь в свою комнату. Их комната была на втором этаже, из окон было видно море. Из окон были видны также общественный сад и памятник жертвам войны. В саду были высокие пальмы и зелёные скамейки. В хорошую погоду там всегда сидел какой-нибудь художник с мольбертом. Художникам нравились пальмы и яркие

фасады гостиниц с окнами на море и сад. Итальянцы приезжали издалека, чтобы посмотреть на памятник жертвам войны. Он был бронзовый и блестел под дождём. Шёл дождь.” (Хемингуэй, 2006).

O'zbekchada birinchi nusxa (tarjimon Olim Otaxon):

“Mehmonxonada bor-yo'g'i ikki nafar amerikalik bor edi. Ular o'z xonalariga chiqib ketayotganlarida zinada uchragan odamlarning birontasini tanimasdilar. Ularning xonasi ikkinchi qavatda joylashgan bo'lib, derazalaridan dengiz ko'rinib turardi. Undan tashqari odamlar dam oladigan bog' bilan urush qurbonlari xotirasi uchun o'rnatilgan yodgorlik ham ko'zga tashlanardi. Bog'da baland-baland palmalar o'sar, bu daraxtlarning tagida yashil rang o'rindiqlar bor edi. Havo ochiq kunlari u yerda doim biron-bir molbertli rassom o'tirgan bo'lardi. Musavvirlarga palmalar bilan derazalari bog' va dengizga qaragan mehmonxonaning muhtasham ko'rinishi yoqardi. Italiyaliklar urush qurbonlari xotirasi uchun o'rnatilgan yodgorlikni ziyorat qilgani uzoq-uzoqlardan kelishardi. Bronzadan ishlangan bu haykal yomg'irda yaltillardi. Yomg'ir yog'moqda edi.” (Хемингуэй, 2014).

O'zbekchada ikkinchi nusxa (tarjimon Kandilat Yusupova): “Mehmonxona oldiga kelib tushgan amerikaliklar atiga ikkitagina kishi edi: er-xotin muhojirlar. Ular o'z xonalari tomon yo'l olishar ekan, yo'llarida, zinalarda uchratgan odamlaridan hech qaysisini tanimadilar. Muhojirlarning ko'm-ko'k dengiz tomon yuz tutgan xonasi ikkinchi qavatda joylashgandi. Yana katta bog' bilan bitta urush yodgorligi ham xonaga ro'baro' yerda edi. Bu ulkan bog' ichida o'sib yotgan bahaybat palma daraxtlari hamda yo'lkalar chetiga o'rnatilgan o'rindiqlar bog' ko'rkiga yana-da ko'rk bag'ishlab turardi. Havo soz bo'lgan chog'lar bu yerda kichkinagina ko'rgazma stendini ko'tarib olgan qandaydir rassom paydo bo'lib qolardi. Osmonga behadik bo'y cho'zib ketgan salobatli palma viqori hamda bepoyon bog' bilan dengizga yuzlanib turgan mehmonxona binosining yarqiroq ranglari bu rassomga juda manzur bo'lardi.

Boyagi urush yodgorligini tomosha qilish uchun ham bu yerga uzoq-yaqindan ko'plab italiyaliklar kelib turishardi. Haykal bronzadan ishlangan bo'lib, yomg'ir ostida u yana-da yarqirab ko'rinardi. Ayni chog'da havo tund, sharros yomg'ir quyardi.” (Hemingway, 2014).

O'zbekchada uchunchi nusxa (tarjimon Umid Ali):

“Mehmonxonada ajnabiylardan faqat ikki kishigina bor edi. Er-xotin amerikaliklar. Ularning xonasi ikkinchi qavatda joylashgan, bu yerda derazadan dengiz shundaygina ko'zga tashlanar, beriroqda ko'rkamgina bog' va urush qahramonlari sharafiga o'rnatilgan haykal ham yastanib turardi. Bog'da palmalar bo'y cho'zib turar, yashil skameykalar qator tizilgandi. Osmon qovoq-tumshuq qilmagan kezlar bu yerda, albatta birorta rassomga duch kelish mumkin edi. Rassomga palmalar, mehmonxonaning jilvalangan peshtoqi va jannatni eslatuvchi mana shu bog' ilhom bersa kerak-da.

Yiroq-yiroqlardan italiyaliklar ataylab haykalni tomosha qilish uchun kelishardi. Haykal bronzadan yasalgan, yomg'irda jilolanib, o'zidan nur taratardi.

Mana hozir ham yomg'ir sharros quyayapti.” (Hemingway, 2014).

Yuqoridagi asliyat va ruscha (bitta), o'zbekcha (uchta) jami to'rtta tarjima nusxani qiyoslash natijalari hikoyani o'zga tillarga so'zma-so'z tarjima, xijjalab tarjima, aniq tarjima, erkin ijodiy tarjima prinsiplaridan Lydmila Kislova, O.Otaxon, K. Yusupova, U. Alining asliyatga qanday yaqin yoki uzoqlashgan tarjima nusxasini yartishga muvaffaq bo'lganini ko'rsatadi. Asliyatda amerikalik er-xotinning mehmonxona oldiga kelib to'xtashgani, ular bu yerda hech kimni tanimasligi, ular joylashgan mehmonxona derazasidan dengiz ko'rinib turishi, yana derazadan bog' va undagi urush qurbonlariga atab qurilgan haykal ko'rinib turishi, bu bog' ichida rassomlar malbortini ko'tarib, bog'dagi barq urib o'sayotgan palma daraxti va haykal oldida bo'lishni yoqtirardi. Yomg'ir yoqqan paytda bronza haykal yaltirar, bu rassomlarga

yoqardi. Bu haykalni ko'rish uchun uzoqlardan italiyaliklar kelar edi. Ayni paytda yomg'ir yog'ayotgan edi. Asliyatdagi ana shu ma'noni rus tarjimoni biroz boshqacharoq ifodalagani ikki matnni qiyoslash jarayonida aniq ko'rindi. Ya'ni rus tarjimoni L. Kislova hikoya ekspozitsiyasidagi *"There were only two Americans stopping at the hotel"* jumlasini *"В отеле было только двое американцев"* deb rus tiliga o'g'irgan. Tarjimon to'g'ridan-tog'ri mehmonxonada ikki amerikalik borligi haqidagi informatsiya bilan hikoyani boshlaydi. Vaholanki, asliyatda mehmonxonaga endigina yetib kelgan ikki amerikalik ya'ni, er-xotinning kelib to'xtaganligi haqida hikoya ekspozitsiyasida muallif bayonida tafsilot berilgan. Demak, rus tarjimoni asliyatdagi yozuvchining badiiy ifodasini biroz o'zgartirib yuborgan.

Endi rus tili orqali hikoyaning o'zbekcha nusxasini yaratgan O.Otaxon tarjimasi e'tibor qaratsak, mutarjimning bilvosita til orqali tarjimini amalga oshirgani uchun ham rus tarjimonining xatosini aynan takrorlaganligini kuzatish mumkin. Masalan, *"В отеле было только двое американцев"* jumlasini O.Otaxon o'g'irmasida *"Mehmonxonada bor-yo'g'i ikki nafar amerikalik bor edi"* – deb o'zbekchalashtirgan. Natijada O. Otaxon asliyatni ko'rmaganligi uchun ham rus tarjimoni yaratgan nusxaga tobe' bo'lib qolgan.

"Yomg'irda qolgan mushuk" hikoyasini asliyatdan o'g'irgan K. Yusupova hamda U. Ali tarjimasida biz tahlil qilayotgan ekspozitsiyadan olingan parcha original tilga ancha yaqinlashgan. K. Yusupova tarjimasida *"There were only two Americans stopping at the hotel"* jumlasini *"Mehmonxona oldiga kelib tushgan amerikaliklar atiga ikkitagina kishi edi: er-xotin muhojirlar"* – deb o'zbekchalashtirgan. Kuzatayotganizdek, tarjimon K. Yusupova original matndagi yozuvchini badiiy ifodasini aniq va asliyatga yaqin tarzda amalga oshirgan. To'g'ri asliyatdagi jumla qisqa va ixcham. Tarjimon esa izohli jumla bilan tarjimini amalga oshirgan, muhojirlar er-xotini bo'lib, mehmonxona oldiga kelib tushgan mijozlar

ikkita amerikalik ekanligiga urg'u beradi. Bizningcha, K. Yusupova hikoyaning o'zbekcha nusxasini yaratishda anchagina muvaffaqiyatlarga erishgan. Shu bilan birga mutarjim asliyatni o'zbekchalashtirishda erkin ijodiy tarjima prinsipiga amal qilgan.

U. Ali esa *"There were only two Americans stopping at the hotel"* jumlasini *"Mehmonxonada ajnabiylardan faqat ikki kishigina bor edi. Er-xotin amerikaliklar"* – deb o'g'irgan. Bizningcha, bu tarjimon hikoyani rus tili orqali o'g'irgan chunki, u rus mutarjimini tarjima nusxasiga bog'langan holda aynan uni takrorlagan. Asliyatdagi bitta jumlaning ikkiga bo'lib, sodda gapga aylantirgan. Tarjima nazariyasida grammatik transformatsiya haqida fikrlar bildirilgan. Mutarjim asliyatdagi jumlaning ega-kesim nuqtai nazardan, yoki murakkab qo'shma gaplarni sodda yig'iq gaplarga aylantirib, o'z milliy tiliga o'girishi mumkin. U. Ali asliyatdagi bir jumlaning o'zbek tilida ikki sodda jumlagacha aylantirgan. Albatta tarjimon bunday tarjima usulidan foydalanishi mumkin.

Yuqorida asliyat bilan tarjima nusxani qiyoslaganimizda, rus tarjimoni L. Kislova, O. Otaxon hikoya yechimini asliyatdagi singari bir xil ya'ni so'zma-so'z tarjima prinsipi asosida rus va o'zbek tiliga o'girishgan. L. Kislova, O. Otaxon, U. Ali hikoya matnida qo'llanilgan italyancha *"Il, piove"*, *"Si, si"*, *"Brutto tempo"*, *"perduta, qualche cosa"*, *"Si, il gatto"*, *"Avanti"*, *"padrone"* kabi jargonlar italyan tilida qanday bo'lsa shundayligicha qo'llanilgan. O. Otaxon hikoya matnida uchraydigan italyancha jargonlarni matn ostida izohini bergan. Badiiy tarjimada transliteratsiya juda ko'p bora sinovdan o'tgan tarjima usuli xisoblanadi. Bunda "biror yozuv harflarini boshqa yozuv harflari bilan berish, ko'rsatish transliteratsiya deyiladi. Tarjimada joy va kishi nomlari, atamalar, milliy o'ziga xos so'zlarni boshqa til belgilari yordamida aynan ifodalashdir. (Очилов, 2014).

"Yomg'irda qolgan mushuk" hikoyasida ham transliteratsiya usuli bilan o'girishga muhtoj italyancha so'zlar uchragani uchun L. Kislova, O. Otaxon, K. Yusupova matn ostida

yoki matn ichida bu so'zlarga qavs ichida izoh bergan. Masalan, O. Otaxon matn ostida quyidagi so'zlarga izoh berilgan. Bular quyidagilar:

O, yomg'ir yog'ayapti (italyan.).

Ha, ha, xonim. Havo rasvo juda ham (italyan.).

Biror nima qidirayapsizmi, xonim? (italyan.).

Ha, shunday, mushuk. (italyan.).

Xo'jayin. Mehmonxona xo'jayini ma'nosida. (tarj.).

Kiring, kiravering (italyan.).

Xuddi shuningdek ikkinchi tarjimon K.Yusupova matn ostida uchta so'zga izoh bergan. Bular quyidagilar:

1. – "Lekin senora, havoning avzoyi buzuq". (italyan.)
2. – "Biror narsangizni yo'qotib qo'ydingizmi, xonim?"
3. – "Ha, ha, mushuk bor edi".

Uchunchi tarjimon U. Ali matn ostida izoh bermagan. Aksincha, matn ichida "*li piove (yomg'ir haliyam yog'yaptimi?, italyancha)*"; "*Si, si, signora, brutto tempo (Ha, ha, xonim, chelaklab quyapti o'ziyam, italyancha)*"; "*Ha,perduta qualche casa,signora? (Siz, biror narsangizni yo'qotuvdingizmi)*"; "*sinora, italyancha)*"; "*Si, il qatto (Ha, mushuk, italyancha)*"; "*Avanti (Kiravering, italyancha)*" ko'rsatilgan beshta so'zni oldin italyanchasini so'ngra qavs ichida o'zbekcha izohini bergan.

L. Kislova, O. Otaxon, U. Alilar original matnda hikoyaning yechimi qanday bo'lsa, aynan shunday holicha tarjima nuxxada qaytadan yozuvchi uslubini adekvatga yaqin tarzda so'zma-so'z va transliteratsiya tarjima usuli bilan ifodalagan. Bu tarjimonlar orasida K. Yusupova aslyatdagi badiiy yechimga erkin ijodiy yondoshuv qilgan. Aslyatdagi hikoya yechimidagi quyidagi parcha tarjimon K. Yusupova (2022) tomonidan mutlaqo tushurib tashlanib, qisqa tarzda muallif bayoni bilan yakunlangan. Aslyatdagi bu parcha: "*George was not listening. He was reading his book. His wife looked out of the window where the light had come on in the square.*"

Someone knocked at the door.

"Avanti," George said. He looked up from his book.

In the doorway stood the maid. She held a big tortoise-shell cat pressed tight against her and swung down against her body.

"Excuse me," she said, "the padrone asked me to bring this for the Signora."

K. Yusupova (2022) original matndagi xotining gaplarini eshitmayotgan Jorj kitob o'qishga berilgan er ruhiy holati, ayolning derazadan maydonchaga qarab turishi eshikning taqillashi, Jorgning kiravering deb taklif qilishi, ostonada mehmonxona xodimining katta ola- bula mushukni bag'riga bosib turishi va xonimga uni mehmonxona egasi berib yuborganligi haqidagi o'rinlarni o'zbekcha nuxxada tushurib qoldirib, hikoya yechimiga erkin ijodiy yondoshuv qilgan.

K. Yusupova (2022) hikoya qahramonlarining o'z vatanidagi urushdan qochib, Italiyaga kelgan himoyaga muhtoj er-xotinning ruhiy holatini biroz yanglish anglagan. Aslida, hikoyada tasvirlangan faqat ayol himoyaga muhtoj emas, balki har ikkisi urushdan qochib o'z boshpanasidan ayrilgan insonlardir. Bog'dagi o'rindiqlik ostiga berkinib olgan yomg'irga ivigan mushuk timsoli ramziy ma'noda amerikalik ikki muhojirlarning ham ramziy obraziga aylanadi. K. Yusupova xotiniga befarq, sovuqqon erkak obrazini va mehrga, e'tiborga, himoyaga muhtoj ayol obrazini qiyoslab tarjima qilar ekan, ayolning ruhan yolg'izligiga urg'uni kuchaytirib yuborgan.

Aslida esa original matn muallifi E. Xeminguey urush ketayotgan ona vatanidan qochib, boshqa mamlakatlarga boshpana izlab yurgan yuzlab muhojirlar obrazini bir kichik hikoyada mahorat bilan aks ettirgan.

Tarjimalarda biz bilvosita rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilgan bo'lsa ham Olim Otaxonning tarjima uslubini va adekvatlikka mos ravishda tarjima qilganini ta'kidlamasdan ilojimiz yo'q.

Aslyat: "*The sea broke in a long line in the rain and slipped back down the beach to come up and break again in a long line in the rain*"

tarzidagi tasviri, yozuvchining o'ziga xos minimalist poetikasiga mos holda, vizual manzara, harakat davomiyligi va tabiiy kuchlarning dinamikasini o'zida mujassamlashtiradi. Ushbu poetik jumla tarjimonlar tomonidan turli uslub va yondashuvlar orqali o'zbek tiliga o'girilgan bo'lib, har bir tarjima variantida muallif uslubiga nisbatan turlicha munosabatni kuzatish mumkin.

Ruscha tarjima nusxa (tarjimon Lyudmila Kislova):

*"Море широким фронтом
выплескивалось на берег и отступало
чтобы снова пойти вперед сквозь пелену
дождя."*

O'zbekchada birinchi nusxa (tarjimon Olim Otaxon):

*"Yomg'ir ostida to'lqinlar uzun tasma hosil
qilib qirg'oqqa borib urulib, parcha-parcha
bo'lib sochilib ketar, so'ng orqaga qaytib yana
yomg'ir ostida oldinga yugurar hamda
qirg'oqqa to'sh urib osmonga sapchirdi"*
(Хемингвей, 2014).

Ushbu tarjima asliyatdagi harakatning doimiy takroriy tabiati, vizual poetika, shuningdek, dinamik obrazni yetkazish borasida sezilarli yutuqlarga ega. Biroq bu variantda ruschadagi "широким фронтом" iborasi va "сквозь пелену дождя" poetik tasvirlarining izohsiz va betaraf o'tkazilishi, tarjimada semantik kengayish natijasida ayrim obrazlarning (masalan, "osmonga sapchirdi") muallif matnida mavjud bo'lmagan holatda paydo bo'lishiga olib kelgan. Bunday kengaytma avtorlik niyatining interpretatsiyasidan ko'ra tarjimonning shaxsiy poetik didini aks ettiradi.

O'zbekchada uchunchi nusxa (tarjimon Umid Ali):

*"Bu payt dengizga ham kuch inib,
pishqirar, to'lqinlanar, qirg'oqqa suv toshib
chiqardi"* (Хемингвей, 2014).

Bu erkin tarjima pragmatik moslashuvni ko'zlaydi va semantik tafsilotlarni umumlashtirish orqali sodda, ammo badiiy ruhda ifodalashga urinadi. Tarjimon tomonidan

qo'llanilgan "pishqirar", "kuch inib" singari frazalar asl matndagi "broke", "slipped back", "come up and break again" fe'llarining kuchli metaforik va fonetik ohangini to'liq aks ettira olmaydi. Tarjimada perifraz (ya'ni so'zlashuvni kengaytirish yoki o'zgartirish) orqali badiiy ifoda yaratilgan bo'lsa-da, Xemingueyga xos sodda, ammo kuchli obrazlilik xiralashgan.

O'zbekchada ikkinchi nusxa (tarjimon Kandilat Yusupova):

*"Bir tomondan cheksiz dengiz betaskin
to'lg'onib yotar, jala ostida qolgan asov
to'lqinlar dam o'rindiqlargacha urilib kelar, dam
o'tmay shashlaridan qaytib, tag'in ortga
chekinib ketishardi."*

Ushbu tarjimada morfologik parallelizm, ritmik struktura va semantik inversiya orqali badiiy obrazlar yorqinlashtirilgan. Ayniqsa, "o'rindiqlargacha urilib kelar" detali orqali dengizning cheksiz kuchi bilan inson makoni o'rtasidagi to'qnashuv estetik darajada aks ettiriladi. Bu tarjima uslubi dinamik ekvivalentlikka erishgan bo'lib, o'quvchida hissiy-estetik ta'sir uyg'otadi.

Biroq tarjimon hikoyaning oxirgi qismini tarjima qilmaganligi sababli umumiy naratsiv yaxlitlik buzilgan. Bu hol tarjimaning tekstual kompozitsiyasi nuqtai nazaridan muhim kamchilik hisoblanadi.

Xulosa shuki, "Yomg'irda qolgan mushuk" hikoyasining ruscha va o'zbekcha tarjima nusxalari har bir tarjimon tomonidan katta mehnat va salohiyat bilan o'z milliy ona tillariga o'girilgan.

Xemingueyning yuqoridagi parchasini tarjima qilishda uch tarjimon har xil tarjima prinsiplaridan foydalangan. Xususan, Olim Otaxon – semantik to'ldirish va tasviriyl kengaytirish orqali badiiy obraz yaratishga uringan, ammo asosiy poetik maqsadni biroz buzgan. Umid Ali – erkin, soddalashtirilgan yondashuvni tanlagan, natijada matnning badiiy intensivligi pasaygan. Qandilat Yusupova – poetik tasvir va stilistik ritmni kuchaytirgan, ammo tarjimaning oxirini tugallamasdan qoldirgan. Ushbu qiyosiy-tahlil shuni ko'rsatadiki, tarjimonning yondashuvi faqat

grammatik yoki semantik aniqlik bilangina emas, balki mualliflik uslubini anglash, kontekstual tafakkur, madaniy kompetensiya, va estetik did bilan ham belgilanadi. Tarjimaning mukammalligi esa yuqoridagi omillarni uyg'unlashtirish orqali ta'minlanadi.

Tarjimashunoslikda bevosita va bilvosita prinsiplari adabiy asarlarning semantik, stilistik

va poetik adekvatligiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, bevosita tarjimada tarjimon matnning mualliflik uslubi, leksik-semantik qatlamlari va madaniy realiyalarini to'g'ridan to'g'ri manba tilidan oluvchi, bilvosita tarjimada esa oraliq (odatda rus) til orqali o'girilgan matnga tayanuvchi o'ziga xos xatarlarga duch keladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Hemingway, E. (1959). *Izbrannye proizvedeniya v 2-kh tomakh* [Selected works in 2 volumes] (I. Kashkin, Ed.; T. Ozerskaya, Trans.). Moscow: Gosudarstvennoye izdatel'stvo khudozhestvennoy literatury. OCR Longsoft. <http://ocr.krossw.ru>
2. Hemingway, E. (1991). *Ko'prikdagi chol* [The Old Man at the Bridge] (Q. Ochilov, Trans. from Russian; U. Ravshanov, Trans. from English). *Yoshlik*, (6), 22.
3. Hemingway, E. (2014). *Qotillar. Yo'mg'irda qolgan mushuk* [The Killers. Cat in the Rain]. *Jahon adabiyoti*, (12), 124–138.
4. Hemingway, E. (2014). *Yo'mg'irda qolgan mushuk* [Cat in the Rain] (O. Otaxon, Trans.). *Jahon adabiyoti*, (12), 136–138. <https://ziyouz.uz/jahon-nasri/ernest-xeminguey/yomgirda-qolgan-mushuk/>
5. Otaxon, O. (2014). *Sarhadlar* [Borders]. *Jahon adabiyoti*, (12), 125–128.
6. Ochilov, E. (2014). *Tarjimashunoslik terminlarining izohli lug'ati* [Explanatory dictionary of translation studies terms] (p. 123). Tashkent: Tashkent State Institute of Oriental Studies.
7. Rausch, R. (n.d.). *The Old Man at the Bridge packet*. <https://rauschreading09.pbworks.com/f/The+Old+Man+at+the+Bridge+packet.pdf>
8. Biblioklept. (2014, February 11). *Cat in the Rain – Ernest Hemingway*. <https://biblioklept.org/2014/02/11/cat-in-the-rain-ernest-hemingway/>
9. VK. (n.d.). *Ernest Hemingway – Cat in the Rain*. https://vk.com/wall-36852820_428
10. Yusupova, K. (2023). *Ernest Xeminguey asarlarining ma'no xususiyatlari va ularning tarjimadagi talqini muammolari* [Semantic features of Ernest Hemingway's works and issues of their interpretation in translation] (Doctoral dissertation, Tashkent). pp. 101–103.

PEDAGOGY

The Lingua Spectrum
Cogito, ergo sum

PEDAGOGIKA

179

ПЕДАГОГИКА

269

Mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalarining umumiy tahlili

Diyora Egamberdiyeva
diyoraegamberdiyeva295@gmail.com
Doktorant,
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya *Mazkur maqolada mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalarining nazariy asoslari, ularning o'zaro farqli va umumiy jihatlari hamda ta'lim jarayonidagi ahamiyati keng qamrovda tahlil etiladi. Mantiqiy fikrlash – inson tafakkurining asosiy shakllaridan biri sifatida, bilimlarni izchil va asoslangan holda egallashga, dalillarni tahlil qilish va muammolarga oqilona yechim topishga xizmat qilishi ta'kidlanadi. Shuningdek, mantiq ilmining asosiy kategoriyalari va qonunlari talabalarda tanqidiy va ijodiy tafakkurni shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Ilmiy maqolada pedagogik yondashuvlar asosida talabalarda mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Ushbu maqola nazariy va amaliy jihatdan ta'lim jarayonida mantiqiy tafakkurni kuchaytirish, o'quvchilarda mantiqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish va kreativ tafakkur bilan uzviy bog'lashga qaratilgan ilmiy xulosalarni taklif etadi.*

Kalit so'zlar *Mantiq, mantiqiy fikrlash, tanqidiy tafakkur, ijodiy tafakkur, kompetentlik, ta'lim jarayoni, pedagogik yondashuv*

Общий анализ понятий логики и логического мышления

Диёра Эгамбердиева
diyoraegamberdiyeva295@gmail.com
Докторант,
Андижанский государственный
педагогический институт

Аннотация *В статье рассматриваются теоретические основы понятий «логика» и «логическое мышление», раскрываются их сходства, различия и значение в образовательном процессе. Логическое мышление как одна из основных форм познания человека способствует систематическому усвоению знаний, критическому анализу фактов и поиску рациональных решений возникающих проблем. Особое внимание уделяется роли основных категорий и законов логики в формировании критического и творческого мышления студентов. На основе педагогических подходов анализируются возможности развития компетентности логического мышления у обучающихся, а также обосновывается его тесная взаимосвязь с креативным познанием. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение: они направлены на усиление логического мышления в учебном процессе, формирование у студентов навыков аргументированного умозаключения и интеграцию логического и творческого подходов в образовательную деятельность.*

Ключевые слова *Логика, логическое мышление, критическое мышление, творческое мышление, компетентность, образовательный процесс, педагогический подход*

General analysis of the concepts of logic and logical thinking

Diyora Egamberdiyeva

diyoraegamberdiyeva295@gmail.com

Doctoral student,

Andijan State Pedagogical Institute

Annotation

This article explores the theoretical foundations of logic and logical thinking, emphasizing their similarities, distinctions, and significance in the educational process. Logical thinking, as one of the core forms of human cognition, enables individuals to acquire knowledge systematically, evaluate evidence critically, and develop rational solutions to various problems. The paper highlights the role of the main categories and laws of logic in fostering students' critical and creative thinking abilities. Based on pedagogical approaches, the study analyzes the opportunities for developing logical thinking competence in students and substantiates its interrelation with creativity. The findings of this research provide both theoretical and practical recommendations for enhancing logical reasoning in the learning process, improving students' skills in making evidence-based conclusions, and integrating logical and creative thinking into holistic educational outcomes.

Keywords

Logic, logical thinking, critical thinking, creative thinking, competence, educational process, pedagogical approach

Kirish

Bugungi globallashtirish jarayonida ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – talabalarda mustaqil, tanqidiy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Chunki zamonaviy jamiyatning tezkor rivojlanishi, texnologiyalarning keng miqyosda joriy etilishi hamda ilm-fanning yangi bosqichga ko'tarilishi inson tafakkuridan yuqori darajadagi mantiqiy izchillik, tahliliy yondashuv va ijodiy qaror qabul qilishni talab etmoqda (Halpern, 2022). Shu bois, ta'lim jarayonida nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish, balki bilimlarni tahlil qilish, umumlashtirish va amaliy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantirish dolzarb masala sifatida qaralmoqda (Ennis & Facione, 2024). Ayniqsa, ta'lim tizimida mantiqiy tafakkurni shakllantirish talabalarning intellektual salohiyatini kengaytirish, ijodiy yondashuvlarini mustahkamlash va raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishlari uchun muhim omil hisoblanadi (Sobirov, 2024).

Mantiq qadimdan inson tafakkurini tartibga soluvchi ilm sifatida shakllangan bo'lib, u fikrlash jarayonini muayyan qonunlar va kategoriyalar asosida tushunish va ifodalash imkonini beradi. Mantiqiy fikrlash esa insonning mavjud bilimlar asosida yangi xulosalar chiqarishi, dalillarni tekshirishi va muammolarni oqilona hal etishi jarayonidir.

So'nggi yillarda pedagogika va psixologiya sohasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, mantiqiy fikrlashning rivojlanishi tanqidiy tafakkur va kreativlik bilan bevosita bog'liqdir. Talabani o'quv jarayonida mantiqiy xulosalarga asoslanib qaror qabul qilishi uning ijodiy g'oyalarni ishlab chiqishida ham asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Demak, mantiqiy va ijodiy tafakkur o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular birgalikda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi, bir tomondan, ta'lim jarayonida mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning ilmiy-metodik

asoslarini yaratish zaruratidan kelib chiqsa, ikkinchi tomondan, talabalarning kompetentligini oshirish orqali jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirish bilan belgilanadi. Zero, bugungi kunda nafaqat o'quvchilarning bilim darajasi, balki ularning mustaqil fikrlash, dalillash va asosli qaror qabul qilish ko'nikmalari ham asosiy me'zon sifatida qaralmoqda.

Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqolada mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalarining nazariy asoslari, ularning o'zaro farqli va umumiy jihatlari, shuningdek, ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Bundan tashqari, talabalarda mantiqiy tafakkurni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari va uning ijodiy tafakkur bilan o'zaro bog'liqligi ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ta'lim jarayonida qo'llanishi mumkin bo'lgan ilmiy xulosalarni taklif etishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalarining ilmiy-nazariy asoslari qadimdan falsafa va pedagogika fanining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Qadimgi yunon mutafakkirlari Aristotel, Sokrat va Platonlarning asarlarida mantiq tafakkurni tartibga soluvchi ilm sifatida talqin etilgan bo'lib, ayniqsa Aristotel tomonidan ishlab chiqilgan silogistik mantiq inson tafakkurining izchilligi va qat'iy qonuniyatlarga asoslanishini ko'rsatib bergan (Martino, Peru, Pellegrini, & Altomari, 2024). Keyinchalik Forobiy, Ibn Sino va Beruniy kabi Sharq mutafakkirlari mantiqiy tafakkurni ilmiy bilishning poydevori sifatida rivojlantirib, uni ilmiy mushohada, tahlil va xulosaga kelish jarayonlari bilan bog'lab o'rganganlar (Karimova, 2021).

Yevropa falsafasida Dekart, Bekon va Kant kabi olimlar mantiqiy tafakkur va tanqidiy mushohada o'rtasidagi bog'liqlikka alohida e'tibor qaratib, uni ilmiy bilishning muhim vositasi sifatida asoslab berishgan (Yulchiyeva, 2025). Ayniqsa, Dekartning "Aqlni boshqarish

qoidalari" asarida izchil fikrlash, tahlil va sintetik usullarning ahamiyati ko'rsatib berilgan. XIX-XX asrlarda J. Styuart Mill, G. Frege, B. Rassel va L. Vitgenshteyn kabi olimlar formal mantiqni matematik asoslarda rivojlantirib, mantiqiy tahlilni zamonaviy fanlararo tadqiqotlarning muhim metodiga aylantirdilar (Inamdar, Macar, 2025).

Zamonaviy pedagogika va psixologiyada J. Piage va L.S. Vigotskiylarning tadqiqotlarida mantiqiy tafakkurning bosqichma-bosqich shakllanishi va u bolaning kognitiv rivojlanishi bilan uzviy bog'liqligi asoslab berilgan (Jumaqulova, Shomurotov, 2024). Xorijiy tadqiqotchilar D. Halpern va R. Ennis tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodologiyasini ishlab chiqib, uni mantiqiy tahlil bilan uzviy bog'laganlar (Halpern, 2022). Ularning fikriga ko'ra, mantiqiy fikrlash nafaqat bilimlarni o'zlashtirish jarayonida, balki qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va ijodiy faoliyatni tashkil etishda ham muhim kognitiv kompetensiya hisoblanadi. Shuningdek, Favero, Perez-Ortiz, Kaser va Oliver ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun sun'iy intellekt va Sokratik suhbatlar imkoniyatidan samarali foydalanish mumkinligini ta'kidlaganlar (Favero, Perez-Ortiz, Kaser, Oliver, 2024).

O'zbekistonda ham mantiq va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, Isoqova (Isoqova, 2025), Yo'ldosheva va Xoshimova tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda turli metodlar (muammoli ta'lim, interaktiv metodlar, fikrlar xaritasi, "aqliy hujum")ning samaradorligi ilmiy asoslab berilgan (Yo'ldosheva, 2025, Xoshimova, 2024). Shuningdek, Rahmatova va Akramova boshlang'ich ta'limda mantiqiy tafakkurning psixologik asoslarini tadqiq qilib, ularni amaliyotda qo'llash yo'llarini ko'rsatib bergan (Rahmatova, Akramova, 2022).

Adabiyotlarni umumiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mantiqiy tafakkur nazariy jihatdan puxta o'rganilgan bo'lsa-da, uning ta'lim jarayonida amaliy qo'llanishi va

ayniqsa, ijodiy tafakkur bilan uzviy bog'lanishini tadqiq qilish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Shu sababli talabalarda mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirishni ta'minlaydigan yangi metodik yondashuvlar ishlab chiqish va ularni ta'lim amaliyotiga joriy etish bugungi pedagogik izlanishlarning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalarining nazariy hamda amaliy mazmunini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning markazida talabalarda mantiqiy tafakkur kompetentligini rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash hamda bu jarayonni ijodiy tafakkur bilan uzviy bog'lash masalasi turadi. Tadqiqotning nazariy poydevorini qadimiy yunon mutafakkirlari Aristotel, Platon, Sokrat, shuningdek, Sharq olimlari Forobiy va Ibn Sino tomonidan ilgari surilgan mantiq haqidagi qarashlar, shuningdek, Yevropa falsafasi namoyandalari Dekart, Kant va Bekonning izchil fikrlash, tanqidiy yondashuv va bilish jarayonining qonuniyatlari haqidagi nazariyalari tashkil etadi. Zamonaviy metodologik asos sifatida Piage va Vigotskiylarning kognitiv rivojlanish nazariyalari, shuningdek, D. Halpern, R. Ennis va tomonidan ishlab chiqilgan tanqidiy fikrlash metodologiyasi tadqiqotda tayanch manba sifatida qo'llandi.

Metodologiya jarayonida mantiqiy tafakkurni o'rganishda sistemali, kompetensiyaviy, faoliyatga asoslangan va kreativ-pedagogik yondashuvlar uyg'unlashtirildi. Sistemali yondashuv mantiqiy tafakkurni ta'lim jarayonining yaxlit tizimi sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi, kompetensiyaviy yondashuv talabalarda mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirishni ta'lim samaradorligining muhim ko'rsatkichi sifatida belgiladi. Faoliyatga asoslangan yondashuv orqali mantiqiy tafakkurni o'quv faoliyatida amaliy mashg'ulotlar, topshiriqlar va muammoli vaziyatlar orqali shakllantirishga e'tibor

qaratildi. Kreativ-pedagogik yondashuv esa mantiqiy va ijodiy tafakkurni integratsiyalash orqali talabalarning bilim olish jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini berdi.

Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, suhbat va so'rovnomalar, tajriba-sinov ishlari hamda matematik-statistik qayta ishlash usullaridan foydalanildi. Nazariy tahlil orqali mantiq va mantiqiy tafakkurga oid ilmiy adabiyotlar o'rganildi, turli konsepsiyalar taqqoslandi va ularning umumiy hamda farqli jihatlari aniqlab chiqildi. Pedagogik tajribalar yordamida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlar real ta'lim jarayonida sinovdan o'tkazildi. Suhbat va so'rovnomalar orqali talabalar va o'qituvchilarning mantiqiy tafakkurga bo'lgan munosabatlari, mavjud tajribasi va ehtiyojlari aniqlab olindi. Olingan natijalar matematik-statistik usullar orqali qayta ishlanib, ularning ishonchiligi va samaradorligi ilmiy mezonlar asosida tasdiqlandi.

Tadqiqot ob'ekti sifatida oliy ta'lim tizimidagi ta'lim jarayoni tanlangan bo'lsa, uning predmetini talabalarda mantiqiy fikrlash kompetentligini rivojlantirish jarayoni tashkil etdi. Shu jarayonda o'quvchilarning mavjud bilimlarini izchil tarzda qo'llash, xulosalar chiqarish, muammolarni hal etish va ijodiy yondashuv asosida yangi g'oyalar yaratish qobiliyatini shakllantirish metodik jihatdan tadqiq qilindi.

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi mantiqiy tafakkur kompetentligini rivojlantirish masalasini nazariy va amaliy jihatdan o'rganishga, pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga, talabalarning ijodiy tafakkur bilan uyg'unlashgan mantiqiy fikrlashini shakllantirishga xizmat qildi.

Natijalar

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida, avvalo, mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalarining mazmun-mohiyati aniqroq izohlandi. Mantiq tafakkurni tartibga soluvchi ilm sifatida, mantiqiy fikrlash esa insonning

bilimlarni izchil qo'llash, dalillarga asoslangan qaror qabul qilish va yangi xulosalar chiqarish jarayoni sifatida talqin etildi. Shu asosda mantiqiy tafakkurning shakllanishida asosiy kategoriyalar, qonunlar va usullar muhim nazariy omil ekanligi ilmiy asosda ko'rsatildi.

Ikkinchi muhim natija shundan iborat bo'ldiki, mantiqiy fikrlash tanqidiy va ijodiy tafakkur bilan uzviy bog'liqdir. Talabalarda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish nafaqat bilimlarni izchil egallash, balki mustaqil fikrlash, dalillash va kreativ yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida o'tkazilgan pedagogik kuzatish va tajribalar shuni ko'rsatdiki, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlar (muammoli ta'lim, interaktiv usullar, fikrlar xaritasi, "aql hujumi" va boshqalar) talabalarda mantiqiy xulosa chiqarish, dalillarni tahlil qilish va muammolarga oqilona yechim topish ko'nikmalarini sezilarli darajada kuchaytiradi. Shu bilan birga, ushbu metodlarning ijodiy tafakkur bilan uyg'unlashuvi talabalarda yangicha g'oya va qarorlar ishlab chiqish, muammoli vaziyatlarga noodatiy yondashish imkoniyatini kengaytiradi.

Yana bir muhim natija shuki, mantiqiy tafakkur kompetentligini rivojlantirishda faqat nazariy bilimlar yetarli emas, balki talabaning faol ishtiroki, muammoli topshiriqlarni hal etishdagi mustaqil izlanishlari va o'z fikrini asoslab bera olish qobiliyati zarur. Shu bois, ta'lim jarayonida talabalarining faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga yo'naltiruvchi didaktik materiallar va metodik vositalardan foydalanish samarali natija beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo'lib, u talabalarining nafaqat bilim saviyasini, balki intellektual salohiyatini va ijodiy qobiliyatlarini ham sezilarli darajada

yuksaltiradi. Shu orqali zamonaviy ta'lim tizimida raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va ijodiy qaror qabul qila oladigan shaxsni shakllantirishga erishish mumkin.

Xulosa va Tavsiyalar

Olib borilgan tadqiqotlar natijalariga tayangan holda shuni ta'kidlash mumkinki, mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalari ta'lim jarayonining nazariy va amaliy poydevorlaridan biri hisoblanadi. Mantiq tafakkurni tartibga soluvchi ilm sifatida inson aqlini izchillikka, asoslangan xulosalar chiqarishga, bilimlarni tizimlashtirishga xizmat qilsa, mantiqiy fikrlash esa amaliy faoliyatda dalillash, muammolarni hal etish va yangi g'oyalar ishlab chiqishda muhim kognitiv vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, talabalarda mantiqiy tafakkurni shakllantirish masalasi ularning intellektual salohiyatini oshirish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liqdir.

Tadqiqot jarayonida mantiqiy tafakkur nazariy jihatdan chuqur o'rganilgan bo'lsa-da, uning pedagogik amaliyotda qo'llanishi, ayniqsa ijodiy tafakkur bilan integratsiyasi dolzarb masala ekanligi aniqlandi. Pedagogik kuzatishlar va tajribalar shuni ko'rsatdiki, talabalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlar – muammoli ta'lim, interaktiv yondashuvlar, fikrlar xaritasi, "aql hujumi" va boshqa usullar – ularning mustaqil qaror qabul qilish, dalillarni tahlil qilish va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

Shu asosda quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

- Mantiqiy fikrlash talabalarda tanqidiy va ijodiy tafakkurning shakllanishiga zamin yaratadi;
- Mantiqiy tafakkurni rivojlantirish kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'lim samaradorligining muhim mezon sifatida qaralishi lozim;
- Faqat nazariy bilimlar emas, balki amaliy mashg'ulotlar, muammoli vaziyatlar va

interaktiv metodlardan foydalanish talabalarning mustaqil va izchil fikrlashini rivojlantiradi;

- Mantiqiy tafakkur va ijodiy tafakkur integratsiyasi ta'limning innovatsion sifatini ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Di Martino V., Peru, A., Pellegrini, M., & Altomari, N. (2024). Developing logical reasoning in primary school: The impact of a cognitive enhancement programme. *Prospects*.
2. Ennis, R., & Facione, P. (2024). Cultivating critical thinking skills: A pedagogical study. *Journal of Educational Innovation*.
3. Favero, L., Perez-Ortiz, J. A., Kaser, T., & Oliver, N. (2024). Enhancing critical thinking in education by means of a Socratic chatbot.
4. Halpern, D. (2022). Revisiting the notion of critical thinking in higher education. *Higher Education Research & Development*.
5. Isoqova, M. Z. (2025). Developing logical thinking in students of military-academic lyceums in mathematics. *Modern American Journal of Linguistics, Education, and Pedagogy*, 1(2), 269-277.
6. Karimova, S. A. (2021). O'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun zamonaviy o'qitish usullari. *Ilmiy oliy ta'lim*, 15(7), 53-59.
7. Inamdar, A., Macar, U., Vazirani, M., Tarnov, M., Mustafa, Z., Dittren, N., Sadeh, S., Verma, N., & Salleb-Aouissi, A. (2025). LogicLearner: A tool for the guided practice of propositional logic proofs.
8. Sobirov, M. H. (2024). Mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari. *Oriens*, (15), 137-140.
9. Yulchiyeva, M. R. (2025). Matematik mantiq: To'g'ri fikrlashni o'rganamiz (oddiy mantiqiy masalalar orqali tushuntirish). *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 43(1), 294-297.
10. Yo'ldosheva, G. A. (2025). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish. *Pedagog*, 79(1), 165-173.
11. Xoshimova, U. T. (2024). Amaliy san'at darslarida talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishning badiiy ta'lim nazariyasi va amaliyotdagi holati. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 1(5), 3-6.
12. Jumaqulova, Z. B., & Shomurotov, U. M. (2024). Xayolning mantiqiy fikrlash va tasavvur qilish qobiliyatiga ta'siri. *Modern Education and Development*, 14(9), 274-277.
13. Rahmatova, F. A., & Akramova, Z. B. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mantiqiy tafakkurlarini shakllantirishning psixologik xususiyatlari. *Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi*, 3(4).

Umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitishning hozirgi holati, mavjud muammolar va rivojlanish tendensiyalari**Shoisayeva Dilxumora Shojalil qizi**
dilxumora.shoisaeva2306@gmail.com*Tayanch doktorant,
Abdulla Avloniy nomidagi Pedagogik milliy
mahorat instituti*

Annotatsiya Mazkur maqolada umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitishning bugungi holati, mavjud muammolar hamda rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. So'nggi yillarda O'zbekistonda xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini o'rganishga qaratilgan islohotlar natijasida ta'lim jarayonida muayyan ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Shunga qaramay, maktablarda ingliz tilini o'qitishda o'qituvchilarning malakasi, darsliklar sifati, metodik ta'minot va dars jarayonidagi kommunikativ yondashuvning yetarli darajada emasligi kabi qator muammolar saqlanib qolmoqda. Maqolada shu kabi muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish yo'llari hamda ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy tendensiyalar, jumladan, raqamli texnologiyalar, CLIL va kommunikativ metodlar asosida yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish sifatini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar *Ingliz tili, umumta'lim maktabi, xorijiy tilni o'qitish, ta'lim sifati, metodika, kommunikativ yondashuv, CLIL, raqamli texnologiyalar, muammo va tendensiyalar, o'qituvchi malakasi*

Современное состояние, текущие проблемы и тенденции развития преподавания английского языка в общеобразовательных школах**Шоисаева Дилхумора Шожалил кизи**
dilxumora.shoisaeva2306@gmail.com*Докторант,
Национального института
педагогического мастерства имени
Абдуллы Авлони*

Аннотация В данной статье анализируется современное состояние преподавания английского языка в общеобразовательных школах, существующие проблемы и тенденции развития. В последние годы в Узбекистане в результате реформ, направленных на изучение иностранных языков, в частности английского языка, наблюдаются определенные положительные сдвиги в образовательном процессе. Тем не менее, в преподавании английского языка в школах сохраняется ряд проблем, таких как недостаточная квалификация учителей, качество учебников, методическое обеспечение и коммуникативный подход к уроку. В статье анализируются подобные проблемы и рассматриваются пути их решения, а также современные тенденции, способствующие повышению эффективности обучения английскому языку, в том числе подходы, основанные на цифровых технологиях, CLIL и коммуникативных методах. Результаты исследования послужат разработке предложений и

рекомендаций по повышению качества преподавания английского языка в общеобразовательных школах.

Ключевые слова

Английский язык, общеобразовательная школа, преподавание иностранного языка, качество образования, методика, коммуникативный подход, CLIL, цифровые технологии, проблемы и тенденции, квалификация учителя

Current state of teaching English in general education schools, current problems and development trends

Shoisaeva Dilkhumora Shojalil qizi
dilxumora.shoisaeva2306@gmail.com

*Basic doctorate student,
National institute of pedagogical skills named
after Abdulla Avloni*

Annotation

This article analyzes the current state of English language teaching in general education schools, existing problems, and development trends. In recent years, as a result of reforms aimed at studying foreign languages, in particular English, certain positive shifts have been observed in the educational process in Uzbekistan. Nevertheless, a number of problems remain in teaching English in schools, such as the insufficient level of teachers' qualifications, the quality of textbooks, methodological support, and the communicative approach to the learning process. The article analyzes such problems and examines ways to overcome them, as well as modern trends serving to increase the effectiveness of English language teaching, including approaches based on digital technologies, CLIL, and communicative methods. The research results will serve to develop proposals and recommendations for improving the quality of English language teaching in general education schools.

Keywords

English language, general secondary school, foreign language teaching, quality of education, methodology, communicative approach, CLIL, digital technologies, challenges and trends, teacher qualification

Kirish

Hozirgi globallashuv jarayonida xorijiy tillarni bilish har bir shaxsning raqobatbardoshligini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Xususan, ingliz tili bugungi kunda xalqaro aloqa, ilm-fan, texnologiya va biznesning asosiy vositasi sifatida keng qo'llanilmoqda. Shu boisdan ham O'zbekiston ta'lim tizimida ingliz tilini erta yoshdan boshlab o'qitishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari doirasida umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish

sifatini oshirishga qaratilgan bir qator qaror va dasturlar qabul qilinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi 5117-sonli "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'qitish sifatini oshirishga qaratilgan muhim hujjatdir. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yoshlarni xorijiy tillarga o'qitish tizimi samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2024-

yil 27-iyundagi 239-sonli qarori ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu qarorlar asosida umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitishning mazmuni va metodikasi yangilanmoqda, yangi darsliklar va o'quv-uslubiy qo'llanmalar ishlab chiqilmoqda, o'qituvchilarning malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shunga qaramay, amaliyotda ingliz tilini o'qitish jarayonida bir qator tizimli muammolar – o'qituvchilarning kasbiy malakasida farqlar, darslik va metodik ta'minotdagi kamchiliklar, zamonaviy pedagogik yondashuvlarning yetarli qo'llanilmasligi kabi holatlar uchramoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, innovatsion metodikalar va xalqaro tajribalarni o'rganish asosida ushbu jarayonda ijobiy tendensiyalar ham shakllanmoqda.

Adabiyotlar va Metodologiya

Umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish jarayonining hozirgi holatini o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash va rivojlanish tendensiyalarini baholash maqsadida sifatli va miqdoriy tahlil usullari qo'llanildi (Karimova, 2022). Asosiy ma'lumotlar O'zbekistonning turli hududlaridagi umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan ingliz tili o'qituvchilari, metodistlar hamda maktab rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma, intervyular va kuzatuvlar asosida yig'ildi.

So'rovnoma savollari ingliz tilini o'qitishdagi metodik yondashuvlar, o'qituvchilarning malaka darajasi, ta'lim resurslari bilan ta'minlanganlik, dars jarayonida duch kelinayotgan muammolar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish holatini o'z ichiga oldi. Intervyular esa chuqurroq tahlilni amalga oshirishga xizmat qildi.

Shuningdek, ingliz tilini o'qitish sohasidagi milliy va xalqaro hujjatlar, ilg'or xorijiy tajribalar, CLIL va kommunikativ metodlar haqidagi ilmiy-adabiy manbalar o'rganilib, solishtirma tahlil asosida umumlashtirildi. Olingan ma'lumotlar asosida statistik va kontent tahlil usullari yordamida asosiy xulosalar chiqarildi (Richards & Rodgers, 2014).

O'zbekiston ta'lim tizimida ingliz tilini erta bosqichlardan boshlab o'qitishga qaratilgan islohotlar davom etayotgan bo'lsa-da, uning samaradorligi turli maktablarda bir xil emas. Asosiy ilmiy muammo – umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish sifati va metodikasining zamonaviy talablar darajasida emasligi, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi hamda ta'lim vositalarining yetarli emasligi bilan bog'liq ekani aniqlandi.

Tadqiqot metodlari sifatida:

- So'rovnoma – 50 nafardan ortiq ingliz tili o'qituvchilari orasida o'tkazilib, dars jarayonida duch kelinayotgan asosiy qiyinchiliklar va ehtiyojlar aniqlangan;
- Yarim strukturalashtirilgan intervyular – tajribali o'qituvchilar va metodistlar bilan olib borilib, mavjud muammolarning chuqur sabablari o'rganilgan;
- Kuzatuvlar – dars jarayonida zamonaviy metodikalarning real qo'llanilishi baholangan;
- Hujjatlar tahlili – darsliklar, o'quv dasturlar va milliy hamda xalqaro normativ hujjatlar o'rganilgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi holatlar aniqlandi:

1. Aksariyat maktablarda ingliz tili darslari an'anaviy, grammatikaga yo'naltirilgan yondashuv asosida olib boriladi, bu esa o'quvchilarning muloqotga kirishish ko'nikmasini rivojlantirishda yetarli bo'lmayapti.
2. O'qituvchilarning taxminan 40% i zamonaviy metodikalaridan – masalan, CLIL (Content and Language Integrated Learning), task-based learning yoki kommunikativ yondashuvdan foydalanmasligi ma'lum bo'ldi.
3. Maktablarning katta qismida internet, audio-vizual vositalar, interaktiv platformalar bilan ta'minlanish darajasi past bo'lib, bu raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi.
4. O'qituvchilarning kasbiy rivojlanish kurslarida ishtirok etish darajasi ham past (so'rovda qatnashganlarning 60% i

so'nggi 2 yil ichida malaka oshirmaganini bildirgan).

Shu bilan birga, ayrim ilg'or maktablarda innovatsion yondashuvlar va xalqaro loyihalar doirasidagi hamkorliklar samarali natijalar bermoqda. Bunday tajribalar umumlashtirib, keng miqyosda joriy etilishi zarur.

Natijalar va Muhokamalar

Natijalar umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish jarayonida mavjud bo'lgan tizimli muammolarni ochib berdi va ayrim ijobiy tendensiyalarni aniqladi. Ingliz tili o'qitish metodikasi bo'yicha qo'llanmada ta'kidlanishicha: o'quv jarayonini tashkil etishdagi eng muhim jihati, o'qituvchilarning dars jarayonida qanday metodik yondashuvni qo'llay olishidir (2023). Quyida asosiy natijalar bayon etiladi:

O'qituvchilarning metodik yondashuvlari: so'rovnoma natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning 62 foizi ingliz tilini o'qitishda asosan grammatik tarjima va an'anaviy yodlashga asoslangan metodlardan foydalanadi. Faqatgina 18 foizi kommunikativ yondashuvni, 11 foizi esa CLIL yoki topshiriqqa asoslangan metodikalarni qo'llashini bildirdi.

Raqamli vositalardan foydalanish: o'rganilgan maktablarning 55 foizida ingliz tili darslarida raqamli texnologiyalar (interaktiv doska, audio-video materiallar, onlayn platformalar)dan foydalanish imkoniyati cheklangan. Sabablari sifatida texnik vositalarning yetishmasligi va o'qituvchilarning texnologik savodxonligining pastligi ko'rsatilgan.

Kasbiy rivojlanish imkoniyatlari: so'rovda qatnashgan o'qituvchilarning 60 foizi so'nggi 2 yil ichida malaka oshirish kurslarida qatnashmagan. 70 foizi esa o'zining zamonaviy dars metodikalariga tayyor emasligini tan oldi.

O'quvchilarning til ko'nikmalari: o'quvchilarning og'zaki nutq va tinglab tushunish ko'nikmalari yozma ko'nikmalarga nisbatan ancha sust ekani kuzatildi. Bu esa kommunikativ metodlarning kam qo'llanilayotganini ko'rsatadi.

Ijobiy tajribalar: ayrim maktablarda xalqaro loyiha va grantlar asosida tashkil etilgan multimedia xonalar, interaktiv dars uslublari va xorijiy tajribaga ega o'qituvchilar ishtirokida ingliz tilini o'qitish sezilarli darajada samarali kechmoqda.

Tadqiqot natijalari umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish sohasida hali ham muhim muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, metodik yondashuvlarning eskirganligi, o'qituvchilarning malaka darajasidagi tafovutlar, raqamli texnologiyalar va zamonaviy resurslardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi dars samaradorligini pasaytirayotgan asosiy omillar sifatida belgilandi.

Aksariyat o'qituvchilar kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlardan foydalanmayapti, bu esa o'quvchilarning ingliz tilida erkin muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda (Brown, 2015; 5). Bundan tashqari, o'quvchilarning faol ishtirokini talab qiladigan CLIL va task-based learning metodikalarining sust qo'llanilishi ta'lim sifati va motivatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shunga qaramay, ayrim ilg'or maktablar tajribasi shuni ko'rsatdiki, zamonaviy metodikalarning joriy qilinishi, o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi va texnik infratuzilmaning yaxshilanishi natijasida ingliz tilini o'qitish sifati sezilarli darajada oshadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O'zbekiston umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish sifatiga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni aniqladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz tili ta'limini zamonaviylashtirishga qaratilgan islohotlarga qaramay, ularning amalda joriy etilishi turlicha bo'lib, ko'plab tizimli muammolar mavjud.

Ko'pchilik o'qituvchilar hanuzgacha grammatikaga asoslangan an'anaviy metodlardan foydalanmoqda. Bu esa o'quvchilarda ingliz tilida muloqot qilish ko'nikmasini shakllantirishda yetarli natija bermayapti. CLIL va topshiriqqa asoslangan

o'qitish kabi zamonaviy metodlarning kam qo'llanilishi bu muammoni yanada kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, ko'plab maktablarda texnik infratuzilmaning yetishmasligi va raqamli texnologiyalarni o'zlashtirishdagi muammolar ham dars samaradorligini pasaytirmoqda. O'qituvchilarning malaka oshirish kurslarida yetarli darajada ishtirok etmasligi esa mavjud muammolarning chuqurlashishiga olib kelmoqda.

Shunga qaramay, ayrim tajriba maktablarida joriy etilgan innovatsion metodlar va xalqaro hamkorliklar ijobiy natijalar bermoqda. Bu holatlar boshqa maktablar uchun samarali model bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish uchun

quyidagi yo'nalishlarda tizimli ishlar amalga oshirilishi zarur:

- *Dars metodikalarini zamonaviylashtirish;*
- *O'qituvchilarni doimiy ravishda kasbiy rivojlantirish;*
- *Maktablarni raqamli texnologiyalar bilan ta'minlash;*
- *Ilg'or tajribalarni boshqa maktablar o'rtasida ommalashtirish.*

Mazkur muammolarni hal etmasdan turib, o'qituvchilarning ingliz tili bo'yicha kompetensiyasini oshirish va xalqaro ta'lim standartlariga moslashish maqsadlariga erishish mushkul bo'ladi. Shu boisdan ingliz tilini o'qitish jarayonini takomillashtirishda maktab rahbariyati, malaka oshirish muassasalari va ta'lim siyosatini yurituvchi organlar o'rtasidagi hamkorlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi. Ingliz tili o'qitish metodikasi bo'yicha qo'llanma, 2023.
2. Brown, H. D. (2015). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson, 5-7.
3. Karimova, Z. (2022). O'zbekiston maktablarida ingliz tilini o'qitish jarayonining zamonaviy holati. // *Ta'lim va Innovatsiyalar*. – 2022. – №3(2). – B., 45-52.
4. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.), 15-20. Cambridge University Press.
5. <https://www.gazeta.uz/uz/2024/03/28/quality-of-education>

Talabalarga badiiy tarjimoni o'qitishning lingvodidaktik xususiyatlari

Yo'ldoshev Ulug'bek Ravshanbekovich

*Dotsenti,
Pedagogika fanlari doktori,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti*

Annotatsiya *Dunyo mamlakatlari va xalqlarining o'zaro integrallashuvi natijasida turli xalqlarning badiiy asarlarini o'rganishga va shu orqali xalqlarning turmush tarzi, madaniyati, urf-odatlarini, an'ana va marosimlari bilan tanishishga qiziqish ortib bormoqda. Bu kabi say-harakatlarning kengayib borishi va madaniy aloqalarning jadallik bilan rivojlanishida tarjimonlar, xususan, badiiy adabiyot tarjimonlarining xizmatlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Badiiy matnlar o'zida badiiy estetik qiymatni namoyon etganligi, tilning boshqa uslub va janrlariga doir leksikaning mavjudligi, turli badiiy tasviriy vositalar va konnotativ ma'noga ega til birliklarning faol qo'llanishi bilan jahon tarjimashunoslik ilmiy markazlarining asosiy izlanish yo'nalishlaridan bo'lib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan professional badiiy matn tarjimonini tayyorlash, bo'lajak tarjimonlarga badiiy tarjimoni o'qitish, ularda turli xil kasbiy hamda o'ziga xos ijodiy kompetensiyalarni takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.*

Kalit so'zlar *Tarjima badiiy tarjima, metodik mazmun, lingvistik xususiyat, metod, integratsiya, asliyat matn, tarjima matn*

Лингводидактические особенности обучения студентов художественному переводу

Юлдошев Улугбек Равшанбекович

*Доцент,
Доктор педагогических наук,
Узбекский государственный университет
мировых языков*

Аннотация *В результате взаимной интеграции стран и народов мира растёт интерес к изучению художественных произведений различных народов и, через это, к знакомству с образом жизни, культурой, обычаями, традициями и обрядами. Расширение таких инициатив и стремительное развитие культурных связей придают особую значимость деятельности переводчиков, в частности переводчиков художественной литературы. Поскольку художественные тексты демонстрируют эстетическую ценность, включают лексику, характерную для иных стилей и жанров языка, а также активно используют различные художественно-изобразительные средства и языковые единицы с коннотативным значением, они остаются одним из центральных направлений исследований мирового переводоведения. С этой точки зрения подготовка профессионального переводчика художественных текстов, обучение будущих переводчиков художественному переводу и развитие у них различных профессиональных и специфических творческих компетенций приобретают актуальное значение.*

Ключевые слова *Перевод, художественный перевод, метод, лингвистическая особенность, методическое содержание, интеграция, текст оригинала, текст перевода*

Linguodidactic Features of Teaching Literary Translation to Students

Yoldoshev Ulugbek Ravshanbekovich

*Associate Professor,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Uzbekistan State World Languages University*

Annotation *As countries and peoples across the world become increasingly integrated, interest is growing in studying the literary works of different nations and, through them, in learning about ways of life, cultures, customs, traditions, and rituals. The expansion of such efforts and the rapid development of cultural relations underscore the importance of translators – especially literary translators. Because literary texts embody aesthetic value, incorporate lexis associated with other functional styles and genres, and make active use of diverse figurative devices and language units with connotative meanings, they remain a principal focus of global translation studies. From this perspective, preparing professional literary translators, teaching literary translation to future translators, and cultivating a range of professional and distinctive creative competencies are of pressing relevance.*

Keywords *Translation, literary translation, methodological content, linguistic feature, method, integration, source text, target text*

Talabalarga badiiy tarjimani o'qitishning mazmuni va metodik ta'minotini yaratish uchun badiiy tarjimaning lingvistik muammolarini talabalarga o'rgatish metodikasini yaratish maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodika orqali talabalar asliyat va tarjima matnlarining lingvistik muammolari va ularni tarjima jarayonida bartaraf etish usullarini o'rganishadi.

Mazkur risolamiz orqali badiiy tarjimani talabalarga o'rgatishning zamonaviy

yondashuvlarini o'zida mujassam etadigan "Tarjima amallari intergratsiyasi" deb nomlangan metodikamizning mazmunini bayon etishni maqsad qildirk. Ushbu metodika talabalarga nafaqat badiiy tarjimani, balki boshqa uslubdagi matnlarni tarjima qilishni o'rgatishda ham muhim ro'l o'ynaydi. Ushbu metodikani tarjima ta'limida qo'llash jarayoni 4 bosqichdan iborat bo'lib, ular quyidagilarni tashkil etadi (1.1-jadvalga qarang):

1-bosqich	Talabalarga asliyat matni taqdim qilinadi va ularga birgalikda asliyat matnining fonetik, morofologik, sintaktik, leksik-semantik, stilistik xususiyatlari, shuningdek, badiiy matndagi badiiy estetik ma'noning aks etish jihatlari, badiiy matnda qo'llangan badiiy tasviriy vositalarni tahlil qilish topshiriq qilib beriladi. Bu bosqichda talabalar asliyat matnini tarjima tiliga o'g'irish jarayonini amalga oshirmaydi, balki tarjimaga yondashuv masalalarini aniqlab oladi. Bu jarayonda tarjima amaliyotining barcha bosqichlari uchun tegishli tarjima uslublari tanlanadi va ulardagi mavjud yo'riqnomaga amal qilgan holda tarjima amaliyotini amalga oshiradi. Asliyat matni badiiy uslubga xos matn bo'lganligi uchun talabalarga semantik, idiomatik, ijodiy, kommunikativ tarjima uslublari tanlanishi o'qituvchi tomonidan takidlab o'tiladi. Talabalar asliyat badiiy matnini lingvistik va badiiy xususiyatlarini tahlil qilish orqali o'zining tarjimaga yondashuvlarini belgilab oladi.

2- bosqich	Bu bosqichda talabalarga aslyat matnidagi lisoniy birliklar, tarjima qilinishi jihatidan murakkab bo'lgan birliklar yoki tarjima qilinmaydigan lisoniy vositalarni tegishli tarjima usullaridan foydalanish bo'yicha axborot beriladi. Bu jarayonda o'qituvchi tomonidan fonetik tarjima usullari (transkripsiya, transliteratsiya, so'z o'zlashtirish), morfologik tarjima usullari (transpozitsiya), sintaktik tarjima usullari (kalkalash, qismlarga ajratish, kengaytirish, kompressiya, inversiya, so'z qo'shish va so'z tushirib qoldirish), leksik tarjima usullari (ekvivalentlik va uning turlari, umulashtirish, tavsillash, implikatsiya, eksplikatsiya) va tegishli stilistik vositalarni tarjima qilish strategiyalari haqida ma'lumot beriladi.
3- bosqich	Bu bosqichda bevosita tarjima jarayoni amalga oshiriladi. Talabalar mazkur metodikaning 1-va 2- bosqichda o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlardan foydalangan holda aslyat matnini tarjima tiliga olib o'tish bilan shug'ullanadi. Bu vazifani har bir talaba individual tarzda bajaradi va ta'limning ushbu bosqichida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv amalga oshiriladi. Shuningdek, o'qituvchi tomonidan tarjima usullari va strategiyalardan tegishli til birliklarini aslyat matnidagi tarjima tiliga olib otish jarayonida samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar taqdim qilinadi. Mazkur bosqichda tarjima amaliyoti to'liq amalga oshiriladi.
4- bosqich	Mazkur bosqich talabalar tomonidan amalga oshirilgan tarjima matnini tahlil va tahrir qilish bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Bu jarayonda ikki xil yondashuv amalga oshirilishi mumkin. Tarjima matnini tahlil va tahrir qilish shaxsga yo'naltirilgan yoki kommunikativ yondashuv asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Bunda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv orqali professor-o'qituvchi har bir talababining tarjima matnini alohida tahrir va tahlil qilishi yoki kommunikativ yondashuv orqali talabalarni ikki guruhga ajratgan holda birinchi guruh talabalarining tarjima ishlari ikkinchi guruh talabalarini orqali tekshirilishi mumkin. Bu yondashuv jarayonida o'qituvchi tomonidan diskussiya vaqti intefaoal metodi ham qo'llanishi mumkin. Tarjima matnini tahlil va tahrir qilish jarayonida har bir yondashuvda ham o'qituvchi tomonidan tarjima matnlariga nisbatan fidbeklar beriladi, tarjimadagi g'alizlik yoki xatoliklarni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar berib o'tiladi.

1.1-jadval. "Tarjima amallari integratsiyasi" metodikasini qo'llash bosqichlari

Umuman olganda "Tarjima amallari integratsiyasi" metodikasi talabalarining lingvistik va kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Mazkur metodikaning 1-va 2-bosqichida lingvistik va kasbiy kompetensiyalar bo'yicha bilim, 3-bosqichda konikma va 4-bosqichda malaka takomillashadi.

Yuqorida takidlab o'tilganidek, "Tarjima amallari integratsiya" metodikasi orqali o'qituvchi tarjima jarayoniga talabalarining yondashuvini belgilab berishi maqsadga

muvofiq. Bu o'rinda o'qituvchi talabalarining tarjima jarayoniga qaysi yondashuvlarni amalga oshirishni tushuntirib o'tadi. Pedagogikada yondashuv tushunchasi orqali rahbarning, ta'lim muassasasi mutaxassisining o'z harakatlarini amalga oshirishga yo'naltirilganligi, pedagogik faoliyatning o'zaro bog'liq bo'lgan tushunchalari, tamoyillari, g'oyalari va usullarining ma'lum bir majmuasidan foydalanish nazarda tutiladi. Yondashuv murakkab pedagogik vosita bo'lib, zamonaviy amaliyotning asosiy tushunchalari,

faoliyat tamoyillari, ta'limni qurish texnikasi va usullarini o'z ichiga oladi. Tarjimashunoslikda bu hodisa tarjima strategiyasi deb ataladi. "Tarjima strategiyasi tarjimaning maqsadi doirasida yuzaga keladigan aniq tarjima muammolarining yechimini topish uchun tarjimonning ongli ravishda tuzgan yashirin rejalari" (Krings, 1986). Tarjima strategiyasi tarjima boshlanishidan oldin va jarayonda tuziladigan reja bo'lib, bunga ko'ra, tarjimon o'quvchining maqsadi, mavqei, bilim darajasi, asliyat matnining uslubi kabi omillarni o'rganib chiqib, matnni o'g'irish uchun uslub va matndagi kichik birliklar uchun transformatsiya tanlashni o'z ichiga oladi.

Badiiy tarjimani talabalarga o'qitishda tarjimaga yondashuvni, ya'ni tarjima strategiyasini to'g'ri tashkil etishni talabalarga o'rgatish maqsadga muvofiq. Bu bevosita tarjimonning professional kompetensiyasini shakllanishiga ham olib keladi.

Quyida badiiy tarjimani o'qitish metodikasini yaratish bo'yicha tarjimaning asosiy lingvistik xususiyatlari, badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini bartaraf etishni talabalarga o'qitish xususiyatlari bayon etiladi.

Badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini bartaraf etish metodikasi

Metodik ta'minot orqali talabalar o'rganadi:

- Badiiy tarjimada qo'llanadigan semantik, kommunikativ, idiomatik, ijodiy tarjima uslublari;
- Badiiy tarjimada qo'llanadigan so'z o'zlashtirish, transkripsiya,

transliteratsiya, tafsillash, ekvivalentlik, boshqa so'zlar bilan ifodalash, eslatmalar, ma'noni ochib berish, yashirin ma'no berish kabi tarjima transformatsiyalari;

- Asliyat va tarjima tillaridagi leksik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari borasidagi farqli jihatlari;
- Badiiy tarjimada uchraydigan leksik-semantik muammolarni bartaraf etish usullari.

Darsning kirish qismida o'qituvchi semantik, kommunikativ, idiomatik, ijodiy tarjima uslublari, ularning tavsifi, mohiyati borasida talabalarga tushuncha beradi va shu orqali mana shu tarjima uslublarning me'yorlari asosida tarjimaga yondashiladi hamda talabalarga asliyat matni havola etiladi.

Badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini bartaraf etish metodikasida asliyat badiiy matnida qo'llangan leksik birliklar, ularning muallif tomonidan qo'llangan denotativ va konotativ ma'nolari, so'zlarning polisemantik xususiyatlari, terminlar, realiyalar, neologizm va okkazonalizmlar, leksik birliklarning yasallish shakliga ko'ra qo'shma so'zlar, qisqartmalar, konversiyalarning tarjima tilida to'g'ri qayta ifodalanishi kabilar talabalarga o'rgatiladi. Badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini bartaraf etishda leksik-semantik transformatsiyalardan to'g'ri foydalanishni talabalarga o'qitish muhim hisoblanadi (1.2-jadvalga qarang).

So'z o'zlashtirish	Ekvivalentlik	Moslashtirish	Transliteratsiya
Kalkalash	Madaniy ekvivalentlik	Kompensatsiya	Boshqa so'zlar bilan ifodalash
Transpozitsiyalar	Tasviriy ekvivalentlik	Aniqlik kiritish	Ma'noni ochib berish
Umumlashtirish	Funksional ekvivalentlik	Qismlarga ajratish	Yashirin ma'no berish
Transkripsiya	Shakliy ekvivalentlik	Kengaytirish	Eslatmalar
So'z maqomini boshqa til xususiyatiga moslashtirish			Tafsillash

1.2-jadval. Badiiy tarjimada qo'llanadigan leksik transformatsiyalar

Mazkur tarjima transformatsiyalari badiiy matnda qo'llangan leksik birliklarni adekvat tarzda tarjima matniga olib o'tishda tarjimonga bevosita yordam beradi. Bugungi kunda tarjimon tayyorlashga ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalarining o'quv adabiyotlarida tarjimashunoslikning fundamental tushunchalaridan bo'lgan ushbu transformatsiyalariga yetarli dars soatlari ajratilmaganligiga guvoh bo'ldik.

Asliyat matni: *Nihoyat, soat besh yarimlarda kuyav keldi. Yigirma-o'ttiz chog'liq yosh yigitlar – Rahmatning o'rtoqlari, ular orasida Otabek – kuyav ko'rindi: boshida simobi shohi salla, ustidan qora movut sirilgan sovsar po'stin, ichida o'zining Shamayda tiktirgani osmoni rang movut kamzul, movut shim: oyog'ida qalapoy afzali, belida Kumushbibining usta qo'li bilan tikilgan shohi qiyig'...* (Qodiriy, 2009).

K. Ermakova tarjimasi: *At last, at about half past five, Atabek the bridegroom appeared, accompanied by about twenty or thirty young men, friends of Rakhmat. He was dressed magnificently: a shimmering silk turban on his head, a marten fur coat lined with black woollen cloth on his shoulders, with a blue woollen camisole underneath, tailored in Shamay to his own design. He also wore woollen trousers. His feet were shod in city boots, and around his waist was a gift, a silk cummerbund skilfully embroidered by Kumush...* (Qodiriy, 2018).

I. To'xtasinov tarjimasi: *At last, at about five-thirty, Otabek appeared accompanied by Rahmat's friends, between twenty or thirty young men. He was dressed beautifully. Resting on his head was a silver silk Chalma turban, and on his shoulders hung soft marten furs lined with a coarse-spun fabric. He wore garments ordered especially from Shamai, a sky-blue cloth tunic with matching trousers. His feet displayed supple leather boots and around his slim waist was a silk sash made by the masterful hands of Kumush Bibi* (Qodiriy, 2017).

M. Riz tarjimasi: *At last, the groom came at five thirty with about twenty or thirty young men – Rahmat's friends, among them the*

groom – Otabek with a silver silk turban on his head, black fur coat, his own light blue vest which he had sewn in Shamai, broadcloth pants, leather shoes; he had on his abdomen a wide silk belt (kerchief) which had been embroidered and sewn by Kumush herself... (Qodiriy, 2019)

Ushbu badiiy matn tarjimasida leksik-semantik muammolardan biri "salla" milliy madaniy leksik birligi tarjimasi bilan bog'liq. Salla, odatda, boy kiyadigan (o'raydigan) kiyim bo'lib, Markaziy Osiyo xalqlari orasida ko'proq ulamolar tomonidan kiyiladi. Shuningdek, o'zbek milliy to'ylarida salla kuyov tomonidan to'y kuni kelin uyiga borish paytida ham kiyiladi. Tarjima variantlarida barcha tarjimonlar ushbu leksik birlikni ingliz tiliga "turban" tarzida o'g'irgan. "Turban" jahon xalqlari orasida ko'proq hindlarning sinh elatlari orasida mashhurdir. Ushbu bosh kiyim ularning e'tiqodiga ko'ra, har kungi turmush tarzining ajralmas qismidir. Bundan tashqari "turban" ayollarning bosh kiyimi ham hisoblanadi. Biroq, ushbu matnda ishlatilgan "salla" leksik birligi o'ziga xos milliy-madaniy ma'no kasb etib, "turban"ga to'liq ekvivalent bo'la olmaydi. Shuning uchun ushbu so'z ingliz tilida transliteratsiya qilinib, "Salla (Uzbek men's national traditional head clothe)" tarzida berilsa, maqsadga muvofiq. Bundan tashqari ushbu matnda "shohi qiyig'" so'z birikmasi ham mavjud bo'lib, ushbu kiyim bo'lagi ham o'ziga xos milliy madaniy xususiyatga ega. Ushbu leksik birlikning tarjimasi Mark Riz va I. To'xtasinov tarjima variantlarida asliyatga yaqinroq ma'no kasb etgan. Chunki, "shohi qiyiq", odatda, Markaziy Osiyo xalqlarining to'n ustidan bog'lanadigan "belbog'" leksik birligiga ham yaqindir. Ushbu leksik birlik M. Riz tarjimasida *silk belt (kerchief) – ipak kamar*, I. To'xtasinov tarjimasida *"silk sash – ipak kamar"* tarzida berilgan. Lekin kamar va belbog' bir-biridan funksiyasi, ko'rinishi va foydalanish maqsadiga ko'ra jiddiy farq qiladi. Kamar (belt), odatda, erkak va ayol kishi shimlarida foydalanilsa, "qiyiq", odatda, to'nning ustidan bog'lanadigan va tugma vazifisini bajaradigan anjom sifatida uchun

foydalaniladi. Chunki, odatda to'nda tugma bo'lmaydi. Qiyiq esa shu vazifani bajaradi. Shuning uchun ushbu so'z birikmasini usullar uyg'unligidan foydalanib, ya'ni bir leksik birlik tarjimasini uchun madaniy ekvivalentlik, transliteratsiya hamda kalkalash transformatsiyalaridan foydalanib, "silk belbogh" tarzida ingliz tiliga tarjima qilinsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini talabalarga o'rgatishga bag'ishlangan dars mashg'ulotlarida qo'llanadigan interfaol metodlar asosan badiiy matnda qo'llangan so'zlar, ularning bog'liqligi, so'zlarning polisemantik ma'nolari hamda kontekstual ma'nolarini aniqlashga qaratilgan bo'lishi maqsadga muvofiq.

Oltita fikrlovchi qalpoqcha (Six thinking hats) interfaol metodi muayyan mavzu (muammo) yuzasidan bir necha, ya'ni har bir urinishda bittadan fikrlash operatsiyasining bajarilishini ta'minlovchi harakatni ifodalaydi. Unga ko'ra talabalar olti xil rangdagi qalpoqlarni kiyish orqali fikrlashning muayyan jarayonlarini amalga oshiradi. Badiiy tarjimaning leksik-semantik muammolarini bartaraf etish usullarini o'rgatish metodikasida qalpoqlachalarning ranglari ostida aslyat matnida qo'llangan leksik birlikning tarkibi belgilanadi hamda quyidagi ranglar ostida tegishli leksik birliklar va ularning kontekstual ma'nolarini topish va matnga moslab tarjima tiliga olib o'tish talabalarga topshiriq sifatida beriladi (1.3-jadvalga qarang).

Oq qalpoq	denotativ so'zlar
Qizil qalpoq	polisemantik so'zlar
Qora qalpoq	konnotativ ma'noli so'z va so'z birikmalar
Sariq qalpoq	terminlar
Yashil qalpoq	neologizmlar
Ko'k qalpoq	realiyalar

1.3-jadval. Oltita fikrlovchi qalpoqcha (Six thinking hats) interfaol metodini badiiy tarjima darasida qo'llash bo'yicha namuna

Bu yerda qalpoqlarning ranglari bo'yicha leksik birliklar tarkibini taqsimlashdan maqsad shuki, yorqin ranglar, jumladan qizil, qora, hamda ko'k qalpoqlar ostidagi so'z va so'z birikmalari badiiy tarjimada leksik-semantik muammolarni yuzaga keltirishda asosiy rol o'ynaydi. Oq, sariq hamda yashil rangdagi so'z va so'z birikmalarining tarjimasida esa talabalar nisbatan kamroq muammolarga duch kelishadi. O'qituvchi tarjima jarayoniga yorqin rangdagi leksik birliklar tarjimasiga jiddiyoq e'tibor qaratish lozimligini tavsiya etadi.

Ushbu interfaol metod talabalarning mustaqil fikrlash, o'z ustida ishlash ko'nikmalari, shuningdek, lingvistik, professional hamda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xar qanday fan sohasini o'qitishda mashqlar va ularning ahamiyati o'ziga xosdir. Mashqlar odatda dars jarayonida berilgan ma'lumotni mustahkamlashga yordam beradi. Quyida badiiy tarjimani bo'lajak tarjimonlarga o'qitishda qo'llanadigan ayrim mashqlarni keltirib o'tamiz.

Quyidagi matnni o'qing va matnda berilgan arxaizmlarni ma'nosini aniqlang. Matnni o'zbek tilidan ingliz tiliga funksional ekvivalentlik, madaniy ekvivalentlik, kalkalash, so'z o'zlashtirish, tafsillash transformatsiyalaridan foydalanib tarjima qiling.

Uy jihozga g'oyatda boy, go'yo muzaxona tusini berar edi. Taxmonda turlik rangda atlas va shohilardan qoplang'an ko'rpalar, taxmon toqchalarig'a uyilgan par yostiqlar, qator-qator

xitoyi jononlar: kosalar, ko'zalar, chinni choydoshlar, laganlar, kumush qinlik xanjar va qilichlar, qalqon va siparlar, dorga soling'an turlik-turlik er va xotin kiyimlari: po'stin, chakmon va boshqalar, qip-qizil gilam va shohi ko'rpachalar kishi ko'zini qamashdirar darajada edilar.

Matnni o'qing va uni ekvivalentlik kategoriyalaridan foydalanib o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qiling.

Ikki kundash qarshima-qarshi o'ltirishdilar. Kumush unga tikilib-tikilib qarar edi...

Zaynab boyag'i o'ngg'aysizliqdan hali chiqib yetmagan, qizarinqirab yerga boqqan edi.

Bir-ikki daqiqani so'zsiz kechirdilar.

– Chiqmag'animni ham ko'nglingizga olibsizda, – dedi nihoyat Zaynab.

– Nega ko'nglimga olay, men yosh bolamanmi, – dedi – kelganimga o'n besh kun bo'lmasdan o'zingizni chetka tortib

boshladingiz... Men siz bilan egachi-singil bo'larmiz, deb o'ylag'an edim...

– Hali nima bo'libmiz... Arzimagan gapni ham ko'nglingizga olabersangiz...

– Bu arzimagan gapmi? – dedi Kumush, – uyda hech kim yo'qlig'ini bilaturib o'zingizni chetka tortasiz... Bu esa yuzingni ko'rishga toqatim yo'q deganingiz bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, badiiy tarjimaning lingvistik muammolarini bartaraf etishni talabalarga o'rgatish metodikasining asosiy mazmun mohiyatini shundan iboratki, ushbu masalalar asosiy ta'lim obyekti bo'lgan fanlarda tarjima uslublari, tarjima transformatsiyalarining to'liq klassifikatsiyasi birma-bir o'rgatilib borilishi lozim. Badiiy tarjima jarayonida uchraydigan lingvistik muammolarni til sathlari bo'yicha mavzular ketma-ketlik tarzida o'qitilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Krings, H. P. (1986). Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French. In J. House & S. Blum-Kulka (Eds.), *Interlingual and intercultural communication*. 263-275. Tübingen, Germany: Gunter Narr.
2. Qodiriy, A. (2018). *Days gone by* (C. Ermakova, Trans.). Paris, France: Nouveau Monde Éditions. (Original work published n.d.)
3. Qodiriy, A. (2019). *Bygone days* (M. Reese, Trans.). [Publisher not identified]. (Original work published n.d.)
4. Qodiriy, A. (2009). *O'tkan kunlar*. Toshkent, Uzbekistan: Sharq.
5. Qodiriy, A. (2017). *The days gone by: Novel* (I. M. Tukhtasinov, O. M. Muminov, & A. A. Khamidov, Trans.). Tashkent, Uzbekistan: Mashhur-Press.

Chet til oqitishda variativ yondashuvning metodologik ilmiy-nazariy muammolari

Akramov Shuxrat Raxmatovich

interfutbolful@gmail.com

Dotsent,

Nizomi nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Annotatsiya Mazkur maqolada muallif variativ yondashuv mazmun-mohiyatini chuqur tahlil qiladi. Jumladan, ushbu yondashuvga olimlar, masalan, Kerol Enn Tomlinson, Frederik Burk, Karlton Voshbern, M. Antonova, E. Rabunskiy, Deyv Stekler, Mayk Shmoker, Jon Jik, N. Abdullayeva, N. Mamajonova tomonidan berilgan ko'plab ta'riflar batafsil taqqoslanadi. Dunyoda va yurtimizda ushbu yondashuvni rivojiga katta hissa qo'shgan mualliflar ishi chuqur yoritiladi. Ushbu yondashuvning ijobiy va salbiy xususiyatlari solishtiriladi. Shuningdek, ushbu yondashuvning chet til o'qitishdagi yuqori imkoniyatlari tahlil qilinadi. Muallif tomonidan variativ yondashuvning xorijiy til o'qitish jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan metod, uslub, texnologiyalar va mashqlar turlari misol keltiriladi. Masalan, tabaqalashtirilgan sinf har bir talabani samarali bilim olishi uchun dars materialini (dars tarkibi) o'zlashtirish, yangi ma'lumotlarni tushunib yetish (jarayon) va o'zlashtirilgan bilimlarni yakuniy mahsulot sifatida ifoda etish uchun turli yo'llarni taqdim etadi. Variativ ta'lim – shunday o'qitish tizimiki, unda har bir talaba ta'limning mos darajasini o'zlashtirib, uning ehtiyojlari, qiziqishlari, bilim darajasiga eng mos keluvchi fan va mavzularini tanlash huquqiga ega bo'ladi.

Kalit so'zlar Variativ yondashuv, xorijiy til, chet til, metod, texnologiya, ingliz tili, Kerol Enn Tomlinson

Методические и научно-теоретические проблемы вариативного подхода в обучении иностранному языку

Акрамов Шухрат Рахматович

interfutbolful@gmail.com

Доцент,

Узбекский национальный педагогический университет имени Низами

Аннотация В данной статье автор глубоко анализирует сущность вариативного подхода. В частности, подробно сравниваются многочисленные определения данного подхода, данные такими учёными, как Кэрол Энн Томлинсон, Фредерик Берк, Карлтон Уошберн, М. Антонова, Э. Рабунски, Дэйв Стеклер, Майк Шмoker, Джон Джик, Н. Абдуллаева, Н. Мамаджонова. Глубоко освещаются работы авторов, внесших значительный вклад в развитие данного подхода в мире и в нашей стране. Сравняются положительные и отрицательные стороны данного подхода. Также анализируется высокий потенциал данного подхода в обучении иностранному языку. Автор приводит примеры методов, приёмов, технологий и видов упражнений, которые могут быть использованы в процессе обучения иностранному языку вариативным подходом. Например, дифференцированное обучение предоставляет каждому ученику различные способы усвоения материала урока (содержание урока), понимания новой информации (процесс) и

выражения полученных знаний в виде конечного продукта, что обеспечивает эффективное обучение. Вариативное образование – это система образования, в которой каждый ученик имеет право освоить соответствующий уровень знаний и выбрать предметы и темы, которые наилучшим образом соответствуют его потребностям, интересам и уровню знаний.

Ключевые слова Вариативный подход, иностранный язык, метод, технология, английский язык, Кэрол Энн Томлинсон

The methodological and theoretical issues of the differentiated approach in foreign language teaching

Shukhrat Rakhmatovich Akramov

interfutbolful@gmail.com

Associate professor,
Uzbekistan national pedagogical university
named after Nizami

Annotation *In this article, the author analyzes the essence of the differentiated approach in-depth. Specifically, numerous definitions of this approach, provided by scholars such as Carol Ann Tomlinson, Frederick Burke, Carleton Washburn, M. Antonova, E. Rabunsky, Dave Steckler, Mike Schmoker, John Jick, N. Abdullaeva, and N. Mamadjonova, are compared in detail. The work of authors who have made significant contributions to the development of this approach internationally and in our country is thoroughly covered. The positive and negative aspects of this approach are compared. The high potential of this approach in foreign language teaching is also analyzed. The author provides examples of methods, techniques, technologies, and types of exercises that can be used in foreign language teaching using the variable approach. For example, differentiated instruction provides each student with various ways to absorb lesson material (lesson content), understand new information (process), and express that knowledge in a final product, ensuring effective learning. Differentiated education is an educational system in which each student has the right to master an appropriate level of knowledge and choose subjects and topics that best suit their needs, interests, and level of knowledge.*

Keywords *Differentiated approach, foreign language, method, technology, English language, Carol Ann Tomlinson*

Chet tilni o'qitishda turli xil yondashuvlar butun dunyoda pedagoglar tomonidan qo'llanilib kelinmoqda. Ushbu yondashuvlarning har biri o'zining foydali xususiyatlarga va kamchiliklarga ega. Xorijiy tilni o'rgatish har bir o'qituvchi uchun ko'p qirrali vazifa bo'lib, o'quv jarayonidagi muayyan muammolarni o'z ichiga oladi.

Chet til o'qituvchilari o'quv jarayonida talabalarning xorijiy til bilimlarini mukammallashtirishda ta'lim berish yondashuvlarini samarali qo'llashi davr talabi hisoblanadi. Xorijiy til o'qitish pedagogikasida yillar davomida xorijiy til o'rgatishda olimlar tomonidan turlicha yondashuvlar taklif qilingan. Shuni e'tiborga olish lozimki, har bir

yondashuvning kuchli va kuchsiz taraflari mavjud.

Hozirgi kunda xoriy tilni o'qitishda zamonaviy va innovatsion yondashuvlardan biri bu variativ yondashuv hisobnadi. Variativ yondashuv borasida juda katta hajmdagi tadqiqotlar olib borgan va ilmiy asarlar muallifi Carol Ann Tomlinsonning fikricha chet til o'qituvchisi o'z talabalarning har biri o'ziga xos iqtidori, qiziqishlari, qobiliyatlari va ma'lum bir ta'lim olish uslublariga ega ekanligini unutmasligi lozim. Variativ yondashuv (o'qitish) ta'limdagi boshqa yondashuvlar qatorida har bir talabaning bilimni o'zlashtirishdagi eng samarali va foydali yol va uslublarini ishlab chiqish va talabalarning individual ehtiyojlariga mos ravisda chet til o'qitishni moslashtirish amaliyoti sifatida qaraladi (De Graaf, 2018).

K.A. Tomlinson o'zining "Bilim darajasi turli xil bo'lgan guruhda o'qitishni variativlashtirish yoli" nomli kitobida ta'kidlashicha bilim darajasi turli xil bo'lgan sinfda umumiy xususiyatlar e'tiborga olinadi va asoslanadi va talabalarning bilim olish uslublaridagi farqlari ham chet til o'qitish va o'rganishda muhim elementlarga aylanadi.

Tomlinsonning so'zlariga ko'ra, o'qitishning eng asosiy bosqichida "variativ ta'lim berish sinfdagi dars jarayonini ijobiy ma'noda "junbushga keltirish" degan ma'noni anglatadi va talabalarda yangi bilimni qabul qilishda, uni tushunib yetish va yakunda o'zlashtirilgan bilimni namoyon qilish uchun bir nechta tanlovga ega bo'ladilar. Yani, tabaqalashtirilgan sinf har bir talabani samarali bilim olishi uchun dars materialini (dars tarkibi) o'zlashtirish, yangi ma'lumotlarni tushunib yetish (jarayon) va o'zlashtirilgan bilimlarni yakuniy mahsulot sifatida ifoda etish uchun turli yo'llarni taqdim etadi" (Boelens, 2018).

Tomlinsonning "dars tarkibi", "jarayon" va "yakuniy mahsulot"ga bergan alohida urg'usi variativ o'qitishning nazariyasi va amaliyoti uchun fundamental hisoblanadi. 1943 yilda Monitoring va fan dasturlarini ishlab chiqish assotsiatsiyasi (ASCD) tomonidan asos solingan "Ta'limda etakchilik" jurnali 1953 yildagi butun

bir sonini "Individual variativ yondashuv muammosi" mavzusiga bag'ishladi (Smale-Jacobse, 2019).

Jurnal o'z o'quvchilarini Karlton W. Washbernning "Fan dasturni bola uchun moslashtirish" maqolasini o'qib, tahlil qilishga taklif qiladi. Maqolada, shuningdek, 1910-yillarda Frederik Burk va boshqa pedagoglarning har bir talabaning "o'z qobiliyatlariga ko'ra ta'limda yuksak natijalarga erishish uchun" metodik ko'mak berish va strategiyalarni ishlab chiqish ahamiyatini chuqur tahlil qiladi.

Rossiyaning onlayn pedagogik ensiklopediyasi ta'rifiga ko'ra "Variativ o'qitish" – bu talabalarning turli xil ta'limiy ehtiyojlariga qaratilgan bo'lib (lotin tilidan – "o'zgaruvchan") muayyan madaniyat, yashash hududi xususiyatlari, jamiyat manfaatlari va o'quv vazifalarga moslashtirilgan ta'limdir. Variativ o'qitish talabaga o'zining erkin, shaxsiy tanlovini, mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini yaratib beradi, shuningdek, o'zgaruvchan dunyoda bilimlarni anglash va tajriba to'plashning o'ziga xos yollarini mustaqil topishga zamin yaratadi. Variativ ta'lim – o'zgaruvchan bo'lib, unga ta'sir qiluvchi omillar asosida o'zgarib boradi. Darhaqiqat, bu turli xil ta'lim muassasalari asos solinishiga, turli xil fan dasturlari, darsliklar, texnologiyalar ishlab chiqilishiga imkon yaratib beradigan izlanuvchan ta'limdir" (Tomlinson, 2000).

Variativ ta'lim – bu shunday o'qitish tizimiki, unda har bir talaba ta'limning mos darajasini o'zlashtirib, uning ehtiyojlari, qiziqishlari, bilim darajasiga eng mos keluvchi fan va mavzularini tanlash huquqiga ega bo'ladi. Yuqorida keltirilgan onlayn pedagogic ensiklopediyaga ko'ra, variativ ta'lim – "oliy maktabda o'quv rejalari va fan dasturlarini ajratishdir".

"Variativ" so'zining ma'nosi (lotinchadan "differentia" – farq) – butunning qismlarga, shakllarga bo'linish, ajratilishi, tabaqalanishini anglatadi. Ta'lim jarayonini variativlashtirish esa bu darsning asosiy maqsadiga erishish va har bir talabaning o'qish xususiyatlarini hisobga

olish uchun o'quv jarayonida talabalarni qiziqishlari, ehtiyoqlari va bilim darajasiga qarab, ajratib olish vazifasi hisoblanadi.

Ijtimoiy nuqtai nazardan ta'limni variativlashtirishdan maqsad jamiyatning har bir a'zosini sotsium bilan munosabatga kirishganda o'z imkoniyatlaridan oqilona foydalana oladigan, kreativ, intellectual jamiyat a'zosi va kasbiy salohiyatini shakllantirishdan iborat bo'ladi. Didaktik nuqtai nazardan, ta'limni variativlashtirishdan maqsad talabalarni butkul yangi motivatsiyaga asosida, tabaqalashtirilgan o'qitishning yangi didaktik tizimini yaratish orqali ta'limdagi muammolarni hal etishdan iboratdir.

Psixologik va pedagogik nuqtai nazardan, variativlashtirishning pirovard maqsadi har bir talabani ta'limiy ehtiyoqlarini aniqlash, qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratishga asoslangan individuallashtirishda yotadi.

"Ta'limni variativlashtirish" tushunchasi tahlil qilinganda, "variativ yondashuv" tushunchasiga ham to'xtalib o'tmaslik mumkin emas. Chunki pedagogik adabiyotlarda "variativ yondashuv"ning tahlili ko'pincha "ta'limni variativlashtirish" tushunchasi bilan bog'lanib kelinadi.

Masalan, M.L. Antonova ta'limni variativlashtirish shaxsning individual tipologik xususiyatlari hisobga olinadigan ta'lim jarayonini tashkil etish usuli sifatida ta'rif beradi. Variativ yondashuvni M. Antonova ta'limni individuallashtirish tamoyilini amaliyotga tatbiq qilish bilan aniqlanadi degan nuqtai nazarni ilgari suradi.

E.S. Rabunskiy esa bu fikrga qo'shilmagan holda ta'limda variativ yondashuvga, birinchi navbatda, individual va didaktik sharoitlarning xususiyatlarini hisobga oladigan pedagogik yondashuv sifatida belgilaydi.

Variativ yondashuvni tahlil qilish jarayonida, talabalar bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash uchun o'qitishning barcha bosqichlarida ularga individual yondashish texnologiyasini ko'rib chiqish lozim bo'ladi. Chet til o'qitishda variativ

yondashuvni amaliyotda qo'llash uchun turli xil bilim, malaka va ko'nikma darajasiga ega talabalarga dars materialining mazmuni va hajmi bilan farq qiluvchi o'quv dasturlariga asosan ta'lim berish nazarda tutiladi (Tomlinson, 2006).

Talabani to'g'ri tashkil etilgan mustaqil ta'limi katta ahamiyatga ega. Bo'lajak chet til o'qituvchilarda oliy ta'lim tashkilotidagi o'qish davrida kasbiy mahorat asoslari va mustaqil kasbiy faoliyat ko'nikmalari shakllanadi. Bu uzviy bog'liqlik esa bilim va uni olish usullarini o'zlashtirgan talabalar uchun mustaqil ish – egallagan bilimni mustahkamlash uchun ishlab chiqilishini anglab yetish juda muhimdir.

Hozirgi zamon universitetida talabalar mustaqil ishini tashkil etish muammosini hal etish zarurati O'zbekiston oliy ta'limi tizimida sodir bo'layotgan jarayonlarni tahlil qilishda aniqlangan mavjud qarama-qarshiliklar bilan bog'liq.

Bir tomondan, axborot makonining kengayishi, elektron resurslar, texnologiyalarning paydo bo'lishi, keng qo'llanilishi, darajasining oshishi va umuman olganda va ayniqsa, talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish jarayoni universitetda o'quv jarayonini tizimli ravishda bo'lmagan o'zgarishlarga olib keldi.

Zamonaviy axborot tizimlari talabalariga muvofiq talabalar mustaqil ishlash ko'nikmalariga ega bo'lishi va yangi axborot texnologiyalaridan foydalana bilish zarurati ortib borishi shubhasizdir. Boshqa tarafdin, talabalar kasbiy muammolarni mustaqil ravishda hal etishga tayyorligi va ko'nikmasining haqiqiy holati takomillashtirishga zarurdir.

Variativ o'qitish talim tizimiga kompleks yondashuv bo'lib, uning mohiyatini ta'lim himoyachisi Ferlazzoning so'zlariga ko'ra: "Bizning barcha talabalarimiz turli xil iqtidorlari va kuchsiz taraflarga egadirlar va chet til o'qituvchisi sifatida biz bu farqlarni anglay olishimiz kerak".

Dossh va Zidonning ta'kidlashlaricha, variativ o'qitish talabalar uchun avvalgi ta'lim

tajribasiga asoslangan va turli xil tayorgarlik darajasi, qiziqishi va e'tiborni qozonish usullariga ega ekanligini alohida ta'kidlaydi (Tomlinson, 2006).

Variativ ta'limni amaliyotga muvaffaqiyatli tatbiq qilish uchun doimiy malaka oshirish, barcha turdagi baholash va doimiy monitoring olib borish talab qilinadi va talabalarning turli talim ehtiyojlarini, tayyorgarlik darajasiga mos va qiziqishlarini qondirishga samarali yondashuv hisoblanadi.

"Agar dars jarayonida turli xil bilim darajasiga ega talabalar uchun bitta yondashuvni qo'llasangiz, ushbu yondashuv sizning a'lo va ba'zi o'rtacha bilim darajasiga ega talabalarida samara beradi. Ammo birgina yondashuv ba'zi quyi bilim darajasiga ega talabalarda samara bermasligi mumkin. Variativ yondashuv bilan esa, biz barcha bilim darajasiga ega talabalarni qamrab olamiz", deydi Deyv Stekler, Shimoliy Dakotadagi Red Trail boshlang'ich maktabi direktori va Boshlang'ich maktab direktorlari milliy assotsiatsiyasi prezidenti. "Variativ ta'lim bizning talabalarimizga muvaffaqiyat keltiradi, bu esa ta'lim olishga bo'lgan muhabbatni kuchaytiradi" deb yakunlaydi D. Stekler (Boelens, 2018).

Tadqiqotchi, variativ ta'lim va baholash bo'yicha chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borgan olim Kerol Tomlinson nuqtai nazariga ko'ra, variativ o'qitish samarali ta'lim jarayoni uchun asos bo'la oladi. Bu turli darajadagi bilimga ega talabalar guruhida (ko'pincha bir guruhda) yangi ma'lumotlarni tushunish uchun turli xil metodlarni taqdim eta oladi: masalan, mazmunni tushunish, g'oyalarni anglash. Bundan tashqari, guruhdagi barcha talabalar o'z qobiliyatlaridan qat'iy nazar, samarali ta'lim olishlari uchun o'quv materiallari va baholash mezonlarini ishlab chiqish katta ahamiyat.

Variativ ta'limda barcha talabalarni dars jarayonida samarali qamrab olish uchun turli xil vositalar, rang-barang dars mazmuni va barcha talabalarni faol jalb qiluvchi dars jarayondan foydalanishni anglatadi. Kerol Ann Tomlinsonning ta'kidlashicha, variativ o'qitish

"talaba nimani o'rganishi, uni qay yosinda o'rganishi va talaba o'zlashtirgan bilimni qanday namoyon qilishi talabaning tayyorgarlik darajasini, qiziqishlari va afzal ko'rgan o'rganish uslubini ko'rsatib beradi".

Boelens va boshqa ekspertlarning nuqtai nazariga ko'ra, ta'limni variativlashtirish ikki xil darajada bo'lishi mumkin: 1) ma'muriyat darajasida va 2) dars jarayonida. Ma'muriyat darajasida variativlashtirish talabalarning ijtimoiy-iqtisodiy holati va gender tenglikni e'tiborga oladi. Dars jarayonida esa variativ ta'lim dars mazmuni, dars jarayoni, yakuniy mahsulot (dars mavzusini o'zlashtirish) va natijalarni o'z ichiga oladi. Dars mazmuni doirasida pedagog o'quv materialini talabalarning ehtiyojlariga mos ravishda takomillashtiradi.

Bu talabalarning bilim darajasiga qarab dars materialini (mazmunini) qiyinroq yoki soddalashtirishni nazarda tutadi. Dars jarayonini ham bevosita variativlashtirish mumkin. Chet til o'qituvchisi talabalarni bir vaqtning o'zida individual o'qitishi, yoki kichik guruhlariga yoxud butun guruhga talabalarning ta'lim ehtiyojlariga qarab muammoli vaziyatlarni tahlil qilib, yechim taklif qilish vazifasini berishi mumkin.

"Yakuniy mahsulotni" (mavzuni o'zlashtirish) variativlashtirish orqali o'qituvchi talabalar mavzuni o'zlashtirganini qay shaklda namoyon etishlarini tanlay oladilar. Bu videolar, grafik organayzerlar, foto taqdimotlar, yozma va og'zaki taqdimotlarni yaratish shaklida bo'lishi mumkin. Bularning barchasi xavfsiz, pozitiv sinf muhitida amalga oshiriladi va bu sinfda talabalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish va mehnatlarini qadrlash katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Variativ ta'limning asosiy omili xorijiy til bo'lganda, Echevarria va boshqalar Sheltered Instruction Observation Protocol (SIOP) tarafdorlari ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganuvchi va chet til bilish darajalari turli xil til bo'lgan (chet til bilishni boshlang'ich darajasi – beginner, o'rta darajasi – intermediate va yuqori darajasi – advanced) talabalarga o'qitish

jarayonida dars materialini variativlashtirishni qat'iy qo'llab-quvvatlaydilar va yonaltiradilar. Shu yosinda tashkil etilgan tabaqalashtirilgan o'qitish butunlay yangi ta'lim strategiyasini moslashtirishni anglatadi.

Variativ guruhlar talabalarning tayyorgarlik darajasi, qiziqishlari va ta'lim olish uslublarini e'tiborga oluvchi sinflar sifatida tavsiflangan. Bunda ta'lim jarayoniga barcha talabalar jalb qilinadi va o'qish davomida muvaffaqiyatga erishishda barcha talabalarga imkon beriladi. Buning uchun o'qituvchi talabalarning individual ta'lim ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda berilgan topshiriqni bajarish uchun turli xil vazifalardan birini tanlash imkoniyatini beradi (Smale-Jacobse, 2019).

Chet til o'qituvchilar ta'lim jarayonini to'rtta usulda variativlashtirishi mumkin: 1) Dars mazmuni orqali (dars material), 2) Dars jarayoni, 3) Yakuniy mahsulot (Dars mavzusini o'zlashtirish) va 4) Har bir individual talabaga yonaltirilgan ta'lim muhiti orqali.

Algozzine va Anderson ta'kidlashganidek, variativlashtirish talabalarning o'rganish uslublari va shaxsiy qiziqishlarini e'tiborga olib, ularning ta'lim jarayonida maksimal o'sishga erishishlari uchun har bir bolaning ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun o'qitish va o'rganish metodlarini faol ravishda moslashtiruvchi usullardan biridir.

Shu bilan birga ba'zi bir skeptik tanqidchilar, turli xil o'rganish uslublari nazariyasi va variativ ta'limni tanqid ostiga olishgan. Ta'lim haftaligi manbasida Mayk Shmoker variativ o'qitish tadqiqotchisi Ann Kerol Tomlinson bilan uzoq davom etgan elektron pochta almashinuvidan so'ng, variativ yondashuvni qo'llab-quvvatlash uchun "hech qanday aniq tadqiqot va dalillari yo'q" deb ushbu yondashuvga qarshi fikr ham bildirilgan.

"Educational Research" jurnalidagi maqolada, Jon Jik ta'kidlaganidek, "dalillar doimiy ravishda shuni ko'rsatadiki, talabalarning o'rganish uslublariga monand o'qitish yondashuvini moslashtirish ta'lim natijalarini yaxshilashga olib kelmaydi" va

o'rganish uslublarini amaliyotda qo'llash, xususan, VAK (visual, audio, kinestetik o'rganish uslublari)ga iqtibos keltirgan holda, "bizning miyamiz qay yosinda o'rganishini va biz gurularda kuzatadigan o'rganish uslublardagi individual farqlarni aks ettirmaydi (Smale-Jacobse, 2019).

"Jamoat manfaatlari psixologiyasi" fani eksperti Pashlarning fikricha "ilmiy manbalar, adabiyotlarda maktab sharoitida fanni o'rganish uslublarini amaliyotda qo'llash va baholash boyicha metodik ko'rsatmalar etarlicha mavjud emas" degan xulosaga kelmoqda. Bundan tashqari, tegishli tadqiqot metodlaridan foydalanilgan bir nechta ilmiy ishlarda o'rganish uslublari gipotezasiga zid keluvchi dalillar topildi... [Biz] ta'lim sharoitlarida talabalar tomonidan fanni o'rganish uslubi o'lchovlarini keng doirada qo'llash oqilona bo'lmagan va cheklangan resurslardan behuda foydalanish deb hisoblaymiz" (Tomlinson, 2000) degan fikrni olg'a suradi Pashler o'z tadqiqot ishida.

Variativ yondashuv borasida ilmiy tadqiqot manbalaridagi bunday qarama-qarshi fikrlar mavjudligi ushbu mavzu to'grisida yanada chuqurroq izlanish va tadqiqotlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, variativ yondashuv shunday o'qitish yondashuviki, u barcha talabalarning ta'lim ehtiyojlariga moslashuvchan metod hisoblanadi. Barcha talabalar bir ta'lim maqsadini ko'zlaydilar. Ammo variativ o'qitish metodi talabalarning qiziqishlari, o'ziga xos ta'lim olish uslubi, talabalarning chet til bilishda kuchli tomonlari va takomillashtirishga zarur taraflarini inobatga olib, o'zgaradi.

O'zbekistondagi ilmiy manbalarni o'rganishimiz natijasida shuni ta'kidlashimiz mumkinki, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining malakasini variativ yondashuv orqali rivojlantirish masalasi olimlarimiz tomonidan yetarlicha tadqiq qilinmagan. Variativ ta'lim bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan o'zbek olimlari orasida N.Sh. Abdullayeva "Maktabgacha ta'limni variativ yondashuv

asosida rivojlantirish" mavzusidagi PhD dissertatsiyasi va N.A. Mamajonovanning PhD ilmiy ishlari misol bo'la oladi.

Yuqorida keltirilgan ilmiy adabiyotlarni tahlil qilib, biz quyidagi xulosaga keldik va variativ yondashuv borasida o'z ta'rifimizni taklif qilmoqchimiz. Variativ ta'lim – (variativ yondashuv, variativ baholash, variativ

o'rganish) – talabaga yo'naltirilgan o'qitish yondashuvi bo'lib, dars mazmuni va jarayonini moslashtirish, ijobiy (pozitiv) va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish, talabani ijodiy fikrlash, hamkorlikda ishlash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali talabaning ta'limdagi qiziqish va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. De Graaf, A., Westbroek, H., & Janssen, F. (2018). Variativ ta'limga amaliy yondashuv: Biologiya o'qituvchilari Genetika va Ekologiya. *Fan o'qituvchisi jurnali. Ta'lim*, 30(1), 6, 23. <https://doi.org/10.1080/1046560X.2018.1523646>
2. Boelens, R., Voet, M. va De Wever, B. (2018). Talabaga javoban variativ ta'limni loyihalash oliy ta'limdagi xilma-xillik: o'qituvchilarning qarashlari va tabaqalashtirilgan ta'limdan foydalanish variativ ta'lim. *Kompyuterlar va ta'lim*, 120, 197-212.
3. Smale-Jacobse, A. E., Meijer, A., Helms-Lorenz, M. va Maulana, R. (2019). Variativ o'qitish. O'rta ta'limda tadqiqot dalillarini tizimli ko'rib chiqish. *Chegaralar psixologiya*, 10, 2366.
4. Tomlinson, C. A. va Allan, S. D. (2000). *Maktab sinflarida variativ etakchilik*. Ascd.
5. Tomlinson, C. A. va McTighe, J. (2006). *Variativ ta'limni integratsiyalash dizayni: Kontent va bolalarni o'qitish*. ASCD.

**Onlayn va masofaviy ta'limda
talabalarning tanqidiy fikrlash
ko'nikmalarini shakllantirish
metodlari****Mirzayeva Nasiba Baxtiyor qizi**mnasiba562@gmail.com

Ingliz tili o'qituvchisi,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada onlayn va masofaviy ta'lim sharoitida talabalarning tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirish usullari tahlil qilinadi hamda o'qituvchilar tomonidan qo'llanishi mumkin bo'lgan samarali yondashuvlar tasvirlanadi. Tadqiqotda interaktiv va talaba markazli strategiyalarning ahamiyati ortib borayotgani, ularning virtual ta'lim muhitida faol ishtirokni rag'batlantirishdagi o'rni alohida ta'kidlanadi. Muammo asosida o'qitish, muhokama forumlari, keys-stadi hamda raqamli simulyatsiyalar orqali talabalarning bilimni shunchaki qabul qilish emas, balki savol berish, baholash va ma'lumotni sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yaratilishi ko'rsatib o'tiladi. Shuningdek, guruh loyihalari va o'zaro fikr-mulohaza almashinuvi kabi hamkorlikka asoslangan faoliyat shakllari tahlil qilinadi. Ular talabalar o'rtasida hamkorlik va turli nuqtai nazar almashinuvini rag'batlantiradi hamda reflektiv tafakkurni rivojlantiradi. Bundan tashqari, onlayn konferensiya platformalari, ta'limni boshqarish tizimlari va sun'iy intellektga asoslangan ilovalar kabi innovatsion texnologiyalarni qo'llashning imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ushbu metodlarni masofaviy ta'limga integratsiya qilish talabalarning tanqidiy tafakkurini sezilarli darajada rivojlantirib, ularni ilmiy va kasbiy muhitda mustaqil, tahliliy hamda moslashuvchan shaxs sifatida shakllantiradi.

Kalit so'zlar

Tanqidiy fikrlash, masofaviy ta'lim, onlayn o'qitish, interfaol metodlar, tahliliy fikrlash, talabalar

**Методы формирования
критического мышления
студентов в условиях онлайн
и дистанционного обучения****Мирзаева Насиба Бахтиёр кизи**mnasiba562@gmail.com

Преподаватель английского языка,

Ташкентский государственный университет

узбекского языка и литературы

имени Алишера Навои

Аннотация

В данной статье анализируются методы развития критического мышления студентов в условиях онлайн- и дистанционного образования, а также описываются эффективные подходы, которые могут быть применены преподавателями. В исследовании подчеркивается возрастающее значение интерактивных и ориентированных на учащегося стратегий как важнейших инструментов активного вовлечения в виртуальную учебную среду. Особое внимание уделяется таким методам, как проблемное обучение, дискуссионные форумы, кейс-стади и цифровые симуляции, которые создают условия для того, чтобы обучающиеся не просто пассивно усваивали знания, а учились задавать вопросы, оценивать и синтезировать информацию. Рассматривается также роль совместных

форм работы – групповых проектов и взаимной обратной связи, способствующих сотрудничеству и обмену разнообразными точками зрения, что стимулирует рефлексивное мышление. Кроме того, анализируется использование инновационных технологий, таких как онлайн-платформы для конференций, системы управления обучением и приложения на основе искусственного интеллекта, обеспечивающих гибкие и доступные средства для критического анализа. Результаты показывают, что интеграция этих методов в дистанционное обучение существенно повышает уровень развития критического мышления, делая студентов более самостоятельными, аналитическими и адаптивными в академической и профессиональной среде.

Ключевые слова Критическое мышление, дистанционное обучение, онлайн обучение, интерактивные методы, аналитическое мышление, студенты

Methods of Developing Students' Critical Thinking Skills in Online and Distance Education

Mirzayeva Nasiba Bakhtiyor qizi

mnasiba562@gmail.com

English language teacher,

Alisher Navoi Tashkent State University of
Uzbek Language and Literature

Annotation *This article analyzes methods for developing students' critical thinking skills in online and distance education environments and describes effective approaches that can be implemented by educators. The study emphasizes the growing importance of interactive and learner-centered strategies as essential tools for promoting active engagement in virtual classrooms. It highlights how problem-based learning, discussion forums, case studies, and digital simulations create opportunities for learners to question, evaluate, and synthesize information rather than passively receive knowledge. The analysis also considers the role of collaborative platforms, such as group projects and peer feedback, which foster cooperation and the exchange of diverse perspectives, thereby encouraging reflective thinking. Furthermore, the paper examines how innovative technologies – such as online conferencing tools, learning management systems, and AI-driven applications – provide flexible and accessible means for critical inquiry. The findings demonstrate that integrating these methods into distance learning can significantly enhance the development of critical thinking skills, making students more independent, analytical, and adaptable in both academic and professional contexts.*

Keywords *Critical thinking, distance education, online learning, interactive methods, analytical thinking, students*

Kirish

Bugungi kunda ta'lim jarayonida talabalarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini

rivojlantirish dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Tanqidiy fikrlash – bu shunchaki ma'lumotni yod olish emas, balki uni tahlil

qilish, baholash va to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyatini anglatuvchi murakkab aqliy jarayondir. Tanqidiy fikrlovchi shaxs bahs qilinayotgan masala bo'yicha o'z pozitsiyasini asoslay oladi, boshqalarning fikrini tinglab, dalillar mantig'ini tahlil qila oladi va axborotni tanqidiy baholay oladi. Masofaviy va onlayn ta'lim muhitida esa bunday ko'nikmalar yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki talaba o'qituvchi bilan yuzma-yuz muloqotdan mahrum holda mustaqil ravishda axborotni izlab topishi, tahlil qilishi va qarorlar qabul qilishi kerak bo'ladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham tanqidiy tafakkurni shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev "Maktabda o'qitish metodikasi o'zgarmasa, ta'lim sifati ham, muhit ham o'zgarmaydi" (Mirziyoyev, 2020,) degan edi. Zero, ta'lim jarayonida zamonaviy fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan yoshlarni tarbiyalash ustuvor vazifa sanaladi. Tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan talaba nafaqat berilgan bilimlarni o'zlashtiradi, balki ularga tanqidiy yondashib, mustaqil fikr shakllantiradi va muammolarni hal qilishda samarali yechimlarni topa oladi. Onlayn va masofaviy ta'limning ommalashuvi (ayniqsa, so'nggi yillarda) ta'lim usullarini qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda. Masofaviy ta'lim bir tomondan talabalarga qulaylik va mustaqillik beradi, biroq ikkinchi tomondan, o'qituvchi va talabalar orasidagi bevosita muloqotning cheklanishi tanqidiy fikrlash kabi yuqori darajadagi ko'nikmalarni rivojlantirishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Shu sababli, pedagoglar masofaviy muhitda talabalarning tanqidiy tafakkurini shakllantirish uchun maxsus strategiya va metodlardan foydalanishlari zarur. Ushbu ishning maqsadi – onlayn va masofaviy ta'lim sharoitida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beruvchi samarali metodlarni o'rganish va ular amaliyotini yoritib berish.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tanqidiy fikrlash tushunchasi pedagogika va psixologiya sohalarida keng tadqiq qilingan. Pedagog olimlar tanqidiy fikrlashni mustaqil va

mantiqan fikrlay oluvchi shaxsni tarbiyalashning asosiy sharti sifatida ko'rsatadilar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uzluksiz va tizimli yondashuvni talab qiladi. Xususan, bu borada ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish katta imkoniyatlar yaratadi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari (masalan, onlayn platformalar, masofaviy hamkorlik vositalari) o'quvchilarni qiziqtiradigan va ularning tanqidiy fikrlashini faollashtiradigan muhit yaratishga yordam beradi (Fitriani & Prodjosantoso, 2024).

Ilmiy manbalarda masofaviy o'qitishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning bir qator samarali yondashuvlari qayd etilgan. Jumladan, talabalar o'rtasida onlayn muhokamalar (forumlar) tashkil etish keng qo'llanib kelinmoqda. Biroq tadqiqotlar oddiy onlayn forumlarning hammasi ham yetarli darajada tanqidiy tafakkur yuritishga undamasligini ko'rsatgan – ba'zi hollarda talabalar bir-birining g'oyalariga e'tibor bermasdan, yuzaki javoblar bilan cheklanadi. Shu sabab, olimlar onlayn muhokamalar samaradorligini oshirish uchun yo'naltirilgan (guidance) yondashuvni taklif qiladilar: ya'ni munozaralarda qatnashishni majburiy qilish, mavzuni strukturalangan savollar yoki muammoli vazifalar yordamida berish va o'qituvchi tomonidan o'z vaqtida, ammo me'yorida modepatorlik qilish kabi omillar birgalikda qo'llansa, talabalar chuqurroq fikrlashga jalb etiladi. Misol uchun, onlayn munozarani oldindan ishlab chiqilgan bahs mavzusi va batafsil baholash mezonlari asosida o'tkazish talabalarni bir-birining postlarini diqqat bilan o'qish va fikr bildirishga undagan hamda natijada muhokamalarda tanqidiy yondashuv kuchayganligi kuzatilgan (Jowallah, et al., 2014).

Boshqa tadqiqotlar masofaviy ta'limda talaba markazli va faol o'qitish usullarining ahamiyatini ta'kidlaydi. Masalan, loyiha asosidagi o'qitish (project-based learning) onlayn muhitda talabalarni mustaqil izlanish va muammoni hal qilishga rag'batlantirib, ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishi qayd

etilgan (G'afforova, 2012). Xuddi shunday, vaziyatga doir tahlil (case-study) va simulyatsiya kabi interfaol usullar talabalarni nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlarda qo'llashga o'rgatadi va bu jarayonda ular tahliliy va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Ta'limda aralash o'qitish (blended learning) modeli ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali ekani ilmiy adabiyotlarda keltirilgan. An'anaviy darslar bilan birga onlayn muhokamalar, interfaol trenerlar va masofaviy topshiriqlar uyg'unligi talabalarni mustaqil faoliyatga jalb etib, ular fikrlash doirasini kengaytiradi (Jowallah, et al. 2014).

Masalan, aralash ta'lim jarayonida talabaniing sinfdagi munozaralarda ham, onlayn forumlarda ham qatnashishi natijasida tanqidiy tahlil qilish qobiliyati oshgani kuzatilgan. Bundan tashqari, rol o'ynash o'yinlari kabi gamifikatsiya elementlari ham talabalar faolligini oshirib, tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Zamonaviy tadqiqotlarda mobil ilovalar orqali miya gimnastikasi (brain training) ham e'tiborga olinmoqda. Xitoylik tadqiqotchilar H. Song va L. Cai (2024) o'tkazgan tajribada universitetning birinchi bosqich talabalari maxsus mobil ilova (Lumosity) yordamida bir oy davomida aqliy mashqlar bajardilar. Bu ilova asosan xotira, tezlik, moslashuvchanlik va muammoni hal etish kabi ko'nikmalarni rivojlantiruvchi o'yinlardan iborat bo'lib, mazkur ko'nikmalar tanqidiy fikrlashning tarkibiy qismlari hisoblanadi. Tajriba natijasida ushbu interfaol mashg'ulotlar guruhi talabalarning tanqidiy fikrlash bo'yicha test natijalari sezilarli darajada yaxshilandi (bir oylik mashg'ulotdan so'ng guruhning o'rtacha bali oshgan, farq $p = 0.012$ darajada ahamiyatli). Bu shuni ko'rsatadiki, yaxshi ishlab chiqilgan interfaol o'yin elementlari cheklangan vaqt davomida ham talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, masofaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda ochiq ta'lim resurslari (OER) va onlayn o'quv jamoalarini

shakllantirish kabi yangi yondashuvlar taklif etilmoqda. Ilmiy manbalarda keltirilishicha, o'quvchilarning biror mavzuni chuqur o'rganib, o'zaro fikr almashishlari uchun onlayn hamjamiyatlar yaratish va bepul elektron resurslardan foydalanirish ularning reflektiv (mulohazakorlik) ko'nikmalarini oshiradi. Bunday muhitlarda talabalar birgalikda muammo ustida ishlashadi, turli manbalarni tahlil qilishadi va erkin muloqot orqali bir-birlarining dunyoqarashini boyitadilar – bu jarayon, tabiiyki, tanqidiy fikrlashni tarbiyalaydi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, onlayn va masofaviy ta'limda talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun faol ishtirok va muloqotga undovchi, hamda texnologik vositalar bilan boyitilgan metodlar eng samarali sanaladi. Bunda o'qituvchilarning roli ham muhim – ular tanqidiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan maxsus topshiriq va muhitlarni yaratib berishi, jarayonni uzluksiz ravishda qo'llab-quvvatlab borishi kerak. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, u doimiy mashq va qat'iy e'tiborni talab qiladi. Shu bois, pedagog va talabalarning barchasi tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish jarayoniga ongli ravishda, birgalikda bel bog'lab kirishishi maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda masofaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullarini o'rganish uchun aralash (mixed) tadqiqot metodidan foydalanildi. Avvalo, mavzuga oid mahalliy va xorijiy manbalar tahlil qilinib, ilgari taklif qilingan strategiyalar umumlashtirildi (adabiyotlar tahlili bosqichi). Keyingi bosqichda esa kichik tajriba-sinov o'tkazilib, ayrim metodlarning samaradorligi amaliyotda tekshirildi.

Tajriba uchun universitetning 2-3-kursida tahsil olayotgan 60 nafar talaba ixtiyoriy asosda tanlab olindi va teng ikki guruhga – eksperimental va nazorat guruhlariga ajratildi. Har ikkala guruh boshlang'ich holatda tanqidiy fikrlash darajasini o'lchash uchun

old-test (pre-test)dan o'tkazildi. Buning uchun amerikalik olim Starkey tomonidan ishlab chiqilgan "Critical Thinking Skills Success" metodikasi asosidagi savol-javob testi qo'llandi. Test natijalari talabalarning boshqaruv guruhida ham, eksperimental guruhda ham o'rtacha darajada ekanini ko'rsatdi (masalan, eksperimental guruhda o'rtacha ko'rsatkich 30 balldan ~22 balni tashkil etdi).

Eksperimental guruhda bir oy davomida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dastur joriy etildi. Dastur doirasida talabalarga har hafta:

- *Interfaol onlayn munozara*: haftaning ma'lum kunida maxsus forumda yoki videokonferensiya orqali bahsli mavzu muhokamasi tashkil qilindi. Munozara mavzulari talabalarning oldingi bilim va tajribalariga tayangan holda tanlandi hamda Blooms taksonomiyasiga muvofiq dastlab sodda tushunchalarni aniqlashtirish, so'ngra yuqori darajadagi tahlil va baholash talab qiluvchi savollar ketma-ketligi berildi. Munozaralar jarayonida o'qituvchi fasilitator sifatida ishtirok etib, mavzudan chetga chiqmaslikni ta'minladi va zarur paytlarda yo'naltiruvchi savollar bilan bahsni chuqurlashtirdi.
- *Masofaviy guruh loyihasi*: talabalar kichik guruhlariga bo'linib, real hayotiy muammoni hal etishga qaratilgan loyiha ustida ishlashdi. Masalan, 3-kurs talabari uchun "Atrof-muhit muammolarini hal etishda ijodiy yondashuvlar" mavzusida onlayn loyiha topshirig'i berildi. Talabalar o'z guruhlarida muammoni o'rgandilar, turli manbalarni (ilmiy maqolalar, OAV xabarlar, statistik ma'lumotlar) tahlil qilib, yechim taklifini tayyorladilar. Loyiha yakunida har bir guruh o'z yechimini videotaqdimot ko'rinishida taqdim etdi va boshqa guruhlarining savollariga javob berdi. Bu mashg'ulot orqali talabalar kollaborativ tarzda fikr yuritish, dalillarni

tahlil qilish va o'z nuqtai nazarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantirishdi.

- *Reflektiv jurnal*: eksperimental guruh talabalariga har hafta o'qitilgan mavzular yuzasidan qisqa esse yoki refleksiya kundaligi yozib borish vazifasi yuklandi. Ular ushbu kundalikda dars davomida o'rgangan bilimlarini, ularni qanday tushunganini va qaysi savollar ularda paydo bo'lganini bayon etdilar. O'qituvchi hafta yakunida jurnal yozuvlarini o'qib chiqib, har bir talabaning fikr yuritish jarayoniga individual fikr-mulohaza (feedback) berdi. Bu usul talabalarni o'z tafakkur tarzini kuzatish va uni yaxshilashga undaydi.
- Bundan tashqari, eksperimental guruh darslarida Lumosity kabi interfaol trening ilovasidan ham foydalanildi. Har dars boshida 10-15 daqiqa davomida talabalar ushbu mobil ilovadagi tanqidiy tafakkurga oid mini-o'yinlarni o'ynab ko'rdilar (masalan, mantiqiy xatolarni topish, qisqa muddatli xotirani tekshirish va h.k. o'yinlar). O'yinlardan so'ng o'qituvchi qisqa muhokama o'tkazib, qaysi strategiya bilan to'g'ri javob topganliklarini so'radi – bu o'z navbatida talabalarni o'z fikrlash jarayonini meta-tahlil qilishga o'rgatadi.
- *Nazorat guruhi talabari* esa shu davr mobaynida odatdagi usulda, hech qanday qo'shimcha interfaol mashg'ulotlarsiz, faqat universitet dasturiga muvofiq mashg'ulotlarda ishtirok etdilar. Bir oylik muddat yakunida har ikki guruh yana post-test (eksperimental dasturdan keyingi test)dan o'tkazildi. Olingan natijalar old-test ko'rsatkichlari bilan taqqoslab, tanqidiy fikrlashdagi o'zgarishlar tahlil qilindi. Shuningdek, eksperimental guruh talabalarining forumlardagi yozishmalari va reflektiv jurnallarining mazmuniy tahlili qilinib, ulardagi tanqidiy fikrlash alomatlar (masalan, savol qo'yish

darajasi, dalillarga tayanuvchanlik, muqobil fikrlarni ko'rib chiqish h.k.) kuzatildi.

Tadqiqot yondashuvi sifatida sifat va son natijalarni birlashtiruvchi yondashuv tanlandi. Miqdoriy analiz uchun test natijalari statistik jihatdan t-test yordamida qayta ishlanib, eksperimental va nazorat guruhleri o'rtasidagi farqning ishonchliligi tekshirildi (Cohen d ko'rsatkichi o'lchandi). Sifat jihatdan esa talabalar fikrlari, ularning dars faoliyati haqidagi mulohazalari interpretativ usulda tahlil qilindi – bu esa jarayonning murakkab jihatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot yakunlari onlayn ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirish bo'yicha qo'llaniladigan metodlarning samaradorligini tasdiqladi. Eksperimental dastur qo'llanilgan guruh talabalari tanqidiy fikrlash testlari natijalarida sezilarli ijobiy o'zgarish ko'rsatdilar. Quyidagi diagrammada eksperimental va nazorat guruhlardagi talabalar test ballarining o'rtacha ko'rsatkichlari solishtirilib, dastur ta'siri yaqqol aks etgan (1-rasm):

Rasm 1. Eksperimental va nazorat guruhlarda tanqidiy fikrlash bo'yicha test o'rtacha ballari (0–30 shkala bo'yicha). Eksperimental guruhda interfaol metodlar qo'llanilgan bir oylik dasturdan so'ng natija sezilarli yaxshilandi, nazorat guruhida esa keskin o'zgarish kuzatilmadi.

Yuqoridagi Rasm 1dan ko'rinib turibdiki, eksperimental guruh talabalari dastur boshlanishida (old-test) o'rtacha ~22 ball ko'rsatgan bo'lsa, dastur yakunida (post-test) ularning natijasi ~25 ballga ko'tarildi. Nazorat guruhida esa boshlang'ich ~22 balldan post-testda deyarli o'zgarishsiz (~22.5) qoldi. Studentning t-testi natijasida eksperimental guruhdagi o'zgarish statistik jihatdan ahamiyatli ekani ($p < 0.05$) aniqlandi, bu esa qo'llangan usullar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga hissa qo'shganini bildiradi. Ushbu xulosani ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar ham qo'llab-quvvatlaydi – masalan, Song va

Cai tajribasida ham bir oylik interfaol trening natijasida talabalarining tanqidiy fikrlash ballari o'sishi kuzatilgan edi.

Sifat tahlili jarayonida eksperimental guruh talabalari yozma ishlari va onlayn muloqotlarida bir qator ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Jumladan, dastlabki hafta munozaralarida aksariyat talabalar faqat o'qituvchi bergan savollarga javob berish bilan cheklangan bo'lsa, dastur oxiriga kelib ular mustaqil ravishda savollar qo'yishni boshlaganlari kuzatildi. Forumdagi xabarlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, talabalar endi hamkasblarining postlarini diqqat bilan o'qib, ulardagi fikrlarga tanqidiy munosabat bildirgan holda mulohaza yuritishga o'tishgan. Misol uchun, bir talabaning munozara davomida keltirgan daliliga boshqa bir talaba qarama-qarshi nuqtai nazardan yondashib, yangi savol bilan murojaat qilgan va shu tariqa bahsni chuqurlashtirgan. Bunday o'zaro savol-javob va muloqot davomida talabalar turli nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishga va o'z pozitsiyasini dalillar bilan asoslashga odatlanib bordilar.

Reflektiv jurnallar tahlili esa talabalarining o'z fikrlash jarayonini anglashga oid qobiliyatlarida ijobiy siljish borligini ko'rsatdi. Haftalik yozuvlarda dastlab "Men ushbu mavzuni tushundim kabi yuzaki iboralar uchrasa, keyinchalik talabalar "Men avval X deb o'ylagan edim, ammo tadqiqot natijalarini o'rganib, fikrim Y tomonga o'zgardi, chunki ..." kabi chuqur tahliliy ifodalarni qo'llashni boshlaganlari ma'lum bo'ldi. Bu esa talabalar metakognitiv (o'z fikrlashini kuzatish) qobiliyatlarining rivojlangani belgisidir. O'qituvchining har hafta bergan yozma fikr-mulohazalari talabalarni o'z kuchli va zaif tomonlarini yaxshiroq tushunib yetishga, xatolar ustida ishlashga undaganini talabalarining o'zlari ham ta'kidlab o'tishdi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tadqiqot va ilgari bajarilgan izlanishlar tahlili asosida masofaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun quyidagi asosiy samarali metodlar tavsiya etilishi mumkin (1-jadval).

Metod	Tavsif
Savol-javob va axborot izlash	Talabalarga turli darajadagi savollar berish orqali ularni axborot izlashga, tahlil qilishga yo'naltirish. Savollar faktologik, izohlovchi yoki baholovchi bo'lishi mumkin; javobni qidirish jarayonining o'zi talabalarning bilim izlash ko'nikmasini va tahliliy fikrlashini faollashtiradi.
O'z so'zi bilan tushuntirish	Talabalardan o'qilgan matn yoki ma'ruza mazmunini o'z so'zlari bilan izohlash talab qilinadi. Bu usul ular materialni chuqurroq anglashiga va informatsiyani o'zlashtiribgina qolmay, qayta ishlashiga xizmat qiladi. Masalan, murakkab tushunchalarni talaba sodda tilda izohlaganda, uning mavzuni qay darajada tushunganini bilish mumkin.
Munozarali mavzularda debat	Onlayn muhitda talabalarga bahsli mavzu berilib, ikki qarama-qarshi tomon pozitsiyasini himoya qilish vazifasi yuklanadi. Debatlar davomida talabalar turli dalil va isbotlarni keltiradilar, bir-birlarining pozitsiyasini tahlil qiladilar. Natijada barcha ishtirokchilar tahlil, solishtirish va xulosa chiqarish kabi yuqori darajadagi aqliy faoliyatga jalb etiladi.
Case-study va muammo yechish	Talabalarga nazariy bilimlarni amalda qo'llashlari uchun vaziyatli masalalar yoki case-stadiyalar taqdim etiladi. Ular guruhda yoki individual ravishda ushbu vaziyatdagi muammoni tahlil qilib, yechim taklif etadilar. Bu jarayonda talaba tanqidiy savollar berishni, muammo ildizini aniqlashni va turli yechim variantlarini ko'rib chiqishni o'rganadi. Masalan, tibbiyot yo'nalishi talabalari uchun klinik holat tahlili, iqtisodchilar uchun biznes-case tahlili kabi.
Jurnal yuritish (refleksiya)	Har bir talaba o'z o'qish jarayonida o'z fikrlarini yozma ravishda aks ettirib boradi. Kundalik yuritish orqali u darsda olgan bilimni shaxsiy tajriba va dunyoqarash bilan bog'laydi, o'z tushunchalarini tartibga soladi. Bu usul talabaning o'z fikrlash faoliyatini tashqi observatsiya qilishiga imkon yaratadi va tanqidiy o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantiradi.
Interfaol o'yin va ilovalar	Ta'lim jarayoniga mobil ilovalar, trening o'yinlarini integratsiya qilish talabalarni qiziqtiradi va ularning tanqidiy fikrlashini mustahkamlaydi. Masalan, mantiqiy jumboqlar, strategik o'yinlar yoki miya rivojlantiruvchi ilovalar qo'llanishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hatto bir oy davomida darslarda interfaol o'yinlardan foydalanishning o'zi tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlarining sezilarli oshishiga olib keladi.
Hamkorlikdagi onlayn jamoalar (OER)	Talabalarni kichik o'quv jamoalariga birlashtirib, ularga ochiq ta'lim resurslari (masalan, elektron kutubxona, onlayn ma'lumotlar bazasi)dan foydalangan holda loyihalar ustida birgalikda ishlash vazifasi beriladi. Hamkorlikdagi faoliyat jarayonida talabalar bir-biridan o'rganadilar, bahs-munozaralar orqali reflektiv fikrlashni kuchaytiradilar. Ochiq resurslardan foydalanish esa mavzuni chuqurroq o'rganish va tahlil qilishga sharoit yaratadi.

1-jadval. Onlayn va masofaviy ta'limda talabalarning tanqidiy fikrlashini shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy metodlar

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan usullar uyg'un holda qo'llanilganda, masofaviy ta'lim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish

uchun mustahkam poydevor yaratiladi. Muhimi, o'qituvchi mazkur metodlardan foydalanishda doimiy ijodkorlik va izchillikni

saqlashi lozim – topshiriqlarni qiziqarli va mazmunli qilish, talabalarning faol qatnashishini ta'minlash hamda ular bergan javob va takliflarni e'tibor bilan tahlil qilib, mulohaza berib borish talab etiladi. Masalan, masofaviy kurs davomida har bir haftada turli usullarni almashtirib borish (bir haftada – munozara, keyingi haftada – loyiha, undan so'ng – test va refleksiya va hokazo) talabalarni zeriktirmaydi va har xil fikrlash qirralarini charxlaydi. Shuningdek, texnologik vositalarni to'g'ri tanlash ham muhim: forum, chat, viktorina, videokonferensiya, bulutli hujjatlar – bularning har biri ma'lum metod uchun mos platforma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Onlayn va masofaviy ta'lim sharoitida talabalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish mumkin va zarur. Ushbu tadqiqot va tahlillar shuni ko'rsatadiki, masofaviy ta'limda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali yo'li – bu talabalarni o'quv jarayonining markaziga qo'yish, ularni faol muloqot va mustaqil izlanishga jalb etishdan iborat. An'anaviy monologik ma'ruza va yodlashtirish usullari masofaviy muhitda samarasizdir; buning o'rniga dialogik va interfaol yondashuvlarni qo'llash kerak. Talabalar fikr bildirishlari, savol berishlari, birgalikda muhokama qilishlari uchun imkoniyat yaratish lozim – aynan shunday sharoitda ularning tanqidiy fikrlashi tobora o'sib boradi.

Masofaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda quyidagi takliflar beriladi:

- *O'qituvchilarni maxsus tayyorlash:* Darslarini masofaviy formatda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi tarzda loyihalash ko'nikmasini oshirish uchun pedagog kadrlar malakasini oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Ular onlayn muhitda qanday interfaol topshiriqlar berish, qanday baholash mezonlari tuzish va qanday fikr-mulohaza bildirish bo'yicha amaliy ko'nikma hosil qilishlari lozim.

- *Kurikulumga integratsiya:* Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan vazifalar va faoliyatlar o'quv rejasiga, xususan, har bir fandagi mashg'ulotlar tarkibiga kiritilishi kerak. Masalan, har bir kurs uchun talabalarning tanqidiy tafakkur darajasini oshiruvchi kamida bitta loyiha yoki muammoli topshiriq nazarda tutilishi maqsadga muvofiq. Bu topshiriqlar rejali va tizimli ravishda ta'lim jarayonida berib borilsa, kutilgan kompetensiya shakllanadi.
- *Texnik bazani rivojlantirish:* Universitet va institutlarda zamonaviy o'quv platformalari (LMS – Learning Management Systems)ni joriy etish va ulardagi forum, chat, test, baholash kabi funksiyalarni to'liq ishlatish talab etiladi. Masofaviy ta'lim platformasi foydalanuvchilarga qulay va ishonchli bo'lsa, o'qituvchi unda turli tanqidiy fikrlash mashqlarini osongina tashkil qila oladi. Shu bilan birga, texnik vositalar xavfsizligi va axborotlarning haqqoniyligi ta'minlanishi, talabalar axborotni tanqidiy baholashni o'rganishlari uchun muhit yaratilishi lozim.
- *Doimiy tahlil va takomillashtirish:* Masofaviy kurslar doirasida talabalar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining o'sishini monitoring qilib borish, natijalarni tahlil qilish va shu asosda metodik yondashuvlarni takomillashtirib borish zarur (Abdullaeva, 2022). Har bir semestr yakunida talabalar fikri so'rovlari o'tkazish, ularning reflektiv yozuvlarini o'rganish orqali qaysi usullar eng foydali ekanini aniqlash va kelgusi o'quv davrida shu usullar ulushini oshirish tavsiya etiladi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, tanqidiy fikrlashni shakllantirish – bu bir martalik mashg'ulot bilan hal bo'ladigan masala emas, balki uzluksiz jarayondir. Masofaviy ta'lim esa bunday jarayonni amalga oshirish uchun yangi maydon ochib beradi va o'ziga xos yondashuvlarni taqozo etadi. O'qituvchi va

talabalar o'rtasida ishonch va muloqotga asoslangan muhit yaratilsa, eng yangi pedagogik texnologiyalar va an'anaviy ilmiy yondashuvlar uyg'unlashsa, masofaviy ta'lim

talabalarning tanqidiy fikrlovchi, mustaqil va kreativ mutaxassis bo'lib yetishishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva G. X. (2022). Masofaviy ta'limda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish usullari. *Pedagogik ilmiy jurnal*.
2. G'afforova, G. (2012). Mustaqil fikrlashga o'rgatish bugungi ta'limning asosiy vazifalaridan biridir. *Boshlang'ich ta'lim jurnali*, (9).
3. Jowallah, R., et al. (2014). Using a guided approach to support critical thinking in online discussions. *University of Central Florida Teaching Online Pedagogical Repository (UCF TOPR)*.
4. Mirziyoyev, Sh. M. (2020, October 30). *Ta'lim-tarbiya tizimini takomillashtirish to'g'risida* [Speech].

**Bo'lajak pedagoglarning
kommunikativ kompetentligini
rivojlantirishda pedagogik
texnologiyalarni o'rni****Ahmedov Akmal Yusufovich**
akmal0086ahmedov@gmail.comO'qituvchi,
Farg'ona davlat universiteti**Oxunova Sarvinoz Tuyg'unjon qizi**
Talaba,
Farg'ona davlat universiteti**Annotatsiya**

Maqolada bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Interfaol metodlar, loyiha asosli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt vositalari va virtual muhitlar orqali muloqot ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari ochib beriladi. Pedagogik texnologiyalar nutq madaniyati, emotsional barqarorlik, tinglash madaniyati, fikr almashish, pedagogik etika va hissiy intellekt kabi kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ilmiy manbalar asosida pedagogik texnologiyalarning metodologik asoslari, ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash va samarali tashkil etishdagi roli yoritiladi. Multimediali vositalar, masofaviy ta'lim va individual nazorat metodlari o'quvchilarning faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, pedagogik texnika, o'qituvchining ichki madaniyati, tashqi ifodasi, shaxsga ta'sir ko'rsatish usullari, kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari va motivatsion yondashuvlar izchil bayon etiladi. Pedagogik texnologiyalar muloqotga kirishish, ijodiy fikrlash, muomala madaniyati va o'z fikrini aniq ifodalash qobiliyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ta'limda texnologik yondashuvlar o'qituvchining kasbiy muvaffaqiyatini ta'minlash, o'quvchi bilan samarali aloqani yo'lga qo'yish va ta'lim muhitini psixologik jihatdan qulay shakllantirishda strategik ahamiyatga ega. Shu bilan birga, maqolada pedagogik texnologiyalarning kommunikativ kompetentlik faniga metodologik yondashuvlar orqali integratsiyalashuvi, o'qituvchining kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlashdagi roli ham alohida ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar

Kommunikativ kompetentlik, pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, loyiha asosli ta'lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt vositalari, pedagogik texnika, nutq madaniyati, hissiy intellekt, kasbiy kompetensiya

**Роль педагогических технологий
в развитии коммуникативной
компетентности будущих
педагогов****Ахмедов Акмал Юсуфович**
akmal0086ahmedov@gmail.comПреподаватель,
Ферганский государственный университет**Охунова Сарвиноз Туйгунжон кизи**
Студент,
Ферганский государственный университет**Аннотация**

В статье проводится глубокий анализ теоретического и практического значения педагогических технологий в развитии коммуникативной

компетентности будущих педагогов. Раскрываются механизмы формирования коммуникативных навыков посредством интерактивных методов, проектного обучения, информационно-коммуникационных технологий, средств искусственного интеллекта и виртуальной образовательной среды. Педагогические технологии выступают важным инструментом развития речевой культуры, эмоциональной устойчивости, культуры слушания, обмена мнениями, педагогической этики и эмоционального интеллекта. На основе научных источников освещаются методологические основы педагогических технологий, их роль в планировании, оценивании и эффективной организации учебного процесса. Использование мультимедийных средств, дистанционного обучения и индивидуальных методов контроля способствует активизации учебной деятельности студентов. Также подробно рассматриваются педагогическая техника, внутренняя культура преподавателя, его внешняя выразительность, методы воздействия на личность, структурные компоненты профессиональной компетентности и мотивационные подходы. Педагогические технологии играют ключевую роль в формировании способности к диалогу, креативному мышлению, коммуникативной культуре и чёткому выражению собственных мыслей. Технологический подход в образовании способствует профессиональному успеху педагога, установлению эффективной связи с обучающимися и созданию психологически комфортной образовательной среды. Кроме того, в статье подчёркивается интеграция педагогических технологий в науку о коммуникативной компетентности через методологические подходы, а также их вклад в укрепление профессиональной идентичности преподавателя.

**Ключевые
слова**

Коммуникативная компетентность, педагогические технологии, интерактивные методы, проектное обучение, информационно-коммуникационные технологии, искусственный интеллект, педагогическая техника, речевая культура, эмоциональный интеллект, профессиональная компетентность

**The role of pedagogical
technologies in developing future
teachers' communicative
competence**

Axmedov Akmal Yusufovich
akmal0086ahmedov@gmail.com
Teacher,
Fergana State University

Oxunova Sarvinoz Tuyg' unjon qizi
Student,
Fergana State University

Annotation

This article presents a thorough analysis of the theoretical and practical significance of pedagogical technologies in developing communicative competence among future educators. It explores mechanisms for cultivating communication skills through interactive methods, project-based learning, information and communication technologies, artificial intelligence tools, and virtual learning

environments. Pedagogical technologies are identified as essential instruments for enhancing speech culture, emotional stability, active listening, idea exchange, pedagogical ethics, and emotional intelligence. Based on academic sources, the article highlights the methodological foundations of pedagogical technologies and their role in planning, assessment, and effective organization of the educational process. The use of multimedia tools, distance learning formats, and individualized assessment methods contributes to increased student engagement. Furthermore, the article examines pedagogical technique, the internal culture of the teacher, external expressiveness, methods of influencing learners, structural components of professional competence, and motivational approaches. Pedagogical technologies play a decisive role in shaping dialogue skills, creative thinking, communication culture, and the ability to express ideas clearly. Technological approaches in education support the professional success of teachers, facilitate effective interaction with students, and help create a psychologically safe and supportive learning environment. Additionally, the article emphasizes the integration of pedagogical technologies into the science of communicative competence through methodological approaches and their contribution to strengthening the professional identity of educators.

Keywords

Communicative competence, pedagogical technologies, interactive methods, project-based learning, information and communication technologies, artificial intelligence, pedagogical technique, speech culture, emotional intelligence, professional competence

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar pedagoglardan nafaqat chuqur bilim va kasbiy mahoratni, balki mazkur jarayonda pedagogik texnologiyalar ham muhim o'rin tutadi. Ular o'qituvchilarda muloqot ko'nikmalarini, firklash madaniyatini va ijtimoiy faoliyatda o'zini erkin ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Innovatsion, interfaol va axborot texnologiyalarni qo'llash o'qituvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. Shu sababli, kommunikativ kompetentligini rivojlantirishga pedagogik texnologiyalarning o'rnini o'rganish ularning turlari va ta'sir mexanizmini aniqlash hozirgi ta'lim tizimida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyot tahlili va metodologiya

Ta'lim tizimida bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish

bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biri sanaladi. Chunki o'qituvchining kasbiy mufaqqiyati, avvalo, uning o'quvchi, ota-ona va jamiyat bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyatiga bevosita bog'liqdir. Shu bois kommunikativ kompetensiyani shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan oqilona foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalishda ko'plab olimlar B.Z. Vulfov, A.V. Xutorskoy, E.V. Filatova, R.S. Sayitova, A.V. Sytina o'z ilmiy ishlarini olib borganlar: Pedagogik texnologik kompetentligi va ta'lim sifatining o'zaro bog'liqligidan to'xtalib o'tadigan bo'lsak, dastlab „kompetensiya“ va „kompetentlik“ tushunchalarini o'zaro farqini anglab yetishimiz lozim, chunki ta'lim jarayonlarga kompetentli yondashuvning mohiyatini anglab yetish uchun bu tushunchalarning ta'rifini va ular o'zaro qanday nisbatlarga ega ekanligini oydinlashtirishimiz kerak bo'ladi. Shuningdek,

pedagogik texnologiyalar-bu maqsadga yo'naltirilgan o'qitish operatsiyalarining tizimli tashkil etilishi, ya'ni metodlar, vositalar, usullar va shakllar majmuasidir.

Quyida ba'zi pedagogik texnologiyalarning kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi muhimligi keltirib o'tilgan:

- *Dialogik ta'lim* – o'quvchilarni faol ishtirokchi sifatida jalb qiladi, muloqot muhitini yaratadi;
- *Interfaol metodlar* – guruh ishlari, rolli o'yinlar, „o'qituvchi-o'quvchi“ almashinuvlari orqali kommunikativ vaziyat o'rnatish;
- *Loyiha/tadqiqot asosli ta'lim* – o'quvchilar mustaqil fikrlash va muloqot orqali natija yaratadi;
- *Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)* – onlayn forumlar, vebinalar, chat digital storytelling, multimediyalar vositalari orqali muloqotni kengaytiradi;
- *Tutoring va scaffolding usullari* – o'quvchilarga bosqichma – bosqich ko'maklashish orqali muloqot qobiliyatini shakllantirish;
- *Sun'iy intellekt va chat-botlar* – o'quvchilar bilan avtomatik muloqot orqali nutq amaliyoti imkonini beradi.

Mazkur masala yuzasidan yuqorida aytib o'tilgan olimlar o'z ilmiy izlanishlarda pedagogning shaxsiy va kasbiy rivojida kommunikativ madaniyatning o'rni beqiyos ekanligini ta'kidlaydilar. R.S. Sayitova fikricha; "dialog asosidagi ta'lim jarayoni pedagogda yangi fikrlash, ijodkorlik va muloqot madaniyatini shakllantiradi, bu esa uning kasbiy kompetentligini oshiradi" deya ma'lumot berib o'tgan. Bundan tashqari E.V. Filatova fikricha, pedagogning kommunikativ kompetensiyasi – bu uning kasbiy faoliyatida muloqotning samaradorligini ta'minlaydigan integrativ psixologik tuzilma bo'lib, nutq, ijtimoiy va psixologik komponentlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu olimlarning ilmiy yondashuvlari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchi kommunikativ jihatdan yetuk

bo'lishi uchun pedagogik texnologiyalarni chuqur o'zlashtirishi, zamonaviy muloqot vositalaridan foydalana olishi va o'quvchilar bilan ochiq, samimiy, ijobiy ruhdagi aloqani yo'lga qo'yishi lozim.

Pedagogik texnika – o'qituvchi faoliyatining botiniy mazmunini hamda zohiriy ifodasining garmonik birligidan iboratdir. Pedagogik mahoratining ma'naviy madaniyati hamda pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq bo'lgan zohiriy ifodasi sintezidan iboratdir. "Pedagogik texnika" tushunchasi o'z ichiga ikki guruh tarkibiy elementlarni oladi:

- O'qituvchining odob – axloqiy ko'nikmalari bilan bog'liq bo'lgan elementlar: o'z jismini (mimika, pantomimika) boshqara bilish; his-tuygu, hayajon, ta'bini boshqara bilish (ortiqcha ruhiy zoriqishlardan osonlik bilan xalos bo'la olish, ijobiy muhitni to'g'richa bilish): diqqat qila bilish, kuzatuvchanlik, tasavvurning kengligi; nutq texnikasi (nafas, ovozni boshqarish, diskriya, nutq tezligi).
- Shaxs va jamoaga ta'sir ko'rsata bilish texnikasi ta'lim-tarbiyaning texnologik tomoni bilan bog'liq bo'lib, bularda: didaktik, tashkiliy, ijodiylik, muomala ko'nikmalari; talab qila bilish, pedagogik muloqotni boshqara bilish, jamoatchilik ijodiy faoliyatini tashkil eta bilish va boshqalar kiradi.

O'qituvchining kasbiy kompetentlik sifatleri:

- O'qituvchilarda motivatsiyani shakllantirish;
- Ta'lim jarayonini rejalashtirish, baholash, qayta aloqani o'rnatish;
- Axborot kommunikatsiya texnologiyalarni bilish;
- O'z ustida ishlash;
- Pedagogika va psixologiyaga oid bilimlarga ega bo'lish;
- O'z fanini mukammal bilish;
- Ta'lim muhitiga yangilik kiritishi (Raxmanova, 2023).

Pedagog olimi N. Azizxo'jayeva o'z ilmiy tadqiqot ishlarida pedagogik, texnologiyani "ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, maqsadga yo'naltirilgan natijaga erishish tizimi" deb ta'riflaydi. Unga ko'ra, o'qituvchining kommunikativ kompetentligini rivojlantirish pedagogik mahoratning ajralmas qismidir (Azizxo'jayeva, 2006). Shuningdek, o'qituvchi o'z nutq madaniyati, muloqot uslubi va pedagogik etikasini takomillashtirmasdan turib, samarali ta'lim jarayoniga erisha olmasligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari M. Tojiyev va B. Ziyamammedov pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish vositasi sifatida baholaydilar. Ularning fikricha, har bir bo'lajak pedagog kommunikativ kompetensiyani interfaol usullar orqali shakllantirishi lozim, chunki muloqot madaniyati va pedagogik texnologiyalar bir-birini to'ldiradi (Tojiyev & Ziyamammedov, 2012). Ular "aqliy hujum", "klaster", "bahs-munozara", "rol o'yinlari" kabi metodlar orqali o'quvchilarning fikrlash va o'z fikrini aniq ifodalash qobiliyatini rivojlantirishni tavsiya etadilar. Pedagog olimlar B. Muhiddinov va N. Gazieva pedagogik texnologiyalarni faqat metod emas, balki ta'lim madaniyatni shakllantiruvchi tizim sifatida ko'rsatadi. Ularning fikricha, bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish uchun "muloqotga kirishish, tinglash madaniyati va hissiy intellekt" muhim tarkibiy qismlaridir deya izoh berib o'tganlar (Muhiddinov & Gazieva, 2014).

Ta'limda texnologik yondashuv mohiyatini tushunish uchun, eng avvalo, "texnologiya" so'zi va tushunchasini mazmunini aniqlash zarur. Texnologiya yunoncha so'z bo'lib, texne – mahorat, san'at, logos – tushuncha, fan, ta'limot ma'nolarni anglatadi. Pedagogik texnologiyalarni ta'lim-tarbiyada qo'llashda o'qitishning boshqa usullaridan farqini ko'z oldiga keltirish uchun, uning muhim belgilarini aniq ko'rsatish talab etiladi. Mamlakatimizda va xorijiy davlatlarda chop etilgan pedagogik adabiyotlarni o'rganish va

tahlil etish shuni ko'rsatadiki, pedagogik texnologiya usulining muhim xususiyatlari, belgilari qatorida umumlashtirilgan holda, quyidagilardan ko'rsatish lozim:

- Ta'lim-tarbiyaviy jarayonni oldindan reja asosida loyihalash va auditoriyada o'quvchilar bilan mazkur loyihalarni qayta ishlab chiqish, tizimi, texnologik yondashuvlar asosida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini o'stiradigan ta'lim-tarbiyaviy jarayon loyihasini tuzish;
- Ta'limning maqsadi to'liq va aniq, diagnostik bo'lishi, talabalar bilimlarining o'quv reja bo'yicha ob'ektiv baholanishi, ta'lim maqsadlarini ko'zlagan andoza asosida o'quvchilarning kuzatishlari, o'lchashlari, harakatlari shaklida oydinlashtirishi, ta'lim-tarbiyaviy jarayonning o'quvchi faolligiga tayanib tashkil etilishi;
- Ta'lim-tarbiyaviy jarayonda texnika vositalari va inson salohiyatining ozaro ta'sirining hisobga olinishi;
- Ta'lim-tarbiyaning rejalashtirilgan natijasiga erishishning kafolatlanganligi;
- Motivatsion qadriyatli (ahamiyatga molik) bilishga bolgan qiziqish, anglash faolligi, organish jarayonida mustaqil qaror chiqarish kabi xislatlar.

Shu o'rinda axborot texnologiyalarining multimediali vositalaridan foydalanib o'qitishning an'anaviy metodda o'qitilishiga qaraganda farqini tahlil qilganda quyidagi asosiy afzallik tomonlarini koramiz;

- Mashg'ulotni o'tishda ma'ruzachining o'quv materiallarini tushuntirish jarayonining yengillashishi;
- O'quv jarayonida original o'rnida komputer tomonidan modellashtirilgan ob'ektning imitatsiya qilinishi va bu jarayonni ichkaridan kuzatish mumkinligi;
- O'quv jarayonida berilayotgan materiallarni takroriy holda berish imkoniyatining mavjudligi, axborot texnologiyalari asosida amaliy ishlarni bajarishga zamin yaratilishi;

- Multimediali vositalar bazasida virtual stendlar tashkil qilish imkoniyatining yaratilishi;
- Virtual stendlarning maxsus jihozlangan xonalar talab qilmasligi;
- O'quv jarayonining video va audio animatsiyalar bilan boyitilib borilishi hamda o'quvchilarning mashg'ulot jarayoniga bo'lgan qiziqishlarining kuchayishi;
- Ommaviy tarzda foydalanish, ya'ni bitta ma'lumotlar bazasidan bir yoki bir nechta auditoriyada va guruhlarda foydalanish imkoniyatining mavjudligi;
- Masofadan o'qitish uchun asosiy vositalardan biri sifatida foydalanish mumkinligi;
- O'quv jarayonida o'quvchilarning yakka tartibda bilimni nazorat qilish mumkinligi.

Ta'kidlash joizki, o'quv jarayonini axborot texnologiyalari asosida tashkil qilishdan asosiy maqsad o'qitish sifati va samaradorligini oshirish bilan bir qatorda, komputer va axborot texnologiyalarini o'qituvchi-o'quvchilarning kundalik ish quroliga aylantirishga erishish.

Ta'lim-tarbiyaviy jarayonda zamonaviy axborot texnologiyalardan o'z o'rnida foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning bilim

olishiga bo'lgan qiziqishlarini ortiradi, bilish faoliyatini rivojlantiradi, ta'lim-tarbiyaviy jarayon sifati va samaradorligi yuqori darajada bo'lishiga imkon yaratadi.

Xulosa

Bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir chunki bugungi kunda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'z shogirdlari bilan samarali muloqot o'rnatish oluvchi, ularni ruhlantiruvchi va o'qishga undovchi shaxs sifatida maydonga chiqmoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagogik texnologiyalar o'qituvchining kommunikativ salohiyatini rivojlantirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Pedagogik texnologiyalar orqali ta'lim jarayoni an'anaviy yondashuvdan interfaol, shaxsga yo'naltirilgan, hamkorlik va ijodkorlik ruhida kechuvchi tizimga aylanadi. Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda pedagogik texnologiyalar o'qituvchi shaxsining nutq madaniyatini, emotsional barqarorligini, faol tinglash, fikr almashish va o'zaro tushinish kabi ko'nikmalarni mustahkamlaydi. Bu esa ta'lim jarayonida iliq psixologik muhit yaratish, o'quvchilarning faolligini oshirish va o'qituvchi shaxsining pedagogik qiyofasini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Raxmanova, M. Q. (2023, October 20). *Republican Scientific and Practical Conference*. Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Umumiy pedagogika kafedrası.
2. Turayeva, G. E. (2023). *Bo'lajak o'qituvchilarni sog'lom ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda axborot texnologiyalardan foydalanishni takomillashtirish*. Termiz: TerDU NMM nashriyoti, 30-36.
3. Azizxo'jayeva, N. N. (2006). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
4. Muhiddinov, B., & Gazieva, N. (2014). *Zamonaviy pedagogik texnologiya fanidan asosiy tayanch tushunchalar*.
5. Tojiev, M., & Ziyamuhammedov, B. (2012). *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat*. Toshkent.

Self-Study as an Autonomous Learning Approach

Shavkatova Mehribon Shuxratovna
mehribonshavkatova90@gmail.com

Master students,
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Scientific advisor: **Musoyeva A.B.**

Annotation *This article provides a comprehensive exploration of self-study as an autonomous learning approach in the context of contemporary education. It examines the theoretical, psychological, and practical foundations of learner autonomy and the growing role of self-directed learning in higher education. The discussion addresses the benefits of self-study, such as promoting independent thinking, intrinsic motivation, and lifelong learning skills, while also identifying challenges like lack of discipline and limited guidance. The paper emphasizes the teacher's evolving role from an information transmitter to a facilitator, mentor, and co-learner. Furthermore, it explores the influence of digital technologies and global connectivity on self-directed learning practices, including the use of online courses, learning platforms, and mobile applications. The findings indicate that when properly supported, self-study fosters students' ability to take control of their learning, enhancing both academic success and personal development. The article concludes that cultivating self-study habits is essential in preparing learners for the demands of the 21st-century knowledge economy.*

Keywords *Self-study, autonomous learning, self-directed learning, learner autonomy, digital learning, lifelong education*

Самообучение как автономный подход к обучению

Шавкатова Мехрибон Шухратовна
mehribonshavkatova90@gmail.com

Магистрант
Самаркандский государственный институт
иностранных языков

Научный руководитель: **Мусоева А.Б.**

Аннотация *Данная статья представляет собой всестороннее академическое исследование феномена самостоятельного обучения как автономного подхода к образовательному процессу в условиях современного общества знаний. В работе анализируются теоретико-методологические, психолого-педагогические и практические основы автономии обучающегося, а также выявляются ключевые тенденции развития само направленного обучения в системе высшего образования. Особое внимание уделяется преимуществам самостоятельного обучения, включающим формирование критического и творческого мышления, развитие внутренней мотивации, ответственности за результаты собственного образования и способности к непрерывному саморазвитию. В то же время акцентируются проблемные аспекты данного подхода – недостаточная самодисциплина студентов, ограниченность педагогического сопровождения и трудности в*

планировании учебной деятельности. В статье также рассматривается трансформация роли преподавателя, который из источника знаний превращается в наставника, модератора и партнёра по обучению. Отдельный раздел посвящён влиянию цифровых технологий, онлайн-платформ и мобильных приложений на развитие автономного обучения, что способствует расширению образовательных возможностей и индивидуализации учебного процесса. В заключение подчёркивается, что формирование у студентов устойчивых навыков самостоятельного обучения является неотъемлемым условием успешной адаптации к требованиям XXI века и эффективного участия в глобальной экономике знаний.

Ключевые слова Самообучение, автономное обучение, цифровое обучение, саморегуляция, самостоятельность

Mustaqil ta'lim - erkin ta'lim turi

Shavkatova Mehribon Shuxratovna

mehribonshavkatova90@gmail.com

Magistrant,

Samarqand davlat chet tillar instituti

Ilmiy rahbar: **Musoyeva A.B.**

Annotatsiya Ushbu maqola zamonaviy bilim jamiyati sharoitida ta'lim jarayoniga avtonom yondashuv sifatida mustaqil ta'lim fenomenining nazariy, psixologik va amaliy jihatlarini chuqur tahlil etadi. Tadqiqotda o'quvchining o'z-o'zini boshqarish qobiliyati, ta'lim jarayonida mustaqillik darajasi va ularni rivojlantirish omillari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimida o'z-o'zini boshqaruvchi o'qishning dolzarb tendensiyalari, uning afzalliklari hamda samaradorligini ta'minlovchi shart-sharoitlar ko'rib chiqiladi. Maqolada mustaqil ta'limning afzalliklari sifatida tanqidiy va ijodiy fikrlashning shakllanishi, ichki motivatsiya va mas'uliyat hissining kuchayishi, shuningdek, uzluksiz o'zini rivojlantirish ko'nikmalarining qaror topishi alohida ta'kidlanadi. Shu bilan birga, mustaqil ta'lim jarayonida uchraydigan muammolar – o'zini intizomga chaqirishdagi qiyinchiliklar, metodik yo'l-yo'riqning yetishmasligi va rejalashtirishdagi murakkabliklar ham tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'qituvchining zamonaviy roli ham qayta ko'rib chiqiladi: u endilikda bilim manbai emas, balki o'quv jarayonida yo'l-yo'riq beruvchi, maslahatchi va hamkor sifatida talabalarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Maqola raqamli texnologiyalar, onlayn platformalar va mobil ilovalarning avtonom ta'limga ta'sirini tahlil qilib, ta'limni shaxsiylashtirish, individual imkoniyatlarni kengaytirish hamda o'quvchi faoliyatini mustaqil boshqarish imkonini yaratishini asoslab beradi. Talabalarda mustaqil ta'lim ko'nikmalarini shakllantirish XXI asrning tez o'zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga moslashish hamda global bilim iqtisodiyotida muvaffaqiyatli raqobatlashish uchun zarur omil ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar O'z-o'zini o'qitish, mustaqil ta'lim, o'z-o'zini boshqarish, raqamli ta'lim, umrbod o'rganish

The concept of self-study as an autonomous learning approach has gained growing importance in the field of education. In an era characterized by rapid technological advancement, global communication, and lifelong learning demands, self-study enables learners to take control of their own educational trajectories. According to Holec learner autonomy is the ability to take responsibility for one's own learning process, including the selection of learning methods, materials, and evaluation strategies (1981). This notion has evolved from the traditional teacher-centered model toward a learner-centered paradigm that emphasizes independence and self-regulation.

Self-study is considered an autonomous way of learning because it places full responsibility for the learning process on the learner rather than the teacher. In traditional education, the teacher acts as the main source of knowledge, and the learner's role is mainly passive – listening, memorizing, and reproducing information. However, in autonomous learning, the student becomes the central figure, capable of managing every aspect of their own education. This includes setting learning goals, planning study schedules, selecting learning materials, evaluating their own progress, and reflecting on outcomes. The idea behind considering self-study as an autonomous approach is that knowledge is not something transferred from teacher to student, but something constructed by the learner through active participation, curiosity, and self-regulation. Autonomy in learning means freedom combined with responsibility. The learner has the freedom to decide what, how, and when to study, but also the responsibility to remain disciplined, motivated, and consistent. This independence helps students develop skills that go far beyond academic knowledge, such as critical thinking, time management, decision-making, and lifelong learning ability. From a psychological

point of view, self-study supports internal motivation and intellectual curiosity, which are essential for deep and lasting learning. It is also closely linked with the constructivist theory of education, which emphasizes that real understanding emerges when learners are active participants in their own learning rather than passive recipients. Therefore, self-study is viewed as autonomous because it transforms learners into independent, reflective, and responsible agents of their own education, preparing them for academic success and real-life problem-solving.

The idea of self-study as an autonomous way of learning began to be widely recognized in the second half of the twentieth century, especially in Europe and North America. In Europe, the concept gained popularity through the works of educational theorists such as Henri Holec, who in the 1970s introduced the notion of "learner autonomy." He defined it as the learner's ability to take responsibility for their own learning decisions, including goal setting, content selection, and progress evaluation. At the same time, in the United States, Malcolm Knowles developed the theory of andragogy, which focused on adult education and highlighted that adult learners are naturally self-directed. These two academic traditions – European autonomy and American self-direction – laid the foundation for understanding self-study as a legitimate and effective approach to learning. From these regions, the idea gradually spread to other parts of the world, including East Asia, where countries such as Japan, South Korea, and Singapore incorporated autonomous learning strategies into their educational systems. For instance, in Japan, active learning approaches were introduced to promote critical thinking and student initiative. In South Korea, the strong integration of technology in education encouraged independent online learning. Today, with the influence of globalization and digitalization, the idea of self-directed study

has expanded worldwide. Online platforms, digital libraries, and open educational resources have made autonomous learning accessible even in developing countries, allowing learners to study independently regardless of location or institutional support. Thus, while its theoretical roots lie in Western educational thought, the concept of self-study as autonomous learning has evolved into a global practice supported by technological and pedagogical innovation.

Regarding its effectiveness, self-study as an autonomous approach has been proven to be highly beneficial when applied properly and supported by adequate guidance and resources. Educational research shows that learners who engage in self-study often demonstrate stronger motivation, deeper understanding, and better problem-solving skills compared to those who rely solely on teacher-centered methods. One of its greatest strengths is that it promotes long-term learning and adaptability. Learners who take charge of their studies learn not only specific knowledge but also how to learn – a skill that remains valuable throughout life. Self-study improves self-regulation and metacognitive awareness, meaning that students become capable of evaluating their progress, identifying gaps, and finding strategies to overcome challenges. This fosters confidence and independence, preparing them for university research, professional development, and lifelong learning. Moreover, the rise of technology has increased the effectiveness of autonomous learning by providing tools such as online courses, digital assessments, and mobile learning apps that support flexibility and accessibility. However, the approach also has its limitations. One major challenge is the need for strong self-discipline and motivation. Without external structure or teacher supervision, some learners may struggle to remain focused and consistent. Another issue is unequal access to technology and educational resources, which may limit opportunities for some individuals. In addition, self-study can

sometimes lead to feelings of isolation or lack of feedback, especially in complex subjects requiring expert guidance. Despite these challenges, the overall effectiveness of self-study is undeniable. When learners are given proper training in time management, goal setting, and self-assessment, autonomous learning leads to remarkable academic and personal growth. It encourages intellectual independence, creativity, and resilience – qualities essential for success in the modern world. Therefore, self-study is not just a method of individual learning but a vital educational philosophy that prepares people to become active, reflective, and capable participants in an ever-changing global society.

Autonomous learning is deeply connected with the philosophy of constructivism, which posits that learners construct knowledge through experience and reflection rather than passive reception. Piaget (1970) and Vygotsky (1978) argue that learning is an active and socially mediated process. In this sense, self-study is not about isolation but about creating personal meaning through interaction with learning materials, peers, and instructors. It allows learners to progress at their own pace and develop metacognitive skills – awareness and control of their own thinking. The psychological foundation of self-study lies in self-determination theory (Deci & Ryan, 1985), which identifies autonomy, competence, and relatedness as core human needs that drive motivation. When learners feel that they have control over their learning choices, they become intrinsically motivated and more engaged. This intrinsic motivation leads to higher levels of perseverance and satisfaction, as well as deeper understanding of learning content. In higher education, self-study plays a vital role in developing independent learners who are capable of critical thinking and lifelong learning. Students who engage in autonomous learning tend to display greater creativity, problem-solving ability, and adaptability. According to Little (1991), autonomy in learning is a precondition

for meaningful education, as it empowers learners to apply their knowledge beyond classroom contexts. For instance, language learners who practice self-study through reading, online communication, and reflective journaling tend to achieve higher proficiency than those who rely solely. A crucial element of self-study is self-regulated learning. Zimmerman (2000) explains that self-regulated learners set goals, plan strategies, monitor progress, and evaluate outcomes. This process not only enhances academic performance but also builds emotional resilience and confidence. Learners who regularly reflect on their progress are more likely to identify weaknesses and adapt strategies accordingly. Self-study thus becomes a process of continual improvement self-awareness. The role of teachers in an autonomous learning environment change is important significantly. Teachers become facilitators and mentors rather than direct instructors. Their primary responsibility is to guide students in developing effective study habits, critical inquiry skills, and reflective practices. They also help learners design individual study plans and provide feedback that fosters independence rather than dependency. As Benson (2013) notes, teacher support is not diminished in autonomous learning; rather, it is transformed into a partnership where both parties contribute to the learning process. Technology has dramatically expanded opportunities for self-directed learning. With the proliferation of online learning platforms such as Coursera, edX, and Khan Academy, students can access quality resources anytime and anywhere. Mobile applications, digital libraries, podcasts, and educational videos empower learners to personalize their educational experiences. Moreover, digital tools support collaborative autonomy – learners can engage in virtual discussions, peer feedback, and online communities that sustain motivation and accountability.

However, despite its benefits, self-study presents challenges. Many learners struggle

with maintaining consistency, time management, and focus. Without proper guidance, they may experience cognitive overload or a lack of direction. Therefore, it is essential to provide structural support such as academic counseling, peer mentoring, and technological literacy training to ensure that students can navigate self-study effectively. Research by Deci and Ryan (2008) emphasizes that external support systems can enhance intrinsic motivation if they respect learners' autonomy.

Furthermore, cultural and contextual factors influence how learners perceive autonomy. In collectivist societies, students may view independent learning as conflicting with social norms that value group collaboration and teacher authority. To promote self-study in such environments, educators should integrate culturally responsive strategies that balance independence with cooperation. Encouraging collaborative self-study projects, peer tutoring, and reflective discussions can help bridge this cultural gap. The integration of self-study into formal education systems requires institutional flexibility and curriculum design that promotes learner choice. Universities can encourage autonomy through blended learning models, flexible assessments, and competency-based education frameworks. These systems allow students to set personalized learning paths aligned with their goals and interests. According to Benson (2013), institutional autonomy and learner autonomy are interdependent – without flexible systems, individual autonomy remains limited.

It suggests that learning is no longer confined to traditional classroom boundaries or dependent solely on the teacher's guidance. Instead, it focuses on the learner's ability to take initiative, make informed decisions, and regulate their own educational journey. In this context, self-study represents a structured and intentional process of learning in which the individual becomes an active

participant rather than a passive recipient of knowledge.

From an academic perspective, self-study is closely connected with the concept of learner autonomy, which implies the capacity of students to set their own learning goals, select appropriate strategies, monitor their progress, and reflect critically on their achievements. It develops essential skills such as analytical thinking, time management, and intrinsic motivation. When students engage in autonomous learning, they learn not only the subject matter but also how to learn – a skill that has lasting value in both academic and professional life. This approach also encourages lifelong learning, a key requirement in today's rapidly changing world. Through self-study, learners cultivate intellectual curiosity, adaptability, and self-discipline, which enable them to continue acquiring knowledge even outside formal educational institutions. Furthermore, with the support of digital technologies – such as online courses, educational platforms, and interactive applications – self-study has become more accessible, flexible, and diverse than ever before. Thus, the phrase “Self-Study as an Autonomous Learning Approach” conveys more than the simple act of studying independently. It defines a philosophy of education that values personal responsibility, reflective thinking, and continuous growth. This approach prepares learners to meet the intellectual and professional challenges of the 21st century by empowering them to take ownership of their learning and transform it into a lifelong pursuit of knowledge and self-improvement.

In the contemporary educational landscape, self-study as an autonomous learning approach has gained remarkable popularity across the world, particularly in regions where higher education systems emphasize learner-centered pedagogies and lifelong learning. This approach is especially prevalent in Europe, North America, and East Asia, where educational reforms have focused

on fostering independent learning skills, digital literacy, and critical thinking. In countries such as Finland, the United Kingdom, Canada, Japan, and South Korea, universities and schools actively encourage students to take control of their own learning processes through research projects, online learning modules, and blended learning systems. Moreover, the expansion of digital education and open-access resources – such as MOOCs (Massive Open Online Courses) and virtual learning environments – has made self-study an increasingly global phenomenon, reaching learners even in developing regions. This widespread adoption is largely driven by the growing need for flexible education that adapts to individual learning styles, professional goals, and technological progress. The benefits of self-study are extensive and well-documented in educational research. One of its primary advantages is the development of learner autonomy, meaning students learn to manage their time, set achievable goals, and evaluate their progress without constant supervision. This independence fosters critical and analytical thinking, as learners are required to make decisions about the relevance and reliability of information sources. Furthermore, self-study enhances intrinsic motivation, since students learn for the sake of personal growth rather than external rewards. It also contributes to the cultivation of lifelong learning habits, which are essential in today's knowledge-based economy, where professional success depends on continuous skill improvement. Technological integration has further amplified these benefits by providing access to a wide range of online resources, enabling learners to study anytime and anywhere according to their preferences. However, despite its strengths, self-study also presents several challenges and limitations. One of the most significant drawbacks is the lack of discipline and self-regulation among some learners, which can lead to procrastination or inconsistent study habits. Without the external structure provided by a teacher or institution, students may

struggle to maintain motivation over time. Additionally, limited guidance and feedback can hinder comprehension, particularly when dealing with complex academic subjects that require expert explanation. Another concern is the digital divide – not all learners have equal access to technology or stable internet connections, which can widen educational inequality. Psychological factors, such as isolation or a sense of disconnection from peers, can also negatively affect engagement and emotional well-being.

The self-study or autonomous learning approach is applied across various dimensions of education, influencing how students think, plan, use technology, and manage their emotions during the learning process. It is not a method limited to one subject or academic field; rather, it is a broad educational philosophy that changes the learner's relationship with knowledge, making learning a self-directed and purposeful activity. From the cognitive perspective, self-study develops intellectual independence. It encourages learners to go beyond memorizing facts and instead to explore, question, and apply what they learn in practical or theoretical contexts. Students become active participants in the learning process, using analytical thinking, problem-solving, and reflection. For example, in language learning, they may use independent reading and vocabulary research to improve communication skills; in science, they may conduct personal experiments or research projects. Through this, learners strengthen their critical thinking and information analysis skills, which are essential in academic and professional settings. From the metacognitive perspective, self-study helps learners become aware of their own learning processes. They plan their study routines, set specific goals, and monitor their progress. This self-regulation allows them to identify which strategies work best, recognize their weaknesses, and adjust their methods accordingly. Such awareness is particularly important in higher education and research-

based environments, where students are expected to learn independently and manage their time efficiently. In the technological aspect, self-study has expanded significantly in the digital era. Online courses, educational platforms, and mobile applications allow learners to access knowledge from anywhere in the world. They can join virtual classes, use digital libraries, and take part in interactive exercises tailored to their pace and interests. This flexibility makes education more inclusive and accessible. Finally, in the emotional and motivational aspects, self-study builds confidence, persistence, and a sense of responsibility. When learners take control of their education, they experience personal satisfaction and motivation from achieving goals through their own effort. However, it also demands emotional discipline and resilience, as learning independently can be challenging without external encouragement. Self-study is used in multiple aspects of learning – cognitive, metacognitive, technological, and emotional – all of which contribute to the development of a capable, independent, and lifelong learner in the modern world. While self-study as an autonomous learning approach is becoming increasingly popular and effective in many parts of the world, its success depends largely on individual characteristics, access to educational resources, and institutional support. When properly guided and integrated with modern technologies, it serves as a powerful means of promoting independent, reflective, and lifelong learning. However, when neglected or poorly structured, it can lead to disengagement and unequal learning outcomes, highlighting the need for balanced implementation and pedagogical support systems.

In conclusion, self-study as an autonomous learning approach is essential in shaping self-motivated, adaptable, and responsible learners. It nurtures lifelong learning habits, enhances digital and cognitive skills, and prepares individuals for complex professional environments. The key to

successful implementation lies in balancing freedom with structured support, ensuring that learners not only have independence but also the necessary tools to manage it effectively. Future research should continue

to investigate how emerging technologies, artificial intelligence, and personalized learning analytics can further enrich autonomous learning practices and make education more inclusive and learner-centered.

References:

1. Benson, P. (2013). *Teaching and Researching Autonomy* (2nd ed.). Routledge.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum.
3. Holec, H. (1981). *Autonomy and Foreign Language Learning*. Oxford: Pergamon.
4. Little, D. (1991). *Learner Autonomy: Definitions, Issues, and Problems*. Dublin: Authentik.
5. Piaget, J. (1970). *Science of Education and the Psychology of the Child*. New York: Viking Press.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
7. Zimmerman, B. J. (2000). *Attaining self-regulation: A social cognitive perspective*. In M. Boekaerts et al. (Eds.), *Handbook of Self-Regulation*, 13-39. Academic Press.

Tibbiyot sohasi uchun xorijiy talabalarni ingliz tiliga kasbiy yo'naltirilgan tayyorlash tajribasi

Sharipova Feruza Ibragimovna

sharipova.feruza19@gmail.com

PhD, Dotsent,

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

Annotatsiya *O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining xalqaro obro'sini oshirish mamlakat ta'lim tizimining ustuvor va dolzarb vazifalaridan biridir. Bu yo'nalishdagi muhim ko'rsatkich – O'zbekiston universitetlarini tanlab, o'qishga kelayotgan xorijiy talabalar sonidir, bu milliy ta'lim dasturlarining jahon bozoridagi raqobatbardoshligini ko'rsatadi. Xalqaro hamkorlikni kengaytirish va o'z pozitsiyasini mustahkamlash maqsadida Toshkent davlat tibbiyot universiteti (TDTU) ingliz tilida o'qitiladigan bir qator ta'lim dasturlarini joriy etdi. Ushbu dasturlar pediatriya, hamshiralik ishi, davolash ishi va boshqa tibbiyot yo'nalishlarini o'z ichiga oladi, bu esa turli mamlakatlardan talabalarni jalb qilishga xizmat qiladi va ta'lim sifatini oshiradi. Ushbu tadqiqot TDTU xorijiy talabalariga professional ingliz tilini o'qitish jarayonini tahlil qilishga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor ko'p tilli auditoriya bilan ishlashda til o'qituvchilari duch keladigan qiyinchiliklarni aniqlashga va ularning kasbiy ehtiyojlarini belgilashga qaratilgan. Tadqiqotda beshta savoldan iborat so'rovnoma o'tkazildi va natijalari batafsil tahlil qilindi. Tahlil asosida ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi, bu esa universitetning xalqaro obro'sini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar *Chet ellik talabalar, ingliz tilini o'qitish, tibbiy oliy ta'lim muassasasi, so'rov, kasbiy yo'nalish*

Опыт профессионально-ориентированной подготовки иностранных медицинских студентов

Шарипова Феруза Ибрагимовна

sharipova.feruza19@gmail.com

Кандидат педагогических наук (PhD),

Доцент,

Ташкентский государственный
медицинский университет

Аннотация *Повышение международного авторитета высших учебных заведений Узбекистана является одной из приоритетных и актуальных задач системы высшего образования страны. Важным показателем в этом направлении служит количество иностранных студентов, которые выбирают обучение в университетах Узбекистана, что отражает привлекательность и конкурентоспособность национальных образовательных программ на мировом рынке. Для укрепления своих позиций и расширения международного сотрудничества, Ташкентский государственный медицинский университет (ТГМУ) внедрил ряд образовательных программ, преподаваемых на английском языке. Эти программы охватывают такие направления, как педиатрия, сестринское дело, лечебное дело и другие медицинские специальности, что способствует привлечению студентов из различных стран и повышению качества*

образовательного процесса. В данном исследовании проводится детальный анализ процесса преподавания профессионального английского языка иностранным студентам ТГМУ. Основное внимание уделяется выявлению трудностей, с которыми сталкиваются преподаватели иностранного языка при работе с многоязычной аудиторией, а также определению их профессиональных потребностей и компетенций, необходимых для эффективного преподавания. В исследовании использован опрос, включавший пять вопросов, результаты которого были подробно проанализированы. По итогам анализа предложены практические рекомендации, направленные на повышение эффективности и качества образовательного процесса, что в конечном итоге способствует укреплению международного авторитета университета.

Ключевые слова

Иностранные студенты, преподавание английского языка, медицинское высшее учебное заведение, анкетирование, профессиональная направленность

**Experience in Professionally
Oriented English Language
Training for Foreign Medical
Students**

Sharipova Feruza Ibragimovna
sharipova.feruza19@gmail.com
PhD, Associate Professor,
Tashkent State Medical University

Annotation

Enhancing the international reputation of higher education institutions in Uzbekistan is one of the key and urgent tasks of the country's education system. An important indicator in this regard is the number of international students choosing to study at Uzbek universities, which reflects the competitiveness of national educational programs in the global market. To expand international cooperation and strengthen its position, Tashkent State Medical University (TSMU) has introduced a range of educational programs taught in English. These programs cover fields such as pediatrics, nursing, general medicine, and other medical specialties, which helps attract students from various countries and improves the quality of education. This study is dedicated to analyzing the process of teaching professional English to international students at TSMU. The main focus is on identifying the difficulties faced by language instructors when working with a multilingual audience and determining their professional needs. A survey consisting of five questions was conducted, and the results were thoroughly analyzed. Based on this analysis, practical recommendations aimed at improving the effectiveness of the educational process were developed, which in turn contributes to further strengthening the university's international reputation.

Keywords

Foreign students, English language teaching, medical higher education institution, survey, professional orientation

Kirish

So'nggi yillarda globalizatsiya va xalqaro integratsiya jarayonlari nafaqat butun dunyoda, balki har bir davlat doirasida ham yaqqol kuzatilmoqda. O'zbekiston Respublikasida ushbu jarayonlar oliy professional ta'lim tizimini rivojlantirishni ijtimoiy-iqtisodiy vazifalar orasida ustuvor yo'nalishga aylantirdi (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2017). Xususan, "O'zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da yoshlar siyosatini takomillashtirish asosiy yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, 2017). Bu jarayonda malakali va intellektual jihatdan rivojlangan yoshlarni tarbiyalash, oliy ta'lim sifatini xalqaro standartlar asosida oshirish va xorijiy tillarni chuqur o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda (Salnikova, 2011; Zemskova, 2018).

2018 yil sentyabr oyida Prezidentning qarori bilan yoshlar orasida xorijiy tillarga bo'lgan qiziqish yanada ortdi, bu esa mamlakatning xalqaro standartlarga moslashuvi va zamonaviy pedagogik usullarni joriy etish istagini aks ettiradi. Xorijiy tillarni o'rganish nafaqat kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi, balki interaktiv multimedia kontenti orqali talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb qiladi. Shu bilan birga, tillarni o'rganish samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchilarning malakasi va talabalar tomonidan til bo'yicha dastlabki bilimlar darajasiga bog'liq.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda oliy ta'lim muassasasining xalqaro maydondagi reytingi uning muvaffaqiyat ko'rsatkichi sifatida qaralmoqda va bunda eng muhim omillardan biri xorijiy talabalar sonidir (Bologna Process, 2009). Shuning uchun ta'lim sifatini oshirish va yangi yondashuvlarni joriy etish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Ko'plab universitetlar uchun ta'lim muhitining xalqaro xususiyatini ta'minlash eng ustuvor vazifa hisoblanadi – bu xorijiy

talabalarni qabul qilish, madaniyaro kommunikatsiya elementlarini o'z ichiga olgan yangi dasturlarni ishlab chiqish, xorijiy tillarni o'qituvchilarning malakasini oshirish hamda qo'shma o'quv va ilmiy-tadqiqot dasturlarini yaratish va amalga oshirishni o'z ichiga oladi (DiCerbo, Anstrom, Baker & Rivera, 2014; Dudley-Evans, 2001).

Mamlakatimizdagi oliy ta'lim muassasalariga kirishga intilayotgan xorijiy talabalar soni ta'lim sifati va nisbatan arzon narxlar bilan belgilanadi. Xorijiy talaba uchun universitetdagi o'quv jarayoni ko'plab ijtimoiy va psixologik omillarni o'z ichiga oladi. Shu bois, xorijiy talabalarni yangi muhitga muvaffaqiyatli moslashtirish oliy ta'lim muassasalari uchun muhim vazifalardan biridir. Ingliz tilida ta'lim olayotgan xorijiy talabalar ona tilida o'qiy olmasligi natijasida professional so'zlashuv tiliga moslashish jarayoni qiyinlashadi. Akademik moslashuvdagi asosiy muammolardan biri – interferensiya bo'lib, bu nafaqat psixologik, balki ijtimoiy jihatdan ham ko'plab qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi (Sharipova, 2021). Universitetdagi professor-o'qituvchilar tarkibi xorijiy talabalarni o'qitishda ularning bilim darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda moslashuvchan yondashuvni qo'llashi zarur (Clayton & Kilbane, 2025).

Muammo va tadqiqotning asosiy yo'nalishlari

Mazkur muammoni o'rganish uchun mahalliy va xorijiy mualliflarning keng doiradagi ilmiy ishlari tahlil qilindi. So'nggi o'n yillikda ilmiy muhitda ta'limning xalqaro miqyosda integratsiyasi, xorijiy talabalarni jalb qilish, shuningdek, ularning ta'lim jarayonidagi roli, moslashuvi, qiyinchiliklari, maxsus metodik va pedagogik strategiyalari kabi masalalarga katta e'tibor qaratilmoqda (Daminov & Buranova, 2023; Pogukaeva, Omelyanchuk & Kobernik, 2016). Akademik interferensiya muammolari va uning yechimlari xorijiy talabalar va universitet o'qituvchilari o'rtasida,

shuningdek, mahalliy (Yakubov, 2022; Salnikova, 2011; Zemskova, 2018) va xalqaro tadqiqotlarda (DiCerbo et al., 2014; Dudley-Evans, 2001) keng yoritilgan.

Ko'plab tadqiqotlarda oliy ta'lim muassasalarining xalqaro miqyosda integratsiyasi tarixi, hozirgi holati va istiqbollari, shuningdek, xalqaro reytinglar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Ayniqsa, tibbiy ingliz tilini xorijiy talabalar uchun o'qitish masalasi bo'yicha Dudley-Evans (2001) tomonidan Yevropadagi professional ta'lim tajribasi asosida ko'plab ilmiy maqolalar chop etilgan. Shuningdek, A.V. Pogukaeva va L.V. Zemskova kabi tadqiqotchilarning Rossiyada xorijiy talabalarni jalb qilish bo'yicha xalqaro konferentsiyalarda taqdim etilgan maqolalari muhim yondashuvlar beradi (Pogukaeva et al., 2016). Ularning topilmalari samarali strategiyalar ishlab chiqishda muhim manba bo'lishi mumkin (Salnikova, 2011; Zemskova, 2018).

Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti (TDTU) ham o'zining xalqaro faoliyatini faol rivojlantirmoqda va kelajakdagi shifokorlar hamda hamshiralarga ingliz tilida bakalavriat ta'lim dasturini taklif etadi. Shahar miqyosida TDTUda xorijiy talabalar mavjudligi sezilarli bo'lib, ayniqsa, bu universitet Toshkentdagi yagona davlat tibbiyot oliy ta'lim muassasasi hisoblanadi. Bu holat oliy ta'limning nisbatan qulay narxlari tufayli, xususiylar ta'lim muassasalariga nisbatan raqobatbardosh afzalliklar mavjudligida izohlanishi mumkin.

Shu bilan birga, bizda ushbu tashqi omillarning xorijiy talabalar o'ziga ta'siri va ularning shaxsiy xususiyatlari haqida yetarlicha ma'lumot yo'q. Biroq, bu muammoni anglash O'zbekistonda tahsil olayotgan xorijiy talabalar bilan samarali muloqot o'rnatish va kelajakdagi talabalarni jalb etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, kelajakdagi talaba kontingentini jalb qilishning asosiy vazifasi universitetning xalqaro integratsiya yo'llarini tushunishdir. Bu esa universitet uchun xorijiy talabalarni akademik moslashuvini ta'minlash,

talabalar manfaatlarini qondirish va professor-o'qituvchilar tarkibiga o'quv jarayonini samarali tashkil etish imkonini yaratish muhim vazifa bo'lib qoladi.

TDTUning "O'zbek va chet tillari №2" kafedrasidagi o'qituvchilar xorijiy talabalarni o'qitishda kasbiy yo'naltirilgan integratsiyalashgan chet tili tayyorlash yondashuvini qo'llaydilar. Kafedra o'qituvchilari O'zbekiston Respublikasi Strategiyasi va Boloniya tizimi talabalariga muvofiq faoliyat yuritadilar (Dudley-Evans, 2001; DiCerbo et al., 2014). Xorijiy talabalar orasida ingliz tilining turli darajalari mavjudligini hisobga olgan holda, kafedra o'qituvchilari mahalliy yoki xalqaro C1 darajali sertifikatga ega bo'lishlari shart. Amaliyotda, kafedra o'qituvchilarining aksariyati xalqaro til yozgi maktablari va oliy ta'lim muassasalari o'rtasidagi akademik mobillik dasturlarida faol ishtirok etadilar.

Tadqiqot metodikasi va tashkiloti

Tadqiqotning maqsadi – Toshkent Davlat Tibbiyot Universitetida (TDTU) xorijiy tibbiyot talabalari uchun ingliz tilini o'qitish jarayonini o'rganish, shuningdek, chet tilida kasbiy yo'naltirilgan tayyorgarlik dasturini ishlab chiqishdir.

2023 yil dekabr oyidan boshlab TDTUning "O'zbek va chet tillari №2" kafedrasida xorijiy talabalar uchun "Medical English" fanidan tibbiy ingliz tili o'qitish dasturi joriy etilgan. Dastur asosan Hindistondan kelgan talabalar uchun inson anatomiyasi, patologik anatomiyasi, bioximyo kabi nazariy tibbiyot fanlari asosida kasbiy ingliz tilini o'rgatishga qaratilgan. Shuningdek, o'quv jarayoniga interaktiv texnologiyalar – masalan, rol o'yinlari (shifokor qabulida, shifokor va bemor o'rtasidagi muloqot va boshqalar) qo'shilgan. Hozirda, xorijiy talabalar orasida ingliz tili bilimlarining farqlari va darajasini inobatga olgan holda, dastur takomillashtirilmoqda. Har ikki yilda kafedra mutaxassislari ingliz tili bo'yicha C1 darajali xalqaro sertifikatsiyani olishadi.

Kafedraning asosiy vazifasi – inson resurslari va o'quv-metodik imkoniyatlardan

samarali foydalanish, tajriba almashish yo'li bilan o'quv-metodik majmualar tayyorlash, lug'atlar tuzish, hamkorlikdagi amaliy

mashg'ulotlar o'tkazish hamda xorijiy talabalar dialektlarini tushunish qobiliyatini rivojlantirishdir.

Rasm 1. AQSh hamkasblar ishtirokidagi seminar (Ingliz tili dasturlari mintaqaviy direktori Kevin Makkogi)

"Medical English" fanini xorijiy talabalar uchun o'qitishda o'qituvchilarning ehtiyojlari va muammolarini aniqlash maqsadida "O'zbek va chet tillari №2" kafedrasida o'qituvchilari orasida so'rovnoma tashkil etildi. So'rovnoma 5 savoldan iborat bo'lib, yig'ilgan ma'lumotlar tavsifiy statistika usullari yordamida tahlil qilindi, natijalar tuzildi va asosiy ko'rsatkichlar aniqlab olindi.

O'qituvchilarga quyidagi savollar berildi:

1. Hindistondan kelgan xorijiy talabalar uchun "Medical English" fani bo'yicha o'qitishda duch kelinadigan qiyinchiliklar va muammolarni ta'riflab bering.
2. Hindistondan kelgan talabalar bilan muloqotda kommunikativ tafovutlarning sabablari nimalardan iborat?

3. Xorijiy talabalarni o'qitishda ingliz tili darajangizni sertifikatlashtirish zarur deb hisoblaysizmi?
4. "Medical English" fanining o'quv-metodik materiallarini ishlab chiqishda qanday o'zgarishlar kiritishni tavsiya qilasiz?
5. Xorijiy talabalar uchun "Medical English" fani soatlar sonini ko'paytirish zarurmi?

So'rovnoma natijalari olinganidan so'ng, har bir o'qituvchi bilan yakka tartibda natijalar tahlil qilindi. "O'zbek va chet tillari №2" kafedrasida o'qituvchilari uchun o'zaro maslahatlashuv va tajriba almashish maqsadida seminarlar rejasi tuzildi. Seminarlar xorijiy talabalarni o'qitishdagi ishonchni oshirish, o'quv-metodik tavsiyalar ishlab chiqish, interaktiv texnologiyalarni joriy etish, internet

texnologiyalari va kasbiy ingliz tilini samarali o'rgatish usullarini o'rganishga qaratiladi.

Amaliy seminarlar o'qituvchilarning kasbiy ingliz tilini o'qitish ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quv vaqtini samarali taqsimlashda ishonch hosil qilishga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro akademik mobillik dasturlari doirasida xalqaro mutaxassislarni taklif qilgan holda o'qituvchilar uchun master-klasslar tashkil etish rejalashtirilmoqda.

Bundan tashqari, kafedra rejasida ingliz tilida boshqa fanlarni (masalan, "O'zbek tili", "Lotin tili", "Rus tili") xorijiy talabalar uchun o'qituvchi o'qituvchilar uchun ham o'quv-metodik tadbirlar tashkil etish ko'zda tutilgan.

Tadqiqot natijalari

Hindistonlik talabalar bilan ishlash tajribasiga ega bo'lgan "Medical English" fanini o'qituvchi o'qituvchilar orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, aksariyat (75%) o'qituvchilar asosiy muammo sifatida talabalar orasida ingliz tilini bilish darajasining turlicha ekanligini ta'kidlashdi. Qolgan 25% o'qituvchilar esa Hindistondan kelgan talabalar ingliz tilining mintaqaviy o'ziga xosliklari va aksentlari tufayli nutqni tushunishda qiyinchiliklar borligini aytishdi. Barcha o'qituvchilar (100%) xorijiy talabalar bilan ishlashda muloqotdagi qiyinchiliklarni tan olishdi, bunda o'qituvchilar ham, talabalar ham bir-birining ona tilini bilmasligi muammo hisoblanadi. Shu sababli, o'qituvchilarga talabalar kasbiy ingliz tilini o'rganish ko'nikmalarini amalda qo'llash vaqtida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatolarni oldindan aniqlash qiyin kechadi.

"Ingliz tilini o'qitish darajangizni sertifikatlashtirish zarurmi?" degan savolga berilgan javoblarni tahlil qilganda, so'rovda ishtirok etgan o'qituvchilarning katta qismi (90%) sertifikatlashtirishni zarur deb hisoblashdi. Bu talabalarni darsga bo'lgan qiziqishini oshirish texnologiyalari va metodikalarini izlash bilan bog'liq. Qolgan 10% o'qituvchilar esa B2 darajasidagi tibbiy terminologiya bilimlari va tajribasi yetarli ekanligini ta'kidlashdi, chunki leksik material

inson anatomiyasi va boshqa tibbiyot fanlari asosida ishlab chiqilgan. Ammo aynan ushbu guruh o'qituvchilari xorijiy talabalar bilan ingliz tilidan amaliy mashg'ulotlar o'tkazishda talabalar mavzuga bo'lgan qiziqishining pastligi va o'qishga motivatsiyaning kamayishi bilan bog'liq muammolarga duch kelmoqda.

So'rovda qatnashgan o'qituvchilarning ko'pchiligi "Medical English" fanining o'quv-materiallarini tayyorlashda xorijiy talabalar uchun yetarlicha resurslar yo'qligini ta'kidlashdi. Eng qiyin vazifa esa o'quv matnlarini va topshiriqlarni talabalar til darajasiga moslashtirish hisoblanadi. Shuningdek, to'rtinchi qism o'qituvchilar o'quv materiallari ishlab chiqishda mos xorijiy adabiyot topishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bundan tashqari, so'rov natijalari ko'rsatdiki, ko'pchilik "Medical English" fanini o'qitish uchun ajratilgan soatlar sonini oshirishni zarur deb hisoblashadi. O'qituvchilar fan soatlarini oshirish, uni yuqori kurslarda ham o'qitishni (25%), davlat imtihonlarini tashkil qilishni (75%) hamda klinikalar va shifoxonalarda amaliyot o'tkazishni (25%) taklif qilmoqda. Bularning barchasi talabalarni kasbiy ingliz tilida yuqori darajada bilim olishiga yordam beradi.

Ushbu savollarga berilgan javoblar xorijiy talabalar bilan ishlovchi o'qituvchilar orasida kasbiy ingliz tilini o'qitish dasturini takomillashtirishda qo'llanildi.

Bundan tashqari, so'rov ko'rsatdiki, ko'pchilik o'qituvchilar ingliz tilini o'qitishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda va ushbu muammolarni hal qilish uchun tavsiyalar berishmoqda. Jumladan, ular xorijiy talabalar bilan ishlash bo'yicha xorijiy tajribaga – adabiyot yoki xalqaro seminar va treninglarda ishtirok etishga ehtiyoj sezishadi. Bu o'quv materiallari yaratish, test va amaliy topshiriqlar ishlab chiqishda, shuningdek, talabalar ona tilining xususiyatlarini hisobga olgan lug'atlarni tayyorlashda (so'rovda ishtirok etganlarning 75% ta'kidladi) zarur hisoblanadi. Bundan tashqari, 25% o'qituvchilar xorijiy adabiyotlarga erkin kirishni ta'minlashni talab qilmoqda.

O'qituvchilar so'rovnomasining natijalari Diagramma 1 shaklida umumlashtirilgan.

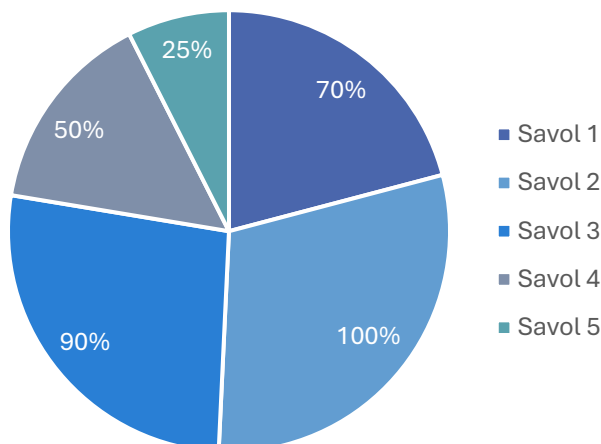

Diagramma 1. Kafedra o'qituvchilarining so'rovnoma natijalari

Natijalar

Bugungi kunda oliy ta'limning xalqaro darajada integratsiyasi ta'lim jarayonini tashkil etish va o'quv dasturlari ishlab chiqishda yangi talablarni ilgari surmoqda. O'zbekiston Respublikamizda yil sayin ortib borayotgan xorijiy talabalar soni innovatsion texnologiyalarni qo'llash, fanlarni integratsiya qilish va til elementlarini o'quv dasturlariga kiritish zaruratini ko'rsatmoqda, bu esa universitetlar hamda talabalar uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi (Makhkamova, 2019; Salnikova, 2011; Sharipova, 2021).

Tibbiyot universitetida o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, hind talabalari bilan ishlaydigan o'qituvchilar uchun eng katta muammo bu ularning kasbiy ingliz tilini bilish darajasining yetarli emasligi hisoblanadi. Hindistonning turli hududlaridan kelgan talabalar turli ingliz tili dialektlaridan foydalanadi, bu esa ularning og'zaki ko'nikmalarini va muloqot amaliyotini baholashda qiyinchilik tug'diradi. Shuningdek, talabalar ingliz tilini bilish darajasi har xil bo'lgani sababli, o'quv materiallarini tanlash va taqdim etishda qiyinchiliklar yuzaga keladi. O'qituvchilar talabalar ona tilini bilmasligi tufayli ularning xatolarini oldindan taxmin qilishda qiynaladi, bu esa lug'at va darsliklarning lug'aviy qismlari bilan ishlashda qiyinchiliklarga olib keladi.

Xorijiy talabalarni professional ingliz tilini chuqurroq o'rganishga qiziqtirish uchun maxsus o'quv qo'llanmalarini yaratish va ularning mutaxassisligiga mos adabiyotlarni tanlash zarur. Hozirgi paytda o'qituvchilar mos o'quv materiallari va matnlar yetishmasligidan shikoyat qilmoqda, bu esa talabalar motivatsiyasini pasayishiga sabab bo'lmoqda.

Ingliz tilini o'rgatuvchi o'qituvchining vazifasi umumiy ingliz tili bilimlari bilan professional darajadagi bilimlar o'rtasida "ko'priki" yaratishdir. Biz L.V. Zemskaya va E.V. Salnikova fikrini qo'llab-quvvatlaymiz, ular tilshunoslik bo'lmagan universitetlarda kasbiy ingliz tilini o'rganishning o'sib borayotgan ahamiyatini ta'kidlab, o'quv soatlarini ko'paytirish, tegishli fanlarni katta kurslarga kiritish va talabalarni maxsus professional mavzular hamda matnlarga yo'naltirish orqali motivatsiyani oshirish zarurligini aytishadi. Bu yondashuv talabalar kelajakdagi muvaffaqiyatli karerasini ta'minlashga va xalqaro standartlarga moslashishga yordam beradi (Salnikova, 2011; Sharipova, 2021; Sharipova, 2024; UNESCO, 2009; Zemskova, 2018).

Zamonaviy shifokor kasbi faqatgina kasbiy ko'nikmalar va bilimlarni emas, balki bemorlar bilan samarali muloqot qilish uchun xorijiy til kommunikativ kompetensiyasini ham talab qiladi (Zemskova, 2018; Yakubov, 2022). Ingliz tilini yaxshi biladigan xorijiy talabalar

uchun bu til faqat imtihon topshirish uchun emas, balki xalqaro tibbiyot hamjamiyati bilan muloqot qilish, eng yaxshi mutaxassislardan o'rganish va so'nggi tibbiy yutuqlardan xabardor bo'lish uchun amaliy vosita bo'lishi kerak. Professional ingliz tilini bilmasdan, kelajakda xalqaro maydonda yuqori malakali mutaxassis sifatida muvaffaqiyatga erishish mumkin emas.

Xulosa

Ushbu tadqiqot O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimida, xususan tibbiyot universitetida, xorijiy talabalar uchun ingliz tilini o'qitishni takomillashtirish maqsadida zarur ma'lumotlarni to'plash imkonini berdi. Toshkent Davlat Tibbiyot Universitetining "O'zbek va xorijiy tillar №2" kafedrasining o'qituvchilari orasida o'tkazilgan so'rov natijalari xorijiy talabalar bilan ishlashda duch kelinadigan asosiy qiyinchiliklarni aniqladi hamda "Tibbiy ingliz tili" fanining o'quv

dasturini takomillashtirish zaruratini ko'rsatdi.

Kasbiy ingliz tilini o'rgatishda o'qituvchilar uchun seminarlar tashkil etish tavsiya etiladi, bu o'qituvchilarning ishonchini oshirish, ta'lim jarayonini yaxshilash va kasbiy ingliz tilidan samarali foydalanishni ta'minlashga yordam beradi. Xorijiy metodik adabiyotlarni o'rganish va o'quv soatlarini ko'paytirish xorijiy talabalarni samarali tayyorlashga xizmat qiladi.

Kelajak mutaxassislarini tayyorlash dasturida ilmiy kasbiy adabiyotlarni o'qish, yozma texnikani o'rganishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash, eshitish va gapirish ko'nikmalarini o'yin shaklida rivojlantirish o'quv motivatsiyasini va natijalarni oshirishga yordam beradi. Tadqiqot xorijiy talabalar uchun ESP (Maxsus Maqsadlar Uchun Ingliz Tili) o'qitishdagi muammolar va ularni hal qilish yo'llarini aniqladi hamda taklif qildi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. A. Karimovning xorijiy tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish choralariga doir qarori [Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on measures to further improve the system of learning foreign languages]. (2012, December 10).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017–2021 yillarga mo'ljallangan rivojlanish strategiyasi to'g'risidagi qarori [Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on the development strategy for 2017–2021]. (2017, February 7). № UP-4947.
3. Bologna Process. (2009). *The Bologna Process 2020 – The European Higher Education Area in the new decade: Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28–29 April 2009*.
4. Clayton, C., & Kilbane, J. (2025). Teachers and students inquiring in tandem: Exploring relationships and complexities. *Journal of Education*. <https://doi.org/10.1177/00220574251338195>
5. Daminov, B., & Buranova, D. (2023). Методы усвоения английского языка в медицинском высшем образовании [Methods of mastering English in medical higher education]. *Современные тенденции при обучении иностранному языку в XXI веке*, 1(1), 30–34. <https://inlibrary.uz/index.php/trends-language-teaching/article/view/21154>
6. DiCerbo, P. A., Anstrom, K. A., Baker, L. L., & Rivera, C. (2014). A review of the literature on teaching academic English to English language learners. *Review of Educational Research*, 84(3), 446–482. <https://doi.org/10.3102/0034654314532695>

7. Dudley-Evans, T. (2001). English for specific purposes. In R. Carter & D. Nunan (Eds.), *The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages* (pp. 131–136). Cambridge University Press.
8. Makhkamova, G. T. (2019). Размышления о коммуникативно-кумулятивной методике обучения иностранному языку [Reflections on the communicative-cumulative method of teaching a foreign language]. *Foreign Philology. Language, Literature, Education*, 1(70), 13–18.
9. Pogukaeva, A. V., Omelyanchuk, E. L., & Kobernik, L. N. (2016). Иностранные студенты: адаптация в российском вузе [Foreign students: Adaptation in a Russian university]. *Современные проблемы науки и образования*, (3), 294.
10. Salnikova, E. V. (2011). Методические основы формирования коммуникативной компетенции иностранных студентов в процессе обучения английскому языку [Methodological foundations for developing communicative competence in foreign students during English language instruction]. *Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского*, (24), 787–790.
11. Sharipova, F. I. (2021). К вопросу о психологической мотивации будущих медиков на занятиях английского языка [On the psychological motivation of future doctors in English classes]. *Современное образование (Узбекистан)*, 4(101), 32–36.
12. Sharipova, Y. K. (2024). Integrating new generation teaching materials in English language education in Uzbekistan. *O'zbekistonda xorijiy tillar*, 10(6), 199–210. <https://doi.org/10.36078/1735415866>
13. UNESCO. (2009). *World Conference on Higher Education: The new dynamics of higher education and research for societal change and development*. Paris, July 5–8.
14. Yakubov, D. K. (2022). Особенности обучения иностранному языку специалистов в сфере журналистики в Республике Узбекистан [Features of foreign language teaching for specialists in journalism in the Republic of Uzbekistan]. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 2(Special Issue 20), 10–16 <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-20-10-16>
15. Zemskova, L. V. (2018). Сложности в обучении иностранному (английскому) языку студентов неязыковых специальностей [Difficulties in teaching a foreign (English) language to students of non-linguistic specialties]. *Вестник науки и образования*, 12(48), 103–105.

The Importance of Intercultural Competence in Military Diplomacy

Kholiyarova Gulnora Javlievna

*Teacher, Department of
Romance-Germanic Languages,
Training Center for the "Partnership for Peace"
Program of the Armed Forces of the Republic of
Uzbekistan under the Ministry of Defense*

Annotation

This article deals with the issues based on analyzing the essential role of intercultural competence in the field of military diplomacy, emphasizing its impact on international communication, peacekeeping, and conflict prevention. In the modern geopolitical environment, military personnel and diplomats are increasingly required to operate in culturally diverse settings where misunderstanding may lead to political or strategic failures. Intercultural competence enables representatives of armed forces to interpret cultural signals accurately, demonstrate empathy, and build trust with foreign counterparts. The study also highlights the importance of cultural awareness, linguistic adaptability, and non-verbal communication in effective diplomatic interactions. Through examples from international missions and defense cooperation programs, the paper demonstrates how intercultural competence contributes to strengthening international security and mutual understanding. It concludes that military diplomacy today demands not only strategic and tactical knowledge but also a high level of cultural intelligence and emotional awareness, which are indispensable for maintaining peace and building sustainable global partnerships. By integrating intercultural training into military education and diplomatic programs, defense institutions can prepare officers capable of acting with cultural sensitivity, respect, and professionalism.

Keywords

Intercultural competence, military diplomacy, communication, peacekeeping, cultural intelligence, empathy, global security, negotiation

Важность межкультурной компетентности в военной дипломатии

Холиярова Гулнора Жавлиевна

*Преподаватель кафедры
романо-германских языков,
Учебный центр программы «Партнерство
ради мира» Вооруженных Сил Республики
Узбекистан при Министерстве обороны*

Аннотация

В данной статье рассматривается ключевая роль межкультурной компетентности в сфере военной дипломатии, с акцентом на её влияние на международное общение, поддержание мира и предотвращение конфликтов. В современном геополитическом контексте военные и дипломаты всё чаще действуют в культурно разнообразных условиях, где недопонимание может привести к политическим или стратегическим неудачам. Межкультурная компетентность позволяет представителям вооружённых сил правильно интерпретировать культурные сигналы, проявлять эмпатию и выстраивать доверительные отношения с зарубежными партнёрами. В исследовании также подчёркивается

важность культурной осведомлённости, языковой адаптивности и невербальной коммуникации в эффективных дипломатических взаимодействиях. На примерах международных миссий и программ оборонного сотрудничества показано, как межкультурная компетентность способствует укреплению международной безопасности и взаимопонимания. В заключение отмечается, что современная военная дипломатия требует не только стратегических и тактических знаний, но и высокого уровня культурного интеллекта и эмоциональной чувствительности. Интеграция межкультурной подготовки в военные и дипломатические образовательные программы позволяет формировать офицеров, способных действовать с уважением, профессионализмом и культурной чувствительностью.

Ключевые слова

Межкультурная компетентность, военная дипломатия, коммуникация, миротворчество, культурный интеллект, эмпатия, международная безопасность, переговоры

**Harbiy diplomatiyada
madaniyatlararo
kompetensiyaning ahamiyati****Xoliyarova Gulnora Javlievna**

*Roman-German tillari kafedrası o'qituvchisi
Mudofaa vazirligiga qarashli O'zbekiston
Respublikasi Qurolli Kuchlari "Tinchlik yo'lidagi
hamkorlik" dasturi tayyorlash markazi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada harbiy diplomatiya sohasida madaniyatlararo kompetensiyaning o'rni va ahamiyati tahlil qilinib, uning xalqaro muloqot, tinchlikni saqlash hamda mojarolarni oldini olishdagi roli yoritiladi. Hozirgi geosiyosiy sharoitda harbiy xizmatchilar va diplomatlar turli madaniy muhitlarda faoliyat yuritishga majbur bo'lib, har qanday noto'g'ri tushunish siyosiy yoki strategik muvaffaqiyatsizliklarga olib kelishi mumkin. Madaniyatlararo kompetensiya qurolli kuchlar vakillariga madaniy signallarni to'g'ri talqin etish, empatiya ko'rsatish va xorijiy hamkorlar bilan ishonchli aloqalar o'rnatish imkonini beradi. Tadqiqotda madaniy xabardorlik, til moslashuvchanligi va noverbal muloqotning diplomatik samaradorlikdagi ahamiyati ham tahlil etilgan. Xalqaro missiyalar va mudofaa hamkorlik dasturlari misolida madaniyatlararo kompetensiyaning xalqaro xavfsizlik va o'zaro tushunishni mustahkamlashdagi roli ochib berilgan. Xulosa o'rnida harbiy diplomatiya bugungi kunda strategik va taktik bilimlardan tashqari, madaniy intellekt va emotsional sezgirlikni ham talab qilishi ta'kidlanadi. Shuningdek, maqolada madaniyatlararo kompetensiya qo'shimcha emas, balki strategik ko'nikma sifatida qaralishi lozimligi qayd etiladi. Harbiy ta'lim va diplomatik tayyorgarlik tizimlariga madaniyatlararo o'quv dasturlarini kiritish ofitserlarning madaniy sezgirlik, hurmat va professionallik asosida faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar

Madaniyatlararo kompetensiya, harbiy diplomatiya, muloqot, tinchlikparvarlik, madaniy intellekt, empatiya, xalqaro xavfsizlik, muzokara

Introduction

In the twenty-first century, the concept of intercultural competence has become a critical element of professional communication across various domains, including military diplomacy. As armed forces and defense institutions increasingly participate in international operations, peacekeeping missions, and strategic alliances, effective cross-cultural communication has emerged as a key determinant of success. Military diplomacy, which integrates political, strategic, and cultural dimensions, requires a profound understanding of intercultural dynamics to promote cooperation and mutual trust among nations (Barrett, 2018).

Intercultural competence in military diplomacy refers to the ability of officers and defense representatives to interact effectively and appropriately with people from different cultural backgrounds. It involves not only linguistic proficiency but also cultural sensitivity, emotional intelligence, and the capacity to interpret cultural codes and behavioral norms (Byram, 1997). The lack of such competence can lead to miscommunication, distrust, and even diplomatic or operational failures. For example, misunderstandings during joint operations or peacekeeping missions can escalate tensions and damage international relations (Dervin, 2016).

The growing complexity of global conflicts and multinational cooperation has made cultural awareness indispensable for modern military professionals. In this context, intercultural competence contributes to conflict prevention, negotiation effectiveness, and sustainable peacebuilding. Military diplomacy today extends beyond traditional negotiations to include humanitarian assistance, training missions, and security collaborations that require deep respect for cultural diversity (CEFR, 2020).

Furthermore, intercultural competence enhances the credibility and image of military institutions abroad. Officers who display empathy, open-mindedness, and cultural flexibility often act as informal ambassadors of peace and cooperation. The present study aims to explore how intercultural competence functions as a strategic soft skill in military diplomacy, emphasizing its psychological, communicative, and ethical dimensions. By analyzing theoretical frameworks and practical examples, the paper seeks to demonstrate that intercultural competence is not an optional quality but an essential professional requirement in contemporary international defense relations.

Literature review

The theoretical foundation of intercultural competence originates from the broader field of intercultural communication, which examines how people from different cultural contexts interact and construct meaning. According to Byram (1997), intercultural competence encompasses knowledge, skills, attitudes, and critical cultural awareness that enable individuals to communicate effectively across cultures. Deardorff (2006) further defines it as a dynamic process of developing adaptability, empathy, and ethical understanding through experience.

In military diplomacy, these dimensions gain particular importance because defense cooperation involves not only political negotiation but also shared training, decision-making, and crisis management. Barrett (2018) emphasizes that intercultural competence is crucial for international officers, as it ensures accurate interpretation of cultural signals and reduces miscommunication during sensitive diplomatic interactions. This idea is consistent with Hofstede's (2001) cultural dimensions theory, which explains that national cultures differ in power distance, individualism, masculinity, uncertainty avoidance, and long-

term orientation – all factors that can influence diplomatic behavior.

Studies by Samovar, Porter, and McDaniel (2017) suggest that intercultural misunderstandings in defense environments often arise from ethnocentrism and the assumption of cultural similarity. Effective training programs, therefore, must develop cognitive empathy and metacommunicative awareness. In the context of NATO and UN missions, intercultural competence has been institutionalized through pre-deployment education programs, cultural briefings, and simulation exercises (Spitzberg & Changnon, 2009).

Another theoretical contribution is made by Ting-Toomey (1999) in her "Face-Negotiation Theory," which explains how cultural differences in self-perception and communication style affect conflict management. For instance, officers from high-context cultures (e.g., Asia, the Middle East) may prioritize relational harmony, while those from low-context cultures (e.g., the US, Northern Europe) tend to value directness and efficiency. Recognizing these differences prevents potential conflicts in multinational defense settings.

Cultural intelligence (CQ), a related concept introduced by Earley and Ang (2003), represents an individual's capability to function effectively across cultural boundaries. CQ includes cognitive, motivational, and behavioral components that align closely with the principles of intercultural competence. In military environments, high CQ allows officers to adapt their behavior to various cultural norms, demonstrating respect while maintaining operational discipline.

Recent research also underscores the ethical dimension of intercultural competence. Dervin (2016) argues that intercultural competence must go beyond tolerance and become a reflexive practice that challenges stereotypes and power imbalances. Military diplomacy, as a field rooted in hierarchy and command, benefits from such reflexivity,

encouraging officers to balance authority with cultural empathy.

To summarize, the reviewed literature reveals that intercultural competence in military diplomacy involves the integration of knowledge, empathy, adaptability, and ethical awareness. It serves as a bridge between strategic goals and human understanding. The theoretical frameworks discussed – including cultural dimensions, face negotiation, and cultural intelligence – collectively emphasize that intercultural competence is not static but continuously developed through reflection, interaction, and institutional support.

Intercultural competence plays a transformative role in enhancing mutual understanding within multinational military cooperation. The success of modern defense diplomacy depends on soft power as much as strategic capability (Nye, 2004). Officers who are capable of interpreting cultural nuances act as mediators of peace and collaboration, fostering trust in international missions.

The importance of empathy and listening cannot be overstated. For instance, in joint operations between NATO and Central Asian states, officers trained in intercultural communication showed higher efficiency in conflict de-escalation compared to those lacking cultural training (Barrett, 2018). Awareness of local customs and behavioral codes often determines the success of negotiations, particularly in culturally sensitive regions.

Furthermore, intercultural competence strengthens leadership within multinational forces. Leaders who practice inclusive communication create psychological safety, allowing team members from diverse backgrounds to share ideas and concerns openly. This inclusiveness directly correlates with mission effectiveness and morale (Gelfand et al., 2017). In contrast, ethnocentric behavior or cultural insensitivity can generate tension and misinterpretation, undermining cooperation.

Another critical aspect of intercultural competence is its connection with language and non-verbal communication. Research shows that up to 70% of human communication occurs through gestures, facial expressions, and tone (Samovar et al., 2017). For military diplomats, mastering these signals is vital for avoiding misunderstandings in cross-cultural dialogue. A polite gesture in one culture may carry an offensive meaning in another. Therefore, intercultural competence requires both awareness and adaptability.

Training and education are essential components for building this competence. Programs conducted by the UN Peacekeeping Academy and the Partnership for Peace Initiative emphasize scenario-based learning, where participants analyze real diplomatic cases, identify communication failures, and propose culturally appropriate solutions (Spitzberg & Changnon, 2009). Regular cultural briefings before deployment also improve officers' readiness for field cooperation.

Ethically, intercultural competence promotes respect for diversity and human dignity – principles enshrined in the United

Nations Charter. When military personnel respect the traditions, religion, and social norms of host communities, they build sustainable relationships that prevent conflict recurrence. This ethical stance transforms military diplomacy into an instrument of peace rather than dominance.

In addition, technology and globalization are reshaping the forms of diplomatic interaction. Virtual meetings and international defense conferences now require digital intercultural skills. Online communication often lacks non-verbal cues, which makes cultural misinterpretations more likely. Therefore, modern military diplomats must integrate digital literacy with cultural awareness (Dervin, 2016). The discussion suggests that intercultural competence is an essential strategic resource in military diplomacy. It combines cognitive understanding, behavioral flexibility, and moral responsibility. Institutions that invest in intercultural education foster diplomats capable of balancing military objectives with humanitarian values – a prerequisite for stability in today's interconnected world.

Category	Observed Effect	Example from Research or Mission
Cross-cultural training	Increased cooperation during joint missions	NATO–Central Asia partnership (Barrett, 2018)
Language adaptability	Reduced miscommunication in field negotiations	Peacekeeping communication drills (CEFR, 2020)
Cultural empathy	Improved diplomatic image and trust	UN observer missions (Deardorff, 2006)
Ethical sensitivity	Fewer cultural conflicts and civilian complaints	African Union peace operations (Dervin, 2016)
Leadership inclusion	Higher team morale and performance	Multinational defense leadership programs (Gelfand et al., 2017)

Table 1. *The Impact of Intercultural Competence on the Effectiveness of Military Diplomacy*

Table 1 illustrates the relationship between various dimensions of intercultural competence and their observed outcomes in the context of military diplomacy. Each

category reflects a specific skill area that contributes to effective international collaboration within defense and peacekeeping environments.

Cross-cultural training has been shown to enhance cooperation and mutual understanding during joint missions, as evidenced by the NATO-Central Asia partnership (Barrett, 2018). Language adaptability significantly reduces misunderstandings during field operations, improving communication efficiency (CEFR, 2020). Cultural empathy, demonstrated through awareness and respect for others' values, strengthens diplomatic trust and improves the overall image of peacekeeping forces (Deardorff, 2006).

Ethical sensitivity plays a vital role in reducing intercultural tensions and minimizing civilian complaints, particularly in peace operations conducted by organizations such as the African Union (Dervin, 2016). Lastly, leadership inclusion fosters morale, cohesion, and mutual respect among multinational teams, leading to higher operational performance (Gelfand et al., 2017).

Conclusion

Intercultural competence has become an indispensable element of military diplomacy in the modern global environment. It ensures that

defense cooperation, peacekeeping, and negotiations are conducted with mutual respect and understanding. The study demonstrates that intercultural awareness enhances not only communication but also leadership, ethics, and institutional credibility.

Military diplomacy today relies on both hard power and soft power; intercultural competence represents the human dimension that bridges these two. Officers who possess cultural empathy, flexibility, and open-mindedness contribute to peacebuilding more effectively than those guided solely by strategic calculations. The integration of intercultural competence into military training and policy frameworks thus strengthens international security.

In conclusion, intercultural competence should be viewed not merely as a supplementary skill but as a core strategic capability of modern military diplomacy. It enables defense professionals to navigate complex intercultural contexts with professionalism, dignity, and humanity – qualities essential for sustainable peace and global stability.

References:

1. Barrett, M. (2018). *Intercultural competence: Conceptual and operational framework*. Strasbourg: Council of Europe.
2. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
3. CEFR. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Council of Europe.
4. Deardorff, D. K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241-266.
5. Dervin, F. (2016). *Interculturality in education: A theoretical and methodological toolbox*. Palgrave Macmillan.
6. Earley, P. C., & Ang, S. (2003). *Cultural intelligence: Individual interactions across cultures*. Stanford University Press.
7. Gelfand, M. J., Erez, M., & Aycan, Z. (2017). Cross-cultural organizational behavior. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 479-508.
8. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Sage.

9. Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
10. Samovar, L. A., Porter, R. E., & McDaniel, E. R. (2017). *Communication between cultures*. Cengage Learning.
11. Spitzberg, B. H., & Changnon, G. (2009). *Conceptualizing intercultural competence*.

Kelajakdagi nutq tanlovlari sun'iy intellekt bilan qanday munosabatda bo'lishi kerak: Markaziy Osiyo nutq tanlovi muhokamalari asosida**Noto Kuniyuki***Til va madaniyat bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Katta o'qituvchi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti***O'rinboeva Xayotxon Maxamadinovna***Katta o'qituvchi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti***Annotatsiya**

So'nggi yillarda generativ sun'iy intellekt (AI) til ta'limi jarayoniga tub o'zgarishlar olib kirdi. Mashina tarjimasini texnologiyasi avval ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, AI paydo bo'lishi bilan til o'rganish va o'qitishdagi chegaralar butunlay o'zgardi. Bu holat, ayniqsa, yapon tili ta'limidagi nutq tanlovlari uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Chunki nutq tanlovlarining asosiy maqsadi – ishtirokchilarning o'z yapon tili kompetensiyasini namoyish etishidir. Ammo AI yordamida yozilgan yoki tahrirlangan nutqlar bu mezonni noaniq qiladi. AI'dan foydalanishni butunlay taqiqlash esa amalda imkonsiz, chunki nazorat qilish mexanizmi yo'q. Shu sababli, masala "AI'ni qanday cheklash kerak?"dan "AI tabiiy mavjud bo'lgan sharoitda nutq tanlovining mohiyati nima?" degan savolga o'tmoqda. Ushbu maqola nutq tanlovlarining an'anaviy maqsadini AI davrida qayta ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi. Agar bu tadbirlar faqat shakliy "mukofot olish" marosimiga aylanib qolsa, ularning qadri so'nadi. Shuning uchun AI bilan uyg'unlashgan, yangi til kompetensiyasi tushunchasiga asoslangan nutq tanlovlarini yaratish – hozirgi til ta'limining dolzarb vazifasidir. O'zbekiston yapon tili ta'limida bu borada ilg'or tajriba markazlaridan biriga aylanishi mumkin.

Kalit so'zlar

Yapon tili nutq tanlovi, sun'iy intellekt (AI), nutq matni, baholash mezonlari, mukofotlash, Markaziy Osiyo, tanlovdan keyingi muhokama

Как будущие конкурсы речей должны взаимодействовать с ИИ: на основе обсуждений Центральноазиатского конкурса речей**Ното Куньюки***Доктор философии (PhD) по языку и культуре, Старший преподаватель,
Узбекский государственный университет
мировых языков***Уринбоева Хаётхон Махамединовна***Старший преподаватель,
Узбекский государственный университет
мировых языков***Аннотация**

В последние годы появление генеративного искусственного интеллекта (AI) внесло коренные изменения в сферу преподавания языков. Особенно это касается значения и роли речевых конкурсов в обучении японскому языку. Изначально цель таких конкурсов заключалась в том, чтобы учащиеся могли продемонстрировать свои знания японского языка. Однако с распространением текстов, созданных или отредактированных с помощью

AI, стало трудно объективно оценивать языковую компетенцию участников. Полный запрет использования AI также невозможен, поскольку отсутствуют реальные механизмы контроля. Таким образом, основная проблема смещается с вопроса «как ограничить использование AI» на вопрос «как переосмыслить значение речевых конкурсов в эпоху, когда AI стал естественной частью жизни». В данной статье подчеркивается необходимость пересмотра целей речевых конкурсов в условиях развития AI. Если эти мероприятия превратятся лишь в формальные церемонии награждения, их образовательная ценность будет утрачена. Задача современного языкового образования – создать новые формы конкурсов, основанные на гармоничном взаимодействии с AI и отражающие новое понимание языковой компетенции. Образование японскому языку в Узбекистане имеет потенциал стать одним из лидеров в разработке и внедрении таких инновационных моделей.

**Ключевые
слова**

Конкурс речей по японскому языку, искусственный интеллект (ИИ), текст речи, критерии оценивания, награды, Центральная Азия, рефлексивное собрание после конкурса

**How Speech Contests Should
Engage with AI: Focusing on
Discussions from the Central Asia
Speech Contest****Noto Kuniyuki***PhD in Language and Culture,**Senior lecturer,**Uzbekistan State World Languages University***Urinboeva Khayotkhon Makhamadinovna***Senior teacher,**Uzbek State World Languages University*

Annotation

In recent years, the emergence of generative artificial intelligence has fundamentally transformed language education. The meaning and value of speech contests in Japanese language education have been especially affected. Originally, these contests allowed learners to demonstrate their Japanese competence, but with the spread of AI-generated and AI-edited texts, assessing genuine linguistic ability has become increasingly difficult. Completely prohibiting AI use is also unrealistic, as compliance cannot be effectively monitored. Thus, the issue is shifting from "how to restrict AI" to "how to redefine the purpose of speech contests in an AI-integrated era." This paper argues for reexamining the core goals of speech contests under the influence of AI. If they remain mere ceremonial events, their educational significance will inevitably fade. The challenge for today's language education is to design new types of contests that coexist with AI and reflect a renewed concept of language competence. In this respect, Japanese language education in Uzbekistan holds unique potential to pioneer innovative contest models grounded in this emerging perspective.

Keywords

Japanese speech contest, artificial intelligence (AI), speech script, evaluation criteria, awards, Central Asia, post-contest reflection meeting

Kirish

Til o'qitish sohasida hozirgacha kuzatilmagan darajadagi o'zgarish ro'y bermoqda. Mashina tarjiması texnologiyasi avval ham asta-sekin rivojlanib borgan bo'lsa-da, uning aniqligi hali yetarli emas edi. Ammo generativ sun'iy intellekt (AI) paydo bo'lishi bilan, tarjima sifati hayratlanarli darajada yaxshilandi. Natijada, hozirda til o'qituvchilari Al'ning tarjima imkoniyatlarini inkor eta olmaydigan holatga kelishdi.

Yanase (2023) ta'kidlaganidek, Al'dan foydalanishga bo'lgan munosabat o'qituvchilar orasida turlicha – ba'zilar uni faol qo'llab-quvvatlasa, boshqalar ehtiyotkor yoki salbiy munosabatda. Biroq yoqtiradimi yo'qmi, o'qituvchilar o'quvchilarning Al yordamida til o'rganishini to'xtata olmaydi. Imtihon yoki topshiriqlarda Al'dan foydalanishni taqiqlash yoki cheklash mumkin, ammo o'quv jarayonida lug'atdan foydalanish kabi, Al vositalari bilan o'rganish (yoki yashash) tabiiy hol hisoblanadi.

Muammo shundaki, biz ilgari mavjud bo'lmagan bu yangi vosita – Al'ni qanday ishlatishimiz kerak? Ayniqsa, ta'lim sohasida uni qanday tatbiq etish maqsadga muvofiq? Masalan, Fujiwara (2025) ta'kidlaganidek, hozir o'qituvchilar Al yordamida o'quv materiallari va test savollarini yaratadigan davr kelmoqda. Turli ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash uchun individual o'quv materiallarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq bo'lsa-da, bunday ish amalda vaqt jihatdan qiyin edi. Fujiwara shuni qayd etadiki, Al o'qituvchining o'rnini bosib, har bir o'quvchiga mos materiallarni taqdim etishi va real vaqt rejimida fikr-mulohaza (feedback) berishi mumkin.

Ushbu maqolada biz Yaponiya tili ta'limidagi muayyan masalani – nutq (debate) yoki nutq so'zlash (speech contest) musobaqalarini misol qilib olib, Al bilan bog'liq muammolarni muhokama qilamiz. Nutq musobaqalari turli ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan eng mashhur tadbirlardan biri

bo'lib, g'oliblar O'zbekiston miqyosidagi musobaqada qatnashish huquqini qo'lga kiritadilar. Keyingi bosqich esa Markaziy Osiyo miqyosidagi debat musobaqasidir.

2025-yilgi Markaziy Osiyo Debat Musobaqasidan so'ng bo'lib o'tgan muhokamalarda Al'dan foydalanish masalasi ko'tarildi. Bu muammoni nafaqat o'zbekistonlik, balki qo'shni mamlakatlardagi yapon tili o'qituvchilari bilan ham muhokama qilish juda foydali bo'ldi. Shu bilan birga, hali bu masalaga aniq javob topilmagani ham ayon bo'ldi. Zhao (2025) ma'lumotiga ko'ra, yapon tili o'qitilishi rivojlangan mintaqalardan biri bo'lgan Xitoyda ham Al texnologiyasi bilan birlashtirilgan yapon tili ta'limi haqidagi tadqiqotlar endi boshlanmoqda.

Shu sababli, ushbu maqolada kelajakdagi debat musobaqalarida va umuman til o'qitish jarayonida Al'ni qanday qo'llash kerakligi haqidagi fikrlarni tartibga solamiz va kelajakdagi faoliyat uchun foydali xulosalar chiqaramiz. ChatGPT kabi Al tizimlarining tez sur'atlar bilan rivojlanayotgani sharoitida, yapon tili ta'limi bu o'zgarishlarni kutib o'tirish imkoniga ega emas.

Asosiy qism

Sakkizinchi Markaziy Osiyo Nutq Tanlovida bo'lib o'tgan munozaralar

Markaziy Osiyo Nutq Tanlovi – bu Markaziy Osiyoning besh mamlakatida yapon tilini o'rganayotgan talabalar o'rtasida o'tkaziladigan musobaqadir. 2025-yilda ushbu tanlovning sakkizinchi bosqichi o'tkazildi. Musobaqadan keyingi kuni o'qituvchilar ishtirokida tahlil yig'ilishi va seminar bo'lib o'tdi. Bu safar Tojikiston onlayn shaklda qatnashganini hisobga olmaganda, jami 22 nafar yapon tili o'qituvchilari turli mamlakatlardan ishtirok etdilar.

Yig'ilishda Al masalasi ham muhokama qilindi. Nutq tanlovining baholash mezonlari va mezonlarning o'zi haqida gap ketar ekan, bir ishtirokchi shunday fikr bildirdi: agar ishtirokchilarning Al'dan foydalanishi odatiy

holga aylansa, unda "reyting" yoki "o'rin" berishning o'zi qay darajada ma'noga ega bo'ladi, degan savol tug'iladi. Shu bilan birga, boshqa davlatlardan kelgan o'qituvchilar ham xuddi shunday tashvishlarni bildirganlar.

Masalan, ta'lim muassasasiga mansub bo'lmagan mustaqil o'quvchi tanlovga ariza topshirganida, uning nutqi yoki matni AI yordamida yozilganmi yoki yo'qmi – buni aniqlash juda mushkul. Chunki o'qituvchilar bu talabani ilgari bilmaydi, uning tildagi salohiyatini ham baholay olmaydi. O'z o'quvchilariga AI'dan foydalanishni taqiqlagan o'qituvchi, aslida, AI'dan erkin foydalangan boshqa ishtirokchilar bilan ularni teng sharoitda raqobatlashishga majbur qiladi.

Bundan tashqari, AI'dan foydalanishni butunlay taqiqlashning o'zi tobora mushkullashmoqda. "AI yozgan matnni darrov bilib olish mumkin", degan fikrlar ham yangradi, biroq bu, aslida, AI imkoniyatlarini kamsitishdir. Sanehira et al. (2025) ta'kidlaganidek, ilgari mashina tarjimasini orqali yozilgan matnlar osongina farqlanar edi, biroq hozir bunday aniqlash deyarli imkonsiz. AI'ga berilgan ko'rsatmalarni o'zgartirish orqali bunday "izlar"ni butunlay yo'qotish mumkin.

Hech kim talabalar o'zlarining mavjud yapon tili bilimlari asosida nutq matnini yozishlari kerakligiga qarshi chiqmaydi. Tanlovning asl maqsadi ham shundan iborat. Ammo AI'dan foydalanishni amalda cheklash qiyin bo'lib qolgani sababli, endi asosiy e'tibor "AI'ni qanday qilib cheklash kerak" degan savoldan "AI'dan foydalanish tabiiy bo'lgan sharoitda nutq tanlovini qanday tashkil etish kerak" degan masalaga o'tmoqda.

Yig'ilish yakunida bu masala bo'yicha barcha davlatlar muhokamani o'z mamlakatlaridagi o'qituvchilar uyushmalarida davom ettirishga qaror qildilar. Bu, bir jihatdan, yakuniy qarorni keyinga surish bo'lsa-da, har bir ta'lim muassasasi bu masalaga jiddiy javob topishi zarurligini ko'rsatadi.

AI'dan foydalanish

Tahlil yig'ilishida (refleksiya uchrashuvida) AI'dan foydalanish asosan

o'quvchi yoki ishtirokchi nuqtayi nazaridan muhokama qilindi. Biroq AI'dan foydalanish imkoniyati o'qituvchi yoki tanlov tashkilotchilari tomonidan ham tabiiy tarzda ko'rib chiqilishi mumkin.

Masalan, yig'ilishda katta bahsga sabab bo'lgan masalalardan biri – nutqdan keyin o'tkaziladigan savol-javob bosqichida savollar murakkabligining teng bo'lmashligi edi. Bu masalaga yechim sifatida, savollarni bir xil darajadagi murakkablikda tuzish uchun AI'dan foydalanish, yoki savollarda murakkablik tafovuti yo'qligini tekshirtirish kabi yondashuvlarni qo'llash mumkin. Agar ishtirokchilarning nutq matnlari oldindan mavjud bo'lsa, AI uchun bu turdagi topshiriq aynan kuchli tomonidir.

Shuningdek, hozirgi kunda AI faqat matn bilan ishlash bilan cheklanmaydi. Talabalar nutqni o'qish mashqini qilayotganda, AI yordamida "namuna ovoz"ni eshita olishadi. Bu nafaqat talaffuzni o'rganishda, balki nutqni yodlash va ifoda uslubini mashq qilishda ham foydalidir. Bundan tashqari, ovozning jinsi yoki ohangini, hatto shaxsiy temperamentini ham tanlash mumkinligi AI'ni yanada qulay vositaga aylantiradi.

Eng ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'lgan masala esa – nutq matnining o'zini AI yordamida tayyorlashdir. Bu borada hozircha yakdil fikr yo'q: ayrimlar AI yordamida g'oyadan yakuniy matngacha yozish mumkinligini ijobiy hol deb bilishsa, boshqalar bunga ehtiyotkorlik bilan yondashadi. Asosiy xavotir – AI talabaning haqiqiy yapon tili malakasidan ancha yuqori darajadagi matnni yaratib qo'yishidir.

Shu bilan birga, AI'dan "g'oya ishlab chiqish" yoki "grammatik xatolarni tekshirish" kabi maqsadlarda foydalanishni butunlay rad etish ham to'g'ri emas. Shu sababli, AI'dan foydalanish chegarasini qanday belgilash va bu jarayonni qanday nazorat qilish kerakligi – hozirgi yapon tili ta'limining eng dolzarb masalalaridan biridir.

Ingliz tili ta'limida esa, ChatGPT'dan foydalanib inglizcha taqdimotlar tayyorlashda,

o'quvchilar murakkab iboralarni o'z darajasiga mos qilib "soddalashtirish" orqali matnni yaratish amaliyotlari kuzatilmoqda (Sumida et al., 2024). Bu esa, kelajakda AI bilan qanday hamkorlik qilish kerakligini o'rganishda foydali tajriba bo'lishi mumkin.

AI olib keladigan salbiy jihatlar

Endi esa, nega ayrim o'qituvchilar yoki tashkilotchilar AI'dan foydalanishga ikkilanib qolayotganiga e'tibor qaratamiz.

Ko'plab nutq tanlovlarining asosiy maqsadi – ishtirokchilarni o'z yapon tili ko'nikmalarini rivojlantirishga undash, o'qishdagi natijalarini namoyish etishdan iborat. Ammo AI'dan foydalanish bu maqsadlarning o'zini yo'qqa chiqarmoqda. AI yordamida, aslida o'zi yozmagan, faqat g'alaba qozonish uchun maxsus yaratilgan matnni tayyorlash ham mumkin bo'ladi. Bu esa, tanlovning asl g'oyasi bilan mos keladimi, degan savolni keltirib chiqaradi. Natijada, bunday tanlovlar "Allar o'rtasidagi raqobat"ga yoki "AI'dan qay darajada foydalana olish"ni baholovchi musobaqalarga aylanib qolish xavfi bor.

Yanase (2023) bu borada jiddiy ogohlantirish beradi: u AI kapitalistik jamiyatning salbiy jihatlarini tezlashtirib yubormasligi kerak, deydi. U AI'ni faol qo'llab-quvvatlaydigan olimlardan biri bo'lsa-da, "AI nimalarga qodir?" degan savol o'rniga, "inson AI'ga nimalarni qildirishi kerak?" degan savolni qo'yish muhimligini ta'kidlaydi. Ya'ni, subyekt AI emas, balki inson bo'lishi kerak.

AI so'zini eshitganda, ko'pchilik insonlar "AI bizning ish o'rnimizni egallaydi" degan qo'rquvni his qiladi. Xuddi shuningdek, ta'lim sohasida ham "AI o'quvchini o'rnini bosib, o'qish jarayonining bosh qahramoniga aylanadimi?" degan xavotir mavjud. Bu holat o'qituvchilar orasida eng katta tashvishlardan biridir.

Ta'lim amaliyotida hozircha ko'plab pedagoglar sinov va xatoliklar orqali AI'dan qanday foydalanishni o'rganish bosqichidadir. Ammo bu masalada AI'ning murakkab tomoni shundaki, u hali yakuniy shaklga ega emas,

balki doimiy evolyutsiya jarayonida. Biz ko'pincha hozirgi bosqichdagi AI asosida xulosa chiqarmoqchimiz, ammo qaror qabul qilganimizda, AI allaqachon o'sha qarorni ortda qoldirgan bo'ladi.

AI mutaxassisi bo'lmagan til o'qituvchining bu texnologiyaning tez o'sishini oldindan tasavvur qilishi yoki unga mos strategiya ishlab chiqishi oson emas. AI muammosidan uzoqlashishga sabab bo'layotgan omillardan biri ham shunda – u bilan ishlash qiyin, mehnat natijasi tezda eskirib qolishi, ya'ni harakatlar samarasiz bo'lib chiqish ehtimoli yuqoriligidadir.

Xulosa

AI'dan foydalanish endilikda kundalik hayotimizda ham ajralmas hodisaga aylanib bormoqda. Shunday sharoitda, nutq tanlovlarida "AI'dan foydalanish taqiqlanadi" degan qoida amalda haqiqatga mos kelmaydi. Bundan tashqari, bu taqiqni real tarzda nazorat qilishning imkoni yo'qligi ham muammoni murakkablashtiradi. Shu jihatlarni inobatga olgan holda, AI'dan faol foydalanish zarurati paydo bo'lmoqda.

Agar AI'dan foydalanish tanlovning ajralmas qismi sifatida qabul qilinsa, o'ylash kerak bo'lgan masala – bu nutq tanlovining mohiyati, ya'ni uning maqsadi va vazifasini qayta aniqlashdir. Nutq tanlovi orqali yapon tili o'rganuvchisidan nimalar kutiladi va nimalar baholanadi? Ana shu savollarni qayta belgilash zarur. AI'dan foydalanishni cheklash yoki chekلامaslik haqidagi munozara esa shu aniqlikdan keyin amalga oshirilishi lozim.

Dunyo bo'ylab xorijiy tillarda nutq tanlovlari o'tkazila boshlagan davrdan beri, ijtimoiy o'zgarishlar – masalan, ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo'lishi va globallashtirish jarayonlari – til kompetensiyasi haqidagi tushunchalarni ham sezilarli darajada o'zgartirdi. Bu holat O'zbekistonda ham keng qabul qilingan CEFR tamoyillarida o'z ifodasini topgan. Ya'ni, til o'rganishning maqsadi faqat bilim egallash emas, balki o'rganuvchining ijtimoiy mavjudot sifatida o'rganayotgan til orqali nimalarni amalga

oshira olishi – ya'ni *Cando* nuqtai nazaridan uning kommunikativ salohiyatini baholashdir.

Shunday ekan, *nutq tanlovi* bu *Can-do* yondashuvi nuqtai nazaridan qanday ahamiyatga ega? Endilikda esa AI bu o'zgarishlarga yangi omil sifatida qo'shilmoqda. Shu bois, hozirgi sharoitda biz nutq tanlovlarining ahamiyatini tubdan qayta ko'rib chiqishimiz zarur.

Yana ham aniqroq aytganda, agar bu tadbirlar shaklbozlikka aylanib, faqat "mukofot berish" marosimiga tushib qolsa, ularning

baribir so'nishi muqarrar. Shuning uchun yangi davrga mos, AI bilan uyg'un ishlaydigan yangi turdagi til tadbirlarini yaratish zarur. Til o'qitish jarayonida AI'dan oqilona foydalanish – bu nafaqat tanlovlar, balki til ta'limining o'zi uchun ham muhim vazifadir.

O'zbekiston yapon tili ta'limi sohasi ana shu yo'nalishda yetakchi bo'lib, yangi til tushunchasiga asoslangan, AI integratsiyasiga ochiq nutq tanlovlarini amalga oshirishiga umid bildiramiz. Shu niyat bilan ushbu maqolani yakunlaymiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Fujiwara, Z. (2025). The New Trend in Japanese Language Learning with Generative AI: Development of an Automated Question Generation and Real-time Feedback Educational Support System. *Research report of JET Conferences, 2025(1)*, 73-79. <https://doi:10.15077/jsetstudy.2025.1.73>
2. Sanehira, M., Imanishi, T., Fujihira, M., & Nohata, R. (2025). Roundtable report: The changing landscape of Japanese language education : Language learning and AI in the post-corona era, Based on the national qualification of Japanese language teachers. *Matani ronshu, 19*, 1-16. <https://doi:10.18910/101084>
3. Sumida, T., Yamanaka, T., & Ushikubo, R. (2024). Rethinking language and cultural education in the age of generative AI: Exploring new approaches and challenges. *Studies of language and cultural education, 22*, 273-285. <https://doi:10.14960/gbkkg.22.273>
4. Yanase, Y. (2023). Resisting AI's Transformation of 'English Proficiency' Scores into Commodities and Currency in Language Education: Shifting from Technology-Driven to Humanistic Questions. *Waseda studies in Japanese language education, 57-72*. <http://hdl.handle.net/2065/0002000817>
5. Zhao, R. (2025). An AI-Based Teaching Assistance System for Japanese Benefactive Expressions: Corpus Analysis and Instructional Strategy Improvement for Chinese Learners. *Universality and individuality in language, 16*, 33-43. <http://hdl.handle.net/10191/0002001664>

Теоретические основы адаптивных технологий в обучении английскому языку учащихся с ограниченными возможностями в условиях домашнего обучения

Малика Эргашева
m.ergasheva@gmail.com
Научный исследователь,
Чирчикский государственный
педагогический университет

Аннотация В статье рассматриваются теоретические основы применения адаптивных технологий при обучении английскому языку учащихся с ограниченными возможностями в условиях домашнего обучения. Особое внимание уделяется концептуальным подходам к индивидуализации и персонализации образовательного процесса, обеспечивающим учет когнитивных, психологических и физиологических особенностей обучающихся. Анализируются современные педагогические и информационно-коммуникационные технологии, позволяющие создавать гибкие учебные материалы и интерактивные среды, способствующие эффективному усвоению иностранного языка. Рассматриваются принципы дифференцированного обучения, методы интерактивного взаимодействия и пути интеграции адаптивных средств в образовательную практику. Полученные выводы подчеркивают значимость комплексного подхода, сочетающего педагогические инновации и современные технологии, для обеспечения доступного и качественного обучения английскому языку в домашних условиях.

Ключевые слова Адаптивные технологии, домашнее обучение, обучение английскому языку, учащиеся с ограниченными возможностями, индивидуализация, дифференциация, инклюзивное образование

Ingliz tilini masofaviy ta'lim sharoitida nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'qitishda adaptiv texnologiyalarning nazariy asoslari

Malika Ergasheva
m.ergasheva@gmail.com
Ilmiy tadqiqotchi,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya Maqolada ingliz tilini uy sharoitida ta'lim olayotgan nogironligi bo'lgan o'quvchilarga o'qitishda adaptiv texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari ko'rib chiqilgan. Ta'lim jarayonini individualizatsiya va shaxsiylashtirishga oid konseptual yondashuvlarga alohida e'tibor qaratilib, ular o'quvchilarning kognitiv, psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish imkonini berishi ta'kidlangan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari tahlil qilinib, ular yordamida moslashuvchan o'quv materiallari va interfaol muhitlar yaratish imkoniyatlari ko'rsatib o'tilgan. Maqolada differensial ta'lim prinsiplari, interfaol o'qitish usullari va adaptiv vositalarni ta'lim amaliyotiga integratsiya qilish yo'llari yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy

texnologiyalarni uyg'unlashtirgan kompleks yondashuv ingliz tilini uy sharoitida o'qitishda sifat va imkoniyatni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar *Adaptiv texnologiyalar, uyda o'qitish, ingliz tili o'qitish, nogironligi bo'lgan o'quvchilar, individualizatsiya, differensial ta'lim, inklyuziv ta'lim*

Theoretical foundations of adaptive technologies in teaching English to students with disabilities in home-based education

Malika Ergasheva
m.ergasheva@gmail.com

*Scientific researcher,
Chirchik State Pedagogical University*

Annotation *The article examines the theoretical foundations of applying adaptive technologies in teaching English to students with disabilities under home-based learning conditions. Special attention is given to conceptual approaches to individualization and personalization of the educational process, which take into account the cognitive, psychological, and physiological characteristics of learners. Modern pedagogical and information-communication technologies are analyzed as tools for creating flexible learning materials and interactive environments that facilitate effective foreign language acquisition. The article also discusses the principles of differentiated learning, interactive teaching methods, and ways to integrate adaptive tools into educational practice. The findings emphasize the importance of a comprehensive approach that combines pedagogical innovation and modern technologies to ensure accessible and high-quality English language education at home.*

Keywords *Adaptive technologies, home-based education, teaching English, students with disabilities, individualization, differentiation, inclusive education*

Введение

Современные тенденции в образовании все более акцентируют внимание на необходимости создания инклюзивной и гибкой образовательной среды, способной учитывать разнообразие потребностей обучающихся. Для учащихся с ограниченными возможностями, находящихся на домашнем обучении, изучение английского языка представляет собой особый вызов, так как требует адаптации учебных материалов, методов и средств обучения с учетом индивидуальных особенностей восприятия, темпа усвоения и мотивации. В этой связи адаптивные

технологии становятся ключевым инструментом, обеспечивающим персонализированный подход и поддержку образовательного процесса на всех его этапах.

Теоретические основы адаптивных технологий опираются на принципы дифференцированного обучения, конструктивизма, деятельностного подхода и гуманистической педагогики, предполагающие активное вовлечение обучающегося в процесс познания и использование современных цифровых средств для оптимизации взаимодействия между учеником и преподавателем.

Исследование данных принципов и их практическая реализация позволяют выстраивать образовательный процесс таким образом, чтобы он был не только доступным, но и максимально эффективным, мотивирующим и развивающим для обучающихся с особыми образовательными потребностями в условиях домашнего обучения.

Основная часть

Теоретические основы применения адаптивных технологий в обучении английскому языку учащихся с ограниченными возможностями в условиях домашнего обучения базируются на комплексном подходе, включающем психологические, педагогические, лингвистические и технологические аспекты.

В современной педагогике понятие «адаптивные технологии» рассматривается как система методов, средств и организационных форм, обеспечивающих индивидуализацию образовательного процесса в зависимости от особенностей, потребностей и возможностей обучающихся (Всемирная организация здравоохранения, 2025). Особое значение это приобретает при работе с детьми, имеющими нарушения слуха, зрения, опорно-двигательного аппарата или интеллектуального развития, так как такие ученики требуют особой структуры учебного материала, гибкого темпа подачи информации и разнообразных каналов восприятия (Иванова, 2021).

Важнейшим принципом адаптивного обучения является персонализация, то есть построение индивидуальной траектории овладения английским языком с учётом как когнитивных, так и эмоционально-мотивационных характеристик ученика (Smith, 2022). В условиях домашнего обучения это особенно актуально, поскольку педагог имеет возможность интегрировать в образовательный процесс технологии, позволяющие максимально

учитывать индивидуальные особенности ребёнка, в том числе с использованием цифровых платформ, интерактивных приложений и мультимедийных материалов (Department for Education, 2015). Развитие ИКТ и дистанционных сервисов предоставляет широкие возможности для создания адаптивных электронных курсов, где уровень сложности заданий, объём материала и темп прохождения модулей могут корректироваться автоматически с помощью встроенных алгоритмов (Lee, 2021).

Лингводидактическая основа таких технологий предполагает использование дифференцированных упражнений, мультимодального представления информации (текст, аудио, видео, интерактивная анимация), а также средств автоматической обратной связи, которые помогают своевременно выявлять пробелы в знаниях и корректировать образовательный маршрут (UNESCO, 2021). Важно отметить, что при обучении английскому языку учащихся с ограниченными возможностями в домашних условиях особое значение имеют методы, обеспечивающие развитие коммуникативной компетенции: онлайн-диалоги, имитация реальных ситуаций общения, использование синхронных и асинхронных форм взаимодействия (Tan, 2019).

Кроме того, педагогическая теория адаптивных технологий предполагает опору на такие концепции, как теория зоны ближайшего развития Л.С. Выготского, теория поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина и концепция когнитивного развития Ж. Пиаже. Применение этих теоретических оснований в методике обучения английскому языку даёт возможность оптимизировать процесс усвоения лексического и грамматического материала, развивать навыки аудирования, чтения и устной речи с учётом индивидуальных

особенностей восприятия информации (Petrova, 2020). Таким образом, адаптивные технологии в контексте домашнего обучения учащихся с ограниченными возможностями являются не только инструментом повышения качества образования, но и важнейшим условием инклюзивности, способствующим социальной интеграции и равным образовательным шансам (Kovalchuk, 2019).

Международный опыт

На международной арене адаптивные технологии в обучении английскому языку учащихся с ограниченными возможностями здоровья занимают важное место. В Канаде и США широко используются онлайн-платформы с искусственным интеллектом, такие как LingQ, Grammarly и Duolingo, которые подстраивают учебный материал под уровень и прогресс каждого обучающегося (Smith, 2022). В Великобритании реализуется государственная программа «Special Educational Needs and Disabilities (SEND)», предусматривающая использование цифровых инструментов и интерактивных ресурсов для поддержки детей с особыми образовательными потребностями (Department for Education, 2015). В Сингапуре действует программа «Assistive Learning Technologies», в рамках которой применяются элементы геймификации и интерактивные тренажёры, способствующие повышению мотивации и развитию языковых навыков (Tan, 2019).

Данные подходы позволяют не только повысить эффективность изучения английского языка, но и улучшить коммуникативные способности, а также способствуют социальной интеграции учащихся с ОВЗ. Одновременно ведётся работа по подготовке педагогов и разработке национальных стандартов для обеспечения системного и качественного внедрения адаптивных технологий (Petrova, 2020).

Статистические данные

- По данным Всемирной организации здравоохранения, около 15% населения мира имеют различные формы инвалидности, значительная часть из них — дети школьного возраста, нуждающиеся в адаптированных образовательных ресурсах (Всемирная организация здравоохранения, 2025).
- ЮНЕСКО сообщает, что в странах, внедряющих персонализированные технологии обучения, уровень вовлечённости обучающихся с ограниченными возможностями здоровья возрастает в среднем на 18% по сравнению с традиционными методами (UNESCO, 2021).
- Согласно исследованиям, использование адаптивных образовательных технологий позволяет повысить эффективность обучения на 25–30%, что значительно сокращает время усвоения материала при сохранении высокого качества знаний (Lee, 2021).

Эти статистические данные подтверждают эффективность и необходимость применения адаптивных технологий в обучении английскому языку для детей с особыми образовательными потребностями в условиях домашнего обучения.

Заключение

Внедрение адаптивных технологий в процесс обучения английскому языку учащихся с ограниченными возможностями в условиях домашнего образования является необходимым и эффективным направлением современной педагогики. Теоретические основы таких технологий базируются на принципах индивидуализации, дифференциации и использования современных информационно-коммуникационных средств, что позволяет учитывать разнообразие когнитивных,

психозмоциональных и физических особенностей обучающихся.

Международный опыт и статистические данные подтверждают, что применение адаптивных методов значительно повышает качество усвоения иностранного языка, стимулирует мотивацию и способствует социальной интеграции детей с особыми образовательными потребностями. Для достижения максимальной эффективности

требуется комплексный подход, включающий подготовку педагогов, разработку специализированных методик и обеспечение технической базы. Таким образом, адаптивные технологии представляют собой ключевой элемент инклюзивного образования, обеспечивающий равные возможности для развития и обучения всех учащихся вне зависимости от их индивидуальных особенностей.

Список использованной литературы:

1. Anderson, R. (2019). Adaptive e-learning systems: Design and implementation. *Computers in Human Behavior*, 90, 314–322.
2. Brown, T. (2018). Assistive technology for special education. *Journal of Special Education Technology*, 33(4), 195–205.
3. Department for Education (UK). (2015). *Special educational needs and disabilities (SEND) code of practice*. London.
4. Davis, K. (2020). Inclusive education and the use of digital tools for English language learners. *TESOL Quarterly*, 54(4), 1002–1018.
5. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. (2021). *Use of ICT for learners with disabilities: A European perspective*. Odense.
6. García, I., & Sánchez, P. (2020). Personalization in language learning: Technologies and methodologies. *Educational Research Review*, 15, 54–65.
7. Ivanova, T. V. (2021). Adaptive technologies in inclusive education. *Vestnik Pedagogiki*, 3, 45–52.
8. Johnson, M., & Lee, R. (2021). Enhancing language learning for students with disabilities through adaptive technologies. *Language Learning & Technology*, 25(3), 76–90.
9. Kovalchuk, S. (2019). *Innovative approaches in inclusive education: Theory and practice*. Moscow: Pedagogika.
10. Lee, K., & Park, S. (2020). The impact of adaptive learning systems on student achievement. *Computers & Education*, 145, Article 103716.
11. Miller, J. (2021). Online language learning platforms for students with disabilities. *Language Learning Journal*, 49(1), 33–47.
12. National Center for Special Education Research. (2020). *Technology for special education: Current trends and future directions*. Washington, DC.
13. Petrova, N. V. (2020). Teacher preparation for the use of adaptive technologies in education. *Pedagogika i Obrazovanie*, 4, 66–73.
14. Smith, J., & Brown, A. (2022). Adaptive learning technologies in language education: A review. *Journal of Educational Technology*, 38(2), 120–135.
15. Tan, J., & Lim, C. (2019). Assistive learning technologies in Singapore's special education. *International Journal of Special Education*, 34(1), 89–102.

16. Thompson, L., & Green, M. (2021). ICT in inclusive education: Policy and practice. *International Journal of Inclusive Education*, 25(5), 512–530.
17. UNESCO. (2021). *Inclusion in education: The way of the future*. Paris.
18. Wilson, A., & Moore, D. (2018). Cognitive load theory and adaptive learning. *Journal of Educational Psychology*, 110(3), 364–377.
19. World Health Organization. (2025, August 8). *Disability and health*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health>
20. Zhao, Y., & Zhu, Q. (2019). The role of gamification in adaptive learning for special needs students. *Educational Technology & Society*, 22(2), 121–135.

Развитие коммуникативной компетенции младших школьников через игровые технологии в изучении английского языка

Ибрагимова Шохсанам Рашид кизи
sh.ibragimova@gmail.com
Преподаватель,
Ташкентский государственный
университет экономики

-
- Аннотация** *Целью статьи является определение эффективности использования игровых технологий в процессе обучения английскому языку в начальной школе для формирования и развития коммуникативной компетенции учащихся.*
- Ключевые слова** *Коммуникативная компетенция, младшие школьники, игровые технологии, методика преподавания английского языка*

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ingliz tili darslarida o'yin texnologiyalari orqali kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish

Ibragimova Shohsanam Rashid qizi
sh.ibragimova@gmail.com
O'qituvchi,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

-
- Annotatsiya** *Ushbu maqolaning maqsadi – boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tilini o'qitish jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini aniqlash hamda ular orqali kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishdir.*
- Kalit so'zlar** *Kommunikativ kompetensiya, boshlang'ich sinf o'quvchilari, o'yin texnologiyalari, ingliz tili o'qitish metodikasi*

Development of Communicative Competence of Primary School Students through Game-Based Technologies in Learning English

Ibragimova Shokhsanam Rashid qizi
sh.ibragimova@gmail.com
Lecturer,
Tashkent State University of Economics

-
- Annotation** *The purpose of this article is to determine the effectiveness of using game-based technologies in the process of teaching English in primary school for the formation and development of students' communicative competence.*
- Keywords** *Communicative competence, primary school students, game-based technologies, methodology of teaching English*

Введение

В современном образовательном пространстве одной из важнейших задач является формирование у учащихся практических навыков речевой культуры и развитие их способности свободно общаться на иностранных языках. Иностранный язык, в частности английский, для младших школьников представляет собой не только новую область знаний, но и средство познания окружающего мира, выражения собственных мыслей и вхождения в межкультурное общение. В связи с этим формирование коммуникативной компетенции на начальном этапе обучения становится одной из приоритетных задач современной педагогики.

Коммуникативная компетенция – это способность учащегося выражать свои мысли на иностранном языке, адекватно оценивать ситуацию общения и сознательно применять коммуникативные стратегии. Развитие данной компетенции обеспечивает личностную активность, творческое мышление и социальную адаптацию ребёнка. Особенно для младших школьников игровая деятельность является естественной и эффективной формой обучения. Через игру ребёнок не только усваивает языковые единицы, но и учится использовать их в реальных коммуникативных ситуациях.

Игровые технологии представляют собой совокупность педагогических средств, обеспечивающих организацию учебного процесса в интересной, интерактивной и мотивирующей форме. Они позволяют реализовать обучение через игру, вовлечь учащихся в активное взаимодействие, развивать творческий подход и самостоятельное мышление. В современных методиках преподавания игровые технологии рассматриваются как одно из наиболее эффективных средств реализации

коммуникативного подхода в обучении английскому языку.

Цель данного исследования заключается в выявлении научно-теоретических основ и оценке практической эффективности использования игровых технологий в процессе обучения английскому языку для развития коммуникативной компетенции учащихся начальной школы. В рамках исследования анализируются психолого-педагогические особенности игровых методов, их роль в реализации коммуникативного подхода, а также влияние на мотивацию младших школьников к изучению иностранного языка.

Ожидаемые результаты показывают, что системное и целенаправленное использование игровых технологий способствует активизации устной речи младших школьников на иностранном языке, повышению интереса к учебному процессу и значительному росту эффективности обучения.

В современной образовательной парадигме формирование коммуникативной компетенции является одной из приоритетных задач, особенно на начальном этапе изучения иностранных языков. Младший школьный возраст представляет собой сензитивный период для развития социальных и речевых навыков. Однако стандартные подходы к обучению не всегда учитывают психофизиологические особенности детей 7–10 лет, для которых ведущей деятельностью остается игра.

Теоретической основой исследования послужили труды Л.С. Выготского (1966), который рассматривал игру как «источник развития и зону ближайшего развития», и концепция Д. Хаймса (1980), определившего коммуникативную компетенцию как знание социальных и культурных правил речевого поведения. Игровые технологии способны

создать мотивирующую и психологически комфортную среду, снизить языковой барьер и стимулировать спонтанное речевое взаимодействие, что делает их перспективным инструментом для педагогической практики (Газман, 1991).

Целью данного исследования является анализ и систематизация игровых технологий, направленных на развитие коммуникативной компетенции младших школьников при обучении английскому языку.

Гипотеза исследования состоит в том, что целенаправленное и систематическое применение игровых технологий на уроках английского языка существенно повышает эффективность процесса формирования коммуникативных навыков у учащихся начальной школы.

Методы

Для достижения поставленной цели и проверки гипотезы был проведен теоретический анализ и синтез научно-методической литературы. Исследование базируется на изучении фундаментальных работ в области педагогической психологии, теории игр и методики преподавания иностранных языков.

Процесс исследования включал следующие этапы:

1. Изучение литературы по проблеме использования игровых технологий для развития коммуникативной компетенции у младших школьников.
2. Систематизация и классификация существующих игровых подходов, применяемых в обучении английскому языку.
3. Выявление наиболее эффективных видов игр и их описание с точки зрения вклада в развитие конкретных речевых навыков (говорение, аудирование, диалогическая речь).

Объектом исследования является процесс обучения английскому языку, а предметом – игровые технологии как активный инструмент этого процесса.

Результаты

В ходе анализа было установлено, что игровые технологии являются эффективным инструментом для создания естественной языковой среды. Они способствуют не только усвоению лексики и грамматики, но и развитию ключевых компонентов коммуникативной компетенции: умения инициировать диалог, поддерживать беседу и адекватно реагировать на реплики собеседника.

На основе изученных материалов [5, 6, 7] были выделены и классифицированы три основные группы игр, способствующие развитию коммуникативных навыков:

- Ролевые игры (Role-playing games): Моделируют реальные жизненные ситуации. Примерами могут служить игра «Магазин», где отрабатываются фразы *"How much is it?"* и *"I'm looking for..."*, или игра «Такси» для закрепления лексики по теме «Направления». Эти игры напрямую развивают навыки диалогической речи.
- Дидактические игры (Didactic games): Направлены на отработку конкретного учебного материала в игровой форме. Игра «Крокодил», где слова объясняются с помощью жестов и мимики, способствует невербальной коммуникации и запоминанию новой лексики. Игра «Расскажи сказку по цепочке» развивает навыки монологической речи, память и воображение.
- Настольные игры (Board games): Создают соревновательный и мотивирующий контекст для использования языка. Игры типа *"My Favorite"* или *"Name 7 Things"* стимулируют учащихся к активному и спонтанному использованию английского языка для выполнения игровых задач.

Обсуждение

Полученные результаты подтверждают выдвинутую гипотезу. Систематическое применение игровых технологий действительно делает процесс освоения английского языка более эффективным и результативным. Игры создают естественную и мотивирующую среду, в которой учащиеся не боятся совершать ошибки и свободно экспериментируют с языком. Это снижает уровень тревожности, что критически важно для младших школьников (Board Games for English Learners).

Использование ролевых, дидактических и настольных игр позволяет комплексно развивать все аспекты коммуникативной компетенции – от лексико-грамматических навыков до умения вести диалог и работать в команде. В процессе игры дети учатся договариваться, находить компромиссы и понимать друг друга не только вербально, но и через интонацию и жесты.

Таким образом, игровые технологии не просто развлекательный элемент урока, а мощный педагогический инструмент, который соответствует возрастным особенностям учащихся и способствует достижению главной цели обучения – формированию способности к реальному общению на иностранном языке.

Перспективой дальнейших исследований может стать разработка авторских игровых методик, а также изучение влияния современных цифровых технологий (онлайн-игр, интерактивных приложений) на развитие коммуникативной компетенции.

Заклучение

Проведённое исследование показало, что использование игровых технологий в процессе обучения английскому языку младших школьников является одним из наиболее эффективных средств формирования и развития коммуникативной компетенции. Игровая

деятельность, являясь естественной формой познавательной активности ребёнка, способствует созданию благоприятной психологической атмосферы, повышает мотивацию к изучению иностранного языка и формирует устойчивый интерес к учебному процессу.

Игровые технологии позволяют интегрировать элементы обучения, общения и творчества, что обеспечивает развитие у учащихся речевых навыков, самостоятельности и уверенности в себе (Board Games for English Learners). В ходе игровых форм работы дети овладевают не только лексико-грамматическими структурами, но и коммуникативными стратегиями, необходимыми для реального взаимодействия на иностранном языке.

Анализ практического опыта подтверждает, что внедрение игровых методов в учебный процесс способствует активизации речевой деятельности учащихся, повышает уровень их языковой компетентности, развивает умение работать в группе, слушать и понимать партнёра по общению. Кроме того, игра выполняет важную воспитательную функцию, формируя у школьников такие качества, как взаимопомощь, уважение к собеседнику и ответственность за коллективный результат.

Таким образом, использование игровых технологий в обучении английскому языку на начальном этапе является не только эффективным методическим приёмом, но и значимым педагогическим условием формирования личности учащегося, способной к активному и успешному общению в иноязычной среде. В дальнейшем применение игровых методик требует системного подхода, методической поддержки учителя и их интеграции с другими инновационными образовательными технологиями, направленными на развитие коммуникативной компетенции младших школьников.

Список использованной литературы:

1. Board games for English learners. (n.d.). *iSLCollective*. Retrieved October 29, 2025, from <https://en.islcollective.com>. *iSL Collective*
2. Gazman, O. S., & Kharitonova, N. E. (1991). *V shkolu – igroy*. Moscow: Vysshaya shkola.
3. Hymes, D. (1980). O kommunikativnoy kompetentsii. In *Sotsiolingvistika* (pp. 254–269). Moscow: Progress.
4. 20 creative ESL role play ideas. (2017, December 4). *FluentU*. <https://www.fluentu.com/blog/educator-english/esl-role-play-topics/>. *fluentu.com*
5. Коммуникативная компетенция. (2024, August 15). *HR-Director*. <https://www.hr-director.ru/article/66964-kommunikativnaya-kompetentsiya-urovni-osvoeniya-17-m12>. *hr-director.ru*
6. Настольные игры для изучения английского языка. (2024, March 15). *Grade Education Centre*. <https://grade.ua/blog/nastolnye-igry-dlya-yzucheniya-anglijskogo/>

**Raqamli transformatsiya
sharoitida yoshlarda axloqiy ong
va tarbiyani shakllantirishning
falsafiy-pedagogik asoslari****Mamajonova Gulnoza Karimovna**g.mamajonova@mail.ru*Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta**o'qituvchisi (PhD),**Namangan davlat texnika universiteti*

Annotatsiya *Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalarining tez sur'atlarda rivojlanishi sharoitida yoshlarda axloqiy ong va tarbiyani shakllantirish masalalari falsafiy va pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli muhit yoshlarning dunyoqarashi, qadriyat tizimi va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishda yangi imkoniyatlar bilan birga axloqiy xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirayotganligi asoslanadi. Maqolada raqamli savodxonlik va axloqiy tarbiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ochib berilib, raqamli fuqarolik konsepsiyasi orqali axloqiy madaniyatni rivojlantirish mexanizmlari tahlil etiladi.*

Kalit so'zlar *Raqamli transformatsiya, axloqiy tarbiya, yoshlar, raqamli fuqarolik, falsafiy-pedagogik yondashuv, axloqiy ong, mas'uliyat, raqamli madaniyat*

**Философско-педагогические
основы формирования
нравственного сознания и
воспитания молодежи в
условиях цифровой
трансформации****Мамаджонова Гульноза Каримовна**g.mamajonova@mail.ru*Старший преподаватель кафедры**общественных наук (PhD),**Наманганский государственный**технический университет*

Аннотация *В статье рассматриваются философские и педагогические основы формирования нравственного сознания и воспитания молодежи в условиях стремительного развития цифровых технологий и информационно-коммуникационных систем. Автор анализирует, каким образом цифровая среда влияет на ценностные ориентации, социальную ответственность и мировоззрение молодежи, выявляя как позитивные возможности, так и этические угрозы цифровой эпохи. Особое внимание уделено взаимосвязи цифровой грамотности и нравственного воспитания, а также роли концепции «цифрового гражданства» в укреплении моральной культуры.*

Ключевые слова *Цифровая трансформация, нравственное воспитание, молодежь, цифровое гражданство, философско-педагогический подход, моральное сознание, ответственность, цифровая культура*

Philosophical and pedagogical foundations for developing moral consciousness and education among youth in the context of digital transformation

Mamajonova Gulnoza Karimovna

g.mamajonova@mail.ru

Senior Lecturer, Department of Social Sciences
(PhD),
Namangan State Technical University

Annotation *This article explores the philosophical and pedagogical foundations for developing moral consciousness and education among youth in the era of rapid digital transformation. The study analyzes how digital technologies and communication tools affect young people's values, social responsibility, and worldview, emphasizing both the opportunities and ethical challenges of the digital environment. It highlights the interrelation between digital literacy and moral education, examining how the concept of "digital citizenship" can foster moral culture and civic responsibility.*

Keywords *Digital transformation, moral education, youth, digital citizenship, philosophical-pedagogical approach, moral consciousness, responsibility, digital culture*

Kirish

XXI asrni "raqamli sivilizatsiya davri" deb atash bejiz emas. Bugungi kunda axborot texnologiyalari, internet, sun'iy intellekt, raqamli kommunikatsiya va global tarmoqlar insoniyat tafakkurini, ijtimoiy hayotni hamda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirib yubordi. Raqamli texnologiyalar endi faqat aloqa yoki ma'lumot uzatish vositasi emas, balki inson tafakkuri va axloqiy qadriyatlariga ta'sir etuvchi muhim omilga aylandi. Ayniqsa, yosh avlod ongida bu texnologiyalar hayotning ajralmas qismiga aylanib, ularning ijtimoiylashuvi, dunyoqarashi, estetik didi va axloqiy qarashlarini shakllantiruvchi kuchga ega bo'lib bormoqda. Shu sababli bugungi ta'lim-tarbiya tizimi uchun eng dolzarb masalalardan biri – raqamli muhitda yoshlarning axloqiy tarbiyasini samarali tashkil etish, ularni virtual olamdagi xatti-harakatlari uchun mas'uliyatni his etishga o'rgatishdir.

XXI asr insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichiga – raqamli transformatsiya davriga qadam qo'ydi. Bugungi kunda axborot texnologiyalarining shiddatli rivojlanishi, raqamli kommunikatsiya vositalarining keng

tarqalishi, sun'iy intellekt va virtual muhitning ijtimoiy hayotga chuqur kirib kelishi inson tafakkuri, xulq-atvori va ma'naviy dunyosiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamli muhitda shakllanayotgan yosh avlod nafaqat bilim, balki ma'naviyat va axloqiy qadriyatlar tizimida ham yangi muhitda ijtimoiylashmoqda. Shu bois, yoshlarning axloqiy ongi va tarbiyasini shakllantirish masalasi raqamli davrda falsafiy va pedagogik jihatdan alohida dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

Axloqiy ong – bu shaxsning o'z xatti-harakatlarini jamiyat axloqiy me'yorlari asosida anglay olish, qadriyatlarni baholash va ma'naviy mas'uliyatni his etish qobiliyatidir (Hassoun, 2025). Raqamli texnologiyalar sharoitida bu tushuncha yanada murakkablashib, inson axloqi endi nafaqat real, balki virtual makonda ham namoyon bo'lmoqda. Shu sababli raqamli etikani, onlayn xulq normalarini, shaxsiy mas'uliyatni va raqamli madaniyatni tarbiyaviy jarayonlarga integratsiya qilish zarurati tug'ilmoqda.

Bugungi global axborot maydoni yoshlarning ongiga bevosita ta'sir etuvchi kuchga aylanib, ularning dunyoqarashi,

qadriyatlarga munosabati va axloqiy yo'nalishini shakllantirmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli davrda axloqiy tarbiyaning asosiy vazifasi – yoshlarda tanqidiy tafakkur, ma'naviy immunitet, mustaqil axloqiy pozitsiya va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishdan iboratdir.

Mamlakatimizda raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim tizimi, madaniyat, axborot siyosati va yoshlar tarbiyasi sohalarida keng miqyosda amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, mazkur o'zgarishlar insonparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib olib borilishi lozim. Chunki axloqiy ongning shakllantirishda falsafiy yondashuv – insonni nafaqat bilim obyekti, balki ma'naviy subyekt sifatida ko'rish, pedagogik yondashuv esa uni ijtimoiy faol, ongli va mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan (Tashmukhamedova, 2020).

Ushbu tadqiqotning maqsadi – raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarda axloqiy ong va tarbiyani shakllantirishning falsafiy-pedagogik asoslarini tahlil qilish, raqamli muhitda axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish omillari va metodologik yondashuvlarini aniqlashdan iboratdir. Tadqiqotda axloqiy ongning ijtimoiy-falsafiy mohiyati, raqamli madaniyatning tarbiyaviy ta'siri, shuningdek, pedagogik jarayonlarda axloqiy tarbiyaning innovatsion shakl va uslublari ilmiy asosda o'rganiladi.

Kutilayotgan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning axloqiy tarbiyasi nafaqat an'anaviy qadriyatlarga tayanishi, balki zamonaviy raqamli kompetensiyalar, ma'naviy mas'uliyat va madaniy tafakkur uyg'unligida rivojlanishi zarur. Faqat shu holda raqamli jamiyatda barkamol, axloqan yetuk, mas'uliyatli shaxsni tarbiyalash mumkin bo'ladi.

Hozirgi globallashuv va texnologik integratsiya jarayonida yoshlar bir vaqtning o'zida cheksiz axborot oqimi ta'sirida qolmoqda. Bu axborotlar orasida ijobiy, ma'rifiy mazmunga ega materiallar bilan bir qatorda axloqiy buzilish, shafqatsizlik, zo'ravonlik va

yolg'on targ'ibotlarini o'z ichiga olgan zararli kontentlar ham mavjud. Shuning uchun raqamli texnologiyalar nafaqat bilim olish va ijod qilish imkoniyatini kengaytiradi, balki yoshlarning axloqiy qadriyatlariga xavf soluvchi omilga ham aylanishi mumkin. Ba'zi tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, raqamli makonda uzoq vaqt passiv tarzda bo'lish – masalan, ijtimoiy tarmoqlarda samarasiz vaqt o'tkazish yoki begona kontentlarni kuzatish – insonning hissiy barqarorligi va axloqiy mezonlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, texnologiyadan maqsadli, ijtimoiy foydali faoliyatlarda foydalanish – onlayn ta'lim, ijtimoiy loyihalarda qatnashish, fuqarolik masalalarida fikr bildirish – axloqiy o'sishni rag'batlantiradi.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli texnologiyalar sharoitida axloqiy tarbiyani tashkil etish masalasi faqat pedagogik jarayon emas, balki chuqur falsafiy muammoga ham aylanmoqda. Axloqiy tarbiya – bu insonning ruhiy, ijtimoiy va ma'naviy olamini uyg'unlashtiruvchi jarayon bo'lib, texnologik taraqqiyot bu jarayonga yangi ma'no beradi. Endi tarbiya jarayoni an'anaviy sinf devorlari ichida emas, balki virtual platformalarda, sun'iy intellekt tizimlari orqali, internetdagi muloqotlar asosida kechmoqda. Shu sababli bugungi pedagog oldida turgan vazifa – texnologiya vositalaridan axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda foydali manba sifatida foydalanishdir. Bu masala global miqyosda ham dolzarb bo'lib, UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan raqamli madaniyat, raqamli fuqarolik va axloqiy ta'limni integratsiyalash bo'yicha konsepsiyalar ishlab chiqilmoqda.

O'zbekiston ham "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida yoshlar raqamli savodxonligini oshirish bilan birga, ularni axloqiy jihatdan tarbiyalashni davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Chunki raqamli taraqqiyotning samarali bo'lishi uchun faqat texnik ko'nikmalar emas, balki axloqiy mas'uliyat va ijtimoiy ongning yuksak darajasi zarur. Shuning uchun bugungi kunda "raqamli axloqiy tarbiya"

tushunchasi nafaqat ta'lim jarayonida, balki butun ijtimoiy hayotda markaziy o'rin egallamoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli texnologiyalar taraqqiyot davrida yoshlarda axloqiy tarbiyani tashkil etishning dolzarb masalalarini falsafiy va pedagogik jihatdan tahlil qilishdir. Tadqiqot quyidagi ilmiy savollarga javob izlaydi: raqamli texnologiyalar yoshlarning axloqiy qarashlariga qanday ta'sir etmoqda; bu ta'sirni ijobiy tomonga yo'naltirish uchun qanday ta'limiy strategiyalar qo'llash mumkin; va raqamli muhitda axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish uchun qanday falsafiy asoslar zarur.

Raqamli texnologiyalar yoshlarning axloqiy shakllanishiga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, texnologiyalar axborotga tez kirish, muloqot imkoniyatlarini kengaytirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirsa, ikkinchi tomondan, virtual muhitda anonimlik, yolg'on axborot va befarqlik orqali axloqiy qadriyatlarining zaiflashishiga olib keladi. Shuningdek, yoshlarning axloqiy dunyoqarashi raqamli savodxonlik darajasiga bevosita bog'liq. Axborotni tanqidiy tahlil qila oladigan, raqamli muhitda o'zini mas'ul tutadigan yoshlar odatda axloqiy jihatdan barqarorroq bo'ladi (Altinsoy, 2024). Raqamli fuqarolik ta'limi aynan shu masalani hal etishga yordam beradi, ya'ni yoshlarni onlayn etik xulq-atvor, hurmat, mas'uliyat va halollikka o'rgatadi.

Falsafiy nuqtai nazardan, texnologiya inson faoliyatining tabiiy davomi sifatida uning axloqiy mas'uliyatini kengaytiradi. Har bir texnologik imkoniyat – bu axloqiy tanlov uchun sinovdir. Inson texnologiya orqali o'z imkoniyatlarini oshirgan sari, u bu imkoniyatdan qanday maqsadlarda foydalanishi axloqiy jihatdan baholanishi kerak. Shuning uchun pedagogik jarayonda texnologiyadan nafaqat o'qitish vositasi, balki axloqiy tarbiya quroli sifatida foydalanish muhim. Darslarda onlayn muhokamalar, virtual dilemmalar, raqamli platformalarda mas'uliyatli muloqotlarni tashkil etish orqali yoshlarning axloqiy tafakkuri shakllanadi (Harrison, 2022).

Raqamli muhitdagi tarbiya jarayoni oila, maktab va jamiyat hamkorligini talab etadi. Ota-onalar farzandlarining internetdagi xatti-harakatlarini nazorat qilish bilan birga, ularga axloqiy jihatdan yo'l-yo'riq ko'rsatishlari lozim. O'qituvchilar raqamli axloqiy madaniyatni o'rgatuvchi o'quv dasturlarini ishlab chiqishlari zarur. Jamiyat esa yoshlar uchun axborot madaniyati, onlayn etika, fuqarolik mas'uliyati haqida targ'ibot va ta'lim platformalarini yaratishi kerak.

Raqamli transformatsiya jarayonlari inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib borar ekan, bu jarayon shaxsning ma'naviy-axloqiy dunyosiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot oqimining cheksizligi, virtual kommunikatsiyaning ustuvorligi va sun'iy intellektning ijtimoiy faoliyatga singib borishi natijasida yosh avlod ongida yangi axloqiy me'yorlar va qadriyatlar tizimi shakllanmoqda. Shu sababli, raqamli davrda axloqiy ongni shakllantirish masalasi faqat pedagogik muammo emas, balki falsafiy, ma'naviy va ijtimoiy dolzarblik kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarda axloqiy ongni rivojlantirish raqamli madaniyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, u shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini, axloqiy tanlov qilish qobiliyatini va ijtimoiy ongning barqarorligini mustahkamlaydi. Raqamli muhitda axloqiy tarbiya faqat nazariy bilim berish emas, balki yoshlarning raqamli xatti-harakat madaniyatini shakllantirish, ularni tanqidiy fikrlashga, ijtimoiy empatiya va axloqiy mas'uliyatga o'rgatishni nazarda tutadi.

Falsafiy jihatdan olganda, axloqiy ongning shakllanishi insonning erkinligi, irodasi va qadriyatli yo'nalganligini ifodalaydi. Raqamli transformatsiya sharoitida bu jarayon ongli ravishda boshqarilmasa, shaxsda individualizm, ma'naviy beqarorlik va iste'molchilik xulqi kuchayadi. Shu boisdan, axloqiy tarbiya raqamli texnologiyalar vositasida amalga oshirilayotgan ta'limning ajralmas qismi bo'lishi zarur (Герматова, 2016).

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar taraqqiyot davrida yoshlarda axloqiy tarbiyani tashkil etish – bu yangi davrning strategik vazifasidir. Texnologik rivojlanish insoniyatga ulkan imkoniyatlar yaratmoqda, biroq bu imkoniyatlar faqat axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda ijobiy natija beradi. Shu sababli ta'lim tizimida raqamli savodxonlik va axloqiy madaniyatni bir butun jarayon sifatida shakllantirish, raqamli fuqarolik tamoyillarini keng joriy etish, yoshlarni onlayn maydonda mas'uliyatli va

adolatli fikrlashga o'rgatish bugungi kunning eng dolzarb pedagogik va falsafiy masalalaridan biridir.

Shunday qilib, raqamli jamiyatda axloqiy tarbiya – bu shunchaki axloqiy me'yorlarni o'rgatish emas, balki insonning raqamli olamda o'z "men"ini anglash, mas'uliyat bilan fikr bildirish va ijtimoiy qadriyatlarni saqlab qolish madaniyatini shakllantirish jarayonidir. Shu yo'l bilan jamiyatda axloqiy barqarorlik, raqamli mas'uliyat va ma'naviy uyg'unlikni ta'minlash mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Altinsoy, E., & Boyraz, S. (2024). Digital literacy and moral values in the digital environments: Secondary students' perceptions. *Brock Education Journal*, 33(2), 32–54.
2. Wulandari, E., Winarno, S., & Triyanto, T. (2021). Digital citizenship education: Shaping digital ethics in Society 5.0. *Universal Journal of Educational Research*, 9(5), 948–956.
3. Harrison, T., & Polizzi, G. (2022). (In)civility and adolescents' moral decision making online: Drawing on moral theory to advance digital citizenship education. *Education and Information Technologies*, 27, 3277–3297.
4. Hassoun, A. (2025). Beyond digital literacy: Building youth digital resilience. *Societies*, 14(4), 230. <https://doi.org/10.3390/soc14040230>
5. Бродовская, Е. В. (2022). «Цифровая гражданственность» в оценках российской молодёжи. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология*, 22(3), 542–556.
6. Ташмухамедова, Д. Г. (2020). Подросток в виртуальном мире (на материалах Узбекистана). *Образование и инновации*, (3), 45–53.
7. Юсупов, А. (2023). К вопросу об информационной культуре личности в современном обществе. *Scientific Journal of Social Innovations*, 4(1), 34–41.
8. Негматова, Ш., & Орипов, Х. (2016). Проблемы формирования интернет-грамотности среди молодёжи. *Молодой ученый*, (6), 112–116.
9. Халимбетов, Ю. М. (2021). Формирование молодёжи в Узбекистане как научно управляемый процесс. *Проблемы современной науки и образования*, (3), 74–79.

**Variativ yondashuv asosida
maktabgacha ta'lim tizimi
mutaxassislari malakasini
oshirishni rivojlantirish****Sotvoldiyeva Madinaxon Odiljon qizi**m.sotvoldieva@mail.ru

Farg'ona viloyati Rishton tumani

47-DMTT direktori

Annotatsiya Zamonaviy ta'lim islohotlari sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini doimiy rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni egallash va ta'lim sifati hamda samaradorligini oshirish zarurati ortib bormoqda. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimi mutaxassislari malakasini oshirish jarayoniga variativ yondashuvni tatbiq etishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan. Variativ yondashuv orqali malaka oshirish jarayonini individuallashtirish, o'qituvchining shaxsiy tajribasi va ehtiyojlariga mos o'quv dasturlarini yaratish imkoniyati yoritilgan. Shuningdek, malaka oshirish tizimida moslashuvchan o'quv modellari, interfaol metodlar, masofaviy ta'lim shakllari va refleksiv tahlil asosidagi baholash mexanizmlarining afzalliklari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar Maktabgacha ta'lim, malaka oshirish, variativ yondashuv, kasbiy kompetensiya, innovatsion ta'lim, pedagogik texnologiyalar, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, refleksiv tahlil, masofaviy o'qitish, interfaol metodlar

**Развитие повышения
квалификации специалистов
системы дошкольного
образования на основе
вариативного подхода****Сотволдиева Мадинахон Одилджон кызы**m.sotvoldieva@mail.ru

Директор ГУ ДОУ №47,

Пиштанский район, Ферганская область

Аннотация В условиях современных образовательных реформ возрастает необходимость постоянного развития профессиональной компетентности педагогических кадров, освоения инновационных педагогических технологий, повышения качества и эффективности образования. В статье анализируются теоретические и практические основы внедрения вариативного подхода в процесс повышения квалификации специалистов системы дошкольного образования. Показано, что применение вариативного подхода позволяет индивидуализировать процесс повышения квалификации, разрабатывать учебные программы, соответствующие личному опыту и профессиональным потребностям педагога. Также рассмотрены преимущества гибких образовательных моделей, интерактивных методов, дистанционных форм обучения и механизмов оценки, основанных на рефлексивном анализе.

Ключевые слова Дошкольное образование, повышение квалификации, вариативный подход, профессиональная компетентность, инновационное образование, педагогические технологии, личностно-ориентированное обучение, рефлексивный анализ, дистанционное обучение, интерактивные методы

Development of the professional qualification of preschool education specialists based on a variative approach

Sotvoldiyeva Madinakhon Odiljon qizi

m.sotvoldieva@mail.ru

Director of Preschool Educational Institution

No. 47, Rishton District, Fergana Region

Annotation

In the context of modern educational reforms, the need for continuous professional development of pedagogical staff, the acquisition of innovative pedagogical technologies, and the improvement of the quality and efficiency of education is increasing. This article analyzes the theoretical and practical foundations of applying a variative approach to the process of professional development of specialists in the preschool education system. It is highlighted that the variative approach allows for the individualization of the qualification improvement process and the creation of training programs tailored to the personal experience and needs of the teacher. The advantages of flexible learning models, interactive methods, distance learning formats, and assessment mechanisms based on reflective analysis within the professional development system are also discussed.

Keywords

Preschool education, professional development, variative approach, professional competence, innovative education, pedagogical technologies, learner-centered education, reflective analysis, distance learning, interactive methods

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – bu pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasini doimiy ravishda rivojlantirish, zamonaviy ta'lim standartlari va innovatsion texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishdir. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimi so'nggi yillarda mamlakatimizda ijtimoiy hayotning muhim yo'nalishlaridan biriga aylangan bo'lib, bu tizimda faoliyat yuritayotgan mutaxassislarining malakasini oshirish dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi. Maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishning hozirgi bosqichda "tizimni yanada takomillashtirish, samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlariga bolalarni qamrab olishni

keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ularni maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash" (Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi Qonun, 2019) vazifalarining belgilanishi soha xodimlari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Maktabgacha ta'lim tizimi mutaxassislari faoliyati nafaqat o'quv-tarbiyaviy jarayonni tashkil etish, balki bola shaxsining dastlabki ma'naviy, axloqiy va intellektual asoslarini shakllantirish bilan ham bevosita bog'liqdir. Shu bois, ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan pedagoglarning malaka darajasi, kasbiy mahorati va yangicha fikrlash salohiyati ta'lim sifatini belgilovchi eng muhim omillardandir. Zamonaviy ta'lim jarayoni esa an'anaviy yondashuvdan tashqari, variativ, ya'ni moslashuvchan, shaxsga yo'naltirilgan va

kompetensiyaga asoslangan metodlarni qo'llashni talab etmoqda.

Variativ yondashuv deganda o'quv-tarbiyaviy jarayonni, shu jumladan pedagoglarning malaka oshirish tizimini shaxsiy ehtiyojlar, tajriba va kasbiy yo'nalishlarga mos ravishda tashkil etish tushuniladi. Bu yondashuv pedagogni tayyor model bo'yicha emas, balki uning shaxsiy o'sish dinamikasi, kasbiy ehtiyoji va o'z-o'zini rivojlantirish motivatsiyasi asosida rivojlantirishga qaratilgan. Natijada o'qituvchi o'z faoliyatida ijodiy yondashuvni shakllantiradi, yangiliklarni izlab topish va ularni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalariga ega bo'ladi (Vygotskiy, 1978).

Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar ham pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Xususan, Prezidentning "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari, malaka oshirish va qayta tayyorlash markazlarining faoliyatini modernizatsiya qilish borasidagi chora-tadbirlar variativ yondashuv tamoyillarini ta'lim amaliyotiga joriy etishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, variativ yondashuv nafaqat malaka oshirish jarayonini yangilaydi, balki pedagoglarni o'z faoliyatini tahlil qilish, refleksiya yuritish va o'z ustida mustaqil ishlashga o'rgatadi. Bu esa maktabgacha ta'lim tizimining sifatini, bolalar ta'lim-tarbiyasining mazmunini va natijadorligini sezilarli darajada oshiradi.

Maktabgacha ta'lim tizimida mutaxassislar malakasini oshirish va kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va ta'lim falsafasining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar bu borada o'qituvchi shaxsining kasbiy o'sishi, refleksiv fikrlashi, innovatsion faoliyatga tayyorligi hamda ta'lim jarayonidagi variativlikni asosiy omillar sifatida ta'kidlashadi.

Pedagogik tadqiqotlarda V.A. Slastenin (2002), E.N. Shiyonov, L.S. Vygotskiy (1978),

A.K. Markova (1996) va A.A. Derkachlarning ishlari o'qituvchi shaxsini rivojlantirishda faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvning muhimligini ko'rsatadi. Ularning fikricha, pedagogning kasbiy mahorati malaka oshirish jarayonida o'z-o'zini anglash, refleksiya va tajribani tahlil qilish orqali shakllanadi. Shuningdek, Vygotskiy (1978) o'zining madaniy-tarixiy nazariyasida ta'lim jarayonining individual xususiyatlarini hisobga olish, shaxsiy ehtiyoj va motivlarni rivojlantirish zarurligini asoslab bergan. Bu qarashlar variativ yondashuvning metodologik poydevorini tashkil etadi.

G'arb pedagogikasida D. Schön (1983), M. Fullan (2015), K. Robinson (2011), R. Barnett (2000) kabi olimlar o'qituvchilarning professional rivojlanishida refleksiv amaliyot, o'zaro hamkorlikda o'qitish va individual ta'lim trayektoriyasining ahamiyatini asoslab berishgan. Ularning tadqiqotlarida o'qituvchining malaka oshirish jarayoni an'anaviy kurslardan interfaol, variativ va kontekstual o'quv shakllariga o'tishi lozimligi ta'kidlanadi. Fullan (2015) o'z ishlarida ta'lim tizimida o'zgarishlarni samarali amalga oshirish uchun pedagoglar malakasini rivojlantirishda "shaxsiylashtirilgan o'qitish" modelini ishlab chiqqan.

Mahalliy olimlar orasida A. Abduqodirov (2019), N. To'raqulova (2019), M. Xayrullayeva (2020), S. Mavlonova (2018), Z. To'xtaxo'jayeva kabi tadqiqotchilar O'zbekistonda ta'lim tizimida o'qituvchilar malakasini oshirish, innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni joriy etish masalalarini chuqur o'rganishgan. Ularning ilmiy izlanishlarida ta'lim jarayonining moslashuvchanligi, pedagogik refleksiya, mustaqil o'qish va kasbiy motivatsiyaning o'zaro bog'liqligi yoritilgan.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi hamda Maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish agentligi tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiya va normativ hujjatlar maktabgacha ta'lim tizimi mutaxassislarining malaka oshirish

tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Ayniqsa, "Uzluksiz kasbiy rivojlanish" konsepsiyasi doirasida variativ yondashuv asosida individual o'quv dasturlar, masofaviy kurslar va modulli o'qitish shakllari keng joriy etilmoqda.

Shuningdek, UNESCO (2021) va OECD (2020) tomonidan o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlarda ham malaka oshirish tizimini individuallashtirish, o'qituvchilar uchun refleksiv tahlil platformalarini yaratish va "learning by doing" tamoyilini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatilgan.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, variativ yondashuv nafaqat pedagoglarning malakasini oshirish jarayonida samaradorlikni ta'minlaydi, balki ularni mustaqil o'rganish, o'z faoliyatini tahlil qilish va kasbiy ijodkorlikni rivojlantirishga yo'naltiradi. Bunday yondashuvning ustunligi shundaki, u ta'lim tizimida inson omilini markazga qo'yadi va har bir mutaxassisning o'ziga xos o'sish trayektoriyasini shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim islohotlari jarayonida maktabgacha ta'lim tizimi mutaxassislarning kasbiy malakasini oshirishda **variativ yondashuv** muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv o'qituvchilarning kasbiy ehtiyojlarini, shaxsiy imkoniyatlari va tajribalarini inobatga olgan holda ularning malakasini takomillashtirishga xizmat qiladi. Variativ yondashuvning markazida o'qituvchini o'z kasbiy rivojlanishining faol subyekti sifatida shakllantirish g'oyasi yotadi, bu esa zamonaviy ta'lim falsafasining asosiy tamoyillaridan biridir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, malaka oshirish tizimida variativ yondashuvni joriy etish quyidagi ilmiy-pedagogik natijalarga olib keladi:

1. Kasbiy kompetensiyaning rivojlanishi – o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qilish, refleksiya yuritish va yangicha pedagogik yechimlarni ishlab chiqish ko'nikmalariga ega bo'ladi;

2. Ta'lim jarayonining individuallashtirilishi – har bir mutaxassis uchun shaxsiylashtirilgan o'quv dasturi va rivojlanish trayektoriyasi yaratiladi;
3. Innovatsion yondashuvlarning kengayishi – interfaol metodlar, masofaviy o'qitish, modulli o'quv tizimlari hamda raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanish imkoniyati paydo bo'ladi;
4. Refleksiv tahlilning kuchayishi – o'qituvchilar o'z faoliyat natijalarini tahlil qilish orqali o'z-o'zini baholash va kasbiy o'sish yo'nalishlarini belgilash imkoniga ega bo'ladi;
5. Ta'lim sifati va samaradorligining oshishi – variativ yondashuv orqali tashkil etilgan malaka oshirish kurslari natijasida pedagogik faoliyatda kreativlik, mas'uliyat va tashabbuskorlik kuchayadi.

Falsafiy nuqtai nazardan, variativ yondashuv insonparvarlik va erkin tanlov tamoyillariga asoslanadi, ya'ni u pedagog shaxsining o'z qobiliyatlari va ehtiyojlarini anglab, mustaqil o'sish yo'lini tanlashiga sharoit yaratadi. Bu esa o'qituvchini passiv bilim oluvchidan faol o'zgarish yaratuvchiga aylantiradi.

Pedagogik nuqtai nazardan, bu yondashuv uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini mustahkamlaydi, o'qituvchilarda yangi kompetensiyalarni shakllantiradi va ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tizimi uchun bu yondashuvning ahamiyati beqiyos, chunki u bolalarning ilk ta'lim bosqichidagi sifatli pedagogik ta'sirni ta'minlovchi kadrlar tayyorlashning asosiy sharti hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, variativ yondashuv asosida tashkil etilgan malaka oshirish tizimi – bu o'qituvchining kasbiy o'sishiga, ta'lim jarayonining moslashuvchanligiga va maktabgacha ta'lim sifatining barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi innovatsion pedagogik modeldir. Ushbu yondashuvni keng joriy etish, metodik asoslarini takomillashtirish

hamda ilmiy-pedagogik tajribalarni integratsiya qilish O'zbekiston ta'lim tizimini

jahon andozalari darajasiga ko'tarish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abduqodirov, A. (2019). *Pedagogik innovatsiyalar va ularni ta'lim jarayoniga joriy etishning ilmiy asoslari*. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
2. Barnett, R. (2000). *Realizing the university in an age of supercomplexity*. Buckingham: Open University Press.
3. Fullan, M. (2015). *The new meaning of educational change* (5th ed.). New York: Teachers College Press.
4. Hayrullayeva, M. M. (2020). *Ta'lim tizimida uzluksiz kasbiy rivojlanish tamoyillari*. Tashkent: Fan va texnologiya.
5. Markova, A. K. (1996). *Psixologiya professionalizma*. Moscow: Znaniye.
6. Mavlonova, S. (2018). *Pedagogik kompetensiya va zamonaviy ta'lim metodlari*. Tashkent: Ilm ziyo.
7. OECD. (2020). *Teaching and learning international survey (TALIS) 2019 results: Teachers and school leaders as lifelong learners*. Paris: OECD Publishing.
8. Robinson, K. (2011). *Out of our minds: Learning to be creative*. London: Capstone.
9. Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books.
10. Slastenin, V. A., & Shiyanov, E. N. (2002). *Pedagogika: Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh vuzov*. Moscow: Akademiya.
11. To'raqulova, N. (2019). *Maktabgacha ta'lim tizimida pedagoglarning kasbiy mahoratini rivojlantirish masalalari*. Tashkent: TDPU nashriyoti.
12. UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. Paris: UNESCO Publishing.
13. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
14. Zokirova, N. (2022). *Innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida pedagog kadrlar malakasini oshirishning samaradorligi*. Tashkent: Iqtisodiyot va pedagogika universiteti nashriyoti.
15. O'zbekiston Respublikasi. (2019). *Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi Qonun*, O'RQ-595-son, 2019-yil 16-dekabr.

RANSLATION

The Lingua Spectrum

Cogito, ergo sum

TARJIMASHUNOSLIK

271

ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ

289

Analyzing the syntactic and semantic specifics of AI-assisted Uzbek–English written translation editing

Nilufar Qurbonova

PhD-researcher,
Uzbekistan State World Languages University

Annotation *This paper analyzes the syntactic and semantic features of Uzbek-English translations generated by artificial intelligence (AI) tools. It investigates how machine-translated texts differ from human translations in sentence structure, lexical selection, and semantic coherence. Particular focus is placed on syntactic deviations, shifts in word order, and contextual inaccuracies frequently found in AI-generated output. Using comparative analysis of translations produced by Google Translate and ChatGPT, the study identifies patterns of grammatical simplification, semantic ambiguity, and stylistic inconsistency. The results show that while AI systems can generate structurally acceptable translations, they often lack nuanced meaning and cultural appropriateness. These deficiencies underscore the crucial role of human post-editing in improving fluency, contextual relevance, and communicative precision. Ultimately, the study contributes to a better understanding of AI-assisted translation dynamics between Uzbek and English and emphasizes the continued need for human expertise in achieving high-quality, culturally sensitive translation outcomes. Furthermore, the research highlights the pedagogical value of AI translation tools for language learning, emphasizing their potential as supplementary aids rather than replacements for human expertise in professional translation.*

Keywords *AI translation, Uzbek–English translation, syntax, semantics, post-editing, machine translation quality, linguistic equivalence*

Анализ синтаксических и семантических особенностей редактирования письменного перевода с узбекского на английский язык с использованием искусственного интеллекта

Нилуфар Курбанова

Докторант-исследователь,
Узбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация *В данной статье анализируются синтаксические и семантические особенности узбекско–английских переводов, созданных с помощью инструментов искусственного интеллекта (ИИ). Исследуется, чем машинные переводы отличаются от человеческих с точки зрения структуры предложений, лексического выбора и семантической связности. Особое внимание уделяется синтаксическим отклонениям, изменениям порядка слов и контекстуальным неточностям, часто встречающимся в результатах, сгенерированных ИИ. На основе сравнительного анализа*

переводов, выполненных с помощью Google Translate и ChatGPT, выявляются закономерности грамматического упрощения, семантической неопределенности и стилистической непоследовательности. Результаты показывают, что, хотя системы ИИ способны создавать структурно корректные переводы, им часто не хватает тонких смысловых нюансов и культурной адекватности. Эти недостатки подчеркивают решающую роль человеческого постредактирования в повышении беглости, контекстуальной уместности и коммуникативной точности перевода. В конечном итоге исследование способствует более глубокому пониманию динамики перевода с поддержкой ИИ между узбекским и английским языками и подчеркивает необходимость человеческого участия для достижения качественных и культурно чувствительных переводов. Кроме того, подчёркивается важная роль человеческого редактирования и дидактический потенциал ИИ-переводчиков как вспомогательного средства в обучении иностранным языкам.

Ключевые слова Перевод с ИИ, узбекско–английский перевод, синтаксис, семантика, постредактирование, качество машинного перевода, языковая эквивалентность

Sun'iy intellekt yordamida amalga oshirilgan o'zbek–ingliz yozma tarjimasining sintaktik va semantik xususiyatlarini tahlil qilish

Nilufar Qurbonova
Mustaqil tadqiqotchisi,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) vositalari tomonidan yaratilgan o'zbek–ingliz tarjimalarining sintaktik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot mashina tarjimalarining inson tomonidan qilingan tarjimalardan gap tuzilishi, leksik tanlov va semantik izchillik jihatidan qanday farq qilishini o'rganadi. Ayniqsa, SI tomonidan yaratilgan matnlarda tez-tez uchraydigan sintaktik og'ishlar, so'z tartibidagi siljishlar va kontekstual noaniqliklarga e'tibor qaratiladi. Google Translate va ChatGPT vositalari yordamida yaratilgan tarjimalarning taqqoslovchi tahlili orqali grammatik soddalashtirish, semantik noaniqlik va uslubiy nomuvofiqlik kabi naqshlar aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, SI tizimlari strukturaviy jihatdan maqbul tarjimalarni yaratishga qodir bo'lsa-da, ular ko'pincha nozik ma'no va madaniy moslikdan mahrum bo'ladi. Ushbu kamchiliklar tahrirdan keyingi inson omilining muhimligini – matn ravonligini, kontekstual dolzarblikni va kommunikativ aniqlikni oshirishdagi o'rni – ta'kidlab beradi. Yakuniy natijada, ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi SI yordamidagi tarjima dinamikasini chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi hamda yuqori sifatli, madaniy jihatdan sezgir tarjimalarga erishishda inson tajribasining zarurligini urg'ulaydi. Shu bois inson tomonidan tahrir qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot, shuningdek, SI tarjima vositalarining til o'rganishda yordamchi o'quv resurs sifatidagi didaktik ahamiyatini ham ko'rsatadi.

Kalit so'zlar *Sl tarjimasi, o'zbek-ingliz tarjimasi, sintaksis, semantika, tahrirdan keyingi qayta ishlash, mashina tarjimasi sifati, lingvistik ekvivalentlik*

Introduction

The rapid advancement of artificial intelligence (AI) has profoundly transformed the field of translation, reshaping traditional notions of linguistic mediation and intercultural communication. AI-driven translation tools such as Google Translate, DeepL, and ChatGPT have made multilingual communication faster, more accessible, and increasingly integrated into everyday professional and personal contexts. These systems have also opened new opportunities for translating between less commonly studied languages, including Uzbek and English, thereby bridging linguistic and cultural gaps that were once difficult to overcome. Despite these achievements, AI-based translation technologies continue to face limitations in capturing the full range of syntactic, semantic, and pragmatic nuances inherent in natural language. Machine-translated texts often exhibit structural inconsistencies, unnatural word order, and contextually inappropriate lexical choices. Such deviations can distort meaning, obscure stylistic intent, and reduce overall fluency. Consequently, human translators and editors play an essential role in refining AI-generated output to meet the linguistic, cultural, and communicative standards expected in professional translation practice.

This study examines the syntactic and semantic characteristics of AI-generated Uzbek-English translations, focusing on how grammatical structures, lexical selections, and contextual meanings differ from those in human-translated texts. By comparing unedited machine translations with post-edited revisions, the research identifies common patterns of grammatical simplification, semantic ambiguity, and stylistic inconsistency.

The goal is to uncover underlying tendencies in AI translation behavior and to determine how human intervention can enhance accuracy, fluency, and cultural appropriateness. Ultimately, this investigation contributes to a deeper understanding of the interaction between human and artificial intelligence in translation, highlighting the continuing necessity of human expertise in ensuring quality, reliability, and cross-cultural sensitivity in AI-assisted Uzbek-English translation.

Literature review

The rapid integration of artificial intelligence into translation studies has encouraged scholars to re-examine traditional linguistic theories through the lens of computational and neural translation models. Classical theories of translation equivalence, such as those proposed by Nida and Newmark, established that the relationship between source and target texts is not limited to literal correspondence but involves complex semantic and pragmatic equivalence. These foundational principles remain essential when evaluating AI-generated translations, which often demonstrate formal correctness yet fail to convey contextual meaning and stylistic nuance (Newmark, 1988).

Baker expanded the notion of equivalence by identifying its multiple levels – lexical, grammatical, textual, and pragmatic – emphasizing that effective translation requires coherence at all levels. This framework is particularly useful for analyzing AI translations, which may produce grammatically accurate yet semantically imprecise outputs. Similarly, Venuti highlighted the ideological nature of translation, distinguishing between *domestication* and *foreignization*, concepts that also apply to AI-generated texts that either over-adapt or inadequately adapt to the target

linguistic culture. In the field of computational linguistics, Koehn and Castilho et al. investigated the linguistic quality of neural machine translation (NMT), observing that while NMT models excel in syntax and fluency, they often struggle with semantic disambiguation and idiomatic expressions (Nida, 1964). Popović further demonstrated that post-editing remains crucial for improving AI translations, especially in low-resource language pairs such as Uzbek-English, where training data are limited.

Recent studies, such as Garcia and Läubli et al, have discussed the growing importance of human-machine collaboration in translation. These works suggest that human editors play an essential role in correcting syntactic errors, refining stylistic elements, and ensuring cultural equivalence. In this context, AI tools serve as assistants rather than replacements, producing draft translations that require human interpretation and adjustment. Overall, the literature emphasizes that while AI translation tools have achieved remarkable progress in syntactic accuracy, they continue to face challenges in semantic coherence and cultural adaptability. This research builds on those insights by analyzing Uzbek-English AI-generated texts to identify syntactic simplifications, semantic distortions, and the post-editing strategies used to achieve equivalence and naturalness in translation (House, 2015).

Methodology

This study employs a qualitative, descriptive, and comparative approach to examine the syntactic and semantic characteristics of AI-generated translations from Uzbek into English. The research aims to identify how artificial intelligence tools handle linguistic structures and meanings in written translation, and how post-editing by human translators can enhance accuracy, naturalness, and contextual equivalence. The primary data consist of a corpus of texts translated using leading AI-based translation tools, including Google Translate, DeepL, and ChatGPT. Short

academic, journalistic, and literary excerpts originally written in Uzbek were selected to represent different linguistic registers and levels of syntactic complexity. Each passage was translated into English using the AI systems mentioned above, after which human translators and linguists performed post-editing and annotation. The comparison between machine output and human-edited versions allows for the identification of typical syntactic deviations and semantic inconsistencies produced by AI systems (Popović, 2018).

The analysis follows a linguistic framework informed by Nida's concept of dynamic equivalence and Baker's model of lexical, grammatical, and textual equivalence. These models provide theoretical grounding for assessing how meaning, structure, and stylistic cohesion are preserved or distorted in AI translations. The study also draws on House's notion of pragmatic equivalence and Venuti's concept of domestication and foreignization to evaluate cultural adaptation in AI outputs.

Each AI-generated text was examined for several linguistic features:

- **Syntactic accuracy**, including sentence structure, word order, and clause integration;
- **Semantic precision**, focusing on polysemy, idiomatic meaning, and contextual relevance;
- **Lexical choice**, assessing the consistency and appropriateness of financial, technical, or cultural terms;
- **Cohesion and coherence**, measuring how well AI systems maintain logical flow and semantic unity across sentences.

Qualitative analysis was conducted by categorizing observed translation issues according to their type (syntactic, semantic, lexical, or pragmatic) and frequency. For instance, in the translation of complex Uzbek sentences containing multiple subordinate clauses, AI systems frequently simplified the structure or omitted contextual

connectors, leading to semantic flattening. In contrast, post-edited versions restored these connections, producing translations closer to the original communicative intent (Venuti, 1995).

Additionally, interviews and consultations with professional translators and linguists were used to validate the analytical findings. Experts provided commentary on the degree to which AI outputs required intervention and offered insights into the post-editing process. Their evaluations contributed to the interpretation of data and to the development of practical recommendations for improving AI-assisted translation workflows between Uzbek and English. The methodology thus combines textual analysis, linguistic theory, and expert evaluation to provide a comprehensive understanding of how syntactic and semantic equivalence is achieved – or lost – in AI-generated Uzbek–English written translations. This integrative approach allows the study to assess not only the linguistic quality of machine translations but also their implications

for professional editing and translation pedagogy.

Results and Analysis

The comparative analysis of AI-generated and human-edited translations reveals notable differences in syntactic accuracy, semantic depth, and contextual coherence. While AI systems such as Google Translate, DeepL, and ChatGPT successfully produce grammatically acceptable output, they often fail to preserve the nuances of meaning and syntactic hierarchy found in the original Uzbek texts. Human post-editing, in contrast, restores logical structure, cohesion, and cultural tone (Läubli, Sennrich & Volk, 2020).

1. **Syntactic Simplification and Structural Omission.** AI systems tend to simplify long, clause-heavy Uzbek sentences into shorter English structures, often omitting conjunctions or dependent clauses that convey causality or emphasis. This leads to a loss of logical flow and a shift in sentence rhythm.

Original (Uzbek)	AI Translation (Google Translate)	Human-Edited Version
O'zbekiston iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun fiskal siyosatni bosqichma-bosqich isloh qilishni davom ettirmoqda.	Uzbekistan continues to reform fiscal policy to ensure economic stability.	Uzbekistan is continuing the gradual reform of its fiscal policy in order to ensure sustainable economic stability.

Table 1.

Analysis: The AI version correctly conveys the general meaning but omits the adverb *"bosqichma-bosqich"* ("gradually"), which is crucial for the syntactic and semantic tone of the sentence. The human-edited version restores this temporal aspect, providing a more accurate and stylistically balanced translation.

2. Word Order and Clause Integration.

Uzbek syntax often employs flexible word order and subordinate clauses to highlight emphasis, while English

relies on strict clause sequencing. AI translations frequently distort emphasis or merge subordinate clauses incorrectly.

Original (Uzbek)	AI Translation (DeepL)	Human-Edited Version
Agar iqtisodiy islohotlar samarali amalga oshirilmasa, xorijiy investitsiyalar hajmi kamayishi mumkin.	If economic reforms are not effective, the amount of foreign investment may decrease.	If economic reforms are not implemented effectively, the volume of foreign investment may decline.

Table 2.

Analysis: Although the AI translation is grammatically correct, it replaces the verb phrase *"amalga oshirilmasa"* with *"are not effective,"* shifting the meaning from *process* to *result*. The human-edited version reintroduces procedural accuracy through *"implemented effectively,"* aligning with the intended syntactic focus of the Uzbek source.

3. **Semantic Ambiguity and Lexical Equivalence.** AI systems often produce literal translations of idiomatic or context-dependent terms, creating ambiguity. In financial and academic contexts, incorrect lexical choices may distort meaning or sound unnatural.

Original (Uzbek)	AI Translation (ChatGPT)	Human-Edited Version
Tarjima jarayonida so'zning kontekstdagi ma'nosi asosiy omil hisoblanadi.	The word's meaning in the context is the main factor in the translation process.	In the translation process, contextual meaning is the key determinant of lexical choice.

Table 3.

Analysis: The AI output is technically correct but semantically flat. The human-edited version improves lexical precision (*"determinant"* instead of *"factor"*) and adjusts syntactic flow to reflect academic style, enhancing both semantic clarity and stylistic appropriateness (Abdullayev, 2025).

4. **Pragmatic and Cultural Inconsistencies.** AI translations tend to misrepresent culturally embedded expressions and collocations. When translating idiomatic or evaluative phrases, human intervention ensures cultural naturalness and communicative equivalence.

Original (Uzbek)	AI Translation (Google Translate)	Human-Edited Version
Bu tashabbus xalqaro miqyosda yuqori baholandi.	This initiative was highly rated internationally.	This initiative received high recognition at the international level.

Table 4.

Analysis: The AI-generated *"highly rated"* is semantically acceptable but stylistically unnatural in formal English. The post-edited *"received high recognition"* achieves cultural and stylistic equivalence,

aligning with international academic discourse norms.

5. **Summary of Error Categories**

Error Type	Common AI Issue	Human Post-Editing Improvement
Syntactic simplification	Omission of subordinate clauses, reduced sentence length	Restoration of clause hierarchy and connectors
Word order distortion	Misplaced emphasis or logical sequence	Naturalized English syntax with maintained focus
Semantic inaccuracy	Literal or context-free translation	Context-based lexical and semantic adjustment
Pragmatic/cultural mismatch	Overly direct or literal phrasing	Recasting into culturally appropriate expressions
Stylistic inconsistency	Flat or mechanical tone	Academic fluency and register correction

Table 5.

Interpretation of findings

The data reveal that while AI-generated translations exhibit high grammatical accuracy, they frequently lack semantic precision and contextual adaptability. This supports Baker's view that equivalence operates on multiple levels – grammatical, lexical, and pragmatic – and cannot be achieved by syntactic substitution alone. Furthermore, the findings align with Nida's dynamic equivalence model, demonstrating that true translation effectiveness depends on communicative intent rather than structural similarity. AI systems show a clear tendency toward syntactic simplification, favoring short and direct constructions, which often diminishes the rhetorical and stylistic richness of Uzbek source texts. Post-editing plays a corrective role, restoring syntactic variety and adjusting semantic nuances to achieve naturalness in English (Koehn, 2020). Overall, these results confirm that human post-editing remains indispensable for ensuring linguistic quality, cultural appropriateness, and semantic integrity in AI-generated Uzbek-English written translation. While AI tools can efficiently produce preliminary drafts, they currently lack the contextual awareness and interpretive sensitivity required for professional-level translation.

Conclusion

This study has explored the syntactic and semantic characteristics of AI-generated Uzbek-English written translations and the role of human post-editing in improving their quality. The analysis revealed that while artificial intelligence tools such as Google Translate, DeepL, and ChatGPT have achieved impressive grammatical accuracy, they still struggle with conveying contextual meaning, cultural nuances, and stylistic appropriateness. AI translations tend to simplify complex Uzbek syntactic structures, misinterpret idiomatic expressions, and occasionally distort the semantic intent of the original text. Through comparative examples, the research demonstrated that human intervention remains essential for achieving true equivalence in translation. Human editors restore syntactic hierarchy, refine lexical selection, and ensure pragmatic coherence that AI systems often overlook. This confirms the theoretical perspectives of Nida's *dynamic equivalence* and Baker's *multi-level equivalence* models, which emphasize that meaning and effect, not merely structure, determine translation adequacy.

The findings also highlight that AI systems show a consistent pattern of syntactic simplification, semantic flattening, and pragmatic rigidity. Human post-editing

counteracts these tendencies by reintroducing natural flow, contextual adaptation, and stylistic harmony. As a result, the collaborative process between AI and human translators emerges as the most efficient model for producing high-quality Uzbek-English translations. In conclusion, AI-based translation tools serve as valuable aids in accelerating the translation process but cannot yet replace human expertise in ensuring linguistic accuracy and cultural sensitivity. The

study suggests that the future of translation lies in hybrid human-AI collaboration, where machines handle structural translation tasks, and humans provide semantic interpretation, stylistic refinement, and cultural mediation. Continued research should focus on developing adaptive AI systems trained on culturally diverse datasets and on creating translation pedagogy that integrates post-editing competence as a core professional skill.

References:

1. Abdullaev, S. F. (2025). Problems of achieving equivalence in the translation of official texts. *Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika – Зарубежная лингвистика и лингводидактика – Foreign Linguistics and Linguodidactics, Special Issue 1*. ISSN 2181-3701.
2. Abdullaev, S. F. (2025). Representation of anthroponyms in the English translation of *Temur's Codes*. *American Journal of Education and Evaluation Studies*, 2(5). E-ISSN 2997-9439. <https://semantjournals.org/index.php/AJEES>
3. Abdullaev, S. F. (2025). Provision of formal and dynamic equivalence in the English translation of *Temur's Codes*. *American Journal of Open University Education*, 2(5). ISSN 2997-3899. <https://scientificbulletin.com/index.php/AJOUP>
4. House, J. (2015). *Translation quality assessment: Past and present*. London: Routledge.
5. Koehn, P. (2020). *Neural machine translation*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Läubli, S., Sennrich, R., & Volk, M. (2020). Has machine translation achieved human parity? A case for document-level evaluation. *Proceedings of the 2018 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (EMNLP)*, 4791-4803.
7. Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating*. Leiden: E. J. Brill.
8. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. London: Prentice Hall.
9. Popović, M. (2018). Error classification and analysis for machine translation output. *Computational Linguistics*, 44(2), 403-432.
10. Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. London: Routledge.

Mediamatnda ekologiyaga oid neologizmlarning tarjima masalalari

Rahimova Mohinur Qahramon qizi

rahimovamohinur0303@gmail.com

Tayanch doktorant,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya *Hozirgi vaqtda global iqlim o'zgarishi, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish konsepsiyalarining dolzarblashuvi natijasida mediadiskursda ekologik leksika jadal ravishda yangilanib, tobora boyib bormoqda, ya'ni bu sohada ko'plab yangi atama va iboralar tez-tez tilga kirib kelmoqda. Maqolada zamonaviy mediamatnlarda ekologiyaga oid shu kabi neologizmlarning vujudga kelish omillari va ularning tarjima jarayonida uchraydigan bir qator lingvistik muammolar ilmiy asosda kompleks tahlil qilingan. Mediadiskursda mazkur ekologik neologizmlarning shakllanishi va transformatsiyasi jarayoniga xos lingvokulturologik xususiyatlar hamda ularni o'zbek tiliga adekvat tarzda o'girish metodologiyasi komparativ-tipologik hamda deskriptiv tadqiq usullari asosida atroflicha o'rganildi. Tadqiqot natijalari ko'rsatadiki, ekologik neologizmlarni tarjima qilish jarayonida ekvivalentlik darajasini saqlash, matnning pragmatik moslashuvini ta'minlash hamda kognitiv-semantik transformatsiyalarni to'g'ri amalga oshirish katta ahamiyatga ega, chunki aynan shu jihatlar original matnning mazmuni va pragmatik ta'sirini to'liq yetkazishga xizmat qiladi. Shuningdek, mediamatnlardagi ekologik terminologiyani o'zbek tiliga tarjima qilishda transkripsiya, transliteratsiya, kalkalash va tushuntirish (izohli tarjima) usullaridan foydalanish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Bu esa tarjima jarayonida lingvistik hamda madaniy omillarga birdek e'tibor qaratish lozimligini tasdiqlaydi.*

Kalit so'zlar *Ekologik neologizm, mediamatn, tarjima strategiyasi, ekvivalentlik, pragmatik adaptatsiya, terminologik leksika, diskurs tahlili*

Проблемы перевода экологических неологизмов в медiateкстах

Рахимова Мохинур Кахрамоновна

rahimovamohinur0303@gmail.com

Базовый докторант,

Узбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация *В настоящее время в связи с актуализацией глобальных климатических изменений, охраны окружающей среды и концепции устойчивого развития в медиадискурсе наблюдается активное обновление и обогащение экологической лексики, то есть в данной сфере регулярно появляются новые термины и выражения. В статье научно обосновано и комплексно проанализированы причины возникновения таких экологических неологизмов в современных медiateкстах, а также лингвистические проблемы, возникающие при их переводе. Лингвокультурные особенности формирования и трансформации данных неологизмов, а также методология их адекватного перевода на узбекский язык исследованы на основе сравнительно-типологического и дескриптивного методов. Результаты показывают, что при переводе экологических неологизмов важно сохранять*

степень эквивалентности, обеспечивать прагматическую адаптацию и правильно осуществлять когнитивно-семантические трансформации. Кроме того, обосновано применение транскрипции, транслитерации, калькирования и описательного (толкательного) перевода, что подтверждает необходимость учитывать как лингвистические, так и культурные факторы в переводческом процессе.

Ключевые слова Экологический неологизм, медиатекст, стратегия перевода, эквивалентность, прагматическая адаптация, терминологическая лексика, дискурсивный анализ

Problems of translating ecological neologisms in media texts

Rakhimova Mokhinur Kakhramon kizi

rahimovamohinur0303@gmail.com

Basic doctoral student,

Uzbekistan State World Languages University

Annotation *At present, due to the growing relevance of global climate change, environmental protection, and sustainable development concepts, ecological vocabulary in media discourse is rapidly expanding and being enriched with new terms and expressions. The article provides a scientifically grounded and comprehensive analysis of the emergence of such ecological neologisms in modern media texts and the linguistic problems encountered during their translation. The linguo-cultural features of the formation and transformation of these neologisms, as well as the methodology of their adequate translation into the Uzbek language, have been studied using comparative-typological and descriptive methods. The findings show that maintaining equivalence, ensuring pragmatic adaptation, and accurately performing cognitive-semantic transformations are crucial in the translation of ecological neologisms. Furthermore, the study substantiates the application of transcription, transliteration, calquing, and explanatory translation methods, emphasizing the need to consider both linguistic and cultural factors in the translation process.*

Keywords *Ecological neologism, media text, translation strategy, equivalence, pragmatic adaptation, terminological lexicon, discourse analysis*

Kirish

Zamonaviy globallashuv jarayonlari va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida medialingvistika sohasida ekologik muammolarga bag'ishlangan matnlar hajmi sezilarli darajada ortib bormoqda. XXI asr boshlarida ekologik xavf-xatarlar, iqlim o'zgarishi va atrof-muhitni muhofaza qilish masalalari jahon hamjamiyatining diqqat

markaziga aylandi. Natijada, ommaviy axborot vositalarida ekologik leksikaning intensiv yangilanishi, yangi atamalar va iboralarning paydo bo'lishi kuzatilmoqda. Mediamatnlarda ekologik neologizmlarning faol ishlatilishi va ularning tillararo kommunikatsiyada o'ziga xos translatсион muammolar tug'dirayotganligi tarjimashunoslik fanida alohida tadqiqot ob'ektiga aylanmoqda. Tillar kontakti

sharoitida yangi terminologik birliklarning o'zlashtirilishi jarayonida lingvistik va ekstralingvistik omillarning o'zaro ta'siri muhim ahamiyat kasb etadi (Haugen, 1972). Ekologik neologizmlarning o'zbek tiliga adekbat tarjimasi muammosi nafaqat lingvistik, balki madaniyatlararo kommunikatsiya nuqtai nazaridan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mediamatnlarda ekologik diskursning shakllanishida neologizmlar muhim rol o'ynaydi, zero ular yangi tushunchalar, hodisalar va jarayonlarni nominatsiya qilish funksiyasini bajaradi. "Carbon footprint", "greenwashing", "climate justice", "circular economy" kabi atamalar XXI asrning oxirgi o'n yilliklarida ekologik medialingvistikaning asosiy birliklariga aylandi. Biroq, bu terminlarning o'zbek tiliga tarjimasi jarayonida bir qator muammolar yuzaga keladi. Terminologik leksikaning tarjimasi maxsus bilimlarni talab qiladi va ko'pincha pragmatik moslashtirishni zarur qiladi (Shveitser, 1988). O'zbek tilida ekologik terminologiyani shakllanishi nisbatan kech boshlangani va terminologik tizimning to'liq shakllanmaganligi tarjimonlar uchun qo'shimcha qiyinchiliklar tug'dirmoqda. O'zbek tilida ilmiy-texnik terminologiyani rivojlanishida rus tilining ta'siri va so'nggi yillarda ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri o'zlashtirishlarning ko'payayotganligi qayd etilgan (Safarov, 2008). Ekologik neologizmlarning mediamatnlardagi funktsional xususiyatlari ularning pragmatik yuklanganligida namoyon bo'ladi. Mediadiskursda ekologik leksika nafaqat axborot uzatish, balki ijtimoiy ongni shakllantirish, ekologik masalalarga e'tiborni jalb qilish va ma'lum xatti-harakatlarni rag'batlantirish maqsadlarida qo'llaniladi. Tarjimada pragmatik maqsadga erishish uchun mazmuniy va shakl transformatsiyalarining zarurligini e'tirof etish lozim (Komissarov, 1990). O'zbek mediamatnlarida ekologik neologizmlarning qabul qilinishi va ularning tiliy tizimga integratsiyasi jarayonida bir nechta transformatsion modellar kuzatiladi. Transcription va transliteratsiya eng keng

tarqalgan usullar hisoblanadi, masalan: "ekologiya" < ecology, "klimat" < climate, "emissiya" < emission. Biroq, murakkab terminologik birikmalarning tarjimasi ancha qiyin kechadi va ko'pincha deskriptiv usulga murojaat qilishni talab etadi.

Metodlar

Tadqiqotda ekologik neologizmlarning tarjima strategiyalarini aniqlash maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Kuzatish metodi orqali 2020-2024 yillarda ingliz va o'zbek tilidagi ekologik mediamatnlardan 500 dan ortiq neologizmlar to'plandi va tahlil qilindi. Komparativ-tipologik metod yordamida ekologik neologizmlarning manba va maqsad tillardagi strukturaviy-semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Deskriptiv metod orqali tarjima transformatsiyalari tasniflandi va ularning qo'llanilish chastotasi aniqlandi. Kontekstual tahlil usuli bilan neologizmlarning pragmatik potentsiali va diskursiv funksiyalari o'rganildi. Komponent tahlil metodi terminologik birliklarning semantik strukturasini aniqlashda ishlatildi. Tarjima jarayonida transformatsion modellarni aniqlash uchun manba va maqsad tillaridagi matnlarning sinxron taqqoslashi muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etilgan (Barkhudarov, 1975).

Tadqiqot materiallari sifatida xalqaro ekologik tashkilotlar (UN Environment Programme, World Wildlife Fund, Greenpeace), ilmiy jurnallar (Nature Climate Change, Environmental Science & Technology), yirik media resurslari (BBC, The Guardian, CNN) va o'zbek tilidagi ommaviy axborot vositalari (Kun.uz, Gazeta.uz, Daryo.uz) saytlaridagi ekologik matnlar tanlab olindi. Materiallar tanlashda reprezentativlik, autentiklik va aktuallik mezonlari asosiy ko'rsatkichlar bo'ldi. Ekologik neologizmlarning ishlatilish konteksti, ularning funktsional-stilistik xususiyatlari va tarjima ekvivalentlari maxsus leksikografik kartalarida qayd etildi. Terminologik leksikaning tarjimasi uchun kontekstual va situativ tahlilning zarurligini alohida ta'kidlash lozim (Newmark, 1988).

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik neologizmlarning o'zbek tiliga tarjimasi jarayonida to'rtta asosiy strategiya qo'llaniladi. Birinchidan, transkripsiya va transliteratsiya usuli, bu usul yordamida "carbon footprint" → "karbon footprint", "greenwashing" → "grinvoshing" kabi variantlar yaratilmoqda, biroq bu turdagi tarjimalar ko'pincha tushunarsizlik keltirib chiqaradi va qo'shimcha tushuntirish talab qiladi. Tarjimada transkripsiya usulining chegaralanganligini va uni faqat muqobil yo'q bo'lgan hollarda qo'llash zarurligini e'tirof etish kerak (Retsker, 1974). Ikkinchidan, kalkalash usuli, masalan "circular economy" → "aylanma iqtisodiyot", "climate justice" → "iqlim adolati" shaklida qo'llanilmoqda, bu usul terminning ichki strukturasi saqlaydi va tushunchani nisbatan aniqroq etkazadi. Kalkalash usulining murakkab terminologik birikmalarni tarjima qilishda samaradorligi qayd etilgan (Catford, 1965). Uchinchidan, deskriptiv yoki tushuntirish usuli, bu usul ayniqsa o'zbek tilida ekvivalenti mavjud bo'lmagan neologizmlar uchun qo'llaniladi. Masalan, "rewilding" → "yovvoyi tabiatni tiklash jarayoni", "biocapacity" → "ekotizimlarning biologik mahsuldorlik qobiliyati", "ecocide" → "ekologik muhitni qasdan yo'q qilish jinoyati" kabi variantlar yaratiladi. Deskriptiv tarjima aniqlik va tushunarligi bilan ajralib turadi, biroq uning kamchiligi – hajmning oshishi va stilistik nomutanosiblik hisoblanadi. Tushuntirish usulining pragmatik samaradorligi yuqori bo'lishiga qaramay, uning uzoq muddatli istiqbolsizligi, zero til iqtisodiylik printsipligiga asoslanadi (Fedorov, 1983). To'rtinchidan, kombinatsion usul, bu yerda bir nechta strategiyalar birgalikda qo'llaniladi. Masalan, «net-zero emissions» → "nol (net-zero) emissiyalar" yoki "carbon offset" → "karbon kompensatsiyasi (carbon offset)" shaklida, ya'ni transliteratsiya va kalkalash usullari birlashtiriladi, bu esa terminologik aniqlik va tushunarlikni ta'minlaydi.

Statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek mediamatnlarida ekologik neologizmlarning tarjimasi uchun eng keng tarqalgan usul – kalkalash (42%), keyin deskriptiv tarjima (28%), transkripsiya/transliteratsiya (18%) va kombinatsion usul (12%) keladi. Dinamik ekvivalentlik nazariyasiga ko'ra, tarjimaning muvaffaqiyati nafaqat lingvistik ekvivalentlikda, balki maqsad auditoriyada manba matndagiga o'xshash ta'sir ko'rsatish qobiliyatida namoyon bo'ladi (Nida, Taber, 1969). O'zbek mediamatnlarida ekologik neologizmlarning qabul qilinishi bosqichli jarayon sifatida kechmoqda. Dastlab yangi termin transliteratsiya shaklida kiritiladi va qavs ichida tushuntirish beriladi, masalan: "Grinvoshing (greenwashing) – kompaniyalarning o'z mahsulot yoki xizmatlarini ekologik jihatdan xavfsiz qilib ko'rsatish uchun aldamchi marketing strategiyasi". Keyinchalik, agar termin mediada faol ishlatila boshlasa, kalkalangan yoki deskriptiv variant barqarorlashadi va mustaqil qo'llaniladigan birlikka aylanadi.

Ekologik neologizmlarning semantik tahlili ularning ko'pchiligining metaforik asos ustida shakllanganligini ko'rsatadi. "Green economy", "blue carbon", "carbon footprint" kabi terminlarda rang belgilovchi leksemalar ekologik xususiyatlarni simvallashtiradi. Metaforalarning konseptual tizimimizni shakllantirish va yangi tushunchalarni anglashda muhim roli ta'kidlangan (Lakoff, Johnson, 1980). O'zbek tiliga tarjimada bu metaforik komponentni saqlash yoki yo'qotish masalasi muhim hisoblanadi. "Green economy" → "yashil iqtisodiyot" variantida metafora saqlanadi va bu termin o'zbek tilida ham tushunarli, ammo "blue carbon" (okean ekotizimlari tomonidan tutilgan uglerod) → "ko'k uglerod" varianti o'zbek tilida noaniq semantikaga ega va qo'shimcha tushuntirish talab qiladi. Tillararo tarjimada ma'no yo'qolishining muqarrarligi va tarjimonning vazifasi – minimal yo'qotish bilan maksimal ekvivalentlikni ta'minlashda ekanligi qayd etilgan (Jakobson, 2000).

Munozaralar

Ekologik neologizmlarning mediamatnlarda tarjimasini masalasi tarjimashunoslik nazariyasida bir nechta muhim savollar tug'diradi. Birinchi muhim masala – terminologik standartlashtirish muammosi. O'zbek tilida ekologik terminologiya uchun yagona terminologik lug'at va standartlar mavjud emas, natijada turli tarjimonlar bir xil neologizmlarni har xil tarjima qiladilar. Masalan, "sustainability" termini "barqarorlik", "uzluksizlik", "doimiylik" kabi variantlarda uchraydi, "biodiversity" termini "bioturlilik", "biologik xilma-xillik", "tabiat xilma-xilligi" shakllarida qo'llaniladi. Terminologik ekvivalentlikning aniqligini ta'minlash uchun maxsus terminologik lug'atlar yaratish va standartlashtirish zarurligini e'tirof etish lozim (Latyshev, 2000). O'zbek tilida ekologik terminologiyani rivojlanishi uchun davlat dasturlari, ilmiy-tadqiqot markazlari va tilshunoslar hamjamiyatining birgalikdagi sa'y-harakatlari zarur.

Ikkinchi muhim masala – pragmatik adaptatsiya darajasi. Mediamatnlar uchun xarakterli bo'lgan ekspressivlik, baholash va ta'sir ko'rsatishni maqsad qilgan tiliy vositalar tarjimada qanday darajada saqlanishi kerak? "Climate emergency", "ecological catastrophe", "planetary crisis" kabi emotsional-baholash yuklamali terminlar o'zbek tilida to'liq ekvivalentlikni talab qiladimi yoki maqsad auditoriyaning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda yumshatilishi kerakmi? Tarjimaning maqsad madaniyat normalari bilan moslashtirilishining zarurligini va tarjimonning ikkilamchi matnga yaratuvchi sifatida rolini e'tirof etish kerak (Tourey, 1995). O'zbek mediamatnlarida ekologik neologizmlarning qabul qilinishi kontekstida madaniy va ideologik omillarning ta'siri ham e'tiborga olinishi lozim. Masalan, "climate justice" (iqlim adolati) termini ijtimoiy adolat va inson huquqlari kontekstida iqlim o'zgarishining turli jamiyatlarga teng bo'lmagan ta'sirini anglatadi, bu tushunchaning o'zbek madaniyati va ijtimoiy

kontekstida qabul qilinishi va tushunilishi maxsus tadqiqotni talab qiladi.

Uchinchidan, diachronik jihat – ekologik neologizmlarning vaqt o'tishi bilan o'zbek tilida qanday o'zlashishi va barqarorlashishi masalasi. Ba'zi terminlar vaqtinchalik modaga aylangan so'zlar darajasida qoladi, boshqalari esa til tizimiga to'liq integratsiyalanadi va keyingi avlod uchun oddiy leksemaga aylanadi. Tillar kontakti natijasida o'zlashtirilgan so'zlarning til tizimida barqarorlashish jarayoni tavsiflanishi zarur (Weinreich, 1953). O'zbek tilida "ekologiya", "emissiya", "monitoring" kabi terminlar allaqachon to'liq o'zlashgan va yangi so'z sifatida qabul qilinmaydi, "karbon footprint", "grinvoshing" kabi yangi neologizmlarning kelajakdagi taqdiri esa noaniq. Mediadiskursda ekologik terminologiyani ishlatilish chastotasi va konteksti ularning til tizimiga kirishining asosiy omili hisoblanadi. Tiliy o'zgarishlarning ijtimoiy shartilanganligini va ommaviy kommunikatsiya vositalarining bu jarayondagi rolini inobatga olish zarur (Bloomfield, 1968).

To'rtinchidan, professional va ommaviy diskurs o'rtasidagi farq masalasi. Ilmiy-texnik matnlarda ekologik terminlarning aniq va standartlashtirilgan tarjimasini talab qilinadi, ammo media matnlarida populyarizatsiya va ommalashtirish maqsadida soddalashtirilgan variantlar qo'llaniladi. "Overt" (ochiq) va "covert" (yashirin) tarjima o'rtasidagi farqni aniqlash va har bir turdagi tarjima uchun maxsus strategiyalarning zarurligini asoslash muhim (House, 1997). O'zbek medialingvistikasida ekologik terminologiya ikki darajali tizim sifatida rivojlanmoqda: professional-ilmiy daraja (maxsus adabiyotlar, ilmiy maqolalar, ekspert xulosalar) va ommaviy-publitsistik daraja (gazeta maqolalari, televizion ko'rsatuvlar, ijtimoiy media). Bu ikki daraja o'rtasida terminologik farqlanishlar mavjud va ular tarjima strategiyasini tanlashda hisobga olinishi zarur.

Xulosa

Mediamatnlarda ekologik neologizmlarning tarjimasini zamonaviy

tarjimashunoslik fanida dolzarb va murakkab muammo hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik neologizmlarning o'zbek tiliga adekbat tarjimasi uchun kompleks yondashuv zarur. Kalkalash usuli strukturaviy ekvivalentlikni ta'minlaydi va yangi terminlarning til tizimiga organik integratsiyasini imkon beradi, deskriptiv usul esa aniqlik va tushunarligi bilan ajralib turadi. Transkripsiya va transliteratsiya usullari cheklangan qo'llanilishga ega bo'lib, faqat muqobil variant mavjud bo'lmagan hollarda maqsadga muvofiqdir. Ekologik

terminologiyaning o'zbek tilida standartlashtirish va barqarorlashishi jarayoni hali yakunlanmagan va keyingi tadqiqotlarni talab qiladi. Medialingvistikada ekologik diskursning rivojlanishi bilan birga yangi neologizmlarning paydo bo'lishi davom etmoqda va tarjima strategiyalari ham doimiy takomillashtirishni zarur qiladi. O'zbek tilida ekologik terminologik tizimning shakllanishi uchun davlat dasturlari, ilmiy-tadqiqot ishlarining intensivlashtirilishi va terminologik lug'atlarning yaratilishi muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Barkhudarov, L. S. (1975). *Language and Translation*. Moscow: International Relations.
2. Bloomfield, L. (1968). *Language*. Moscow: Progress.
3. Komissarov, V. N. (1990). *Theory of Translation (Linguistic Aspects)*. Moscow: Higher School.
4. Latyshev, L. K. (2000). *Translation Technology*. Moscow: NVI-THESAURUS.
5. Retsker, Ya. I. (1974). *Translation Theory and Translation Practice*. Moscow: International Relations.
6. Safarov, Sh. (2008). *Cognitive Linguistics*. Tashkent: Yangi asr avlodi.
7. Fedorov, A. V. (1983). *Fundamentals of General Translation Theory*. Moscow: Higher School.
8. Schweitzer, A. D. (1988). *Translation Theory: Status, Problems, Aspects*. Moscow: Nauka.
9. Catford, J. C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
10. Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.
11. House, J. (1997). *Translation Quality Assessment: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
12. Jakobson, R. (2000). *On Linguistic Aspects of Translation*. The Translation Studies Reader / Ed. by L. Venuti. London: Routledge. 232-239.
13. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
14. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
15. Nida, E., Taber, C. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J.Brill.
16. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
17. Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.

Методика оценивания качества перевода в процессе подготовки переводчиков

Бабамурадова Нозима Фарход кизи
Докторант,
Узбекский государственный университет
мировых языков

Аннотация *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты методики оценивания качества перевода при подготовке специалистов-переводчиков в высшей школе. Анализируются современные подходы к определению понятия «качество перевода», критерии и показатели, применяемые в педагогической практике. Особое внимание уделяется разработке методических основ и критериев оценивания переводческой деятельности студентов, а также внедрению цифровых технологий и компетентностного подхода в систему профессиональной подготовки переводчиков. На основе проведённого анализа предлагается модель комплексной оценки переводческого продукта, ориентированная на развитие профессиональных компетенций будущих специалистов.*

Ключевые слова *Качество перевода, методика оценивания, переводческая компетенция, педагогическая диагностика, критерии оценки, подготовка переводчиков, профессиональные навыки*

Tarjimon mutaxassislar tayyorlashda tarjima sifatini baholash metodikasi

Babamuradova Nozima Farhod qizi
Doktorant,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya *Maqolada tarjimaning sifatini baholash metodikasining nazariy va amaliy jihatlarini, tarjimon mutaxassislarni tayyorlashda qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Tarjimaning sifatini aniqlashdagi zamonaviy yondashuvlar tahlil qilindi va talabalarining tarjima faoliyatini baholashda kognitiv, lingvistik hamda funksional-kommunikativ jihatlar kabi asosiy mezonlar belgilandi. Tarjimaning mahsulotini baholash uchun an'anaviy va raqamli vositalarni integratsiya qiluvchi kompleks metodika taklif etildi. Pedagogik sinovlar taklif qilingan yondashuvning talabalarining kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishda samaradorligini tasdiqladi.*

Kalit so'zlar *Tarjimaning sifati, baholash metodikasi, tarjimonlik kompetentsiyasi, pedagogik diagnostika, baholash mezonlari, tarjimon tayyorlash, raqamli texnologiyalar*

The Methodology for Assessing Translation Quality in the Training of Translators

Babamuradova Nozima Farhod kizi
Doctoral student,
Uzbekistan State World Languages University

Annotation *The article examines the theoretical and practical aspects of the methodology for assessing translation quality in the training of professional translators. Modern approaches to defining translation quality are analyzed, and the main criteria for*

evaluating students' translation performance, including cognitive, linguistic, and functional-communicative aspects, are identified. A comprehensive methodology for evaluating translation products is proposed, integrating traditional and digital tools. The pedagogical testing demonstrated the effectiveness of the proposed approach in developing students' professional competencies.

Keywords

Translation quality, assessment methodology, translator competence, pedagogical diagnostics, evaluation criteria, translator training, digital technologies

Введение

Современное переводческое образование предъявляет повышенные требования к качеству подготовки специалистов, способных эффективно осуществлять межкультурную и межкультурную коммуникацию (Комиссаров, 1990; Алексеева, 2004). В этих условиях особую актуальность приобретает проблема объективного и системного оценивания качества переводческой деятельности студентов. От того, насколько корректно и методически обоснованно построена система оценивания, зависит не только уровень сформированности переводческих компетенций, но и мотивация обучающихся к профессиональному росту (House, 2015; Рум, 2014).

Несмотря на значительное внимание к вопросам перевода в отечественной и зарубежной лингвистике, методика оценки качества перевода в образовательной среде остаётся одной из наименее разработанных (Williams, 2009; Nord, 2005). Это объясняется сложностью самого феномена перевода, который сочетает в себе лингвистические, когнитивные, культурологические и прагматические компоненты (Hatim & Mason, 2014; Schäffner, 1998).

Цель данной статьи заключается в анализе существующих подходов к оценке качества перевода и обосновании авторской методики, направленной на

повышение эффективности процесса подготовки переводчиков (Bowker, 2002; Kelly, 2005).

1. Теоретические основы оценивания качества перевода

Проблема оценки качества перевода является одной из центральных в современной переводоведческой науке (Комиссаров, 1990). По мнению В.Н. Комиссарова (1990), качество перевода определяется степенью адекватности передачи содержания и формы оригинала в условиях межкультурной коммуникации. А.Л. Семёнов (цит. по Бархударов, 1975) указывает, что критерии качества должны учитывать не только точность, но и стилистическую, функциональную и культурную эквивалентность.

В переводоведении выделяют два основных подхода к оценке: лингвистический (основанный на анализе текстовых соответствий) и функционально-коммуникативный (House, 2015; Рум, 2014) (ориентированный на восприятие перевода получателем). Современная педагогическая практика стремится к интеграции этих подходов, что позволяет выработать более объективные критерии оценивания (Neubert, 2000; Вежбицкая, 2001).

Основные принципы методики

Ключевыми принципами методики являются:

- *Комплексность* – оценка всех аспектов переводческой компетенции:

лингвистического, когнитивного, межкультурного и профессионального компонентов (Neubert, 2000).

- **Объективность** – использование единых критериев и стандартизированных инструментов, включая цифровые технологии, чтобы минимизировать субъективность оценивания (Bowker, 2002; Williams, 2009).
- **Адаптивность** – учет различного типа перевода (письменного, устного, аудиовизуального) и специфики жанра текста (Hatim & Mason, 2014).
- **Интерактивность** – привлечение онлайн-платформ для взаимного оценивания (peer review) и инструментов искусственного интеллекта, что обеспечивает активное участие студентов в оценочном процессе (Kelly, 2005).
- **Рефлексивность** – вовлечение студентов в самооценку и анализ собственных ошибок, что способствует развитию критического мышления (Pym, 2014).

К основным параметрам качества перевода относятся (Komissarov, 1990):

- адекватность и эквивалентность оригиналу (House, 2015);
- точность и полнота передачи информации (Schaeffner, 1998);
- стилистическая и жанровая соответствие (Schaeffner, 1998);
- терминологическая правильность (Hatim & Mason, 2014);
- естественность и нормативность языка перевода (Neubert, 2000);
- коммуникативная эффективность и прагматическая уместность (Bowker, 2002).

Оценка перевода должна рассматриваться не как формальная процедура, а как инструмент педагогической диагностики, направленный на развитие профессиональных компетенций (Kelly, 2005; Вежбицкая, 2001).

2. Методика оценивания качества перевода в образовательном процессе

Методика оценивания качества перевода включает совокупность принципов, критериев и инструментов, позволяющих преподавателю объективно определить уровень сформированности переводческих навыков студентов (Williams, 2009; Nord, 2005).

Основные принципы методики:

- **Системность** – оценка всех компонентов переводческой компетенции (лингвистической, межкультурной, профессиональной) (House, 2015).
- **Объективность** – использование единых критериев и стандартизированных инструментов (Pym, 2014).
- **Дифференцированность** – учёт вида перевода (письменный, устный, аудиовизуальный и др. (Hatim & Mason, 2014).
- **Интерактивность** – применение цифровых и автоматизированных средств анализа (Bowker, 2002).
- **Рефлексивность** – вовлечение студентов в процесс самооценки и взаимного оценивания (Kelly, 2005).

Методика включает три уровня анализа перевода:

1. **микроуровень** (лексика, грамматика, структура предложения) (Komissarov, 1990);
2. **мезоуровень** (связность текста, стиль, терминология) (House, 2015);
3. **макроуровень** (смысловая целостность, прагматическая цель, восприятие читателем) (Neubert, 2000).

На практике применяется многоуровневая шкала оценивания (от 0 до 100 баллов), где каждый критерий имеет удельный вес. Например: точность – 30%, стилистика – 25%, терминология – 20%, логика – 15%, грамотность – 10% (Nord, 2005).

3. **Использование цифровых технологий и инструментов оценивания**

Современные технологии позволяют существенно повысить объективность и эффективность оценки перевода (Bowker, 2002). Программы компьютерной поддержки перевода (CAT-tools) и системы автоматического анализа текста (Trados, Smartcat, DeepL) предоставляют статистические данные, которые можно использовать в качестве дополнительных критериев (Hatim & Mason, 2014).

Роль цифровых технологий

Использование CAT-tools и систем автоматического анализа текста позволяет количественно оценивать перевод по множеству параметров: точность передачи информации, терминологическая корректность, лексическое разнообразие, стилистическая адекватность (Bowker, 2002; Williams, 2009). Кроме того, онлайн-платформы для peer review формируют у студентов навыки критического анализа и саморефлексии, способствуя развитию профессиональной компетенции (Kelly, 2005; Neubert, 2000).

Кроме того, всё большее распространение получают онлайн-платформы для взаимного оценивания (peer review), где студенты анализируют переводы друг друга, формируя навыки критического мышления и саморефлексии.

Использование искусственного интеллекта в обучении переводу (например, ChatGPT, Grammarly, LanguageTool) способствует развитию у студентов способности анализировать и исправлять собственные ошибки, повышая качество итогового перевода.

4. **Результаты и педагогические эффекты применения методики**

Экспериментальная проверка методики, проведенная на выборке студентов переводческого факультета, показала значительное повышение уровня

профессиональных компетенций (Williams, 2009; Nord, 2005).

После внедрения системы комплексного оценивания:

- 78% студентов улучшили показатели точности и адекватности перевода (House, 2015);
- 65% повысили стилистическую грамотность (Schaeffner, 1998);
- 72% стали более осознанно подходить к выбору переводческих стратегий (Рым, 2014);
- уровень мотивации к саморазвитию увеличился на 40% (Рым, 2014).

Полученные результаты подтверждают, что внедрение структурированной и цифрово поддерживаемой методики оценивания способствует формированию целостной переводческой компетенции и развитию профессиональной рефлексии, а также, цифровые технологии становятся неотъемлемой частью современной педагогики перевода. Они позволяют объединить классические подходы к оценке с количественными и интерактивными методами анализа (Bowker, 2002; Hatim & Mason, 2014).

Кроме того наблюдается, что использование CAT-tools и peer review формирует у студентов критическое мышление, способность самостоятельно анализировать ошибки и выбирать оптимальные стратегии перевода, что является важным для будущей профессиональной деятельности.

Однако ограничения исследования связаны с размером выборки и особенностями конкретных образовательных программ. Для дальнейших исследований рекомендуется расширить выборку, внедрять инструменты оценки устного и аудиовизуального перевода, а также изучать влияние современных ИИ-технологий на качество подготовки специалистов.

Выводы

Качество перевода является многокомпонентным явлением, включающим лингвистические, культурные и коммуникативные аспекты (Komissarov, 1990; Hatim & Mason, 2014). Эффективное оценивание перевода требует системного подхода, основанного на четких критериях и единых стандартах (House, 2015; Pym, 2014). Разработанная методика комплексной оценки перевода ориентирована на формирование профессиональных

компетенций и развитие критического мышления студентов (Williams, 2009; Kelly, 2005).

Интеграция цифровых инструментов и технологий самооценки делает процесс обучения более интерактивным и объективным (Bowker, 2002). Предложенная система может быть рекомендована для внедрения в программы подготовки переводчиков в вузах (Nord, 2005; Neubert, 2000).

Список использованной литературы:

1. Алексеева, И. С. (2004). *Профессиональное обучение переводчиков*. СПб.: Изд-во СПбГУ.
2. Бархударов, Л. С. (1975). *Язык и перевод*. М.: Международные отношения.
3. Bowker, L. (2002). *Computer-Aided Translation Technology*. Ottawa.
4. Hatim, B., & Mason, I. (2014). *Discourse and the Translator*. London: Routledge.
5. House, J. (2015). *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London: Routledge.
6. Kelly, D. (2005). *A Handbook for Translator Trainers*. Manchester: St. Jerome.
7. Комиссаров, В. Н. (1990). *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. М.: Высшая школа.
8. Neubert, A. (2000). *Competence in Translation: A Complex Skill*. Meta, 45(2), 243-257.
9. Nord, C. (2005). *Text Analysis in Translation*. Amsterdam: Rodopi.
10. Pym, A. (2014). *Exploring Translation Theories*. London: Routledge.
11. Schäffner, C. (1998). *Translation and Quality*. Clevedon: Multilingual Matters.
12. Вежбицкая, А. (2001). *Сопоставление культур через посредство перевода*. М.: ЛКИ.
13. Williams, M. (2009). *Translation Quality Assessment*. Ottawa: University of Ottawa Press.

HISTORY

The Lingua Spectrum

Cogito, ergo sum

TARIX

291

ИСТОРИЯ

326

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Shahrisabz bekligida amirlikning solliqlar borasidagi siyosati

Kamalova Xabiba Muxammadiyevna
kh.kamalova@mail.ru
Dotsent,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya *Ushbu maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida Shahrisabz bekligidagi aholi 40 ga yaqin soliqlarni to'lashga majbur etilganligi, Buxoro amiri Shahrisabz aholisining turli yo'llar bilan ezishga intilib soliqlar miqdorini oshirib borishi mamlakatda iqtisodiy tanglikni hamda xalq orasida noroziliklar va g'alayonlarni keltirib chiqarganligi haqida ma'lumotlar beriladi.*

Kalit so'zlar *Xiroj, zakot, aminona, hukmona, taloqona, xatmano, juz'ya, qora cherik, farsax puli, qo'rg'onmardikor*

Налоговая политика эмирата в бекстве Шахрисабз в конце XIX - начале XX веков

Камалова Хабиба Мухаммадиевна
kh.kamalova@mail.ru
Доцент,
Университет экономики и педагогики

Аннотация *В этой статье приводятся сведения о том, что в конце XIX - начале XX веков население Шахрисабзского бекства было вынуждено платить около 40 налогов, а стремление эмира Бухары угнетать население Шахрисабза различными способами и увеличивать размер налогов вызвало экономический кризис в стране и недовольство и восстания среди народа.*

Ключевые слова *Харадж, закят, аминона, хукмона, талакона, хатмано, джузия, черная армия, фарсах пули, курганмardikor*

Tax policy of the emirate in the Shakhrisabz bekdome at the end of the 19th - beginning of the 20th centuries

Kamalova Khabiba Mukhammadiyevna
kh.kamalova@mail.ru
Associate Professor,
University of Economics and Pedagogy

Annotation *Abstract. This article provides information that in the late 19th and early 20th centuries, the population of the Shahrisabz bekdome was forced to pay about 40 taxes, and the Emir of Bukhara's desire to oppress the population of Shahrisabz in various ways and increase the amount of taxes caused an economic crisis in the country and caused discontent and uprisings among the people.*

Keywords *Xiroj, zakot, aminona, hukmona, taloqona, xatmano, juz'ya, qora cherik, farsax puli, qorgonmardikor*

Ma'lumotlarga qaraganda, XIX asrning 80-yillarida o'rtalarida Buxoro amirligida 40 ta soliq turi mavjud bo'lgan. Amirlikning so'nggi hukmdorlari Amir Abdulahad va o'g'li Sayid Olimxon hukmronligi davrida mamlakatning iqtisodiy ahvoli qanday bo'lganligini soliqlarning turlariga qarab ham bilish mumkin.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida aholi ushbu soliqlarni to'lashga majbur etilganlar. Amirlikda soliqlarning quyidagi turlari mavjud bo'lgan. Ular quyidagilar: xiroj, zakot, aminona, taxtajoypuli, tarozipuli, dallolpuli, mirabona, chig'irpuli, labonipuli, juz'ya (amirlikda yashovchi yahudiylardan olingan g'ayridinlik solig'i), avarizot, qora cherik, farsaxpuli, yaksari yoki qo'shpuli, hovlipuli, ot-juvozpuli, xospuli, chorbog'puli, chubpuli, alafpuli, tarvuzpuli, muhrona, xizmatona, kafsanpuli, hukmona, taloqona, xatmano, shodiyona, nikohona va boshqalar.

Bu davrda o'lkadagi barcha yerlar sug'oriladigan va lalmikor yerlarga bo'linib, yerlardan olinadigan soliqlar miqdori turlicha bo'lgan. Shuningdek, Shahrisabz bekligida ham bir qancha soliq turlari mavjud bo'lib, ulardan asosiylari xiroj, zakot, tanob to'lovlari bo'lgan. Xiroj hosilning ma'lum bir qismi hajmida bo'lib, natural to'lov shaklida undirilgan. Suv bilan yaxshi ta'minlangan hududlarda xiroj boshqa yerlarga nisbatan ko'proq miqdorda undirilgan (Идаров, 1872). Masalan, bu xildagi yerlarda yetishtirilgan bug'doy va tariq ekinlaridan xiroj hosilning $\frac{1}{4}$ qismi, boshqa turdagi yerlardan esa hosilning $\frac{1}{5}$ qismi miqdorida undirilgan. Xiroj miqdori ekinlarning oq yoki ko'k ekin turiga mansubligiga qarab farqlangan. Oq ekinlardan xiroj hosilning hosilning $\frac{1}{4}$ qismi, ko'k ekinlardan hosilning $\frac{1}{3}$ qismi miqdorida undirilgan (Кун, 1880).

Beklikda tanob solig'i asosan pul bilan olingan. Soliqning bu turi paxta, uzum va mevalardan undirilib, miqdori mahsulot turiga qarab, ekin ekilgan maydonning har bir tanobidan olingan. A.L.Kun har bir tanob

ekinzor yerdan 6 tanga, uzumzorlardan $\frac{1}{2}$ tilla miqdorida soliq undirilganligini yozadi.

Soliq turlaridan zakot chorva mollaridan undirilgan. Har 100 qoramoldan, shuningdek qo'ylardan 14 buxoro tangasi miqdorida zakot undirilgan.

Aminona solig'i o'lka amirlik tarkibiga kirganidan keyin paydo bo'lgan. Buxoro xonligida mavjud soliqlarni tahlil qilgan A.A.Simyonov aminonaning amir Muzaffar tomonidan ruslarga qarshi urush ehtiyojlari tufayli kiritganligini yozadi. Amirlik hayotining so'nggi yillarigacha saqlanib qolgan bu soliq turi asosan boy tabaqalar va amaldorlar zimmasiga tushgan. Shahrisabz shahrining xaftasiga 2 marta bo'ladigan bozor kunlarida har bir rastadan bir tanga miqdorida aminona solig'i undirilgan.

O'lkaning musulmon bo'lmagan aholisi bo'lmish yahudiylardan, hindu-lar va boshqalardan jon solig'i juz'ya olingan. Jon solig'i har 3 oyda bir marta olinib, boylardan 50 tanga, kambag'allardan 12 tanga miqdorida undirilgan. Juz'ya solig'i ayollardan va 9 yoshga to'lmagan bolalardan olinmagan.

Qishloq aholisi turli soliqlarni to'lashi bilan birgalikda bir qator majburiyatlarni ham o'tashga majbur bo'lgan. Bekliklarda o'lkaning turli qismlarini bir-biri bilan hamda ularni boshqa hududlar bilan bog'lovchi yo'llarni doimo tuzatib, soz holda saqlashga katta e'tibor berilgan. Buning uchun har bitta yo'l shu yo'l yoqasidagi yoki unga yaqin yerga joylashgan qishloqqa biriktirilgan. Qishloq aholisi o'ziga belgilangan yo'lni doimo tartibda, soz holatda saqlashga javobgar bo'lgan.

Qishloq aholisi bajargan majburiyatlardan biri qo'rg'onmardikor deb atalgan. Har bir qishloq belgilangan tartibda yiliga ikki marta saroyga ishchilar yuborib turishi kerak bo'lgan. Ishchilarning soni qishloq aholisi sonidan kelib chiqib, 5 tadan 20 tagacha bo'lgan. Turli qora ishlarni bajargan ishchilar o'z hisobidan ovqatlanishgan. Belgilangan tartibda ishchilar almashib turgan.

Kelmay qolgan kishidan 2 tanga pul undirilgan (Кун, 1880).

Qishloq aholisi o'lka iqtisodiyotining asosini tashkil qilganligi va dehqonchilikning ko'p jihatdan sun'iy sug'orishga bog'liqligi irrigatsiya inshootlari, ariqlar, to'g'onlarga doimo katta e'tibor bilan qarashga majbur qilgan. Shahrisabz beki o'lkadagi ariqlarni saqlab turishni o'zi nazorat qilgan va o'lkadan kelayotgan daromadlarning bir qismini shu ishlarga sarflagan. Mavjud sug'orish tizimlari o'lka hayotida muhim o'rin tutib, ulardan birortasining ishdan chiqishi unga bog'liq bo'lgan qishloq yoki qo'rg'on aholisining og'ir ahvolga qoldirgan. O'lkani bo'ysundirish maqsadida urush boshlagan xonlar ana shu usullardan foydalanishgan.

1851 yilda G'uzor qo'rg'onini bo'ysundirish uchun Muhammad Rahimxon yangi ariq qazdirib suv bilan ta'minlayotgan ariqni boshqa tomonga burib yubormoqchi bo'ladi. Suvsiz qolishdan qo'rqqan G'uzor hokimi qarshilik ko'rsatishni to'xtatadi. Muhammad Rahimxon bu usulni boshqa qo'rg'onlar qamalida ham qo'llagani ma'lum.

Ma'lumki, Buxoro xonligida va shu jumladan, unga qarashli beklklarda urush davrida favqulodda soliq – juz'ya yig'ilgan. Juz'yadan tashqari harbiy vaziyat bilan bog'liq soliqlar mavjud bo'lgan. 1868 yilda Samarqandga yurishga tayyorgarlik ko'rayotgan Jo'rabek boy tabaqa vakillaridan, asosan savdogarlardan maxsus soliq undirgan. 1 tildan 3 tillogacha undirilgan ushbu soliq boy puli deb atalgan (Кун, 1880). O'lkadagi mudofaa inshootlarini ta'mirlab, mudofaaga yaroqli holatda saqlab turish uchun aholi turli ishlarga jalb qilingan.

Bundan tashqari Buxoro amiri Shahrisabz aholisining turli yo'llar bilan ezishga intilib, soliqlar miqdorini oshirib borgan. Amir har yili bir yoki ikki marotaba Shahrisabzga kelishi ham o'lka aholisi uchun og'ir yuk bo'lgan. Chunki amir vohaga kelgan vaqtda uning bilan birga kelgan qo'shin va a'yonlarini boqish beklk hisobidan amalga oshirilib, uning barcha og'irligi asosan aholi gardaniga tushgan.

1891 yilda Shahrisabz va Kitob aholisi rus podshosiga shunday shikoyatnoma yozgan edilar. "Amir viloyatimizga tez-tez kelib, boshqa xalqlar ichida eng huquqsiz bo'lgan bizdek himoyasiz kishilarga har xil zarar yetkazadi, jabrlaydi va zo'rlaydi, u bizning sabr-kosamizni to'ldirmoqda. Amir kichik viloyatimizga to'xtagan vaqtida u bilan birga 5-6 ming sarbozlari ham bo'ladi, ular bizni haqoratlaydi, behad xo'rlaydi. Buning ustiga –ustak amir tomonidan belgilangan beklar qattiq zulm qilib barcha sarf-xarajatlarini bizdan undirib oladi" (Логофет, 1989).

Shahrisabzliklar Turkiston general gubernatorlik nomiga yozgan xatlarida Buxoro amirining ularga nisbatan zulmi tobora ortib borayotganligini yozishar ekan, bu holat soliqlar miqdorini oshishida ifoda etganligida hamda iqtisodiy ahvolni tanglashib borayotganligida ko'rish mumkin.

Masalan, 1910 yilda "Tarixi Salimiy" asarining muallifi Mirzo Salimbek ibn Muhammad Rahim Shahrisabzga hokim etib tayinlanib, 4 yil shu lavozimda ish olib borgan. U o'zining asarida xalq harakatlari, jumladan 1905 yil 17 noyabrda Shahrisabz bekligi Buxoro amiriga soliq to'lashdan bosh tortganligi haqida ma'lumot beradi. 1908 yil martida ham Shahrisabzda amir Abdulahad siyosatiga qarshi g'alayon boshlangani ma'lum.

Keyingi yillarda, jumladan 1913 yilda Shahrisabzda boshlangan hunarmandlarning norozilik harakatiga qishloqlardagi chorikorlar, kambag'al dehqonlar ham qo'shilgan.

Biroq ta'kidlash lozimki, mahalliy aholiga amir gumashtalarining zulm va zurovonliklari kamaymagan. Masalan, 1918 yil yozida Shahrisabz beki Saidkarimxon aholiga o'sha vaqt bahosida yana 5 million so'm soliq soladi.

Ayni chog'da Shahrisabz vohasida aholi amir olib boradigan siyosatdan o'z noroziliklarini bildirib Buxoro amiri qo'shinida xizmat qilishdan bosh tortadi. Masalan, 1920 yilning yozida Shahrisabz va Kitob beklklarida amir uchun ko'zda tutilgan 10 ming sarboz

o'rniga zo'r qiyinchiliklar bilan atigi 3 mingtagina sarboz safarbar qilinadi. Ko'p qishloqlarda jangchi yig'ish maqsadida kelgan amir vakillarini xalq kaltaklab, haydab yuboradi. 1920 yilda xatto Shahrisabz bekligi aholisi amirning urushga tayyorgarlik

ko'rayotganligiga norozilik bildirib, amir huzuriga vakillar jo'natadi.

Yuqoridagi kabi holatlar, ya'ni noroziliklar va g'alayonlar iqtisodiy tanglik bilan bog'liq bo'lib, ular ham Buxoro amirligining yemirilishiga sharoit tug'dirayotgan edi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Idarov, S. (1872). *Pozemel'noe pravo i podatnaya sistema po magometanskomu pravu*. TV, (41).
2. Kun, A. (1880). *Ocherki Shahrisabzskogo bekstva. Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geograficheskogo Obshchestva po otdeleniyu etnografii*, 6, 217–243.
3. Logofet, D. N. (1909). *Strana bespravya* (p. 64). Saint Petersburg.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi (UzR MDA). (n.d.). *Fond I-1, k-34, 170, s-3*.

Axloqiy qadriyatlarning shaxs va jamiyat ma'naviy barkamolligini ta'minlashdagi o'rni va ahamiyati

Zakirova Dिल्фуза Тулкуновна
dilfuza_zakirova89@gmail.com

*Mustaqil tadqiqotchi,
O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi*

Annotatsiya *Ushbu maqolada axloqiy qadriyatlarning inson shaxsini kamol toptirish va jamiyat ma'naviy hayotini boyitishdagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada shaxs ma'naviy barkamolligining mezonlari, axloqiy qadriyatlarning tarixiy shakllanishi va ularning zamonaviy jamiyatda tutgan o'rni yoritilgan. Shuningdek, yosh avlodda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda oila, ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining o'rni alohida tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar *Axloqiy qadriyatlar, ma'naviy barkamollik, shaxs kamoloti, jamiyat ma'naviyati, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, ma'naviy tarbiya, axloq, madaniyat, ijtimoiy ong*

Роль и значение нравственных ценностей в обеспечении духовного совершенства личности и общества

Закирова Дилфуза Тулкуновна
dilfuza_zakirova89@gmail.com

*Независимый исследователь,
Международная исламская академия
Узбекистана*

Аннотация *В данной статье анализируется роль нравственных ценностей в формировании гармоничной личности и обогащении духовной жизни общества. Рассматриваются критерии духовного совершенства человека, историческое становление нравственных ценностей и их значение в современном обществе. Особое внимание уделено роли семьи, системы образования и средств массовой информации в развитии морально-нравственных качеств подрастающего поколения.*

Ключевые слова *Нравственные ценности, духовное совершенство, развитие личности, духовность общества, национальные ценности, общечеловеческие ценности, духовное воспитание, нравственность, культура, общественное сознание*

The role and significance of moral values in ensuring the spiritual perfection of the individual and society

Zakirova Dिल्фуза Тулкуновна
dilfuza_zakirova89@gmail.com

*Independent researcher,
International Islamic Academy of Uzbekistan*

Annotation *This article analyzes the role of moral values in the development of a harmonious personality and in enriching the spiritual life of society. It discusses the criteria of spiritual maturity of an individual, the historical formation of moral values, and their significance in modern society. Special attention is paid to the role of the family, the*

education system, and the mass media in fostering moral and ethical qualities among the younger generation.

Keywords

Moral values, spiritual perfection, personal development, social spirituality, national values, universal values, moral education, ethics, culture, social consciousness

Yurtimiz istiqbolga erishganidan so'ng axloqiy qadriyatlarga munosabatda tub burilishlar, o'sish, taraqqiyot amalga oshirila boshladi. Komil insonni tarbiyalash, kelajak avlodni istiqbol mafkurasining asosiy g'oyalari asosida tarbiyalash kunning dolzarb vazifalaridan biriga aylandi. Istiqbol g'oyasining oliy maqsadi – Vatanimiz ravnaqi, yurtimiz tinchligi va xalq farovonligi g'oyalariga tayangan holda, xalqimizni mustaqillikni mustahkamlash, O'zbekistonning buyuk kelajagini yaratishga safarbar etishdir. Zero, Prezidentimiz Sh.Mirziyov ta'kidlaganlaridek *"...shu ishlarimiz, islohotlarimizning barcha-barchasi ulug' va yagona bir maqsadga qaratilgan. U ham bo'lsa, xalqimizning tinchligi, osoyishtaligini asrash, aholi farovonligini oshirish, farzandlarimizni sog'lom va barkamol insonlar etib tarbiyalashdan iborat"* (Мирзиёев, 2017).

Axloqiy tafakkurning mohiyati boshlang'ich jihatdan diniy mazmun kasb etadi. Axloqi va muomalasi komil bo'lmagan shaxsining diniy kamolotga erishgani to'liq deb baholanmaydi. Tarixan axloqshunoslik ilm sohasidagi olimlar "Insondagi axloqiy fazilatlar tug'ma bo'ladimi yoki keyinchalik tajriba va tarbiya jarayonida shakllanadimi?" degan masala yuzasidan turlicha ilmiy nuqtai nazarlarni ilgari surishgan. Axloqiy me'yor va fazilatlar ayrim shaxslar yoki ijtimoiy guruhlar faoliyati bilan cheklanib qolmay, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy-ma'naviy hayotining ildizlari bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Suqrotning ta'kidlashicha, "axloqiy va odilona xatti-harakatlar insonni albatta baxt va saodat sari yetaklaydi (Гуннар, 2002).

Islom ta'limotida shaxsning xulq-atvorini takomillashtirish masalasiga alohida o'rin berilgan bo'lib, bu holat har bir individ uchun muhim ijtimoiy-axloqiy vazifa sifatida qaraladi. Qur'onda bu borada Payg'ambar shaxsi yuqori axloqiy sifatlar namunasi sifatida tilga olinadi ("Qalam" surasi, 4-oyat). Bu ifoda uning shaxsiy fazilatlariga berilayotgan yuksak bahoni anglatadi. Manbalarda keltirilishicha, Payg'ambarning shaxsiy fazilatlar haqida so'ralganida, uning xulqini Qur'on ta'limotlari bilan uyg'un holda tavsiflagan. Uning so'zlariga ko'ra, Payg'ambar xulq-atvorida Qur'oni karimda bayon etilgan me'yorlar amaliy shaklda ifoda topgan. Bu voqea diniy ta'limotda axloqning nazariy va amaliy jihatlarining birligini ko'rsatuvchi misol sifatida talqin qilinadi.

Odobli, bilimli, mehnatsevar va qat'iy hayotiy qadriyatlarga ega avlod jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bunday shaxsning tarbiyasi oila doirasidan boshlanib, keng ijtimoiy muhitga ta'sir ko'rsatadi. Hadislarda farzandlarni hurmat qilish va ularga yaxshi odobni singdirish zarurligini ta'kidlaganlar (Ibn Moja rivoyati). Bu ta'limot inson shaxsini shakllantirishda axloqiy tarbiyaning ustuvor o'rnini ko'rsatadi.

Albatta, har bir inson shaxsining asosiy fazilatlar avvalo oila muhitida shakllanadi. Shu ma'noda, oila barkamol va mas'uliyatli avlodni voyaga yetkazishning poydevori hisoblanadi. Oilaviy tarbiya jarayonida farzandlarda axloqiy va huquqiy ongni rivojlantirish, adolat, burch va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirish, Vatanga muhabbat ruhini singdirish jamiyatning ma'naviy barqarorligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Islom ta'limotiga muvofiq, farzand ota-onaning zimmasidagi ulkan mas'uliyat hisoblanadi. Ota-ona ushbu omonatni to'g'ri ado etish, ya'ni farzandni axloqiy va ijtimoiy jihatdan tarbiyalash mas'uliyatini o'z zimmasiga oladi. Farzand tarbiyasiga bee'tiborlik islomiy ta'limotda jiddiy xato va omonatga xiyonat sifatida baholanadi. Shuningdek, bunday holat insonning diniy komilligidagi nuqson sifatida qaraladi. An'anaga ko'ra, ota-ona farzandning birinchi murabbiyi bo'lib, uning shaxsiy kamoloti va axloqiy qiyofasini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Bu nuqtai nazardan olimlarning quyidagi so'zlari mazkur g'oyani yanada yoritadi: «Fazilat nasl va nasab orqali emas, balki odob orqali hosil bo'ladi».

Shuningdek, buyuk alloma va mutafakkir Abu Ali ibn Sino o'zining "Donishnoma" asarida bola tarbiyasi uchun avvalo ota-ona mas'ulligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga alloma o'z asarida ota-onaning ilmi, fozil va dunyoqarashlari keng bo'lishliklarini alohida uqtirib, farzand tarbiyasidan mas'uliyatliroq ish yo'qligini ochib beradi.

Qur'oni karimda oila a'zolariga e'tibor va ularning tarbiyasiga mas'uliyat bilan yondashish zarurligi alohida ta'kidlanadi. Alloh taolo insonlarga o'zlarini va oila a'zolarini turli zarar va yomon oqibatlardan asrash lozimligini uqtiradi (Taxrim, 2018). Bu esa ota-onaning, ayniqsa, ota shaxsining farzand tarbiyasidagi mas'uliyati va rahbarlik vazifasini anglatadi. Mufasssirlar mazkur oyat mazmuniga izoh berib, shunday deydi: "Ota farzandiga ruxsat etilgan va taqiqlangan bo'lgan amallarni tushuntirishi, noxush ishlardan saqlanishiga ko'maklashishi va zarur diniy amaliyotlarni o'rgatishi shart". Ushbu talqindan kelib chiqadiki, ota-onaning vazifasi faqat moddiy ta'minlash bilan cheklanmaydi, balki farzandning ma'naviy va axloqiy kamoloti uchun ham mas'uliyatni nazarda tutadi.

Shuningdek, farzand tarbiyasi borasida Payg'ambarimiz s.a.v.ning quyidagi hadisni misol qilishimiz mumkin: *"Sa'id ibn Os roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Hech bir ota o'z*

farzandiga yaxshi odob o'rgatishdan ortiq hadya qila olmaydi" dedilar. Mazkur hadisi sharifdan farzandini to'g'ri tarbiyalash qanchalik ma'suliyatli ish ekanligini ko'rishimiz mumkin, chunki to'g'ri tarbiya berilgan farzand nafaqat oila balki jamiyatning rivojiga o'z xissasini qo'shgan bo'ladi. Bunday farzand zararli illatlardan xoli bo'lib, ma'naviy barkamol bo'lib voyaga yetadi.

Farzand tarbiyasi qanchalik erta boshlansa, tarbiya natijasi shunchalik samarali bo'ladi. Chunki erta yoshda ularni yaxshilik tomon burish osonlik bilan kechadi. Farzandning jamiyatda o'z o'rnini topishi, to'g'ri yo'ldan yurishi, balog'at yoshiga yetishi, iffat va hayoni saqlashi, jinsiy poklikka o'rgatish ham ota-onaning burchidir. Zero hozirgi globallashuv jarayonida o'sib kelayotgan yoshlarga sadoqat va oila mustaxkamligi, harom ishlardan uzoqda yurish singari nasixatlar ota-ona tomonidan farzandga aytishi shart bo'lgan ishlardan biridir.

Hozirgi globallashuv jarayonida dunyo turli xildagi ma'naviyatimiz va axloqimizga butunlay yot bo'lgan "g'oya"lar va "ommaviy madaniyat" bilan to'lgan vaqtda, o'sib kelayotgan yosh avlodni to'g'ri tarbiya qilish, katta ma'suliyat talab etadi. Bejizga Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev IHT TIV kengashi 43-sessiyasi ochilish marosimida so'zlagan nutqida "Dunyo shiddat bilan o'zgarib, barqarorlikka va xalqlar rivojiga rahna soladigan yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotganining guvohimiz. Bu sharoitda ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olishi, barkamol o'sishiga jiddiy e'tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir" deya ta'kidlamaganlar.

Ushbu "ommaviy madaniyat" orqali zo'ravonlikni targ'ib qilish, bir jinslilar nikohi, zino, giyohvandlik, buzuvchilik, turli xildagi pornografik filmlar va b. kabi illatlar kirib kelmokda. Biz esa o'z navbatida, farzandllarimizni ushbu illatlardan saqlamog'imiz darkor. Zero, Bundan bir asr muqaddam atoqli ma'rifatparvar olim **Abdurauf Fitrat: "Kim badaxloq bolalarni**

tarbiya etsa, insoniyatga katta dushmanlik qilgan bo'ladi, degan edi.

Taqiqlangan harom qilingan amallardan farzandlarimizni saqlasak, jamiyatda ma'naviy yetuk va sog'lom insonlarni yetkazib bergan bo'lamiz. Zero ma'naviy va jismoniy sog'lom inson nafaqat oila uchun balki jamiyat uchun ham foydali inson bo'lib voyaga yetadi. Ma'naviy sog'lom insonlar esa jamiyatda jinoyatchilik, zino, o'g'rilik, poraxo'rlik kabi illatlarga qarshi kurashadigan va Vatan ravnaqiga o'z xissasini qo'shadigan insonlar bo'lib kamol topishadi.

Imom G'azzoliyning "Ihyo ulumiddin" asarida ta'kidlanishicha, bola tarbiyasi jamiyatning ma'naviy barqarorligi va shaxs kamolotini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Muallif bolani tabiatan sof, ta'sirchan va qabul qilishga moyil shaxs sifatida tavsiflaydi. Uning fikricha, bola qanday muhitda tarbiyalansa, shu muhit ta'sirida shaxs sifatida shakllanadi. Shu bois uni ma'naviy va axloqiy jihatdan to'g'ri yo'naltirish ota-ona hamda tarbiya beruvchilarning muhim vazifasi hisoblanadi. Bolaning ijobiy muhitda o'sishi uning shaxsiy rivojiga va jamiyatda munosib o'rin egallashiga zamin yaratadi, tarbiyadagi e'tiborsizlik esa uning ma'naviy inqirozga yuz tutishiga sabab bo'lishi mumkin.

Bolalarning shaxsiy rivojlanishi va tarbiya jarayoni har qanday moddiy vositadan ko'ra murakkab va nozik jarayondir. Ularni to'g'ri tarbiyalash ilmiy bilim, pedagogik tajriba hamda amaliy mahoratni talab etadi. Shu bilan birga, jamiyatda ko'p hollarda bu jarayonning mas'uliyati yetarlicha anglanmaydi. Ko'pchilik ota-onalar farzand tarbiyasiga doir ilmiy manbalarni o'rganishga, soha mutaxassislari bilan maslahatlashishga yoki tarbiyaviy bilimlarni chuqur egallashga yetarli e'tibor qaratmaydi. Bu holat natijasida ayrim yosh avlod vakillarining ijtimoiy moslashuvida, ta'lim va mehnat faoliyatida muvaffaqiyatsizlik holatlari kuzatilmoqda. Bunday holatlar oilaviy tarbiyaning ilmiy va metodik asoslarini

yetarlicha inobatga olmaslik oqibati sifatida baholanadi.

Odob va axloq masalasi insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Axloqiy me'yorlarga rioya etish shaxsning ijtimoiy munosabatlardagi barqarorligi va madaniyatli xulqini ta'minlaydi. Odobsizlik esa insonning faoliyati, muomalasi va jamiyatdagi mavqeiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday holat shaxslararo munosabatlarning izdan chiqishiga, hamkorlik va ishonch muhitining zaiflashishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, inson faoliyatida axloqiy madaniyatni saqlash va rivojlantirish ijtimoiy barqarorlik hamda ma'naviy yetuklikning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Shu munosabat bilan tasavvuf ta'limotlarida ham axloqiy tarbiya muhim o'rin tutadi. Bu ta'limotlarda insonning kamolotga yetishi, shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarda muvozanatni saqlashi odob me'yorlariga rioya etish bilan bog'lanadi. Manbalarda qayd etilishicha, insonning muvaffaqiyati va barqaror rivojlanishi axloqiy madaniyatga amal qilish natijasida yuzaga keladi, axloqiy tartib-intizomga rioya etmaslik esa shaxsiy va ijtimoiy tanazzulning sababi sifatida baholanadi.

Axloqiy qadriyatlarni dunyoda mafkuraviy ziddiyatlar keskinlashgan davrda vayronkor kuchlar tomonidan maqsadga erishishning eng yovuz vositalari bosqinchilik, terrorchilik, qo'poruvchilik kabi barcha vahshiyliklarga qarshi g'oyaviy qurol sifatida qo'llash mumkin. Ularga munosib zarba berish uchun ham insonda yuksak e'tiqod, vatanparvarlik, mardlik va fidoyilik kabi olijanob fazilatlar, milliy axloqiy qadriyatlar tizimiga sodiqlik shakllangan bo'lishi kerak. Axloqiy qadriyatlar asosida tarbiya jarayoni aynan ana shunday fazilatlarini shakllantirishga qaratilgandir.

Mana shu holatni boshqa har bir katta-kichik narsalarda ham ko'rib, mulohaza qilishimiz mumkin. Har bir narsada islom dinida belgilab qo'yilgan ko'rsatmalarga amal qilinsa, avvalo bu jamiyatning rivoji va barkamol

avlodni tarbiyalashda, jamiyatni parokandalikdan himoya qilishga xissa qo'shgan bo'linadi.

Axloqiy qadriyatlar hamda umuminsoniy axloq normalari yosh avlod va jamiyat a'zolarining ma'naviy saviyasini oshirishga qaratilgan tizimli ta'limiy asoslar hisoblanadi. Ushbu qadriyatlar millatning tarixiy birlik sifatida shakllanishi va rivojlanishida, shuningdek, shaxsning milliy o'zligini anglash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ular jamiyatning ma'rifiy taraqqiyoti va axloqiy barqarorligini ta'minlovchi muhim tarbiyaviy omil sifatida namoyon bo'ladi.

Mustaqillik tufayli O'zbekiston Respublikasi yangi tarixiy davrga qadam qo'ydi. Jamiyatimizning ma'naviy – axloqiy yangilanishi davlat siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda, chunki mamlakatning kelajagi ko'p jihatdan ma'naviy – axloqiy barkamol avlodni tarbiyalashga bog'liqdir. Yoshlarni islom axloq qoidalari asosida tarbiyalashga katta ahamiyat berilmoqda bu borada Sh. Mirziyoyev IHT TIV kengashi 43-sessiyasi ochilish marosimida so'zlagan nutqida *“...buyuk ajdodlarimiz bo'lgan islom olamining mutafakkirlari asarlarini, ularning butunjahon sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan bebaho hissasini chuqur o'rganish, teran anglash va keng ommalashtirish alohida ahamiyatga ega”* (usbekistan.at/uz) eslab o'tish joizdir.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti marhum Islom Karimov *“Biz mutafakkirlarimizning qutlug' merosidan butun xalqimiz, jumladan, yoshlarimizning ham baxramand bo'lishiga, ularning ma'naviy muhitda kamol topishiga, islom dinining insonparvarlik falsafasi, buyuk g'oyalari yosh avlod yuragidan ham joy olishiga sharoit yaratmoqdamiz. Boshqacha aytganda, biz farzandlarimizni dunyoviy bilimlar bilan bir qatorda Imom Buxoriy to'plagan Hadislar, Naqshbandiy ta'limoti, Termiziy o'g'itlari, Yassaviy Hikmatlari asosida tarbiya qilmoqdamiz”, – deb ta'kidlagan edi* (<https://islaminstitut.uz/3679>).

Islom axloqiy qadriyatlarini yoshlar ongi va shuuriga singdirib borishda dastlabki poydevor xalqimizning azaliy udumlari hamda oila va oilaviy munosabatlariga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir.

Ko'p asrlardan buyon buyuk ajdodlarimiz oilaviy hayotni sog'lom turmush tarzining asosiy qismi sifatida, uning muqaddasligini e'tirof etib, farzandlarini jismonan baquvvat, axloq-odobli, andishali qilib o'stirishlariga alohida e'tibor berib kelishgan. Bu holat hayot sinovlaridan o'tgan va qadriyat darajasiga ko'tarilgan. Inson dunyoqarashining dastlabki poydevori oilada shakllanadi. Shunday ekan, tarbiyaning ma'naviy – axloqiy asoslari oilaning sharqona tarbiya tizimining qay darajada tashkil etilganligi bilan xarakterlanadi.

Shaxs ma'naviyati uning dunyoqarashi, tasavvur va e'tiqodlari islom axloqiy qadriyatlarimizga xos ilk tushunchalar asosan oila muhitida tarkib topishini e'tiborga olgan holda, asosiy tarbiya maskani sifatida oila tarbiyasiga alohida urg'u berish dolzarb vazifalardan biridir.

Islom axloqiy qadriyatlarning jamiyat hayotida mavqeini ko'tarish O'zbekiston zaminida istiqomat qilayotgan barcha kishilarni millati, dini, tili, kasb-kori, ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, yagona maqsad yo'lida birlashtirish, butun xalq irodasini ijtimoiy muammolarni oqilona hal etish uchun yo'naltirish, ularda kelajakka ishonch ruhini tarbiyalashni ko'zda tutadi.

Yozuvchi Tohir Malik shunday yozadi: Islomning biror amri bexuda emas. Islomda ajoyib bir tarbiya tizimi ichki tarbiya, ahloq tarbiyasi bor. Jamiyatning komil insonga extiyoji bormi, demak islomga ham ehtiyoji bor (Тоҳир Малик, 2005).

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, *“Axloq – bu avvalo insof va adolat tuyg'usi, imyon, halollik degani”*dir (Каримов, 1995). Farzandlarimizga islom axloqiy qadriyatlari bilan tarbiya bersak, kelajakda Vatan ravnaqi va jamiyat kelajagi uchun yulkan xissa qo'shgan bo'lamiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bukhari. (n.d.). *Al-Adab al-Mufrad*; al-Nasai. *Kubro va Tuhfat al-Ashraf* rivoyatlari.
2. Gunnar, S., & Nils, G. (2002). *Falsafa tarixi* [History of Philosophy]. Tashkent.
3. Karimov, I. A. (1995). *O'zbekistonning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari* [The main principles of Uzbekistan's political, social, and economic prospects]. Tashkent.
4. Mansur, A. (2018). *Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri* [Translation and interpretation of the meanings of the Holy Qur'an]. Tashkent: Toshkent Islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi. (Surah At-Tahrim, 6, p. 560).
5. Malik, T. (2005). *Odamiylik mulki (Axloq kitobi)* [The Treasure of Humanity (Book of Ethics)] (Vol. 1, p. 17). Tashkent: Istiqlol. <http://www.ziyouz.com>
6. Mirziyoyev, Sh. M. (2017, June 15). Speech at the conference with religious sector representatives: *"Ensuring social stability and protecting the purity of our sacred religion — a requirement of the time."*
7. Religions.uz. (n.d.). *Ijtimoiy barqarorlik va diniy qadriyatlar haqida maqola*. <https://religions.uz/news/detail?id=125>
8. The Embassy of Uzbekistan in Austria. (n.d.). *Islom hamkorlik tashkiloti tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasi*. <http://www.uzbekistan.at/uz/actual/islom-khamkorlik-tashkiloti-tashki-ishlar-vazirlari-kengashi-43-sessiyasi>
9. Uzbekistan Islamic Institute. (n.d.). *Islomiy qadriyatlar va ma'naviyatga oid maqola*. <https://islaminstitut.uz/3679>

Mustamlaka Turkistonda Islom dini

Sobirjon Boltabayev

s.boltaboev@gmail.com

O'qituvchisi, t.f.n,
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya *Mazkur maqolada Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o'lkasini mustamlakaga aylantirilgandan keyin o'lkada islom diniga qarshi va unga zid bo'lgan qaror va qonunlarning qabul qilinishi, islom dinini doimiy nazoratda tutib turish, diniy va dunyoviy ta'limni yo'q qilish, maktab va madrasalarning tugatilishi, vaqf mulklarini davlat tasarrufiga o'tkazish masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar *Mustamlakachilik masalasi, diniy tashkilotlar, maktab va madrasalar, vaqf mulklari, shayhulislom, islom dini, vaqf mulklarini tugatilishi*

Ислам в колониальном Туркестане

Собиржон Болтабаев

s.boltaboev@gmail.com

Преподаватель,
Кандидат философских наук,
Наманганский государственный
университет

Аннотация *В данной статье освещаются вопросы принятия в стране решений и законов, противоречащих и противоречащих исламу, после колонизации Туркестанского края Российской Империей, постоянного контроля за исламской религией, ликвидации религиозного и светского образования, ликвидации школ и медресе, разгосударствления вакфной собственности.*

Ключевые слова *Колониальный вопрос, религиозные организации, школы и медресе, вакфная собственность, Шайхулислам, исламская религия, ликвидация вакфной собственности*

Islam in Colonial Turkestan

Sobirjon Boltabayev

s.boltaboev@gmail.com

Lecturer, PhD in Philosophy,
Namangan State University

Annotation *This article covers the adoption of decisions and laws against and against Islam in the territory after the colonization of the Turkestan territory by the Russian empire, keeping Islam in constant control, eliminating religious and secular education, ending schools and madrasas, nationalizing Waqf properties.*

Keywords *Colonial issue, religious organizations, schools and madrasas, endowment properties, sheikhulislam, Islam, abolition of endowment properties*

Rossiya imperiyasining islom diniga bo'lgan munosabati asosan XVIII-asrdan, ya'ni podsho Rossiyasi tomonidan islom diniga e'tiqod qiluvchi xalqlar yerlarini o'z mustamlakasiga aylantirgan davrdan boshlangan. Bosqinchilar, avvalo mazkur yerlarda o'zlari uchun qulay bo'lgan diniy tartibdagi boshqaruvni joriy etganlar. Jumladan: 1788 yilning 23 sentyabrida Ufa shahrida "Orenburg diniy boshqarma"ni tashkil etgan bo'lsa, 1872 yilga kelib, Kavkaz ortida yashovchi musulmonlar uchun shunday diniy boshqarmani ham tashkil etilgan edi (Рыбаков, 1917).

Albatta bunday diniy mahkamalar tashkil etilgani bilan, ular bevosita Rossiya imperiyasining doimo qattiq nazorati ostida bo'lgan. Endi, Rossiya imperiyasining Turkiston o'lkasini bosib olayotgan vaqtdagi islom dinining ahvoli masalasiga kelsak, avvalo bosqinchilar o'lkada qat'iy tartibga solingan islom dini va uning vakillari bilan to'qnashdilar. Buni Turkiston o'lkasining birinchi general-gubernatori Kaufman ham imperatorga yozgan hisoboti alohida ta'kidlab o'tgan edi: "Albatta bu davlatlar tepasidagi amir va xonlar turgani bilan davlatni boshqarish ishlarida islom dini vakillari yetakchi rol o'ynaydi. Shu bilan bir qatorda fan, ma'orif va sud sohasidagi ishlar ham ularning qo'l ostidadir" (O'Z.MA. 36 F, 1 R, 2366 yig'ma jild).

Xonliklar davridagi yuqori davlat lavozimlari ichida katta mavqeyga ega bolganlaridan biri "Shayxulislom" hisoblangan. U shariat qonun qoidalarini bajarilishi

ustidan nazoratni amalga oshirgan. Bu uning naqadar katta nufuzga ega bolganidan dalolat bergan.

Qozikalon esa, sud ishlariga yetakchilik qilgan bolsa muxtasib – musulmonlar tarafidan shariat qonunlarining bajarilishini kuzatgan. Masjidlarga borib namoz o'qishga keluvchilar ro'yxatini hamda bozorlardagi tosh tarozining to'g'riligini tekshirgan. Shuningdek, u ichkilikbozlik va sudxo'rlikka ham qarshi kurashgan. Xonliklar davrida "Sadrlar" – vaqf mulklarining tog'ri sarf etilishini nazorat qilgan.

O'rta Osiyo Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingunga qadar, bu yerda ta'lim tarbiya ishlariga asosan islom dini vakillari boshchilik qilishdi. Bolalar 4 yoshdan boshlab maktablarda o'qishni boshlagan. Xonliklar davrida maktablar masjidlar qoshida yoki qishloqlar markazidagi binolarda ochilgan bo'lib, o'qituvchilikka mahalla kattalarining roziligi bilan masjidlar imomi yoki chetdan boshqa o'qimishli odamni taklif etilgan. Turkisotndagi maxalliy halq ta'loim tizimini o'rgangan rus mamurlari Turkiston viloyatlaridagi maktablari soni Rossiya imperiyasi viloyatlarikiga nisbatan ko'p ekanligini qayd qilgan.

Shu o'rinda Turkiston o'lkasining Zarafshon o'krugigadi maktab, madrasalarning o'quvchilari va vaqf daromadlari to'g'risidagi 1874 yilga tegishli ma'lumotlarni keltirib o'tamiz (Материал для статистики Туркестанского края. Ежегодник. Вып-4 с. Петербург – 1876, стр-116. Статистические данные).

T/ R	Nomi va joylashgan o'рни	Maktablar soni	O'quvchilar soni Qishda-Yozda	Madrasalar soni	Vaqf daromadi	Nima maqsadda sarflangan
1	Samarqand shaxrida	61	Qishda 546 Yozda 302	19	369 rub 60 kop	Maktab va madrasalar o'qituvchilariga berilgan

2	Shovdar tumani	55	Qishda 612 Yozda 284	-	243 RUB 30 kop	55 ta oqituvchiga va maktabni tamirlash uchun berilgan
3	Aforikent tumani	99	Qishda 1106 Yozda 420	1	Yiliga 4 – 18 botmon bug'doy	99 ta oqituvchi va maktab uchun sarflangan
4	Yangiqo'r- g'on tumani	54	Qishda 539 Yozda 245	1	Axoli xayr exsoni va vaqf daromadi xisobiga 18 05 rub yoki 3rub 60 kop- 4 rub yiliga	O'quvchilar 55 oqituvchilarning sarf harajatlari uchun sarflangan
5	Sheroz tumani	62	Qishda 372 Yozda 96	-	Maktab xary exson va yiliga 3- 20 botmon bug'doy yoki 97 rubl 40 kop	Mablag' oqituvchi va oquvchilar o'rtasida taqsimlangan
6	Chelak tumani	25	Qishda 331 Yozda 124	1	1-5 botmon bug'doy yoki 64 rub 80 kop	62 oqituvchu uchun sarlangan
7	Angor tumani	98	Qishda 725 Yozda 234	1	Maktab uchun 1-6 botmon bug'doy yoki yiligi 300 rub	Maktabni tamirlash va o'qituvchilar uchun sarflangan
Jami	Samarqand bo'limi bo'yicha	572	Qishda 5795 Yozda 1266	23	Bundan tashqari 3912 rub 91 kop mablag' exson qilingan	
Jami	Zarafshon okrugida	968	Qishda 8642 Yozda 2226	31		

1-jadval.

Maktabni tamomlaganlar madrasalarda o'qishni davom ettirgan. Madrasalar maktabdan yuqori ilmiy markaz hisoblangan. Albatta bu madrasalar Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingunga qadar

asosan vaqf mulklaridan olingan daromadlar hisobiga ta'minlangan.

Mazkur muassasalardagi ta'lim-tarbiya ishlariga rahbarlik qilgan islom dini vakillari mahalliy xalq farzandlarini odob-axloq, do'stona munosabat, vatanga muhabbat,

halollik va poklik ruhida tarbiyalash bilan birga kibr-havo, fitna-fasod, yolg'unchilik, zulm kabi butun insoniyatga zararli sifatlarni ham qoralaganlar.

Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinayotgan davrdagi islom diniga aloqador bo'lgan dastlabki qonun loyihasi 1867 yilning 25 martida general Kaufman tomonidan Sirdaryo va Yettisuv viloyatlarini boshqarish to'g'risidagi nizom loyihasida o'z ifodasini topgan.

Bundan tashqari 1869-yildan boshlab, okrug boshlig'ining buyrug'iga binoan, Samarqand shahar markazidagi vaqf mulklari ya'ni karvonsaroy, savdo rastalari, hammom va tegirmonlardan olingan daromadlarni ham davlat xazinasiga olinishi joriy etilgan.

Lekin keyinroq ushbu madrasa mehnatkash Andijon aholisi tomonidan qaytadan boshqa joyda tiklangan. Ammo, mustamlakachilar Nasriddinbek madrasasining Andijon u'yezdi, Baliqchi volosti, Xo'jaobod qishloq jamoasidan 1537 desyatina, 1650 kv vaqf yeridan olayotgan 3199 rub, 87 kop.ni davlat xazinasiga olishgan. Buning oqibatida Nasriddinbek madrasasi vaqf daromadisiz qoldirilgan, oqibatda madrasadagi ta'lim tarbiya jarayoni izdan chiqqan (O'Z.MA, 19 F, 1 R, 34178 yig'ma jild).

Aslida bularning hammasi Turkiston general gubernatori ma'muriyati tomonidan uzoqni ko'zlangan holda amalga oshiriladigan siyosat bo'lib, kelgindilarning asosiy maqsadi mahalliy xalq boyliklarini talon –taraj qilish va ko'proq daromadga ega bo'lish edi.

Mustamlakachilar tomonidan ko'plab vaqf mahkamalarining vaqf hujjatlari 1870 yildayoq hukumat tomonidan ko'rib chiqish bahonasida mutavallilardan yig'ishtirib olinib, 1879 yilgan qadar va undan keyin ham o'z egalari qaytarib berilmagan edi.

Demak, bu siyosatning asl maqsadi o'lka boyliklarini talon-taraj qilish, xalqni esa ilmsiz, savodsiz, madaniyatsiz qullarga aylantirishdan iborat edi.

Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinayotgan dastlabki vaqtlarda islom dini vakillarini itoat ettirishda unchalik qiyinchilik tug'ilmaydigan bo'lib ko'ringan bo'lsada, keyinchalik islom dini nafaqat Turkiston o'lkasida, balki O'rta Osiyoda boshida o'ylanganidan ham kuchli ekanligi yaqqol ko'zga tashlandi.

Farg'ona vodiysining istilo qilinishi esa mustamlakachilarni islom dini bilan mustahkam aloqada bo'lgan "o'troq" aholi bilan to'qnashtirdi, shuning uchun ham islom dinining mahalliy xalqqa bo'lgan ta'siri kuchli ekanligini hisobga olgan Turkiston general gubernatorligi ma'muriyati dastlab ularning ichki ishlariga aralashmaslik niqobi ostida ish yuritdi.

Musulmon aholining muqaddas shaharlari hisoblangan Makka va Madinaga haj qilishi uchun dastlab hech qanday to'sqinlik qilinmadi. Lekin keyinchalik Turkiston musulmonlarini hajga borishi faqat Rossiya shaharlari orqali amalga oshiriladigan bo'ldi. Buning uchun yo'l, transport va haj to'lovi xaqdari bir necha barobar orttirilgan bo'lsada, ular uchun zarur shart-sharoitlar yaratib berilmadi.

Dastlabki vaqtda islom dini vakillariga niyabatan juda ham ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lindi va general-gubernator Kaufman taklif etgan quyidagi yo'lni tutdi (O'Z.MA. 2282 F, 1 R, 128 yig'ma jild).

Bu tadbir bilan mustamlakachilar islom dini vakillarining mahalliy xalqqa bo'lgan ta'sirini yo'qotishga harakat qilmoqda edi.

Turkiston o'lkasi Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingunga qadar, islom dini vakillari qozi sudlariga ham boshchilik qilgan edi. Xonliklar davrida qozilar hokimiyat tepasida turgan amir va xonlar tomonidan tayinlangan.

Turkiston o'lkasi mustamlakachilar tomonidan istilo qilingandan keyin, sud sohasida ham bir qator o'zgartirishlar amalga oshirildi. Jumladan, davlat sud mahkamalari bilan bir qatorda uch xil ko'rinishdagi sud

mahkamalari tashkil etildi (O'Z.MA. 25 F,1 R, 769 yig'ma jild).

1. Farg'ona, Samarqand, Sirdaryo va Yettisuvning o'troq aholisi uchun tashkil etilgan sudlar.
2. Shu viloyatlarning ko'chmanchi aholisi uchun tashkil etilgan sudlar.
3. Kaspiyorti viloyatlarining ko'chmanchi aholisi uchun tashkil etilgan sudlar.

Ko'chmanchi va o'troq xalqlar sudlarining bir-biridan farqi shundan iborat ediki, shariat asosida ish ko'ruvchi qozi sudlari, hukm chiqarishda sud jarayonida aniqlangan yuridik dalillarga amal qilib, umumiy va o'zgarmas "shariat" normalari asosida hukm chiqarardi.

Ko'chmanchi xalqlarning sudlari esa nafaqat davr o'tishi bilan, balki joylarga qarab ham o'zgaruvchan odatlar asosida sud qilar edi.

Shariatga asoslangan va rus sud mahkamalari bilan hech qanday aloqasi bo'lmagan qozi sudlari rus qonunlarining musulmonlar hayotiga tadbiiq etilishiga to'sqinlik qilardi. Siyosiy tomondan esa murosasiz va kurashchan qonunlarni hayotga tadbiiq etish bilan o'troq xalq ommasi tomonidan rus urf-odatlarining qabul qilinishini cheklab turardi.

Mustamlakachilar o'z yo'lidagi mana shu to'siqlarni yo'q qilish maqsadida 1880 yili barcha viloyat boshliqlariga hamma sohada boshqarishni o'z qo'liga oluvchi mahkama tashkil etish vazifasini yukladi. Bu tadbir orqali mustamlakachilar Turkiston xalqlarining odat axloq prinsiplariga rus qonunlarini kiritishni mo'ljallagan edi.

Shu bilan bir qatorda Kaspiyorti u'yездida general Renin Kampf buyrug'iga binoan ikki bosqichdagi xalq sudlari tashkil etildi:

1. 4 kishidan iborat bo'lgan ovul sudlari.
2. U'yезд boshlig'i rahbarligidagi 5 kishidan iborat bo'lgan sudlar va qozi sudlari edi.

Albatta, bu sud mahkamalarining xaq-huquqlari teng emasdi. Bunga sabab, rus millatiga mansub shaxslarni mahalliy aholi yashaydigan joylarda qilgan jinoyatlari uchun o'sha joydagi shariat asosida ish ko'ruvchi qozi sudlari tomonidan sud qilish

mumkin emasdi. Bunday jinoiy ishlar Turkiston general-gubernatorligi tomonidan tashkil etilgan sud mahkamalaridagina ko'rib chiqilgan.

1907-1913 yillarga kelib "shariat" asosida ish ko'ruvchi qozi sudlari Turkistonning iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga to'sqinlik qilmoqda degan bahonalar bilan uni tugatishga qaror qilindi. Bubilan mahalliy sud mahkamalari o'rniga rus qonunchiligi asosidagi umumiy sud mahkamalarini tashkil etishni mo'ljallangan edi.

Albatta, Turkiston general gubernatorligining ushbu rejalari to'laligicha amalga oshgani yo'q. Lekin mustamlakachilar tomonidan bunday tadbirlar juda ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilgan.

O'rta Osiyo hududi Rossiya imperiyasi tomonidan to'la bosib olingandan keyin, ichki ishlar vazirligi tomonidan 1880 yilning 4 martidan Orenburg muftiysiga o'zining ta'sir doirasini Turkiston o'lkasiga tarqatmaslik haqida buyruq berldi (Рыбаков, 1917).

O'rta Osiyo hududida istiqomat qilayotgan o'zbek, tojik, qirg'iz, qozoq va boshqa xalqlarni Orenburg diniy boshqarmasi ta'siridan chiqarib olinishining birinchi sababi, mazkur xalqlarni ruslar bilan yaqinlashuviga tatarlar to'sqinlik qilmoqda deyilgan bo'lsa, buning ikkinchi sababi, diniy boshqarmani Turkiston o'lkasida tashkil etish biz uchun noqulaydir, bundan tashqari mahalliy xalq diniy boshqarmani hech qachon ko'rgan emas deyilgan.

Viloyatlar harbiy gubernatorlari va u'yезд boshliqlarining islom dini vakillariga va ular boshchilik qilayotgan maktab, madrasalarga nisbatan nihoyatda mensimay munosabatda bo'lishlari Turkiston musulmonlarining aksariyat qismida norozilik uyg'otayotgan edi.

Lekin hushyor va usta siyosatchi bo'lgan general Kaufman musulmon aholisining rivojlanish darajasi, ularning madaniy va ma'naviy olami faqat islom shariatiga bog'liq emasligini boshqa harbiylardan ko'ra yaxshiroq anglab yetgan edi. O'lka xalqlarining boy

dunyoviy merosi ilmiy asarlarga asoslanganligi, ushbu bilimlar poydevorini shu zamindan yetishib chiqqan Ibn Sino, Al Xorazmiy, Al-Farg'oni, Beruniy, Ulug'bek hamda islom dunyosining taniqli namoyandalari imom Buxoriy, at-Termiziy, Moturudiy, Zamahshariy, Burhoniddin Marg'inoniy va boshqa ko'plab mutafakkirlar yaratib ketganligini imperiyaning boshqa amaldorlaridan ham yaxshiroq tushunardi.

General Kaufman (1973) islom diniga e'tiqod qiluvchi musulmon aholini majburan xristianlikka kiritishga qarshi o'z e'tirozlarini o'ziga xos tarzda asoslab bergan edi: "1868 yil yanvar oyida u pravoslav missionerlar boshlig'iga Turkiston o'lkasi aholisi xristianlikni qabul qilishi uchun hali vaqt yetilgan emas. Xristian dinini hozirgi vaqtda targ'ib qilish yaxshi natijalar bermaydi, aksincha, mahalliy xalqni bizdan uzoqlashtiradigan bu tadbir ishimizga butunlay zarar keltirib, eplash qiyin bo'lgan qiyinchiliklarni vujudga keltirish mumkin" - deb yozgan edi.

General Kaufman islom diniga qarshi nuqtai-nazarda turgan bo'lsa ham, musulmon diniy ta'limoti va shariatning maktab, madrasalar hamda mahalliy aholi hayotidagi ahamiyatini tushunib yetgan holda imperiya vazirlari va mafkurachilarining qarashlariga zid o'laroq, islom dinining mahalliy xalqqa bo'lgan ta'sirini zaiflashtirish maqsadida turli siyosiy-ma'muriy usullarini ishlab chiqdi. Bu usullar asosida avvalo uning o'zi va o'lkaning keyingi barcha general-gubernatorlari juda xilma-xil mustamlakachilik chora-tadbirlarini amalga oshirdilar.

General-gubernator fon Kaufman vafotidan keyin, uning o'rniga general Chernyayev tayinlandi. Mana shundan keyin yangi gubernatorning 1884 yil yanvar oyidagi buyrug'iga binoan Turkiston o'lkasidagi boshqarishni tartibga solish maqsadida mahalliy xalq ziyolilari, islom dini vakillari va

qozilardan iborat yangi komissiya tuzilgan (O'Z.MA. 1 F, 11 R, 1724 yig'ma jild). Ushbu komissiya o'z navbatida islom dini vakillari boshchilik qilayotgan masjid, madrasa, maktab va mozorlar hamda ularni ta'minlab turgan vaqf mahkamalari uchun yangi qonun-qoidalar ishlab chiqishi zarur edi. Buning asosiy sababi endilikda mustamlakachi hukumatning yuqorida nomlari zikr etilgan mahkamalari o'z ta'sirini o'tkazishga harakat qilayotganidan iborat edi.

Shuning uchun ham komissiya a'zolariga hukumat tomonidan Kavkaz orti musulmonlarining diniy boshqarmasi uchun ishlab chiqilgan qonuniy qo'llanma tarzida berildi.

Xuddi mana shu paytda, ya'ni 1884 yili Peterburgda general Kaufman tomonidan tashlangan "Turkiston o'lkasini boshqarish" to'g'risidagi qonun loyihasi maxsus komissiya tomonidan qaytadan ishlab chiqilayotganligi va bunda Turkiston musulmonlarining maorif, vaqf maqkamalari hamda diniy boshqarish masalalarini ham hal etilayotganligi sababli yuqoridagi komissiyaning ishlariga e'tibor berilmay qo'yiladi.

Peterburgdagi Tashqi ishlar, moliya va boshqa bir qator vazirliklarning mustamlakachi amaldorlariga Turkiston general-gubernatorligi tomonidan tayyorlangan loyiha ma'qul kelmaydi. Bunga sabab, ularning nazarida mahalliy xalqqa katta imtiyozlar berib yuborilganidek bo'lib ko'rinadi. Shuning uchun ham 1881 yildan 1886 yilga qadar yuqoridagi loyiha Peterburgda qaytadan ishlab chiqilgan. Shundan keyingina 1886 yilning 12 iyunida podsho Aleksandr III tomonidan "Turkiston o'lkasini boshqarish" to'g'risidagi qonunni tasdiqlagan. Mana shu tariqa Turkiston o'lkasidagi barcha masalalarni o'zida mujassamlashtirgan nizom vujudga kelgan edi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Рыбаков, С. Г. (1917). *Устройство и нужды управления духовными делами мусульман в России* (с. 18). Петербург.
2. Рыбаков, С. Г. (1917). *Устройство и нужды управления духовными делами мусульман в России* (с. 19). Петербург.
3. *К открытию памятника генерал-адъютанта К. П. Кауфмана как устроителя Туркестанского края* (сс. 67–71). (1913). Ташкент.
4. *Материал для статистики Туркестанского края. Ежегодник* (Вып. 4, с. 116). (1876). Петербург.
5. O'zbekiston Milliy arxivi. 36-fond, 1-ro'yxat, 2366-yig'ma jild, 25-varaq.
6. O'zbekiston Milliy arxivi. 19-fond, 1-ro'yxat, 34178-yig'ma jild, 33-varaq.
7. O'zbekiston Milliy arxivi. 2282-fond, 1-ro'yxat, 128-yig'ma jild, 74-varaq.
8. O'zbekiston Milliy arxivi. 25-fond, 1-ro'yxat, 769-yig'ma jild, 133-varaq.
9. O'zbekiston Milliy arxivi. 1-fond, 11-ro'yxat, 1724-yig'ma jild, 60-varaq.

“Nizomiya” madrasalarining mashhur talabalari

Narzullayeva Zulxumor Hazratqul qiziz.narzulloeva@gmail.com*Tadqiqotchi*

Annotatsiya *Ushbu maqolada “Nizomiya” madrasalarida yetishib chiqqan va dunyo ilm-fani rivojiga kata hissa qo'shgan olimlar haqida so'z boradi. Saljuqiylar hukmdorlar tasarrufidagi hududlarda bu davrga kelib, ilm-fan sezilarli darajada rivojlanganligiga shu davrda yetishib chiqqan ko'plab mutafakkir-olimlarning faoliyatlari dalil bo'la oladi. Bu kabi taraqqiyotga sabab bo'lgan omillardan biri shuki, saljuqiylar sulola vakillari hamda mashhur vazir Nizomulmulk tomonidan tomonidan o'tkazilgan ma'rifat sohasidagi islohotlar edi. Ilm-u ma'rifatga bo'lgan an'anaviy jiddiy e'tibor saljuqiylar davrida o'zining yuksak darajasiga ko'tarildi.*

Kalit so'zlar *Nizomulmulk, Nizomiya madrasalari, “Siyosatnoma”, Marv, Isfahon, Naysobur, Xiro, Balx*

Знаменитые выпускники медресе «Низамия»

Нарзуллаева Зулхумор Хазраткул кызыz.narzulloeva@gmail.com*Исследователь*

Аннотация *В данной статье рассматриваются выдающиеся учёные, получившие образование в медресе «Низамия» и внесшие значительный вклад в развитие мировой науки и культуры. В период правления сельджукских государей на подвластных им территориях наука достигла высокого уровня, о чём свидетельствует деятельность многочисленных мыслителей и учёных того времени. Одним из факторов подобного расцвета стали реформы в области просвещения, проведённые знаменитым визирем Низам-уль-Мульком и представителями сельджукской династии. Традиционно высокое внимание к науке и образованию в эпоху сельджуков достигло своего расцвета, став важным этапом в истории мусульманского образования.*

Ключевые слова *Низам-уль-Мульк, медресе Низамия, «Сиасатнаме», Мерв, Исфahan, Нишанур, Герат, Балх*

Famous students of the “Nizamiya” madrasas

Narzullayeva Zulxumor Hazratqul qiziz.narzulloeva@gmail.com*Researcher*

Annotation *This article discusses the prominent scholars educated at the “Nizamiya” madrasas who made a significant contribution to the development of world science and culture. During the reign of the Seljuk rulers, the territories under their control witnessed a remarkable flourishing of scientific and intellectual life, as evidenced by the activities of many great thinkers of that era. One of the key factors behind this progress was the educational reforms carried out by the renowned vizier Nizam al-Mulk and the Seljuk dynasty. The traditional respect and commitment to knowledge and education*

reached its peak during the Seljuk period, marking a pivotal stage in the history of Islamic scholarship.

Keywords

Nizam al-Mulk, Nizamiya madrasas, Siyosatnama, Marv, Isfahan, Nishapur, Herat, Balkh

Kirish

XI asrga kelib, har bir mazhab va firqaning madrasalari mavjud edi. Bu madrasalar bir mazhab doirasida ta'lim berib, shu mazhabning g'oyalarini keng yoyilishiga xizmat qilgan. Fotimiylar tashkil etgan madrasalar Ismoiliy firqasining g'oyalari tarqalishiga katta xissa qo'shgan. Nizomulmulk (1997) bu firqalar faoliyatini cheklash maqsadida "Nizomiya" madrasalarini tashkil etgan.

Abu Ali Hasan ibn Ali Tusiy – Nizomulmulk Sharq tarixi va madaniyatida o'zining "Siyosatnoma" (yoki "Siyar ul-muluk") asari hamda Saljuqiylar davrida turli sohalaridagi islohotlari bilan o'chmas iz qoldirgan. Nizomulmulk (1997) butun Saljuqiylar imperiyasi bo'ylab "Nizomiya" nomi bilan ataluvchi kutubxonaga ega madrasalar tashkil qilishni boshlab bergan. Marv, Isfahon, Naysobur, Xirot, Balx va Bag'dodda tashkil etilgan Nizomiya madrasalari sunniylik mazhabi qoidalarini mustahkamlashda va mazhabni turli bid'at hamda shu vaqtda shakllanayotgan botil firqalardan himoya qilishda katta rol o'ynagan.

Asosiy qism

Nizomiya madrasalarida islom dunyosining mashhur ulamolari matematika, arab tili, grammatika, islom huquqshunosligi, mantiq va boshqa ilmlardan dars berganlar. Bu tashkilot Islom dunyosida buyuk va ta'sir yuqori bo'lgan. Bu muassasa yangi g'oyalarni o'rganish va bilimga ega bo'lish istagan barcha sharqiy va g'arbiy arab mamlakatlarining orzuli insonlari Nizomiyaga kelish uchun harakat qilardilar. Bu odamlar qaytganlarida, Nizomiyaning fikrlarini va usullarini o'z vatanlariga tadbiq etish ehtimoli bor edi. Shunday qilib, madrasaning ta'siri talabalarining yordamida chet el davlatlariga

ham tarqaldi. Ushbu faoliyatda g'oyalar va eng nufuzli shaxslar ishtirok etgan talabalar haqida qisqacha gapirish kerak (Turan, 2015).

Ibn Tumart Abu Abdulloh Muhammad ibn Abdulloh Mahdiy. Olimlar uning tug'ilishi va o'limiga doir aniq bir fikrga kela olmadilar. Shu bilan birga, ularning ko'pchiligi 471/1078 yilda tug'ilganini va 524/1129 yilda vafot etganini qabul qiladilar. Boshqa tarafdin esa, Ibn Tumartning sharqqa sayohatining sanasida ham farqlar mavjud. Tug'ilishni 471 yil deb hisoblagan tarixchilar bu safarning yoshgida va oltinchi asrning boshlarida sayohat qilganlarini yozadilar. Ibn Hallikon bu oxirgi holatga qabul qilish bilan birga, tug'ilishni 485/1092 yil deb biladi. Bizning fikrimizcha, bu so'nggi fikrni qabul qilamiz, chunki Ibn Asir va Ibn Hallikontomonidan zikr etilgan "Shabiba" atamasi yigirma yildan ortiq bo'lmagan yoshni ifodalaydi.

Safariga kelganda, biograflar uning tanlagan yo'llari borasida bir xil fikrda bo'lsalarda, sayohatlari bilan bog'liq har birining o'z shaxsiy fikri mavjud. Goldzier Ibn Hallikonning so'zlarini qabul qilsa-da, uning so'zlariga ko'ra, Ibn Tumart ilk marta ziyorat etayotgan Bag'dodda bir muddat qolib, keyin haj qilish uchun Makkada yashaydi. Bu shaharni tark etganingizdan keyin Qohirani, Iskandariyani ziyorat qilib, keyinchalik Mahdiyaga joylashdi. Safar paytida u ulug' olimlar bilan aloqalarni o'rnatdi va tabiatning turli ko'rinishlarini o'rgandi.

Ibn Tumart 510/1107 yilda Korduda edi. U erdan u Bag'dodga dengiz orqali borish uchun Suriya sohillariga bordi. U 502/1108 yilda Bag'dodga qaytib keldi. Shu bilan birga, Kaya Harrasiy Nizomiyaga muallim bo'lib, Harrasiyga Abu Bakr Shoshiy ergashdi. Harrasiy

Ibn Tumartning ustozlaridan biri sifatida tarixchilar zikr etishgan. Biograflarning ba'zilar bunga ishora qilmoqda: Ibn Tumart G'azzoliyning yaqinida ta'lim olgan, lekin Ibn Asir va Ibn Haldun bu fikrni qabul qilmagan. Ammo bu fikr, G'azzoliyning hayoti, Ibn Tumartning safari bilan bir xil vaqtga to'g'ri keladiganligi haqidagi barcha tanqidlarga qaramasdan zaif edi. Ibn Tumart Bag'dodga kelganida, Bag'dodni G'azzoliy Damashqqa borish uchun ancha oldin tark etgandi.

Qanday moliyaviy matn faqat hokimiyat, u munoqashasiz va matn va qanday qonun qabul g'oyalar chuqurligini ko'rib chiqish ko'rdim, deb ishonaman odamlar mamlakatdagi tartibsizlik va boshboshdoqlik tomonidan vayron yigit. U malik-u olimlar tomonidan rag'batlantirilgan, Ibn Toshifiyning buyrug'iga binoan G'azzoliyning "Ihyo"sining qanday yoqilganligini ham ko'rdi.

Sharq g'oyalar paydo bo'ladigan joy va ozodlik munoqashalari o'tkaziladigan joy. Ibn Tumart bu intellektual harakatlarda yaxshi edi. Nizomiyadagi eng mashhur ustozlar va o'zi ergashgan shaharlardagi boshqa olimlar yonida butun kuchini berib ilm oldi. U mamlakatda qoldirilgan turli xil ilmlarni o'rgandi. Hatto u hadis ustida chuqurroq gapirganligi, uning asarida, o'z maqolalarida ko'rinib turibdi. U asarida o'z qarashlarini hadis bilan kuchaytirgan. Fiqhda mahoratli edi. Kuzatishlar natijasida ko'ra, u turli mazhablar tamoyillari va asosan, Shofey mazhabini o'rgandi. Shu bilan birga, u mazhablarni aynan qabul qilmagan. Faqat u har xil vaziyatlar bilan bog'liq izohlarning usul metodlariga rioya qilish orqali amalga oshirdi. Usul ilmida yuqori darajadagi bilimga ega edi. Nihoyat, Nizomiyadagi kalom ustozlarining mukamal darslari natijasida, mashhur kalom olimi bo'lib yetishdi, buni "Al-Ma'lumot va A'azz Ma Tulib" nomi berilgan asaridan ham bilish mumkin. R. Bassetning aytishicha, Ibn Tumart Iroqda Ashariya tamoyillarini aniq qabul qilgan va keyinchalik o'z shahriga qaytarilgandan so'ng, ularni yoygan.

Abu Bakr Muhammad ibn Valid ibn Muhammad ibn Abu Randaka Tarshushiy Qurashiy (451-520/1059-1126). Tartasada tug'ilgan. U Tartasadagi birinchi ta'limotini amalga oshirdi. U o'z faoliyatini davom ettirish uchun Abu Vali Boqiyning yoniga Saragosaga bordi. Keyin u Sevilya shahrida yashadi. Abu Bakr ibn Hazm uning ustози edi. 476/1083 yilda haj ibodatini amalga oshirib, Bag'dodga bordi, u yerda dars berib, Nizomiyada ta'lim berishga tayinlandi. Bu unga Abu Bakr Shoshiy va boshqa olimlarning nazorati ostida fiqhni va usulni mustahkamlash imkonini berdi. U o'z vataniga qaytish uchun o'tayotgan Iskandariyada vafotishidan oldin, Damashqda ta'lim bergan. Ko'p asarlarni yozgan. Bularning eng e'tiborlisi, to'rtta mazhab o'rtasidagi farqlarga bag'ishlab yozilganidir.

Abu Bakr Muhammad Abdulloh ibn Muhammad ibn Abdulloh ibn Arabiy Mu'afiriyy Ishbiliy (468-585/1075-1189). Sevilya shahrida tug'ilgan. Birinchi o'qituvchi bo'lgan otasi bilan 485/1092 yilda sharqqa ketgan. Damashqda Tartushiyga duch keldi. U oldida fiqh va usul bo'yicha ko'plab bilimlar o'rgandi. U Bag'dodga qaytib, Nizomiyga kirdi va Abu Bakr Shoshiy, Hatib Tabriziy va G'azzoliylarning yonida fiqh va adabiyoti bo'yicha ta'limini yakunladi. "Qonun ut-Ta'vil" lidi G'azzoliy haqida hayrat bilan yozadi. Asarlarida G'azzoliyning asarlarida ko'p iqtiboslar bor. Sevilya shahriga qaytib kelishidan oldin, Misrga bordi va o'sha yerda ishladi. Ibn Bashquvalning so'zlariga ko'ra, Ibn Arabiydan boshqa bu shahar u kabi bilimli kishini tanimagan edi. U o'z vatanida imom va keyin qozi bo'ldi. Fazda o'limigacha o'zining barcha faoliyatlarini ta'lim va tarbiya qilishga bag'ishladi.

Abu Tohir Ahmad ibn Muhammad Ahmad ibn Muhammad ibn Ibrohim Silafa Isfahoniy (478-576/1085-1180). Kelib chiqishi Isfahonlikdir. U Bag'dodga borib, fiqhni Kayaning, adabiyotni Hatib Tabriziyning oldida Nizomiyada o'rgangan. U madrasaning talabalari bilan bahslashishni yaxshi ko'rardi va qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun Kayaga murojaat qildi. Biroz vaqt o'tgach, u

Iskandariyaga borib, u yerda qozi etib tayinlandi. Iskandariyada mashhur bo'lib, shuharti sababli uning yoniga uzoq mamlakatlardan o'quvchilar ta'lim olish uchun kelar edilar. Shon-sharaf g'arq bo'ldi va misrliklar imomi sifatida qabul qilindi. Ibn Halliqon, Fotimiy xalifasi Zafirning vaziri Ali ibn Sallarning uning ismi bilan atalgan maktabni ochganini aytadi.

Ibn Asakir Abu Qosim Ali Hasan ibn Hibbatulloh Dimashqiy (499-571/1097-1175). Damashqda tug'ilgan. Dastlabki ta'limini otasida o'rgangan, so'ng Bag'dodga bordi, Nizomiya muallimlari bilan Asad Mihaniy va Ibn Burxonning nazorati ostida tadqiqotlarini davom ettirgan. Nizomiyada besh yil bo'ldi. Ibn Husayn Abu Qasim hadisni va Abu Sa'd Ismoil Kirmoniydan to'rt mazhab o'rtasida ixtilof ilmini o'rgandilar. Abu Sa'd Samoniyning hamrohligida musulmon mamlakatlarga tashrif buyurdi. Zahabiy uni "Hofizu'd-Dunyo" deb atadi, chunki u buyuk olim edi. Damashqga qaytib kelib, o'limiga qadar ta'lim berdi. Salahaddin Ibn Asakirning dafn marosimida qatnashganligi xabar qilinadi.

U juda qimmatli "Tarixi Dimashqil-Kabir" asarini qoldirgan.

Ibn Abi Hadid Abdulhamid Hibbatulloh ibn Muhammad Husayn Madra (586-656/1190-1258). Nizomiyda o'qidi. U mening kalomda mashhur bo'lgani va. Bag'dodni tatarlar bosib olgach, u o'z hayotini vazir Ibn Alqamiy tomonidan saqlab qolishga muvaffaq bo'ldi.

U ko'p miqdordagi asarlarni yozgan. Eng mashhur asarlari: "Nahjul-Balag'a", Ibn Esirning "Al-Masalus-Sair", Zamahshariyning "Al-Mufasssal"ining sharhlari va kalomda Sharif Murtadoning "Zari'a fi Usuli'sh-Shariya", Fahrur Roziyning "Al-Muhassal" va Abu Hasanning Ashariyning "Mushkilat al-G'urar"ning sharhlari.

Muhaddis olimlar. Abu Ali Husayn ibn Muhammad ibn Farrob Hayyon ibn Sukkaro Saragustiy (514/1120 vaf.). U Saragosada tug'ilgan. Abu Bakr Boqiy yonida bilib oldi. Keyinchalik, bu ilmni birinchi bo'lib Valensiyada Abu Abbos Uzriyning oldida, so'ngra Mariyada Muhammadibn Sadun Kurtubiynig yonida

mustahkamladi. Bag'dodga borishdan oldin, Abu Bakr Shoshiy dars bergan Nizomiyada ta'lim olishdan avval, 481/1088 yilda sharq tomon yo'l oldi. Abu Bakr Tartushiy bilan Damashqda uchrashdi. Bag'dodda Ibn Xayrun, Tirod Zaynabiy va Xomaydiniyning ma'ruzalarida ishtirok etdi. 487/1094 yilda Damashqni Qohira va Iskandariyaga borish uchun tark etdi va Saragosa 490/1096 yilda qaytdi. U qozi etib tayinlanishidan oldin, Murjiyadagi masjidida ta'lim berar edi. Hayotining oxirida qozilikni tark etib, o'limiga qadar ta'lim berish bilan shug'ullandi (Oqilov, 2008).

Ahmad ibn Muhammad ibn Abdurahmon Abu Abbos Sharikiy Ansoriy (500/1106 vaf.). Sharika shahrida tug'ilgan. Birinchi hadis ta'limini Sharikada oldi, keyinchalik Bag'dodga borib, fiqhni Abu Ishoq Shirazi darslarida o'rgandi. Hadis ilmida yuksak darajaga yetdi. U Eronga va Ahvazga bordi va u bu yerdagi hadischilar bilan ko'rishdi. Nihoyat Misrga borib, bu yerda yashaydi. Keyinchalik u Misrda o'z yurtiga qaytib kelguniga qadar ta'lim berdi. Mamlakatida ham ta'lim berish bilan band bo'ldi va Ibn Boshkuvalning aytishicha, Faz va Savtada vafot etgunga qadar dars bergan.

Faqih olimlar. Abu Ali Hasan ibn Ibrohim ibn Ali ibn Barxun G'assaniy (433-528/1041-1132). Uning tug'ilgan joyi Mayyafarikinda Abu Abdulloh Muhammad Kazaruniy bilan birga Bag'doddagi Nizomiya o'rta asr maktabida ham o'qigan. Abu Nasr ibn Sabbag va Abu Ishoq Sheraziy uning ustozlari bo'lgan. Hatib Bag'dodiydan hadis ilmini o'rgandi. U o'z davrida katta shuhratga erishdi. U qozi etib tayinlandi va shu bilan birga talabalariga Abu Ishoqning "Kitob al-Shamil" kitobini o'qitadi. Ibn Asruning eng faol talabalaridan biri bo'lganlar. Uning eng mashhur asari al-Favoid deb nomlangan "al-Kitob al-Minxas" dir.

Abdussalom ibn Fadl Abu Qosim Jayliy (534/1139 vaf.). Abdussalom Jayliy Jaylanda tug'ilganlar. U kishi Bag'dodga bordi va Nizomiya madrasasida ta'lim oladilar. O'sha davrning mashhur olimi Keya Xarrasining darslariga qatnashadilar. Keyin u o'zining ilmiy

safarlari bilan Makkaga bordi. U Abu Husayn Tabariyning yonida Sahihi Muslimiyni o'qib o'tkazadilar. Keyinchalik Iroqqa qaytdi va qozilik lavozimida ishlaydilar. Va Basrada vafot etdilar.

Abu Fadl Kamoliddin Muhammad ibn Abdulloh ibn Qosim Shahrizuriy (492-572/1098-1176). Musulda tug'ilgan. Dastlabki fiqh ilmi ta'limini Ibn Hamis Muhammad Mavsiliydan oladilar va Nizomiya madrasasida ustoz Asad Mihoniy bilan fiqh ilmi tadqiqotlari bilan shug'ullanadilar. Shu bilan birga, hadis va adabiyot fanlarida ham katta muvaffaqiyatlarga erishadilar. Keyinchalik Imaduddin Zangiy va uning o'g'li Mahmud Salohiddinning siyosiy kotibi bo'lgan. Ibn Xallalikning aytishicha, u kishi juda yaxshi boshqaruvchi va juda malakali diplomat bo'lganlar. Hayotining oxirida, u o'zini ta'lim va tarbiyaga bag'ishlagan va o'limidan oldin ilm odamlariga, ilmi toliblarga Musul va Damashqda bir qancha vaqflarni qoldiradilar. Damashqda vafot topadilar, Kasiyunda dafn etilganlar.

Abu Muhammad Abdulloh ibn Ali ibn Said Qaysaroniy Xalabiy (544/1149 vaf.). Qasr Hayfa shahrida tug'ilgan. Ta'lim olish uchun Bag'dodga boradilar, fiqh darslarini Keya Harrosiy va Abu Bakr Shoshiydan, usul ilmini esa Asad Mihoniy va Ibn Burxon hazratlaridan ta'lim oladilar. U hayotining oxirigacha madrasalarda o'z mavqeini saqlab qoldi, ko'plab talabalarga ta'lim beradilar.

Sharafshoh ibn Malakdod (546/1151 vaf.). U kishi ilmiy ishlari va tadqiqotlarini Bag'dodda amalga oshirdilar. Subkiy u kishini Shofey fiqhining eng buyuk olimlaridan ekanligini aytib o'tganlar. O'zining ilmini yanada rivojlantirishlik uchun Nishopurga bordi va Muhammad ibn Yahyo bilan birga tadqiqotlar olib bordi. U Naysaburda ustoz bo'lib taniladilar va umrining oxirigacha talabalarga ilm o'rgatdilar.

Hasan ibn Muhammad Abu Ali Kurdiy (558/1162 vaf.). U kishi Irbil shahrida dunyoga kelganlar va ta'lim olish maqsadida Bag'dodga keladilar. Fiqh ilmini Abu Vakit Shijziydan o'rganadilar. U kishi fiqh ilmida juda mashhur

bo'lganlar va muftiy bo'lib faoliyat yuritadilar. Abdulloh ibn Husayn Ali Shahrizuriy Bag'dod qozisi bo'lganlaridan keyin Hasan ibn Muhammadni o'ziga qozi o'rinbosari qilib oladilar.

Abu Abbos Xidir ibn Nasr Irbiliy (478-567/1085-1171). Hasan ibn Muhammadning hamshahari bo'lganlar. U Nizomiyadagi Keya Harrasi va Abu Bakr Shoshining yonida o'z tadqiqotlarini olib boradilar va keyinchalik o'z tug'ilgan joyi bo'lgan Irbilga qaytadilar. Bu yerda madrasa qudiradi va madrasaning birinchi o'qituvchisi bo'ldi. Irbiliy fiqh va tafsir ilmida ko'plab muhim asarlarni tasnif etganlar. Vafotlaridan so'ng o'zining nomiga barpo etilgan madrasa hovlisiga dafn etiladilar (Khayrullayev, 1994).

Sharofuddin Abu Said Abdulloh ibn Muhammad ibn Hibbatulloh ibn Abi Asrun Temimiy Mavsiliy (492-55/1098-1189). O'zining ona shahri Musulda Abu G'anim Saruchi va Abu Abdulloh Shahrizuriy va Xusaniy ibn Hamisning yonida fiqh tadqiqotlarini olib bordi. Bag'doddagi Nizomiya madrasasida talaba bo'ldi. Assad Mihani va Ibn Dahhan fiqh va usul ilmida u kishining ustozlari bo'lganlar. 523/1128-yil Mosulga qaytib, u yerda talabalarga dars berish bilan shug'ullanadilar va katta shuhrat qozonadilar. Nuriddin tomonidan 549/1154 yillarda, Damashq vaqf inspektori qilib tayinlandi. Shu bilan birga Umayya masjidida ma'ruzalar o'qidi. Nuriddin u kishini hurmatlab mashhur qiladilar va u kishining nomiga Damashq, Halab, Hims va Baolbekda madrasalar qurdirgan. Bular madrasalar Suriyadagi ilk madrasalar hisoblanadi. 557/1161 yilda Damashq qozisi etib tayinlanganlar va o'limidan oldin bu shaharda madrasa qurdirganlar. U madrasada so'nggi kunlarga qadar ta'lim berib, ayni shu joyga dafn qilinadi.

Abu Qosim Umar ibn Muhammad ibn Ahmad ibn Bizriy Jezariy (563/1167 vaf.). Dastlabki tadqiqotlarini Muhammad ibn Faraj Sulamiyning yonida, Jezirothu Ibn Umarda, keyin Bag'doddagi Nizamiyya madrasasida olib boradi. Keya Xarrasiyning darslari u kishining

bilimlarini rivojlantiradi U o'z yurtiga o'qituvchi bo'lish uchun qaytib keldi, imom bo'ldi va ulug'vor obro'ga erishdi. Ibn Halliqon uni o'z davrining eng mashhur shofeiylaridan bo'lganini ta'kidlaydi.

Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Yasir Ansoriy (497-563/1103-1167). U Geanda tug'ilgan. Dastlab hadis ilmini o'rganadilar. Keyinchalik Damashqqa ta'lim uchun keladilar va u yerda hadis va fiqh ilmini o'rganadilar. 520/1126 yillarda Bag'dodga keladilar va Nizomiyadagi Asad Mihanining yonida o'z ilmlarini rivojlantiradilar. Xurosonda va Balxda bir muddat yashaydilar. Tadqiqotini tugatganidan keyin u Halabda qoladilar va umrining oxiriga qadar Nuriyya kutubxonasida mudir sifatida ishlaydilar.

Abu Fadl Muhammad Abdulkarim ibn Fadl Rofeiyy (580/1184 vaf.). Imom Rofeiyy al-Kabiyr nomi bilan tanilgan olimning otasidir. Dastlab o'z tug'ilgan joyi Kazvinda, keyin Nizomiyada ibn Razzazdan va nihoyat Nisaburdagi Nizomiya madrasasida ta'lim oladilar. U kishi katta Shofeiyy faqihi bo'lganlar. Umrining so'nggi kunlariga qadar o'zi yashagan shaharda talabalarga ta'lim berdilar.

Badiy Abdusamad ibn Hasan ibn Abdulg'affor Kulaxatiy Zinjaniy (581/1185 vaf.). U Zinjon shahrida tug'ilganlar. Bag'dodga ilm talabida boradilar va Nizomiyadagi Ibn Razzazdan fiqh ilmini o'rganadilar. Shu bilan birgalikda, Hibatulloh ibn Husayn, Zahir Shahamidan hadis ilmini o'rganadilar. Keyinchalik u so'fiylikga kirdi va Abu Najib Suhraverdiyning talabasi bo'ldi.

Sulaymon ibn Muzaffar ibn Ganaim ibn Abdulkarim Jayliy Jaylan shahrida tug'ilgan. 580/1184 yillarda Bag'dodga bordi va Nizomiyada o'z tadqiqotlarini olib boradi. Fiqh ilmida mashhur bo'ldi. U Bag'dodda ta'lim berar edi. Xalifa Nosir Jayloniyining talabasi bo'lgan va xalifaga fiqh bo'yicha ijoza beradi.

Abu Fadail Qosim Yahyo ibn Abdulloh ibn Qosim Shahrzuriiy (599/1202 vaf.). Shahrzurda tug'ilgan. U yoshligida Bag'dodga bordi va Nizomiyadagi talaba bo'lib uzoq vaqt qoldi. Nizomiyada o'qishni tugatganidan so'ng

u huquqshunos bo'ldi. Keyinchalik Damashqqa boradi, Salahiddin uni o'ziga o'rinbosar etib tayinlaydi. Umrining oxiriga qadar xalifalikda katta lavozimlarda faoliyat yuritadi.

Abu Makorim Arafa ibn Ali ibn Husayn ibn Ali ibn Ahmad ibn Muhammad ibn Basala (602/1205 vaf.). U Nizomiyada o'qish uchun yoshligida Bag'dodga keldi. U Nizomiyada uzoq vaqt qoldi va fiqhda katta muvaffaqiyatlarga erishdi, keyinchalik so'fiylikni tanladi va nihoyat, Abu Najib Suhraverdiyning talabasi bo'ladi (Ali Muhammad, 2004).

Abu Manaqib Mahmud ibn Muhammad Juvayniy (605/1208 vaf.). Yosh paytligida Juvayniydan Bag'dodga keldi va Nizomiyada o'z tadqiqotlarini olib bordi. Fiqh va hadis ilmida katta yutuqlarga erishdi. U Basrada qozi lavozimiga tayinlanadi va o'limigacha shu yerda qoldi

Zahiriddin Abu Ishoq Ibrohim ibn Nasr ibn Asakir (610/1213 vaf.). Musulning yaqinidagi Sallamiyada tug'ilib, Bag'dodga borishidan oldin, birinchi tadqiqotlarini Abu Abdulloh Hasan ibn Nasr bilan amalga oshirdi. Nizomiyada imom Ibn Anbariy yonida fiqh va adabiyotni o'rgangan. Bu fanlarda u katta obro'ga erishdi. U hayotining oxirigacha Sallamiyaga qaytib keladi va u yerda umrining oxirigacha qozilik lavozimida faoliyat yuritadi.

Abu Muzaffar Sharofiddin Muhammad ibn Alvon ibn Muhojir Shofeiyy (542-615/1144-1218). U Musulda tug'ilgan va bu yerda dastlabki tadqiqotlarini Abu Barakot ibn Sharoihiy bilan boshlangan. Bag'dod Nizomiya madrasasida Ibn Bundar Dimishqiyning talabasi bo'lgan va fiqhda yuksak darajalarga erishadi. Nizomiya madrasasiga o'qituvchi yordamchisi bo'ldi. Mamlakat qaytib kelgach, otasi va Musul shahzodasi unga madrasa qurdirdilar. Bu ikki madrasada uzoq vaqt davomida ta'lim va tarbiya mashg'ulotlarini olib bordi. Keyinchaik Makkaga boradi va o'sha yerda vafot etdi.

Abu Qosim Nasrulfaqih (534-619/1139-1222). U Irbilda, so'ngra Bag'doddagi Nizomiya madrasalarida Ibn Bundar Damashqiyning huzurida ilmiy ishlarini olib boradi. U bu erda saboq berdi va katta shuhratga erishdi, lekin

o'zi va Irbil shahzodasi o'rtasida katta nizo paydo bo'ldi. Shahzoda o'z mol-mulkini musodara qildi va tahdid qila boshladi. Shuning uchun u 660/1203-yil Mosulga qochishga majbur bo'ldi. Shahzoda Atabek Nuriddin Arslonshoh uni yaxshi qabul qildi. U o'qituvchi etib tayinlagan va oxirgi kunlarigacha qo'llab-quvvatlagan.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, "Nizomiya" madrasalari butun mamlakt bo'ylab

ulkan kadrlar tayyorlash markazi bo'lib xizmat qilgan. U yerda ta'lim olganlar mamlakatning ehtiyoj sezilgan qismlarida mas'ul lavozimlarda ishlaganlar hamda davlatning turli qislariga safarlar uyushtirib odamlarga dars berganlar. Ko'pchiligi o'z mablag'lari hisobidan makatblar tashkil etgan bo'lsa, boshqa bir qismi musofirxona-yu rabotlar tashkil etgan va o'sh joylarda o'zlari ham dars berganlar. Shu orqali xalqqa ilm-u ziyo tarqatib, mamlakatning katta qismini savodli qilishga erishganlar.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Ali Muhammad, S. (2004). *Dawlat as-Salajiq*. Beirut: Maktabat al-Asriya.
2. Bartold, V. V. (1971). Istoriko-geograficheskiy obzor Irana. *Merv i verkhneye techeniye Murgaba*. In *Sochineniya* (Vol. 9). Moscow.
3. Göktürk, T. (2014). *Nizamiyye medreselerinin eğitim-öğretimdeki rolü*. Istanbul.
4. Khayrullayev, M. M. (1994). *O'rta Osiyoda ilk uyg'onish davri madaniyati* [The culture of the early Renaissance in Central Asia]. Tashkent: Fan.
5. Navoiy, A. (1997). *Majolis un-nafois. Mukammal asarlar to'plami* (Vol. 13). Tashkent: Fan.
6. Nizam al-Mulk. (1997). *Siyosatnoma yoki siyar ul-mulk* (Sh. Vohid Xusaynzoda, Trans.). Tashkent: Adolat.
7. Oqilov, S. (2008). *Abul-l-Mu'in an-Nasafiy ilmiy merosi va moturidiya ta'limoti* [The scientific heritage of Abu al-Mu'in an-Nasafi and the Maturidi doctrine]. Tashkent: Muharrir.
8. Temur. (1996). *Temur tuzuklari* (A. Sog'unuy & H. Karomatov, Trans.). Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
9. Turan, O. (2015). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslam medeniyeti*. Istanbul.

Предпринимательская культура: определение, элементы, особенности узбекской и зарубежной предпринимательской культуры

Ниязов Миршод Хаятович
mirshod1261@gmail.com
Докторант,
Бухарский государственный
педагогический институт

Аннотация *В статье рассматриваются особенности предпринимательской культуры в Узбекистане и зарубежных странах, а также анализируются факторы, влияющие на её формирование. Особое внимание уделено педагогическим аспектам – роли образовательных учреждений в формировании предпринимательского мышления у студентов. Сравнительный анализ позволяет выявить сходства и различия в ценностях, мотивации и деловой этике предпринимателей разных стран.*

Ключевые слова *Предпринимательская культура, бизнес-этика, Узбекистан, зарубежный опыт, образование, студенты*

Tadbirkorlik madaniyati: ta'rifi, tarkibiy qismlari, O'zbekiston va xorijiy tadbirkorlik madaniyatining o'ziga xos jihatlari

Niyazov Mirshod Xayotovich
mirshod1261@gmail.com
Doktorant,
Buxoro davlat pedagogika instituti

Annotatsiya *Maqolada O'zbekiston va xorijiy mamlakatlardagi tadbirkorlik madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari hamda uni shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Ayniqsa, pedagogik jihatlari – ta'lim muassasalarining talabalarda tadbirkorlik tafakkurini rivojlantirishdagi roli alohida ko'rib chiqiladi. Qiyosiy tahlil orqali turli mamlakatlar tadbirkorlarining qadriyatlari, motivatsiyasi va biznes etikasidagi o'xshashliklar hamda farqlar aniqlanadi.*

Kalit so'zlar *Tadbirkorlik madaniyati, biznes etika, O'zbekiston, xorij tajribasi, ta'lim, talabalar*

Entrepreneurial culture: definition, elements, and features of Uzbek and foreign entrepreneurial culture

Niyazov Mirshod Khayatovich
mirshod1261@gmail.com
Doctoral student,
Bukhara State Pedagogical Institute

Annotation *This article examines the characteristics of entrepreneurial culture in Uzbekistan and foreign countries, as well as analyzes the factors influencing its formation. Particular attention is given to pedagogical aspects – the role of educational institutions in fostering entrepreneurial thinking among students. A comparative analysis identifies similarities and differences in the values, motivation, and business ethics of entrepreneurs from different countries.*

Keywords *Entrepreneurial culture, business ethics, Uzbekistan, foreign experience, education, students*

Современный этап развития общества характеризуется переходом к экономике знаний, в которой предпринимательство становится важным фактором социально-экономического прогресса. В этих условиях формирование предпринимательской культуры представляет собой не только экономическую, но и педагогическую задачу, направленную на воспитание активной, ответственной и инновационной личности (Дехканов, 2019).

Культура предпринимательства – неотъемлемый элемент организации предпринимательской деятельности, базирующаяся на общих понятиях культуры и неразрывно связана с ней.

Культура предпринимательства – это определенная, сложившаяся совокупность принципов, приемов, методов осуществления предпринимательской деятельности субъектами в соответствии с действующими правовыми нормами, обычаями делового оборота, этическими и нравственными правилами, нормами поведения при осуществлении цивилизованного бизнеса (Галяутдинов, 2014).

При всем более или менее одинаковом понимании культуры предпринимательства, существуют все же некоторые разночтения. Согласно, например, немецкому исследователю Лутцфону Розенштилю, понятие «культура предпринимательства» в значительной степени отражает усвоенные нормы, которые и определяют поведение работников данной фирмы.

Два американских профессора экономики Ричард Пэскэйл и Энтони Этос в ходе глубокого анализа функционирования

японских и американских компаний исследователи отмечают, что предпринимательская культура включает в себя не только экономические установки, но и духовно-нравственные ориентиры. В Японии её основу составляют «высшие цели» и «ценности духа», восходящие к философии дзэн-буддизма. Американские специалисты Р. Аллан и Ш. Крафт рассматривают культуру организации как устойчивую совокупность факторов, определяющих характерную реакцию членов коллектива на поставленные цели и задачи (Гребеник, 2014).

Каждая культура развивает неписанные, часто невысказанные нормы и взаимные ожидания, оказывающие существенное влияние на поведение коллектива. Центром предпринимательской культуры является нацеленность на проектную деятельность, развитие социально-экономических отношений в бизнесе, образовании и других сферах жизни общества. В современных условиях прибыль перестает быть самоцелью и рассматривается только как средство. Таким образом, в настоящее время для человека, обладающего предпринимательской культурой, интерес представляет само дело, успешность которого внешне определяется размером приобретенных материальных благ.

К ключевым компонентам предпринимательской культуры можно отнести следующие положения:

- *экономическую свободу* в осуществлении деловой активности. При этом данная свобода не предполагает произвольных действий, способных нанести ущерб участникам

рыночных отношений. Государство, регулируя предпринимательскую сферу, устанавливает правовые границы, направленные на предотвращение нарушений и обеспечение ответственности за несоблюдение норм коммерческого права;

- принцип законности, предполагающий деятельность в строгом соответствии с действующими нормативно-правовыми актами;
- неукоснительное исполнение обязательств, вытекающих из договоров, правовых документов и деловых соглашений, а также соблюдение принятых обычаев делового оборота (Ахмедов, 2020). Проявление этих отношений выражается в ненадании вреда (имущественного, морального) партнерам, конкурентам, потребителям, наемным работникам.

Важными элементами предпринимательской культуры также являются соблюдение общих этических норм поведения (профессиональная этика, моральные и нравственные устои и ценности, степень притязаний), имидж предпринимателя, деловой этикет, правила делового общения (культура делового общения).

Культура предпринимательства как проявление правовых и этических критериев (норм) включает отношения с государством, с обществом, с потребителями, со служащими, с партнерами, с конкурентами и другими хозяйствующими субъектами, а также соблюдение действующих правовых актов, стандартов, правил, норм, прямо или косвенно влияющих на развитие предпринимательства.

Предпринимательская деятельность направлена на систематическое извлечение прибыли, но не любыми способами, а исключительно на законных

основаниях. Культура предпринимательства означает, что предприниматели, создав собственное дело, осуществляют законный бизнес и получают доход (прибыль) легально.

Национальная модель предпринимательства в Узбекистане складывалась под воздействием многовековых традиций, духовных ценностей и общественных норм. Традиционно в обществе высоко ценятся такие качества, как трудолюбие, честность, справедливость и уважение к партнерам. Важную роль играют родственные и общественные связи, что определяет специфику деловых отношений, основанных преимущественно на доверии и личных контактах (Рахимова 2022).

Характерной чертой является ориентация на устойчивые формы бизнеса, уважение к старшим и стремление к социальной стабильности. Вместе с тем, в последние годы наблюдается усиление инновационной направленности: молодежь активнее вовлекается в стартап-проекты, цифровое предпринимательство, социальные инициативы.

Важную роль играют родственные и общественные связи, что определяет специфику деловых отношений, основанных преимущественно на доверии и личных контактах (Рахимова 2022).

Формирование культуры предпринимательства определяется многими факторами, среди которых первые места занимают цивилизованная внешняя предпринимательская среда, общественный и государственный менталитет, реально действующие правовые нормы, устанавливающие права, обязанности, ответственность предпринимателей, защищающие их от агрессивной окружающей среды, сам предприниматель и его корпоративная культура. Культура предпринимательства зависит от формирования культуры предпринимательских организаций,

предпринимателей, предпринимательской этики, делового этикета и других элементов, составляющих понятие культура. Такая культура является составляющей экономической культуры, прежде всего, в культуре управленческой деятельности.

Культура предпринимательской деятельности должна опираться на такие социальные ценности, как равенство, справедливость, уважение, согласие, порядок. Различают также материальные и духовные, личностные и институциональные элементы культуры предпринимательской деятельности.

В зарубежных странах предпринимательская культура имеет разнообразные проявления, но общими являются такие ценности, как независимость, инновационность, ответственность и ориентация на результат.

- **США:** предпринимательская культура основана на индивидуализме и стремлении к личному успеху. Здесь ценится готовность к риску и способность к инновациям.
- **Европейские страны:** характерна высокая культура ведения бизнеса, строгое соблюдение этических и правовых норм. В образовании особое внимание уделяется проектной деятельности и формированию soft skills.
- **Восточная Азия (Япония, Южная Корея, Китай):** предпринимательство тесно связано с коллективизмом, дисциплиной и долгосрочным планированием. Здесь важна гармония интересов компании и общества (Drucker, 2006).

Общий тренд зарубежных систем образования – интеграция предпринимательских дисциплин в учебные программы вузов, поддержка студенческих стартапов и бизнес-инкубаторов.

К материальным относят уровень развития предприятия, в частности управленческой и информационной

техники; к духовным – совокупность профессиональных знаний предпринимателя, производственного опыта и привычек, экономическое мышление; к личностным – вид предпринимательской деятельности, возможность обогащения, степень экономической свободы; к институциональным – социальные ценности и нормы, в том числе веру и убеждение. Так, например, в США к таким ценностям причисляют: высокие требования к этике взаимоотношений – работников; поклонение успеху; высокую оценку достижений; склонность к риску, а также изменения или игнорирование правил; в Канаде – высокую оценку социальных отношений, осторожность (отсутствие неоправданной склонности к риску), осуждается сильное стремление добиться успеха и другие.

Управление современными компаниями, как правило, носит коллективный характер и это определяется нормами корпоративной культуры. В жесткой конкурентной борьбе можно выжить только за счет оперативности принимаемых управленческих решений, их оригинальности и нестандартных подходов в разработке и реализации. Сделать это можно и быстрее и эффективнее с привлечением квалифицированных специалистов, экспертов и консультантов. Коллективный «мозговой штурм» определяет степень успеха в тактике и стратегии поведения фирмы на рынке и достижение конечного положительного результата.

Европейская предпринимательская культура, наоборот, характеризуется привязанностью к традициям. Многие фирмы, как и предпринимательские династии, имеют многолетнюю историю, чтут ее и следуют сложившимся традициям и нормам. При безусловном приоритете деловых качеств здесь также важны и личные достоинства человека, его

репутация культурный уровень. Круг деловой элиты ограничен, и входить в него лучше всего через рекомендации посредников. В Англии, Франции и других европейских странах прослойка предпринимателей достаточно узка, профессия часто переходит из поколения в поколение, поэтому уровень профессиональной, культурной, а также психологической подготовки очень высокий.

В Европе в большей, чем в Америке, степени стремятся свести к минимуму возможный риск, больше внимания уделяется доскональной проверке и проработке всех деталей предпринимательских проектов. Для предпринимателей-европейцев характерна приверженность национальным интересам, патриотизм. Тексту контракта придается большое значение, стороны внимательно относятся к скрупулезному выполнению его деталей.

Важнейшей особенностью японской культуры предпринимательства является ее ориентация на стабильность и минимизацию риска, поэтому у японских компаний более низкий, чем у американских, уровень текущей прибыли. Стабильность поддерживается с помощью активного влияния государственных и административных структур на деловую жизнь.

Традиционно высока у японцев роль государства как носителя и гаранта высших общенациональных интересов.

Обсуждение и принятие управленческих решений носит коллективный характер, со многими консультациями и согласованиями. Однако практическая реализация решений происходит очень быстро, поскольку каждый исполнитель к нему подготовлен и знает свои конкретные задачи.

Ответственность за выполнение не носит четко определенных персональных границ.

Большое значение имеют неформальные контакты. Однако присущее японской культуре чувство иерархии и места в обществе приводит к приданию большого значения статуса партнеров. Письменный контракт имеет лишь общее, предварительное значение как инструмент для налаживания деловых отношений.

Педагогическая практика показывает, что успешное развитие предпринимательской культуры у студентов возможно при сочетании национальных традиций с современными методами обучения: интерактивными проектами, тренингами по лидерству, симуляциями деловых ситуаций.

Формирование предпринимательской культуры в Узбекистане – важное направление воспитания активного и ответственного поколения. Сочетание национальных ценностей с элементами зарубежного опыта позволяет создать уникальную модель предпринимательского образования, соответствующую современным вызовам.

Педагогические вузы должны стать центрами развития предпринимательской инициативы студентов, способствуя их личностному и профессиональному росту.

Таким образом, резюмируя все вышеизложенное, отметим, что для повышения деловой культуры и этики предпринимательства целесообразно, во-первых, изучать традиционные национальные черты предпринимательства и этику моральных ценностей в деловых отношениях.

Во-вторых, необходимо обеспечивать бизнесменов информацией о международных нормах делового поведения, ведении переговоров, решении трудовых конфликтов на предприятии, опыте достижения компромиссов во время ведения переговоров с иностранными партнерами и т.п.

В-третьих, учить современных предпринимателей совершеннейшим формам и методам ведения переговоров, а будущих бизнесменов – привычкам групповой работы и ведению таких переговоров.

В-четвертых, формировать у широкой общественности положительное мнение относительно предпринимательской деятельности, обеспечивать поддержку в средствах массовой информации на местном уровне тех предпринимателей, которые испытали неудачу (как это имеет место в некоторых развитых странах, в частности в США).

В условиях стремительного развития глобальной экономики формирование предпринимательской культуры становится важнейшим фактором устойчивого социально-экономического прогресса общества. Проведённый анализ показал, что предпринимательская культура представляет собой сложный синтез экономических, правовых, этических и духовных компонентов, отражающих как национальные традиции, так и современные тенденции мирового предпринимательства.

Опыт зарубежных стран демонстрирует, что высокая

предпринимательская культура базируется на таких ценностях, как ответственность, инновационность, уважение к закону, ориентация на результат и социальная ответственность бизнеса. В то же время узбекская предпринимательская культура опирается на духовные и нравственные традиции народа – трудолюбие, честность, справедливость, уважение к партнёрам и коллективизм.

Современная задача Узбекистана заключается в гармоничном сочетании этих национальных ценностей с передовыми зарубежными практиками ведения бизнеса. Особая роль в этом процессе принадлежит системе образования, которая должна способствовать формированию у студентов предпринимательского мышления, лидерских качеств и этики делового общения.

Таким образом, развитие предпринимательской культуры – это не только экономическая, но и педагогическая миссия, направленная на воспитание инициативных, ответственных и социально активных граждан, способных эффективно действовать в условиях рыночной экономики и вносить вклад в устойчивое развитие страны.

Список использованной литературы:

1. Akhmedov, Sh. R. (2020). *Traditsii i tsennosti v predprinimatel'skoy kul'ture Uzbekistana* [Traditions and values in the entrepreneurial culture of Uzbekistan]. Tashkent: Fan.
2. Dekhkanov, B. Kh. (2019). *Formirovanie predprinimatel'skoy kul'tury u studentov v usloviyakh modernizatsii obrazovaniya* [Formation of entrepreneurial culture among students in the context of educational modernization]. Tashkent: Iqtisod.
3. Drucker, P. (2006). *Innovation and entrepreneurship*. New York: HarperBusiness.
4. Galyautdinov, I. I. (2014). *Osnovy predprinimatel'stva: Lektsiya OOO "Firma Iliga"* [Fundamentals of entrepreneurship: Lecture of "Iliga" company]. Retrieved from <http://iliga.irk.ru/lek/biz/d12.htm>
5. Grebenik, V. V., & Shkodinskiy, S. V. (2014). *Osnovy predprinimatel'stva: Uchebnyy kurs (uchebno-metodicheskiy kompleks)* [Fundamentals of entrepreneurship: Educational course (teaching-methodical complex)]. Retrieved from http://www.ecollege.ru/xbooks/xbook067/book/index/index.html?go=part-012*page.htm

6. Rakhimova, N. Sh. (2022). *Razvitie predprinimatel'skogo myshleniya u studentov pedagogicheskikh vuzov Uzbekistana* [Development of entrepreneurial thinking among students of pedagogical universities in Uzbekistan].

Jadidlarning milliy tilni isloh qilish va milliy o'zlikni shakllantirishdagi roli

Farxodjonova Nodira Farxodjon qizi

n.scienceofworld@gmail.com

Katta o'qituvchi, PhD,

Farg'ona davlat texnika universiteti

Annotatsiya XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'rta Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati nafaqat ma'rifiy, balki tilshunoslik va madaniy uyg'onish harakati sifatida ham namoyon bo'ldi. Ushbu maqolada jadidlar harakatining milliy tilni isloh qilish, uni xalq ma'rifati va milliy ongini yuksaltirish vositasiga aylantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Shu jumladan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov singari jadidlarning til siyosatiga oid qarashlari, imlo va grammatik islohotlarga doir fikrlari, shuningdek, ularning "Turkiy tilda yozish", "Ona tili" va "Til – millatning ruhi" g'oyalari yoritilgan.

Kalit so'zlar Jadidchilik, milliy til, islohot, ma'rifat, o'zlikni anglash, Fitrat, Avloniy, Behbudiy, til siyosati, ma'naviy uyg'onish, millat ruhi, til va madaniyat

Роль джадидов в реформировании национального языка и формировании национальной идентичности

Фарходжонова Нодира Фарходжон кизи

n.scienceofworld@gmail.com

Старший преподаватель, PhD,

Ферганский государственный
технический университет

Аннотация В конце XIX – начале XX веков в Средней Азии движение джадидов проявилось не только как просветительское, но и как лингвистическое и культурное возрождение. В данной статье анализируется роль джадидов в реформировании национального языка, превращении его в средство народного просвещения и формирования национального самосознания. В частности, рассматриваются взгляды таких деятелей, как Махмудходжа Бехбуди, Абдурауф Фитрат, Абдулла Авлоний, Мунавваркори Абдурашидханов на языковую политику, их идеи по вопросам орфографических и грамматических реформ, а также их концепции «Писать на тюркском языке», «Родной язык» и «Язык – душа нации».

Ключевые слова Джадидизм, национальный язык, реформа, просвещение, национальная идентичность, Фитрат, Авлоний, Бехбуди, языковая политика, духовное возрождение, дух нации, язык и культура

The role of the Jadids in the reform of the national language and the formation of national identity

Farxodjonova Nodira Farxodjon qizi

n.scienceofworld@gmail.com

Senior Lecturer, PhD,

Fergana State Technical University

Annotation At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the Jadid movement in Central Asia emerged not only as an educational and enlightenment campaign

but also as a linguistic and cultural renaissance. This article analyzes the role of the Jadids in reforming the national language, transforming it into a means of public education and a tool for fostering national identity. In particular, the study examines the linguistic policies and ideas of prominent Jadid figures such as Mahmudkhoja Behbudi, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloni, and Munavvarqori Abdurashidkhonov concerning orthographic and grammatical reforms. Their concepts of "Writing in Turkic," "Mother Tongue," and "Language as the Soul of the Nation" are also explored.

Keywords *Jadidism, national language, reform, enlightenment, national identity, Fitrat, Avloni, Behbudi, language policy, spiritual revival, spirit of the nation, language and culture*

Kirish

Til – millatning ma'naviy qiyofasini, tarixiy xotirasini, dunyoqarashi va tafakkurini ifodalovchi eng muhim ijtimoiy hodisalardan biridir. Har bir xalq o'zining milliy tilini asrab-avaylash, rivojlantirish va uni kelajak avlodlarga to'laqonli yetkazish orqali milliy o'zligini saqlab qoladi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Ona tili va milliy qadriyatlarimizni e'zozlash – bu milliy o'zligimizni, mustaqilligimizni asrab-avaylash demakdir." Ushbu fikr jadidlar faoliyatida o'zining yorqin tarixiy ifodasini topgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati o'z mohiyatiga ko'ra xalqni ma'rifatga, erkin tafakkurga va milliy uyg'onishga chorlagan ijtimoiy-madaniy harakat bo'lib, uning markazida ona tilini isloh qilish, soddalashtirish va ommalashtirish masalasi turardi. Jadidlar milliy tilni nafaqat aloqa vositasi, balki millatni uyg'otuvchi, ma'naviy birlashtiruvchi kuch sifatida talqin qilganlar.

Jadidlar nazarida xalqning taraqqiyoti va zamonaviy dunyoga chiqish yo'li – avvalo, milliy tilni isloh qilish, xalqni savodli qilish va ilm-ma'rifat bilan qurollantirishdan boshlanadi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid ziyolilarning asarlari tilni xalq ma'naviy uyg'onishining asosi sifatida ko'rish g'oyasi bilan yo'g'rilgan. Ular

eski usul maktablar o'rniga yangi usuldagi ta'lim tizimini joriy etish, imlo va grammatik me'yorlarni soddalashtirish, arabcha va forscha so'zlardan tozalangan adabiy tilni yaratish g'oyalarini ilgari surganlar.

Bugungi kunda ham jadidlar merosi milliy o'zlikni tiklash, til siyosatini takomillashtirish va yosh avlodda ona tiliga hurmat tuyg'usini shakllantirishda beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. "Tilga e'tibor – millatga e'tibor, tilni ulug'lash – millatni ulug'lashdir." Shu ma'noda, jadidlarning milliy tilni isloh qilish borasidagi faoliyati nafaqat tarixiy hodisa, balki bugungi globallashuv jarayonida milliy o'zlikni saqlash va mustahkamlash uchun bebaho tajriba sifatida qayta o'rganilishi zarurdir. Mazkur tadqiqotda jadidlarning til islohoti haqidagi qarashlari, ularning ma'naviy-ma'rifiy faoliyati hamda milliy o'zlikni shakllantirishdagi o'rni tahliliy yondashuv asosida o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili va Metodologiya

Jadidchilik harakati va uning milliy til, ma'rifat hamda milliy o'zlikni shakllantirishdagi o'rni haqidagi masalalar so'nggi yillarda tilshunoslik, tarix va madaniyatshunoslik fanlarida keng tadqiq etilmoqda. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, jadidlarning til islohoti borasidagi qarashlari o'z davrining ijtimoiy-siyosiy ehtiyojlariga bevosita javob bergan va milliy uyg'onish harakatining asosiy tayanchlaridan biri bo'lgan.

Avvalo, Mahmudxo'ja Behbudiyning (1997) "Padarkush" asari va uning matbuotdagi chiqishlarida xalqni savodxonlikka, ona tilida ta'lim olishga chaqiruvchi g'oyalar o'z ifodasini topgan. U o'z maqolalarida arabcha va forscha unsurlardan tozalangan, sodda va xalqchil tildan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi. Shu jihatdan Behbudiy tilni milliy ongni uyg'otish vositasi sifatida talqin etgan.

Abdurauf Fitrat (2000) o'zining "Til va adabiyot", "O'zbek tili grammatikasi", "Sart tili haqida" kabi asarlarida o'zbek adabiy tilining grammatik asoslarini ishlab chiqish, milliy imlo me'yorlarini belgilash va yagona til siyosatini shakllantirish masalalariga ilmiy yondashgan. Fitratning nazariyasida til islohoti millatni madaniy va siyosiy jihatdan uyg'otishning eng muhim sharti sifatida ko'rsatiladi. Uning "Til – millatning ruhi" degan mashhur g'oyasi bugungi tilshunoslikdagi sotsiokulturniy konsepsiyalar bilan uyg'unlashadi.

Abdulla Avloniyning (1992) "Turkiy guliston yoxud axloq" asari ham milliy o'zlik va til masalalarini chuqur yoritgan manbalardan biridir. U "Til yo'qolsa, millat ham yo'qoladi" degan fikr orqali tilni millat hayotining eng muhim tayanchi sifatida ko'rsatadi. Avloniy ona tilini maktab va madrasalarda o'qitish zarurligini, ilm va tarbiya faqat milliy tilda samarali kechishini asoslab bergan.

Munavvarqori Abdurashidxonov (2005) esa "Adibi avval" nomli o'quv qo'llanmasida bolalarga sodda, tushunarli va xalq tiliga yaqin matnlar orqali bilim berish g'oyasini ilgari surgan. Uning pedagogik faoliyati milliy tilni ta'lim tizimiga joriy etish va yangi usuldagi maktablarda o'qitish tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir.

Til va milliy o'zlik masalalari zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan ham chuqur o'rganilmoqda. Xususan, M. Qodirova (2019) o'zbek tili tarixidagi islohotlar va jadidchilik g'oyalari o'rtasidagi uzviylikni ilmiy jihatdan tahlil qilgan. N. Karimov (2020) esa jadidlarning ma'rifatparvarlik harakatini millatni uyg'otishning asosiy mafkuraviy omili sifatida baholaydi. Sh. Mirziyoyevning so'zlariga ko'ra,

"Tilni rivojlantirish – bu millatni rivojlantirish, tilni asrash – bu millatni asrashdir", degan g'oya jadidlarning tarixiy qarashlari bilan bevosita uyg'unlashadi.

Bundan tashqari, xorijiy tadqiqotchilar – Edward Allworth, Adeeb Khalid, Martha Brill Olcott va boshqalar jadidchilikni Markaziy Osiyoda milliy ong va zamonaviylikni shakllantirishdagi madaniy-harakat sifatida baholab, til islohoti bu jarayonning markazida turganini ta'kidlaydilar.

Shunday qilib, mavjud ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, jadidlarning til islohoti va milliy o'zlik haqidagi qarashlari o'z davrida ijtimoiy-ma'naviy islohotlarning asosi bo'lgan. Ularning merosi bugungi kunda ham milliy til siyosatini takomillashtirish, ta'lim va madaniyat tizimini rivojlantirishda nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Jadidchilik harakati O'rta Osiyo xalqlarining milliy uyg'onish tarixida tub burilish yasagan ijtimoiy-ma'naviy hodisa sifatida e'tirof etiladi. Uning eng muhim jihatlaridan biri – milliy tilni isloh qilish, uni xalq ma'naviyati va taraqqiyotining asosiy omiliga aylantirish g'oyasi bo'lgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadid ziyolilari tilni isloh qilish orqali milliy o'zlikni tiklashni, millatni jaholat va mustamlaka tafakkuridan ozod etishni maqsad qilganlar (Farxodjonova, Ergashev; 2025).

Til islohoti jarayoni jadidlar tafakkurida nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-siyosiy va madaniy harakat sifatida shakllandi. Ularning tilga bo'lgan munosabati "so'z vositasi" darajasidan yuqoriga ko'tarilib, uni millatni uyg'otuvchi kuch, ma'naviyatni birlashtiruvchi omil sifatida talqin etishga olib keldi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy (1997) "Til – xalqni uyg'otuvchi nido" deya uni ma'rifatparvarlik kurashining markaziga qo'ydi. U xalqning savodxonligi va dunyoqarashini kengaytirish uchun "ona tili"da matbuot va darsliklar yaratish zarurligini ilgari surgan.

Abdurauf Fitratning ilmiy-nazariy qarashlari natijalarida milliy tilning me'yoriy asoslarini ishlab chiqish yo'nalishida muhim qadamlar qo'yildi. Fitrat (2000) o'zining "Til va

adabiyot", "Sart tili haqida" hamda "O'zbek tili grammatikasi" asarlarida tildagi ortiqcha arabcha va forsha unsurlarni kamaytirish, tilda milliy ifoda imkoniyatlarini kengaytirish zarurligini asoslab berdi. U tilni milliy mustaqillikning ma'naviy tayanchi sifatida talqin etgan. Uning qarashlari bugungi til siyosatida ham dolzarbligini yo'qotmagan – davlat tilining rivojida "xalq tili va adabiy til birligini ta'minlash" tamoyili Fitrat g'oyalarining davomidir.

Abdulla Avloniy (1992) esa tilni axloqiy va tarbiyaviy vosita sifatida ko'rib, "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida "Til – millatning ruhidir" degan g'oyani ilgari suradi. U tilning pokligi, ravonligi va xalqchil bo'lishi milliy tarbiya jarayonining ajralmas qismi ekanini ta'kidlaydi. Avloniy darsliklari orqali milliy adabiy tilda ta'lim berish amaliyotini keng yoygan.

Munavvarqori Abdurashidxonov (2005) esa yangi usul maktablarini tashkil etish orqali tilni isloh qilishni amaliy bosqichga olib chiqdi. U "Adibi avval" nomli o'quv qo'llanmasida tilning soddaligi va tushunarligi o'quvchilarning tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishini asoslagan.

Muhokama jarayonida shuni ta'kidlash kerakki, jadidlar milliy tilni faqat grammatik va leksik jihatdan isloh qilishni emas, balki uni millatni birlashtiruvchi, o'zlikni shakllantiruvchi ma'naviy asos sifatida rivojlantirishni ko'zlaganlar. Ularning fikricha, til – millatning tarixi, madaniyati va ruhining ifodasi. Bu jihatdan jadidlarning faoliyati zamonaviy til siyosati uchun ham ibratli tajriba bo'lib xizmat qiladi (Farxodjonova, 2025).

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida davlat tilining nufuzi va sofligini saqlash, uni xalqaro miqyosda targ'ib qilish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar jadidlarning tarixiy g'oyalariga uyg'un holda amalga oshirilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Tilga e'tibor – millatga e'tibor, tilni ulug'lash – millatni ulug'lashdir" degan so'zlari jadidlar merosida ilgari surilgan ma'naviy qadriyatlarning mantiqiy davomi sifatida yangicha mazmun kasb etmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, jadidlarning milliy tilni isloh qilishdagi faoliyati o'zbek tilining hozirgi taraqqiyot bosqichiga mustahkam asos yaratgan. Ularning g'oyalari zamonaviy ta'lim, til siyosati va madaniy taraqqiyot jarayonlarida ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Jadidlar harakati orqali milliy til faqat aloqa vositasi emas, balki xalq ma'naviyatining poydevori, milliy o'zlikni anglashning eng muhim omili sifatida e'tirof etildi.

Jadidchilik harakati O'zbekiston va umuman Turkiston xalqlarining ma'naviy uyg'onish tarixida beqiyos o'rin tutadi. Bu harakatning eng muhim jihatlaridan biri milliy tilni isloh qilish, uni xalq ma'naviyatini, tafakkurini va milliy o'zligini shakllantirish vositasiga aylantirishga qaratilgan g'oyalar edi. Jadidlar tilni millatni uyg'otuvchi, birlashtiruvchi va ma'naviy yangilanishni ta'minlovchi kuch sifatida talqin etdilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid ziyolilarning til siyosati, imlo va leksik islohotlarga oid qarashlari o'z davrida milliy tilning rivojlanish yo'nalishini belgilab berdi (Farxodjonova, 2022). Ular arabcha va forsha so'zlardan tozalangan, xalq uchun tushunarli, milliy ruh bilan sug'orilgan adabiy tilni shakllantirishga intildilar. Jadidlar faoliyati nafaqat lingvistik yangilanish, balki ijtimoiy va madaniy uyg'onishning asosiy omili bo'ldi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida davlat tilini rivojlantirish, uni xalqaro miqyosda targ'ib etish, ta'lim tizimida milliy tilga e'tiborni kuchaytirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar jadidlar merosining mantiqiy davomidir.

Shu nuqtai nazardan, jadidlarning milliy tilni rivojlantirish borasidagi qarashlari zamonaviy til siyosati uchun ham dolzarbligini saqlab qolmoqda. Ularning g'oyalari bugungi yosh avlodda milliy o'zlikni anglash, madaniy merosga hurmat va ona tiliga mehr tuyg'ularini shakllantirishda muhim

nazariy va ma'naviy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jadidlarning milliy tilni isloh qilish va milliy o'zlikni shakllantirishga qaratilgan faoliyati tarixiy jarayon sifatida xalqimizning milliy uyg'onishiga, davlat

mustaqilligi g'oyasining shakllanishiga va o'zbek tilining bugungi taraqqiyot bosqichiga mustahkam zamin yaratdi. Ularning merosi – bu faqat o'tmish xotirasi emas, balki bugungi va kelajak avlodlar uchun ma'naviy yo'l-yo'riq, ilmiy va ma'rifiy dasturdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

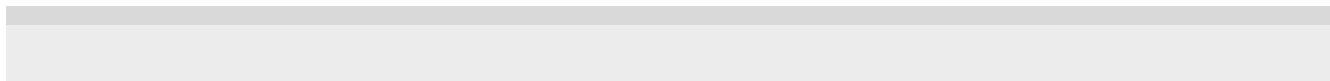
1. Avloniy, A. (1992). *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: O'qituvchi.
2. Behbudiy, M. (1997). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: Ma'naviyat.
3. Ergashev, I., & Farxodjonova, N. (2020). Integration of national culture in the process of globalization. *Journal of Critical Reviews*, 7(2), 477–479.
4. Farxodjonova, N. (2025). Jadidlar g'oyalarining jamiyat ma'naviy-ma'rifiy hayotiga ta'siri. *Tamaddun Nuri Jurnal*, 4(67), 252–255.
5. Farxodjonova, N., & Ergashev, I. (2025). Globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash va jamiyat barqarorligi: jadidlar merosiga ijtimoiy-falsafiy nazar. *Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari / Actual Problems of Humanities and Social Sciences*, 5(6), 184–188.
6. Farxodjonova, N. F. (2016). Problems of the application of innovative technologies in the educational process at the international level. *Innovative Trends, Socio-Economic and Legal Problems of Interaction in the International Space*, 2, 58–61.
7. Farxodjonova, N. F. (2021). Modernization of Uzbek language and national-spiritual heritage in national culture. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3 (01), 585.
8. Farxodjonova, N. F. (2022). The importance of the spiritual heritage of the Jadids in the development of society. *Ekonomika i Sotsium*, 10–2(101), 33–35.
9. Fitrat, A. (2000). *Til va adabiyot*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
10. Karimov, N. (2015). *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
11. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O'zbekiston.
12. Munavvarqori Abdurashidxonov. (2005). *Adibi avval*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
13. Qodirova, M. (2019). *Jadidlar merosida til islohoti va milliy o'zlik g'oyalari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
14. Qur'onov, D., Mamajonov, Z., & Sheraliyeva, M. (2013). *Adabiyotshunoslik terminlarining izohli lug'ati*. Toshkent: Akademnashr.
15. Фарходжонова, Н. Ф. (2017). МАССОВАЯ КУЛЬТУРА – ДЕСТРУКТОР НАШЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ. *Теория и практика современной науки*, 4(22), 11–14.

CONTENTS

LINGUISTICS		4
Bozorov H.X.	O'zbek xalq ertaklari tilidagi dialektal birliklarning lingvopoetik va funksional tahlili	5
Sattorova F.E.	Muloqotda pragmatik mazmunning ifodalanish usul va vositalari	14
Иплина А.А.	Субстандартная лексика художественного произведения как показатель авторского идиостиля (на материале романа-фэнтэзи Г.А. Долгой «Боги срединного мира»)	19
Amirqulov D.T.	O'zbek va ingliz badiiy matnlarida onomatopiyaning lingvokulturologik funksiyalari	27
Asrorova N.I.	Selecting an Approach and Methods for Corpus-Based Discourse Analysis	33
Ortikova I.Sh.	Theoretical and Practical Dimensions of Translating Specialized Terminology: A Linguistic and Cultural Approach	40
Камбарова М.А.	Лингвоконтрастивный анализ пословиц с компонентом человек (английский, русский)	50
Burxonova M.O.	Tibbiy diskursda kommunikativ strategiyalar: shifokor va bemor o'rtasidagi muloqotdagi muammolar	57
Бобо-Хожаева А.Л.	Деньги как способ межкультурных и межъязыковых связей	65
Diniqulov A.G.	Arab maqol-matallarida fe'l boblarining ishlatilishi	72
Xakimova Z.Q.	Spontan dialogik nutqda xushmuomalilik strategiyalarining gender aspekti	77
Djabborova Q.A.	Tilda so'zlarning ko'chma ma'nolarining asl ma'noga nisbatan faollashuvi	84
Khayitova F.A.	Toponyms associated with tribal names in Uzbek and English languages	91
Abduraximova N.A.	Emotivlik funksional-semantik kategoriya sifatida. Emotsiya terminologiyasiga doir ilmiy qarashlar	99
Ahadova H.Z.	Modality in cognitive linguistics: meaning and interpretation	108
Nasirdinova D.	Linguistic and pragmatic analysis of terms of address in military discourse	114
Абдуллаева С.Б.	Актуализация концепта «социальное положение» в системе фразеологии разносистемных и неродственных языков	119
Kurbanbaev D.A.	Kognitiv metafora va ramkalar semantikasi asosida konseptual makonni modellashtirish	125
Abduraxmonova R.K.	Nemis tilida yozilgan diniy matnlar tarkibidagi deiktik birliklarning funksional va semantik xususiyatlari	130
Xakimbayeva O.K.	Ingliz agronimlarining etnos lingvomadaniyatida tutgan o'rni	136

Кодирова З.Б.	Сравнительный анализ произведений Роальда Даля и Дэвида Уолльямса	140
Botirova N.F.	Poetika tushunchasi va uning adabiyotshunoslikdagi o'rni	147
Yusufjonova D.B.	The poetics of characterization in George Orwell's animal farm	151
Тухтаева Н.И.	Идеалы и разочарования «новой женщины»: образ Лизы Бахаревой в контексте эпохи	155
Mirzayeva P.U.	Lyuiz Erdrikning "The plague of doves" romanida polifonik narrativ texnika	160
Babajanova Ya.M.	Bir hikoyaning tarjima nusxalari: asliyatga yaqinlik va adekvatlik muammosi	166
PEDAGOGY		178
Egamberdiyeva D.	Mantiq va mantiqiy fikrlash tushunchalarining umumiy tahlili	179
Shoisayeva D.Sh.	Umumta'lim maktablarida ingliz tilini o'qitishning hozirgi holati, mavjud muammolar va rivojlanish tendensiyalari	185
Yo'ldoshev U.R.	Talabalarga badiiy tarjimani o'qitishning lingvodidaktik xususiyatlari	190
Akramov Sh.R.	Chet til oqitishda variativ yondashuvning metodologik ilmiy-nazariy muammolari	197
Mirzayeva N.B.	Onlayn va masofaviy ta'limda talabalarining tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish metodlari	204
Ahmedov A.Yu., Oxunova S.T.	Bo'lajak pedagoglarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarni o'rni	213
Shavkatova M.Sh., Musoyeva A.B.	Self-Study as an Autonomous Learning Approach	219
Sharipova F.I.	Tibbiyot sohasi uchun xorijiy talabalarni ingliz tiliga kasbiy yo'naltirilgan tayyorlash tajribasi	227
Kholiyarova G.J.	The Importance of Intercultural Competence in Military Diplomacy	236
Noto K., O'rinboeva X.M.	Kelajakdagi nutq tanlovlari sun'iy intellekt bilan qanday munosabatda bo'lishi kerak: Markaziy Osiyo nutq tanlovi muhokamalari asosida	243
Эргашева М.	Теоретические основы адаптивных технологий в обучении английскому языку учащихся с ограниченными возможностями в условиях домашнего обучения	249
Ибрагимова Ш.Р.	Развитие коммуникативной компетенции младших школьников через игровые технологии в изучении английского языка	255
Mamajonova G.K.	Raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarda axloqiy ong va tarbiyani shakllantirishning falsafiy-pedagogik asoslari	260

Sotvoldiyeva M.O.	Variativ yondashuv asosida maktabgacha ta'lim tizimi mutaxassislari malakasini oshirishni rivojlantirish	265
TRANSLATION		270
Qurbonova N.	Analyzing the syntactic and semantic specifics of AI-assisted Uzbek–English written translation editing	271
Rahimova M.Q.	Mediamatnda ekologiyaga oid neologizmlarning tarjima masalalari	279
Бабамурадова Н.Ф.	Методика оценивания качества перевода в процессе подготовки переводчиков	285
HISTORY		290
Kamalova X.M.	XIX asr oxiri XX asr boshlarida Shahrisabz bekligida amirlikning soliqlar borasidagi siyosati	291
Zakirova D.T.	Axloqiy qadriyatlarning shaxs va jamiyat ma'naviy barkamolligini ta'minlashdagi o'rni va ahamiyati	295
Boltabayev S.	Mustamlaka Turkistonda Islom dini	301
Narzullayeva Z.H.	"Nizomiya" madrasalarining mashhur talabarlari	308
Ниязов М.Х.	Предпринимательская культура: определение, элементы, особенности узбекской и зарубежной предпринимательской культуры	315
Farxodjonova N.F.	Jadidlarning milliy tilni isloh qilish va milliy o'zlikni shakllantirishdagi roli	322

VOLUME 10, OCTOBER 2025
ISSN: 3060-4958

UZBEKISTAN STATE WORLD
LANGUAGES UNIVERSITY

